

MODERNÍ *dějiny*

20

2012

2

MODERNÍ DĚJINY
Časopis pro dějiny 19. a 20. století

MODERN HISTORY

Journal for the History of the 19th and 20th Century

Redakce / Editor's Office:

Vedoucí redaktor / Editor-in-chief: Josef HARNA

Výkonní redaktoři / Managing Editors: Petr PROKŠ, Jan HÁJEK

Vědecká rada časopisu / Academic Council of the Journal:

Jana Burešová, Jan Gebhart, Milan Hlavačka, Drahomír
Jančík, Jiří Lach, Jan Němeček, Michal Pehr, Luboš Velek

Vydává Historický ústav AV ČR, v v. i. / Publisher by the Institute of History, Prague

Časopis vychází dvakrát ročně / The journal is published twice a year

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 286 882 121/244

E-mail: proks@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/moderni-dejiny.ep>

ISSN 1210-6860

MODERNÍ DĚJINY

roč. 19, 2011, č. 1

STUDIE • STUDIES

Nina MILOTOVÁ

Kulturně-politické aktivity českého národního hnutí na Podřipsku v letech 1860–1914

[Cultural and political activities of the Czech national movement in the surroundings of Mount Říp from 1860 to 1914], s. 1–46

Jan ČOPÍK – Jaroslav ČMEJREK

Lokální politické stranictví na českém venkově od sklonku 19. století do roku 1945

[Political parties and their provincial activities from the late 19th century to 1945], s. 47–66

Andrej TÓTH

Zemská křesťansko-socialistická strana v Československu pod vedením hraběte

Jánose Esterházyho v letech 1933–1935

[The Provincial Christian Socialist Party in Czechoslovakia led by Count János Esterházy in the period of 1933–1935], s. 67–103

Miroslav ŠEPTÁK

Hledání Benešova nástupce. Zákulisí jmenování československého ministra zahraničí

[Seeking Beneš' successor. Background of the appointment of a new Foreign Minister of Czechoslovakia], s. 105–122

Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK

Sir Frederick Leith-Ross a jednání o pomnichovské půjčce Česko-Slovensku

[Sir Frederick Leith-Ross and the negotiations about a post-Munich loan to Czecho-Slovakia], s. 123–156

Martin MAREK

Z baťovského Zlína do světa: Směry transferu a kvalifikační kritéria přesouvaných baťovských zaměstnanců v letech 1938–1941

[From Baťa's Zlín abroad: Destinations and qualification criteria for Baťa workers transferred in 1938–1941], s. 157–197

Jana HAVLÍNOVÁ

Československý olympijský výbor v letech 1945–1948 a příprava letních olympijských her v Londýně 1948

[The Czechoslovak Olympic Committee 1945–1948 and the preparation for Summer Olympic Games in London 1948], s. 199–235

MATERIÁLY • MATERIALS

Wolfgang MÜLLER-FUNK

Die Lasten der Vergangenheit: Österreicher und Tschechen im europäischen Kontext

[Burdens of the past: Austrians and Czechs in the European context], s. 237–253

MODERNÍ DĚJINY

roč. 19, 2011, č. 2

STUDIE • STUDIES

Milan HLAVAČKA

Co všechno se skrývá pod termínem sekularizace? Krátká bilance pro historiky
[What does “secularization” actually mean? A brief review for historians], s. 1–14

Jiří MATĚJČEK

Motivace k sociální adaptaci, akulturaci a obecně kulturnímu vzestupu v českých zemích
v 19. a 20. století – k vývoji kvality populace
[Motivations for Social Adaptation, Acculturation and Common Cultural Increase in the Czech Lands in
the 19th and 20th Centuries – toward the Quality of Population], s. 15–43

Bohuslav LITERA

Rudá armáda a problém loajality za občanské války v Rusku
[The Red Army and the loyalty problem during the civil war in Russia (1917–1920)], s. 45–70

Martin VAŠŠ

Slovenská otázka v Československé republice (1918–1938)
[The Slovak question in the Czechoslovak Republic (1918–1938)], s. 71–117

Ivan MALÝ

Československo-lotyšská společnost v letech 1925–1941
[Czechoslovak-Latvian Society in 1925–1941], s. 119–147

Lukáš NOVOTNÝ

Foreign Office, britské vyslanectví v Praze a sudetoněmecká otázka v roce 1936
[Foreign Office, British Legacy in Prague and Sudeten German Issue in 1936], s. 149–182

Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK

Národnostní problematika v Československu očima americké diplomacie (1933–1938)
[The ethnic problems of Czechoslovakia through the eyes of American diplomacy (1933–1938)], s. 183–
218

MATERIÁLY • MATERIALS

Harm-Hinrich BRANDT

Verwaltung als Verfassung – Verwaltung und Verfassung? Zum historischen Ort des „Neoabsolutismus“
in der Geschichte Österreichs [Government as constitution – government and constitution?], s. 219–231

Peter URBANITSCH

Die Habsburgermonarchie 1848–1918 IX: Soziale Strukturen, 1. Teilband: Von der feudal-agrarischen zur
bürgerlich-industriellen Gesellschaft, hrg. von Helmut Rumpler und Peter Urbanitsch, Redaktion Ulrike
Harmat (Wien: ÖAW 2010)
[The Habsburg Monarchy 1848–1918 IX: Social structures, Part I: From the feudal-agrarian to a civil-
industrial society, by Helmut Rumpler and Peter Urbanitsch, edited by Ulrike Harmat (Vienna: Austrian
Academy of Sciences 2010)], s. 233–241

MODERNÍ DĚJINY

roč. 20, 2012, č. 1

STUDIE • STUDIES

Werner DROBESCH

Die „soziale Frage“ in der Habsburgermonarchie im zeitgenössischen gesellschaftswissenschaftlichen Diskurs [The “social question” as reflected in the contemporary scientific debate in the Habsburg Monarchy], s. 1–12

Luboš VELEK

Ideální představy o ústavě, parlamentarismu a zástupcích lidu v revolučním roce 1848/1849 [Ideal notions of constitution, parliament-based political system and people’s representatives in the Revolution of 1848/1849], s. 13–34

Aleš SKŘIVAN ml.

„Čínské obchody“ Škodových závodů před první světovou válkou
[“The Chinese business” of Škoda Works before World War I], s. 35–59

Petr PROKŠ

Pokusy císařského Německa o separátní mír s carským Ruskem na počátku „Velké války“ (1914–1915)
[Imperial Germany’s attempts to sign a separate peace treaty with the Tsarist Russia during the “Great War” (1914–1915)], s. 61–95

Petr ŽÁK

T. G. Masaryk a politický katolicismus v období první ČSR (1918–1935)
[T. G. Masaryk and political Catholicism during the First Czechoslovak Republic (1918–1935)], s. 97–130

Michal ZADINA

Návrhy volebních reforem v období první ČSR 1918–1938 v právním pojetí Otakara Krouského, Josefa Klimenta a Františka Weyra
[Election reforms proposed during the existence of the First Czechoslovak Republic (1918–1938) as viewed by Otakar Krouský, Josef Kliment and František Weyr], s. 131–155

Andrej TÓTH

Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935. I. díl
[Hungarian political parties in Czechoslovakia and the election of a successor to President Masaryk in December 1935. Part I], s. 157–201

Miroslav ŠEPTÁK

Otázka personálního obsazení československého vyslanectví ve Vídni v letech 1932–1938
[The question of personal appoint for the Czechoslovak Legation in Vienna in the years 1932–1938], s. 203–219

MATERIÁLY • MATERIALS

Gustav NOVOTNÝ

Edice „třebíčských“ dopisů Jaroslava Bakeše z let 1902 až 1909
[Edition of Jaroslav Bakeš’s “Třebíč Letters” from 1902 to 1909]

STUDIE

Jiří Matějček †

19. století v nás – co přetrvalo¹

The 19th Century in Us – What Remained

The autor remarks the long-term influence of industrialisation of the 19th century which has constituted many recent patterns and the industrial social stratification with big groups of employees with specific patterns leading to wishes for affluent society and to econocratism and technokratism of the modern time.

Key words: History, 19th century, Czech Lands, recent remained patterns

Ve faktografické šedi naší historiografie se „historicky nedávno“ objevil sborník s vysoce zajímavým námětem.² Zájem skoro „masy“ historiků o toto téma, který se ve sborníku projevil, trochu divně kontrastuje s lhostejností, kterou „historická obec“ ukázala v případě monografie úspěšného emigranta Jaroslava Krejčího s ještě širší tematikou.³ Dlouhodobé tendence nejsou právě hobby české historiografie. Ve skutečnosti totiž sborník *19. století v nás* z dost velké části obsa-

¹ Za připomínky, doplňky a rady děkuji dr. Janě Macháčové, CSc.

² Milan ŘEPA (ed.), *19. století v nás*, Praha 2008.

³ Jaroslav. KREJČÍ, *Postižitelné proudy dějin*, Praha 2001.

huje studie na téma Co všechno víme o 19. století, jak už to v konferenčních sbornících bývá. Ale i tak: co „v nás“ po sto letech, přibližně třech či čtyřech generacích, zůstalo z 19. století?

Ale v kom a kde? V hlavách a spisech historiků, nebo v jednání a existenci celé populace?⁴

„Konečným“ (a trvalým) cílem existence, jednání, činností a „smyslem dějin“ je emocionální uspokojení, kladný životní pocit a co nejvyšší kvalita života.⁵ Těchto hodnot dosahuje populace různé a vyvíjející se kvality. Kvalita populace, její vlastnosti i možnosti, je závislá zhruba na pěti faktorech, na vybavenosti existenčními vlastnostmi: motivaci, energii, inteligenci, hmotných zdrojích a znalostech správných postupů chování, jednání a prožívání (patterns), know-how. Jako šestý faktor se pak přidává kvalita okolí společnosti – přírodního i sociálního. Úvahy „o tom, co zůstalo“ se tedy musí zabývat především úrovní a kontinuitou i diskontinuitou úrovně těchto faktorů – vlastností: i vrozených, ale hlavně získaných (socializací a činností) i připsaných (skupinám a jednotlivcům podle významu jejich funkce pro společnost). Míra uvedených vlastností v podstatě odpovídajících sociální funkci (která je vždy kulturním výtvozem) jednotlivce i skupiny, v 19. a hlavně ve 20. století v zásadě profesi, vytváří sociální pozici jednotlivce i skupiny a jejich status – prestiž, vcelku možnosti uplatnění zájmů (když přitom zájmy vyplývají zase v podstatě z funkce a pozice) zhruba ve třech formách existence: a) *sublokální* (se zájmem jen o vlastní osobu, rodinu a nejbližší okolí) v dolních a nižších středních vrstvách, b) *lokální* (se zájmy v místní sféře) ve středních vrstvách, a 3) *nadlokální* existenci horních a vedoucích vrstev. Způsobům existence – opět zhruba – odpovídají i způsoby myšlení a chování: primitivní – emocionální, „obrazné“ a zvykové, synkretické a „předlogické“, prakticko-pragmatické – konkrétní, a logické – racionální. Primitivní typ, časově přesahující do velmi vzdálené minulosti, objevený etnologu u primitivních národů, ke konci 19. století ustupoval, ale zdaleka nevymizel a zřejmě v omezené míře existuje dodnes, zvláště v takzvaném praktickém jednání.

Ale co všechno ještě přetrvalo a jak to popsat, utřídit a vysvětlit? Které vzory – výtvořiny z 19. století, ale třeba i starší – jsou kontinuální a ovlivňují existenci i ve 21. století?

⁴ Sami iniciátoři a editor sborníku v úvodu konstatují, že (podle podílů témat studií v něm) „nás“, tj. historiky, zajímá především „politika“ a „národ“ (český). Je to stále tak. Ale jsou i jiná zajímavá i důležitá témata – mimo českou i středoevropskou historiografickou tradici z 19. století.

⁵ Zajímavé je, že nic takového se nenajde ve standardních učebnicích antropologie, ani ve slovnících, a nejsme si jisti, zda se o tom zmiňují filozofičtí antropologové. I v antropologii se, jak se zdá, málo mluví o motivacích.

Publikovali jsme už srovnání vzorů chování za první republiky se vzory z 19. století, nyní se pokusíme o stručné srovnání 19. století a začátku století 21.⁶ Zajímavé i důležité by ovšem bylo zjistit nejen to, co „přetrvalo“, ale i to, co zaniklo, a zároveň, čeho se dosáhlo v procesu kultivace, ale bylo opuštěno za socialismu i v neokapitalismu 21. století – například zásada „pořádné práce“, prestiž výkonu, „slušnost“ ... To všechno by mělo být úkolem výzkumu existence společnosti českých zemí v 19. a 20. století, k němuž jsme zatím napsali úvodní studii.⁷

Přitom vynecháme antropologické konstanty, trvale platné vzory chování a prožívání, vyplývající z biologické podstaty člověka a z jeho nutnosti žít ve společnosti, i dlouhodobě platnou kaskádu obecné kulturní vyspělosti klesající od západu k východu Evropy, v níž české země ležely uprostřed. Kaskáda vyvolává trvalou stále platnou opožděnost českých zemí proti Západu – ke konci 19. století se obecně kulturní zpoždění Rakousko-Uherska proti Německu laicky odhadovalo na padesát let a ještě v roce 1910 měli čeští Němci vyspělejší sociální strukturu než Češi (vyšší podíl 3. a 4. sféry). Vynecháme i postupné zrychlování změn, patrné už ke konci 19. století, i otázku, zda jsme si na ně už zvykli. Zároveň musíme uvážit, že v 19. století u nás a ve většině Evropy došlo k epochální přeměně společnosti z agrární v industriální.⁸ Industrializace umožnila už relativně trvalý převrat konce 19. století: likvidaci bídy (neuspokojování ani jen základních biologických potřeb) a většinou i nouze.

S přežíváním primitivního myšlení (mj. i „přání otcem myšlenky“) dlouho přežívala i „fyziokratická“ lidově socialistická, dodnes zřejmě ještě dost živá idea z 18. století, že jediným zdrojem hodnot je vedle půdy už jen práce rukama – jediná „skutečná“ práce. Zároveň se zvláště v poslední čtvrtině 19. století rozšířilo zpočátku hlavně ve středních vrstvách „náboženství pokroku“, představa, že vlivem úspěchů techniky a vědy bude (evropské) lidstvo v blízké budoucnosti moci žít buď v blažené zahálce, nebo dál zdokonalovat „pohodlí“. Pokrok technologií se

⁶ Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *První republika trochu jinak: kontinuita a diskontinuita vzorů chování a prožívání (patterns)*, in: Jan Němeček a kol., *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech 20. století. Hledání východisek*, Praha 2010, s. 357–371.

⁷ Jiří MATĚJČEK (a J. MACHAČOVÁ), *Existence v českých zemích v 19. a 20. století. „Jak se lidi měli, co měli ze života“, co chtěli a nechtěli, co mohli (a co bylo „správné“) a jak se o to přičiňovali. Výchozí úvaha*, Moderní dějiny 18, 2010, s. 35–76.

⁸ Sčítání lidu z roku 1900 ukazuje, že na konci 19. století přešly (číselně) české země od zemědělsko-průmyslového typu ekonomiky a sociální skladby k průmyslově zemědělskému. V textilní výrobě však stále 40 % činných osob pracovalo podomácku a továren s víc než třemi sty zaměstnanci bylo málo. Zatímco v roce 1985 byl v celém Československu podíl sféry služeb 39,4 % činné populace, průmyslu 47,0 % a zemědělství 13,6 %, v USA byly v roce 1980 tyto podíly 68, 23 a 3,5 %. Uvádí Jozef FALTUS, *Úvahy o procesech industrializace*. Citováno z rukopisu z roku 1990.

pak ve 20. století stal zvykem a „affluent society“ začala být relativně trvalým požadavkem „mas“ také v ekonomicky a sociálně opožděných komunistických a postkomunistických zemích. Hmotný blahobyt, „pohodlí“ a spotřeba se od poslední čtvrtiny 19. století stávaly hlavním životním cílem i „lidových mas“. Již v 19. století měl tento cíl i prestižní motivaci, a je zřejmé, že se vzor „užitku“ velmi úspěšně udržel i v 21. století.⁹

V poslední čtvrtině 19. století začalo i konsolidující se průmyslové dělnictvo pomalu chápat, že ke zvyšování hmotné životní úrovně – vyšším příjmům, vede kvalifikace. Proces profesionalizace vrcholil před první světovou válkou a za první republiky bylo už obecným zvykem mít kvalifikaci. V poslední čtvrtině 19. století se začaly učit odborným profesím i ženy a stereotyp „hloupé ženské, která ničemu nerozumí“ začínal pomalu ustupovat. Profesní kultivace se od té doby – s přerušením za socialismu – stala hlavním kultivačním procesem – od trvalého neučení se již trvale také v dolních vrstvách přešlo k učení (profesím), což byla vedle zániku masové bída další z hlavních součástí a důsledků epochálního převratu 19. století, industrializace, kdežto kultivace sociální (vztahů mezi skupinami i jednotlivci ve veřejné i soukromé sféře) a osobnostní se trvale a všeobecně silně opožďuje už od konce 19. století – víceméně se ztrácí z obzoru pod náporom rostoucí specializace a technokratismu i ekonokratismu.

Ale víc po pořádku: co „přetrvává“ a) ve sféře kvality populace, tj. funkcí, pozic, možností, vlastností, b) ve sféře kvality života a životního pocitu, existence – přičemž se obě sféry samozřejmě nejen ovlivňují, ale i prolínají: kvalita života je závislá na kvalitě populace a obojí je podmíněno kvalitou faktorů úspěšné činnosti (existence); zároveň kvalitní život – užívání dokonalých výtvorů a bohatých zdrojů – umožňuje zvyšování kvality populace.

Přestože žijeme úplně jinak než v 19. století, „přetrvalo“ mnoho: do 19. století se kumulovaly zásadní „evropsko-atlantické“ kulturní výtvoru, z nichž se ty vhodné s určitými změnami dají používat dodnes. Ve sféře makrosociálních funkcí přežily s různými změnami čtyři velké ideologie, řešící ve formě dané dobou svého vzniku důležité problémy (potřeby) existence:

1) **Náboženství**, mýtický a mystický výklad světa a jeho magické zmáhání, začalo od 18. století podléhat racionalismu a sociální nespokojenosti se „starými mocnostmi“ a v 19. století se pomalu měnilo v matrikový katolicismus a bezvěrec-tví. Ve 20. století zůstal jeho *raison d'être* (sociální funkce vycházející z potřeb) už jen v naději a útěše a zčásti i nevšednosti a módě dříve zakazovaného pro malou část populace. Zmizela i dříve masová pověrčivost.

⁹ Podrobné argumentace k těmto tezím obsahují dvě naše poslední monografie: Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Opava 2002, Praha 2010 a Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781–1989*, Opava 2008.

2) **Liberalismus**, volnost iniciativy, odklon od feudální „poslušnosti“ zdůvodňoval snahu měšťanstva a pak i „nové (průmyslové) buržoazie“ o emancipaci od „starých mocností“ a o vlastní uplatnění ve druhé polovině 19. století stejně jako od komunismu za současného neokapitalismu. Současný český neoliberalismus zdůvodňuje touhu nových vedoucích a horních vrstev po moci a penězích bez jakékoliv kontroly. V 19. století se však zpočátku ještě uplatňovalo heslo vyspělého liberalismu svoboda – pokrok – blahobyt, které vystřídalo heslo francouzské revoluce volnost – rovnost – bratrství, ale Jan Neruda se v 70. letech podíval dopisu čtenáře Posla z Prahy, který označil za dobový idol port-monnaie: zatímco dosud se lidstvo postupně bilo o náboženství, pak o vlast a národ, potom o svobodu a pokrok, všechno „nyní“ nahradil „pytlík“ (na peníze). V 60. letech (19. století) začal u nás, zdá se, že nyní do značné míry obnovený liberálně bezohledný „tvrdý kapitalismus“ se vztahem pán – sluha mezi podnikateli a dělnictvem, převzatým ještě od feudálních vrchností, a ještě v 80. letech platilo heslo „žádné vyjednávání s dělníky“. Už od té doby však začal být klasický liberalismus omezován v podstatě mocí rostoucí masy dělnictva i mocí racionalismu vedoucích vrstev společnosti včetně liberální inteligence. Duchovní elity a část elit politických začaly zvolna prosazovat snahu o sociální smír až k „ozbrojenému“ labilnímu partnerství podnikatelů a dělnictva, jaké snad existuje i dnes.

3) **Nacionalismus**, soupeřivý „celonárodní“ zájem, pro který se ve druhé polovině 19. století podařilo dost snadno získat většinu středních vrstev a po roce 1900 i část dělnictva. Nacionalismus se stal jednou z hlavních ideologií 20. století a po roce 1945 se u mladších generací začal měnit v xenofobii, plynoucí z kulturních rozdílů.

4) **Socialismus**, navazující na „moderní nespokojenost“ nejprve zchudlých řemeslnických mistrů – ve formě lassallismu – a později i „nového“ dělnictva prosperujících odvětví, jehož sebevědomí a optimismus zvláště v poslední čtvrtině 19. století rostly se stoupající životní úrovní. Chudí venkované odcházeli do továren a měst ne vlivem marxistické „pauperizace“, ale proto, že si tam vydělali víc než doma. V poslední čtvrtině 19. století tak vznikly masové migrace za prací a obrovská fluktuace pracovních sil a s tím i „zdivočení mravů“, jak se „nové dělnictvo“ v novém (průmyslovém) prostředí vymklo sociální kontrole venkovských autorit: farářů a bohatých sedláků; o „zdivočení mravů“ se však jistě dá mluvit i dnes, stejně jako ve všech obdobích prudkých sociálních změn. V odborech však bylo organizováno jen asi 30 % dělnictva, a to ještě jen v turbulentních letech 1905–1906, předcházejících jeho politickou emancipaci, jindy jen asi 10 %. V roce 1900 prohlásil na vídeňském sjezdu sociální demokracie Viktor Adler, že dělnictvo není na převzetí moci (revoluci) připraveno, a myslel nejspíš, že nejen mocensky, ale ani duchovně. Vývoj vzorů chování dělnictva za socialismu není probádán a zatím zůstal v náznacích u Lenky Kalinové a Petera Heumose. V mnohém se zřejmě vrátily k lidovým představám z 18. století a k radikálnímu vulgárnímu mar-

xismu poslední čtvrtiny 19. století a prvorepublikové ideologii KSČ a Kominterny s hlavní ideou „hegemonie proletariátu“ ve společnosti.

Pokrok a rostoucí spořádanost prodloužené doby industrializace 19. století vrcholily v době rakouské „belle époque“ let 1900–1914, kdy se vytvořila relativně stabilní dlouhodobě platná struktura průmyslové výroby i ekonomiky vůbec včetně územního rozmístění, z velké části závislého na parní energetice, v zásadě platné dodnes. Tomu odpovídala v podstatě dodnes existující industriální stratifikace společnosti a stabilizující se „moderní“ vzory chování. Už v poslední čtvrtině 19. století se rozvinula poměrně rychlá urbanizace, během níž vznikala moderní městská osobnost: rostl podíl příslušníků třetí a čtvrté sféry (služeb) – do roku 1900 asi na 20 % populace – a práce v průmyslu a život ve městech vyžadovaly rychlejší vnímání, vyhodnocování situací (myšlení) i rozhodování proti posmívanému venkovskému „balíkovství“, i lepší vzdělání. Zemědělského obyvatelstva začalo trvale ubývat. Probíhala demografická revoluce, přeměna rodin na dnešní nukleární málodětný typ, který umožňoval lepší výchovu dětí zvláště ve středních vrstvách. V přechodné době se vytvářela „nová slušnost“ a spořádanost industriální epochy – regulace a přizpůsobování sociálního chování k nové konsensuálnosti v denním životě. To se pak dotvořilo a vyvrcholilo v industriální společnosti první republiky. Ne ovšem v politice.

Až na poslední věty jsou to zatím skoro všechno dost samozřejmé věci, dlouhodobě platné ve vývoji celé západní a střední Evropy, jen „fázově“ posunuté v trochu opožděných českých zemích, věci, které s tímto zpožděním v podstatě přetrvaly celé „industriální“ 20. století, pokud je nerozvrátila dekulivace období socialismu a současný neokapitalismus. Naše historiografie však příliš neupozorňuje například na dlouhodobou tendenci industriální – i předindustriální – stratifikace: trvale vysoký podíl sociálních skupin s jednotvárnou rutinní prací bez potřeby složitějšího (diskursivního) myšlení a širšího obecného vzdělání, bez iniciativy a rozhodování i osobní odpovědnosti. Právě ve druhé polovině 19. století vzniklo hromadné „duševní nádenictví“ takzvaných nižších zaměstnanců, které se trvale přenáší do celé sublokální existence s omezenými zájmy stejně jako u manuálních pracovníků – dolních vrstev. Výkonné složky společnosti dostávají lepší profesní vzdělání, ale podobně jako v 19. století chybí tolerance a empatie – porozumění pro potřeby druhých – v makrosféře i v malých skupinách. Vysoký podíl dolních vrstev obecně charakterizuje opožděné společnosti a sublokální existence „starých“ i „nových“ dolních vrstev, jejichž skladba se změnila s novými profesními požadavky, znamená nejen obecný nízký účinný zájem o druhé lidi, ale i nezájem o veřejné věci a celkovou „indolenci“.

Nesporně významný byl soubor jevů, který bychom snad mohli nazvat dlouhodobě platným „*syndromem industriální společnosti*“.

Zmínil jsem se o „zdivočení mravů“, provázejícím přechod chudého venkovského obyvatelstva do průmyslu, i o „moderní nespokojenosti“, která vznikla mezi „zproletarizovanými“ řemeslnickými mistry, z nichž se stali jen závislí (námezdní a „odcizení“) zaměstnanci. Závislých zaměstnanců – nejen manuálních – stále přibývalo a také v loajálních středních vrstvách začal rovněž na venkově vznikat „protistátní kriticismus“ po prohrané válce z roku 1866, který ve „vědomější“ části české populace zesílil po rakousko-uherském vyrovnání z roku 1867 a projevil se na elitami zorganizovaných „národních táborech“ na konci 60. let a také v mezinárodním měřítku v cestě českých politiků „na slovanskou Rus“. Zároveň s masovými migracemi do průmyslu musela nutně začít „nová“, na rozdíl od feudálně agrárního nevolnictví po třicetileté válce nyní podnikateli vyvolaná („průmyslová“) disciplinace, přibližně nové „přímé řízení“ chování pracovních sil, která samozřejmě budila nespokojenost podporovanou a rozdmýchávanou socialisty i v dobách růstu životní úrovně – hospodářské krize byly v Předlitavsku v poslední čtvrtině 19. století mírné, protože průmysl právě bouřlivě rostl: obojí (rostoucí zaměstnanost i životní úroveň) vyvolávalo už trvalé sebevědomí dělnictva a vůbec se tisíciletá odevzdanost a pasivita dolních vrstev měnila v optimismus a aktivitu v trvalé snaze o materiální vzestup. Stávkové hnutí se stávalo masovým (zvláště v textilnictví a v hornictví) a organizovaným.¹⁰ Současně si však odborářští vůdci stěžovali na „*bezcharakternost mas, které čekají, co odbory vybojují a pak tyjí ze získaných výhod*“. Zdá se, že „masy“ současně s přechodem od „indolence“ k aktivitě přešly i k „dlouhodobé tendenci“ – k „moderní vychytralosti“, která se ještě prohloubila za socialismu a s níž máme zkušenosti dodnes: co nejvíc dostávat a co nejmíň dávat, stále snad ještě i „pořádné práce“ – ale nejen to: „*jen se do ničeho neplést*“ – co se nás zdánlivě netýká; to je jedna ze základních alternativ „masy“.

Skoro obecnou vlastností (zvláště nižších vrstev) české populace se stávalo antiautoritářství, které Peroutka přisuzoval reziduálnímu odporu proti „rakušácké“ monarchii s nadvládou Němců, ale dá se možná spíš pokládat za „ideové“ vyústění jednoduchého nedostatku kázně hlavně dolních vrstev, snad právě zvláště českých. Současně stále přetrvává tradiční sublokální „indolence“ dolních a nižších středních vrstev v podobě nezájmu o složité veřejné věci, jejichž řešení se ke konci 19. století přenechávalo vůdcům stejně jako se dnes projevuje bezúčelným „remcáním“, stěžovatelstvím a hospodskými tlachy a neúčastí ve volbách i neschopností zajistit si slušné zastupitele svých zájmů. Chybí cílevědomost a vytrvalost. Nedůvěra k politikům a politice začala už ke konci 19. století. Tehdy vzniklo i empiric-

¹⁰ Jana MACHAČOVÁ, *Mzdové a stávkové hnutí dělnictva v průmyslových oblastech českých zemí 1848–1914*, Opava 1990. Statistickou analýzou se tam vyvracejí marxistické teze o stávkách.

ké rčení, že „noviny lžou“. Pravděpodobně souběhem s antiautoritářstvím (vůči „vyšším“) a leností, absencí úsilí a snahy a s obecnou neochotou se zvláště za socialismu vytvořil všeobecný negativismus, zasahující „široké vrstvy“ – „zdola nahoru“ indolence a odpor k požadavkům „vyšších“ a „shora dolů“ neochota dát se obtěžovat „nižšími“, obměna postojů nevolníků a vrchnostenských úředníků z agrární doby, negativismus dnes charakterizovaný postojem „To nejde“ – nic nejde při jakýchkoliv požadavcích. Převzat byl i „rakouský šlendrián“ a neprofesionalita, mimo jiné s „živelnou byrokratizací“, která nastala po roce 1918 a znovu po roce 1945 i 1948 přechodem nekvalifikovaných lidí do administrativy. K tomu všemu přispěla postupující liberální demokratizace společnosti, která vyvrcholila za první republiky, kdy se dostala k moci nová (česká) vedoucí vrstva většinou ještě s lidovými „kořeny“. Za socialismu se potom „demokracie“, i když i za první republiky samozřejmě omezená, změnila v hegemonii proletariátu, ve skutečnosti však pouze nové vládnoucí vrstvy komunistických funkcionářů, s podlomením autority a prestiže středních vrstev a zvláště „kulturonosné“ inteligence, v obecné rovnostářství, odpor k úspěšnějším a vůbec i nějak odlišným od dolních vrstev, v němž se uplatnil závistivý postoj neúspěšných z dolních a nižších středních vrstev z 19. století: „kam se to škrabe“. Za první republiky se demokratizace zaměřovala proti povýšenosti, rovnostářské postoje a závist však v otevřené a celkem spokojené a úspěšné společnosti zesláblly, takže se také v nižších středních vrstvách uplatnilo přesvědčení, že „všichni se mají mít dobře“, podpořené sociální naivitou, kterou v turbulentním období let 1945–1948 využili komunisté k získání značné části právě nemajetných a za války nouzí postižených nižších středních vrstev. Zase se nikdo neměl „vyvyšovat“.¹¹

Negativní složky „syndromu“ podporovala a podporuje relativní slabost duchovních elit, zvláště humanitní inteligence, v industriální společnosti postupně zastihované technokraty, i příslovečná „slabost měšťanstva“, víceméně středních vrstev, obvyklá v opožděujících se společnostech.

Zatím není příliš probádáno, v jakých formách se i dosud udržuje patriarchalismus jako relikv pomalu ustupujícího autoritářství, vládnoucí i v liberalizujícím se prostředí středních vrstev v 19. století. I když už tehdy vznikala ženská emancipace – snahy intelektuálek i praktické pronikání žen do nemanuálních ekonomických funkcí – a pomalu se měnil i sociální status a pozice dětí, za první republiky však ještě zdaleka ne k dnešní značné obecné nevázanosti, vyvolané bezděčnou výcho-

¹¹ Přece jen asi bude dobré upozornit na podrobnější výklad ve dvou už publikovaných statích: *Co se zločiny komunismu?*, in: Zdeněk Kárník (ed.), *Věstník grantu KSC a radikální socialismus v Československu 1918–1989*, č. 10, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004, s. 82–88 a *Pět idejí lidových vrstev. K zapomenutému projektu profesora Grosse*, Tamtéž, č. 12, 2005, s. 60–66. Oba články jsou otištěny i v *Problémech ...* V první studii se ukazuje, že vedle likvidace starých elit byla největším zločinem likvidace snahy, ve druhé se shrnují vlastnosti – zvláště cíle – dolních vrstev z 18. a 19. století, na něž navázal komunismus.

vou a nezájmem rodičů o své děti vůbec. Jak to bylo i v 19. století běžné ve velké části dolních vrstev, když se chtělo především vydělávat peníze – podobně jako dnes.

Celý syndrom se s dílčími změnami udržel přes sto let, jeho „kořeny“ však z velké části tkvěly ve víceméně dávné minulosti a v relativně stabilních vlastnostech lidí a vlivem pomalé kultivace společnosti s vysokým podílem dolních a nižších středních vrstev přežívá dodnes, stejně jako odvěké rozpory mezi sociálními vrstvami. Albín Bráf upozorňoval kolem roku 1900 na snahu českých lidí, dodejme, že ze středních a dolních vrstev, zaujímat jen podřízená místa bez potřeby iniciativy a rozhodování i bez osobní odpovědnosti, a dá se snad mluvit i o nízkém sebevědomí malých národů ve srovnání s velkými, nejspíš jedné z příčin xenofobie. Na druhé straně však bývají v některých situacích zároveň „moderní sebevědomí“ a nekultivovanost „českého burana“ nebetyčné, což možná jen zčásti plyne z dekulivace společnosti na úroveň dolních vrstev za socialismu. Odvěká touha málo úspěšných po ochraně a pomoci se za „demokracie“ obrátila v neodůvodněné sebevědomí. Stále chybí snaha o vzestup – i osobnostní kultivaci, jde jen o „pohodlí“.

V následujícím oddíle rozvedeme a zpřesníme některá předchozí zjištění a hypotézy o dlouhodobé kontinuitě i diskontinuitě vývoje od 19. do počátku 21. století, hlavně ta, která se týkají vývoje kvality a chování populace českých zemí.¹²

Pokud jde o kvalitu populace, je zřejmě jedním z rozhodujících faktorů vývoj technologií (technické know-how) a sociálních funkcí obecně, vytvářených a prosazovaných většinou především k vlastnímu prospěchu elitami majetku a moci. Tomu se přizpůsobuje sociální stratifikace a tím i sociální pozice a vzory chování jednotlivých sociálních skupin. Základní představou ekonokratů přitom je, že lidé žijí proto, aby pracovali, vyráběli a konzumovali, aby tak byl zajištěn relativně trvalý růst národního důchodu (který je ovšem vždy i v zájmu prosperity společnosti nutné rozdělovat do značné míry nerovnoměrně). Mocenská soutěž zemí nebo světových kultur (civilizací) vede k trvalé nutnosti zvyšovat ekonomický potenciál a ekonokratická základní idea je tím jakoby trvale opodstatněná.¹³ Trvalá soutěž (druhý současně působící základní faktor) je vyvolávána agresivními egoistickými mocenskými elitami a vede samozřejmě k vojenským střetům nebo k dohodám o sférách vlivu; jedna z nich postihla relativně vyspělé Československo po

¹² V tom navážeme jednak na naše dvě citované monografie, ale i na dvě studie, jednu otištěnou ve sborníku *Historie 16*, 2009, který vydala Ostravská univerzita, a druhou v kolektivní monografii: Petr PROKŠ a kolektiv, *České země a moderní dějiny Evropy. Studie k dějinám 19. a 20. století*, Praha 2010.

¹³ Jedním z motivů reforem Josefa II. jistě bylo zvýšení schopností Rakouska soutěžit s ostatními velmocemi (a mimo jiné se ubránit Turkům).

druhé světové válce a zahrnala je k zaostávajícímu Východu, což mělo samozřejmě dost rychlý úpadkový účinek (dopad !!) na sociální stratifikaci, pozice některých sociálních skupin a jejich sociální vliv a moc (možnosti). Přitom se jako třetí rozhodující makrosociální faktor po dobytí moci uplatnily (zaostalé) vzory chování (tradice) dolních vrstev, zčásti pocházejících dokonce z období před 19. stoletím.

Významnými se v dané situaci ukázalo být „*pět idejí lidových vrstev*“, z velké části vzniklých ještě v agrární době, v 18. století, ale i ještě dříve.¹⁴

První vysoce zhoubnou ideou bylo, že jediným zdrojem (ekonomických, tj. pro existenci nejdůležitějších) hodnot je půda a práce rukama. Kdo nepracují rukama, tedy nepracují vůbec a jsou nenávidění (a zároveň závistí stíhaní) „páni“, kteří jen poroučejí, v lidově socialistickém, ale už „blouzniveckém“ pojetí z rozhraní 18. a 19. století parazitní vrstva, která má být zlikvidována.

Druhá tradiční idea byla odvozena z první: mezi parazitní nepracující skupiny byla řazena i inteligence, pomáhající šlechtě a pak kapitalistům utiskovat lid. (Tato idea přešla – i díky jiným vlivům – v představu z let 1945–1948, že podniky a výrobu budou řídit dělníci prostřednictvím závodních rad.)

Třetí ideou bylo přesvědčení o nekompetentnosti vedoucích vrstev k řízení společnosti, které se zvláště v české populaci prosazovalo od poslední čtvrtiny 19. století mimo jiné působením socialistické agitace a zesílilo v době velké krize 30. let a potom za a po následující okupaci a válce.

Čtvrtou (dlouhodobou) ideou byl požadavek všeobecné rovnosti, zvláště příjmů a majetku, to znamená i jednotné kvality života (existenčních možností, hlavně životní úrovně), k níž dával majetek ve společnosti většinou zaměřené na bezprostřední hmotný „užitek“ základ. Rovnosti majetku se mělo dosáhnout jeho – většinou násilným – přerozdělením. To je odvěký latentní nebo otevřený požadavek chudých i v otevřené společnosti, umožňující sociální i materiální vzestup individuálním úsilím, mimo jiné učením, které nebývá příliš oblíbeno i vlivem nezvyku na duševní námahu. Tím spíše je požadavek rovnosti aktuální v turbulentních obdobích.

Pátá idea byla výsledkem touhy nižších vrstev po ochraně a pomoci, jak ji původně formulovala katolická církev v kultu pomáhajících a ochraňujících svatých, panny Marie i boha samotného a ve vybízení bohatých a mocných, aby pomáhali chudým. S úpadkem náboženské víry se už v 19. století začalo myslet, že tuto funkci by měl převzít stát, když se velmi dlouhodobě ukazovalo, že výzvy k bohatým účinkují jen velmi omezeně. Ve středních vrstvách s od poloviny 19. století rostoucími ambicemi se přitom obvyklým heslem stávalo „*Pomoz si sám (přičiň se) a pánbůh ti pomůže!*“, kdežto málo úspěšní, snad stále ještě pod vlivem církevní propagandy nebo i socialistické agitace, se domnívali, že by měla vládnout

¹⁴ Podrobněji ve studii citované v poznámce 10.

„spravedlnost“, ve skutečnosti v dějinách vždy zastiňovaná egoismem, ale i „přirozenou nerovností“ vlastností.

V době dovršování industrializace (u nás v první třetině 20. století) docházelo k dost rychlému už zmíněnému početnímu růstu skupiny nižších zaměstnanců – na rozdíl od dělnictva – s duševními profesními funkcemi a požadavky, ale stále se sublokální existencí, takže se po dalším růstu této skupiny začalo v určitém způsobem zaměřené evropské sociologii či spíš ideologii psát o splývání „dělnické třídy“ s těmito nižšími zaměstnanci a o zániku středních vrstev (viz např. publikace Jana Kellera).¹⁵ Zapomínalo se přitom (v zájmu socialistické ideologie, která chtěla obhájit „růst proletariátu“), že profesní výchova a vzdělávání pro třetí a čtvrtou sféru stále (a možná i s rostoucím důrazem) akcentovala právě rozdíl mezi úředníkem („bílým límečkem“) a dělníkem. (Za první republiky bylo toto rozhraní velmi zřetelné: dělník byl „jen dělník“. Diference prestiže a sociální přehrada byly značně silné.) Důležité bylo, že úředník nepracoval rukama, to znamená v obecné představě o práci jako především manuální, lehčeji, tj. s vyšším emocionálním uspokojením (případně prestiží a z ní plynoucím emocionálním uspokojením). Ve skutečnosti středních vrstev s převážně nemanuální prací (a specifickými vzory chování) přibývalo, ale jejich vlastnosti včetně profesních směřovaly k rutinní práci (i životu) a měnila a mění se i jejich sociální pozice ve smyslu ekonomické závislosti a absence samostatného rozhodování. Společnost si přitom zachovává „klasické“ L-rozdělení četností sociálních pozic s malým podílem elit sociální moci.

Z předchozího plyne významná, také už zmíněná otázka, zda profesní kultivace (změny profesních funkcí a profesní náročnosti směrem k sofistikovanější práci) vede „automaticky“ také k sociální a osobnostní kultivaci. K empirickému řešení tohoto problému procesu změny máme u nás bohužel velmi málo pramenného materiálu – nebo jsme špatně hledali. Zároveň je ovšem ze známých nečetných pramenů, ale i intuitivně zřejmé, že kvalifikovaní (vyučení) odborní dělníci, vlastně tovaryši z předstrojové doby, byli i ve druhé polovině 19. století podstatně obecně kultivovanější než nekvalifikovaná venkovská chudina, která většinou „nikam nepřišla“ a stýkala se jen se sobě rovnými.¹⁶ Šlo i o obvyklý rozdíl, případně přechod z dolních vrstev do většinou nejbližší vyšší sociální skupiny – nižších středních vrstev, kde byla mimo jiné zvykem pravidelná školní docházka dětí, ale i celkové prostředí bylo kultivovanější, jak se nižší střední vrstvy přizpůsobovaly

¹⁵ Jan KELLER, *Vzestup a pád středních vrstev*, Praha 2000; Jan KELLER, *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*, Praha 2010.

¹⁶ V monografii z roku 2002 a 2010 jsme uvedli případ kvalifikovaných sklářských dělníků původem ze Saska, jejichž značně vyšší kulturní úroveň popuzovala v severočeském pohraničí místní „nové horníky“ pocházející z venkovské chudiny, kteří je pokládali za zpanštělé „falsche Sachsen“ a nechťeli s nimi mít žádné spolky.

prestižnější střední vrstvě a snažily se žít podle vyšších vzorů, aby byly do vyšších skupin přijaty a získaly jejich výhody, mimo jiné vyšší prestiž. Adaptace tomuto cílovému prostředí, zčásti mimovolná, probíhala hlavně mezigeneračně, to znamená, že první generace „nových dělníků“ zůstávala u zaostalých vzorů chování venkovské chudiny. Záleželo pak na tom, jak silně mohla být druhá generace ovlivněna novým prostředím, to znamená i na tom, jaké toto prostředí bylo, ale i na síle vlastní motivace této druhé generace – na jejím zájmu o přizpůsobení cílové skupině, a ovšem i na jejích dalších zdrojích, mimo jiné na inteligenci příslušníků této avansující skupiny. Přejít venkovské chudiny do průmyslu v poslední čtvrtině 19. století byl tak mohutný a rychlý, že původní městské obyvatelstvo nestačilo tyto masy přistěhovalců (které je často početně převyšovaly i několikrát) zadaptovat – nemluvě o oboustranných sociálních přehradách, často přímo odporu k „cizím“ nekulturním přistěhovalcům, ani o sídelní oddělenosti, a na druhé straně existoval odpor k „měšťákům“, kteří „nic nedělají“. O přijetí vyšších vzorů se pak snažily jen nepočetné dělnické elity. V málo sofistikovaných oborech výroby zůstávalo potom dělnické prostředí značně primitivní a kulturně stacionární.¹⁷ I dnes narážejí adaptační procesy na podobné překážky. Zároveň stále přetrvává sublokální existence – omezenost zájmů, které k jednoduché existenci stačí.

Celým předchozím odstavcem jsme vlastně jen znovu upozornili na to, že prostředí středních vrstev bylo kultivovanější nejen profesně, ale i sociálně a osobnostně a že tedy snaha o sociální vzestup byla obvyklým adaptačním procesem, během něhož se postupně pomalu měnily celkové vlastnosti avansujících jednotlivců. Základním faktorem byl zájem, motivace, snaha získat vyšší sociální pozici a status. Tato snaha však nemusela existovat vždy: V období socialismu rozhodně nebyly zdeprimované střední vrstvy cílovou prestižní skupinou pro dělnictvo, prohlašované a manipulované (i vyššími příjmy, než jaké měli příslušníci středních vrstev) do pozice zdánlivé a zčásti i skutečné elity a „výkvětu lidstva“. „Přirozená“ stratifikace tak byla převrácena, čímž byl dán základ k celkovému kulturnímu úpadku s dlouhodobými následky.¹⁸

Kvalita populace je stále závislá především na její odvětvové a profesní skladbě – sociálních a především ekonomických funkcích, zdaleka ovšem ne úplně. Důležité jsou i představy o sociální důležitosti a prestiži, vznikající v podstatě na základě zájmů. Od začátku 19. století se během sedmi nebo osmi generací modální osobnost společnosti českých zemí vlivem především profesního vývoje změ-

¹⁷ Kolem roku 1900 bylo v hornictví uhlí stále jen asi 5 % řemeslníků, hlavně však kovářů a tesařů, a teprve začínalo přibývat zámečníků a elektrikářů, vážených „profesionistů“ s vyšší kvalifikací.

¹⁸ K morální devastaci obecně přispívají války, při nichž (případně vítězům po nichž) je dovoleno mnoho jindy zakázaného. Tomuto hledisku nevěnovala naše (a snad ani zahraniční?) historiografie první a druhé světové války vůbec pozornost – sledovaly se hospodářské „dopady“ a politika, ale „morálka“ zůstala (jako často) stranou.

nila od primitivního nádeníka po dnešní zaměstnance s různě diferencovanými vlastnostmi.

S růstem počtu a podílu závislých nižších zaměstnanců vzdělávaných a vychovávaných jen k rutinním duševním profesím rostla jejich obecná kultivovanost jen málo. Zvláště za nacistické okupace se pak hromadila nespokojenost těchto skupin závislých osob s povýšeností a ziskuchtivostí majetných, která pak otevřeně propukla v prvních poválečných letech a využila jí komunistická strana k vítězství ve volbách v roce 1946. Za „indolentní radikalizace“ chtělo potom nejen špatně informované socialistické dělnictvo, ale i nižší střední vrstvy „zkusit něco nového“ – „lidovou demokracii“; to pomohlo prosadit mocenské zájmy SSSR.¹⁹

„Náboženství pokroku“, především však materiálního, rozšířené ve druhé polovině 19. století hlavně ve středních vrstvách, jehož obdobou byl v dolních vrstvách „materialismus“, zájem jen o materiální vzestup, postupně zdegenerovalo ve skoro obecnou „touhu po spotřebě“ průmyslem nabízených mas zboží.²⁰ Nejde samozřejmě o nějakou samoučelnou spotřebu, ale o uspokojování rozšiřujících se možností uspokojení v podstatě nekonečných přání, mimo jiné i prestižních, která mohou být v současnosti kryta co možná stále rostoucí výrobou a službami, ekonomickým růstem. Existují ovšem i „klasická“ přání, jejichž uspokojování je na ekonomice relativně nezávislé. Představy o „štěstí“ jsou stále různé. Mnohdy je štěstím radost z nových věcí, nových hraček. Kde jsou možnosti, najdou se vždy i motivace jich využít.

„Úpadek humanismu“, který v 19. století šířili vzdělanci, vyvolaný specializační funkcí inteligence i vznikem masových politických stran na konci 19. století, tuto orientaci na obecně vyžadovaný hmotný blahobyt zesílil. Mezi vůdci politických stran bylo sice mnoho akademicky vzdělaných lidí, ale jednak ani běžné akademické vzdělání nezaručuje humanismus, jednak i vzdělanci v čele stran museli hájit většinou právě hmotné zájmy svých přívrženců, stávali se z nich běžní „partikulární“ politici a skutečná humanitní inteligence se stahovala z politiky, řízení veřejných věcí, či z ní spíše byla vytlačována. To se přenechávalo „odborným“ politikům.²¹ To všechno dělalo místo ekonokratismu a technokratismu, úpadku širšího všeobecného vzdělání a poklesu prestiže vzdělanců a humanitní inteligence, která pak za socialismu i neokapitalismu úplně ztratila sociální vliv.

¹⁹ „Zkusit něco nového“, aniž by se vědělo, jaké to nové je nebo bude, bylo obvyklé řešení neinformovaných lidových vrstev. Když se po první světové válce na Sokolovsku rozpadlo hnutí „svobodných socialistů“, přiklonila se část jeho přívrženců k „novým“ komunistům, druhá část k ještě větším křiklounům – haknkrajclerům.

²⁰ Určitý návrat k 19. století představuje i móda dolních vrstev, zavedená už za socialismu: je módní a „správné“ (sociálně schválené) chodit v neforemné kytlici jako vesnický poddaný, nebo i nevolník z 18. století.

²¹ Naznačil to už Jan Havránek v jedné ze svých drobných studií.

Humanismus 19. století nejspíš vycházel z teleologického přesvědčení, že svět se z boží vůle vyvíjí k lepšímu. To byla i představa dobového literárního sentimentalismu: v Dickensových *Zlých časech* jsou všichni boháči zlí a všichni chudí dobří (podobně jako v *Zámku a podzámčí*), ale nakonec se všechno přece jen obrátí k dobrému. Osvícenci z tohoto procesu odstranili Pánaboha a nahradili jej rozumem. Rozumem se řídící lidstvo se bude „přirozeně“ vyvíjet k dobrému, tj. rozumnému. I školní výchova ještě v „masarykovské“ škole pak směřovala k zásadě „dělat dobro“, aniž by příliš brala na vědomí egoismus, když se nové možnosti především hmotného blahobytu ještě neukazovaly příliš jasně. Socialismus se potom snažil uspokojovat především právě hmotné tužby dolních vrstev.

Osvícenský humanismus byl ovšem možný jen na konci 18. a na začátku 19. století, i tehdy však spíš jen teoreticky a měla to mimo jiné být služba bezmocným dolním vrstvám. Na konci 19. století měly a dále mají už dolní vrstvy z velké části vlastní vůli, odlišnou od humanistů.

Přes všechny války, hladomory a epidemie se už do 19. století hromadily výrobky sloužící ke zlepšování kvality života, ale industrializace 19. století znamenala další z velkých primárně ekonomických předělů, kdy se hmotné existenční zdroje a know-how začaly hromadit významně rychleji a také kvalita života začala stoupat viditelně rychleji než dřív.²² Zatím není úplně jasné, jak se v důsledku toho všeho měnil životní pocit, intuitivně zřejmé však je, že zvláště nižší vrstvy společnosti žijí – snad trvale, ale jistě aspoň v posledních asi sto padesáti letech – v naivním optimismu, v důvěře v budoucnost, a že i proto – vedle nedostatku informovanosti a sociální naivity – jsou poměrně snadno manipulovatelné. Z dlouhého 19. století zůstalo mnoho: u nás v základě ještě stále industriální společnost, vytvářející vlastnosti populace.

Všechno jsou to problémy související s „konkrétní“ existencí. Moderní sociologie se v současnosti většinou zabývá jinými otázkami než kvalitou života a kvalitou populace, případně explicitně životním pocitem: globalizací i „nečitelností“ a „rizikovostí“ současného světa, případně po sto letech obnovené vývojem a střety civilizací a „zánikem Západu“ – teorií či filozofií dějin, ale existuje i „běžná“ „globálně“ zatím málo ovlivněná existence a její relativně trvalé problémy.

²² Podrobněji o tom v monografii z roku 2008, ale tyto výsledky byly samozřejmě zcela nesporné už dávno dříve. Pochybnosti o „pokroku“ vyslovují hlavně intelektuálové, kteří sledují jen ideje a ovšem i sociální vztahy, světovou politiku atd. Na první pohled sice zaráží pomalost sociální a osobnostní kultivace, ale vysvětlitelná je. I když se svět nemusí vyvíjet „k dobrému“.

Jiří Matějček

Das 19. Jahrhundert in uns – was ist geblieben

Zusammenfassung

Die Massenindustrialisierung des letzten Viertels des 19. Jahrhunderts veränderte die Stratifikation der Gesellschaft der böhmischen Länder, langfristig auch eine Reihe der Verhaltensmuster zur Aktivität, Professionalität und dem Streben nach dem materiellen Aufstieg. Auch im 21. Jahrhundert überleben die vier grossen Ideologien des 19. Jahrhunderts und der älteren Zeit: die Religion, der Liberalismus, der Nationalismus und der Sozialismus, auch aber die sublokale Existenz des Grossteils der Population – die einfachen Interessen nur um eigene Person, die Familie und die nächste Umgebung, die das langsame Tempo des sozialen und persönlichen Kultivierens errufen. Selbstverständlich bleiben auch die gründlichen Widersprüche unter den sozialen Schichten, und manche andere Erscheinungen, die in der Studie erwähnt werden.

Jiří Matějček

The 19th Century in Us – What Remained

Summary

The mass industrialisation of the Czech Lands in the last quarter of the 19th century has changed the stratification of the society, as well as many patterns, especially of the lower class, towards activity, professionalism and with effort to increase the living standard. In the 21st century the four great ideologies from the 19th century still remain: the religion, the liberalism, the nationalism and the socialism, and the simple sublocal existence of the greatest part of the population focused on the own person, the family and the next surrounding only. This quality caused the slow tempo of the social and personal cultivation. Of course, also the social differences and quarrels between classes remained.

Milan Hlavačka

Bekämpfung der Armut in den böhmischen Ländern im 19. Jahrhundert: Eine institutionelle und legislative Übersicht*

Fighting poverty in the Bohemian Lands in the 19th century: A review of institutions and legislation

Different definitions of poverty are explained as a social phenomenon of the transforming social structure during the modernization process taking place in the Bohemian Lands in the 19th century. The results of Josephinian reforms of the late 18th century are compared with the social policy of the late 19th century. Attention is also paid to the legal foundations of and the financial sources for social care. In conclusion, the level of social care in the Bohemian Lands is compared with the overall conditions in Austria at that time.

Keywords: History, 19th century, Bohemian Lands, poverty, social policy

Das Ziel dieses Artikels ist eine übersichtliche institutionelle und legislative Analyse der armenrechtlichen Maßnahmen zur Bekämpfung der Armut in böhmi-

* Tento text byl napsán a přeložen s podporou Grantové agentury ČR. Je součástí grantového projektu Ideje – Legislativa – InSTITUTE: sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939 vedeného u GA ČR pod registračním číslem P410/11/2324.

schen Ländern von der Entstehung der Armeninstitute, also vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zur Einführung des Elberfelder Systems in hiesigen Städten, also bis zum Ende des 19. Jahrhunderts darzustellen. Durch die staatsrechtliche Verbindung der böhmischen Länder mit Wiener politischem und dynastischem Zentrum ist auch in dieser Hinsicht nötig nicht nur die staatsrechtlichen Bände zu respektieren, sondern auch die allgemeinen gemeinsamen (christlich-katholischen) Traditionen und spezielle Gesetzgebung zu verfolgen. Zugleich soll voraus avisiert werden, dass die ArmeFürsorge nach 1860 sich in einzelnen Ländern der böhmischen Krone verschieden entwickelte und in Folge der nationalen Differenzierung auch neue „nichtösterreichische“ Modelle aufgenommen wurden. Am Anfang muss man aber mit der Definition des Begriffes Armut und mit der Begründung dieser Periodisierung beginnen.

Definition des Begriffes Armut¹

Nach Wikipedia bezeichnet der Begriff Armut primär den Mangel an lebenswichtigen Gütern (beispielsweise Nahrung, Obdach, Kleidung), im weiteren und übertragenen Sinn allgemein einen Mangel, der die Lebensqualität bedroht. Dies ist also eine Definition, die im klassischen Liberalismus und christlichen Humanismus verankert ist und die die Aufrechterhaltung der physischen Existenz des Menschen als substantielle Notwendigkeit betont und propagiert. Nach solcher Auffassung haben vor allem der Staat und die Gemeinde die humanitäre Verpflichtung, ihren Bürgern das physiologisch definierte Existenzminimum im Notfall zu sichern.

Eine absolut geltende Definition der Armut ist aber schwer zu finden, denn der Begriff Armut unterliegt der Zeit, der Beobachtungsposition und der Weltanschauung des Forschers. Die Armenbekämpfung oder Armenversorgung oder Armenpflege sind schon Derivate des oben genannten Begriffes mit eigener historisch geprägter Deutung und Entwicklung, „*in welcher die Armut zunächst zu einem religiösen Gebot, dann zu einer sittlichen Forderung und schließlich zu einer gesetzlichen Pflicht erklärt wurde*“.² Diese historisch chronologische Dreiteilung der Armenwesensauffassung kann man auch als einen methodologischen Zugang zur Thematik bezeichnen. Es gab in der menschlichen Geschichte immer eine

¹ Zu diesem Thema vergleiche: Jutta MAUCHER, *Das Armenwesen in Böhmen und Mähren 1861–1914*, Diplomarbeit eingerichtet an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien 1993 und Monika KROPF, *Die Wohlfahrtspolitik des österreichischen Herrscherhauses im Vormärz*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien 1966; Ernst MISCHLER, *Armenpflege und Wohltätigkeit in Österreich*, in: *Österreichs Wohlfahrtseinrichtungen*, Bd. 1, Wien 1898; Franz KLEINWÄCHTER, in: *Armenwesen und Armengesetzgebung in europäischen Staaten*, Berlin 1870, S. 420 ff. oder an: <http://www.archive.org/stream/dasarmenwesenund00emmiuoft#page/n5/mode/2up>. (Stażeno 20. 5. 2012).

² Emil BECK, *Reform des Armenwesens in Mähren*, Brünn 1908, S. 7.

objektive Armut und eine durch z. B. Untätigkeit hervorgerufene (freiwillige) passive Armut. Man kann eine natürliche und eine freiwillige Armut oder eine geschlossene und eine offene Armenpflege unterscheiden oder die Rolle der Idee der Disziplinierung, bzw. Kontrolle feststellen. Die sog. freiwillige Armut ist nicht Gegenstand dieser kurzen Vorstellung. Die natürliche Armut ist „forschungslieblicher“ und sicher auch interessanter, denn sie war auf verschiedene Weise permanent bekämpft worden, was für Forschungszwecke dieses Aufsatzes maßgebend ist. Von dieser war aber die offene Armenpflege, die in der Praxis vorherrschend war, wichtiger. Die geschlossene Armenpflege z. B. für Waise, Sieche oder Irre war und ist inzwischen nicht so zukunftsorientiert, weil sie nur für beschränkte Gruppe der betroffenen Menschen bestimmt war und weil sie inzwischen erfolgreich (vor allem bei den Siechen) gelöst wurde. Also die Art und Weise der Bekämpfung der (Massen)Armut ist daher zum Hauptgegenstand dieser Analyse geworden, die „offen“ und weltlich gepflegt wurde und die auf christlicher Freiwilligkeit und auf staatlicher und gemeindlicher Kontrolle zugleich ausgebaut wurde.³ Also die „unschuldigen“ und die „geistig Armen“ sollten aus ihrer Armut mit Hilfe der oben genannten Prinzipien herausgeführt werden. Vor allem in Böhmen galt derjenige als arm, der in der Folge von Arbeitsunfähigkeit nicht im stande war, seinen Unterhalt zu bestreiten. Dann gab es noch Termine Armenversorgung und Unterstützung. Beide Termine bilden zusammen die Armenpflege. Die Armenpflege bezog sich in Böhmen nicht nur auf kurzfristige Änderung eines Armenzustandes durch Geld- und Naturalzuschüsse, sondern sie umfasste das über mehrere Jahre sich erstreckende Anstaltsleben. Unterstützung war als eine zeitweise Unterstützung mit finanziellen Mitteln.⁴ Die Armenpflege wurde durch die Verwaltungsbehörden ausgeübt, während Wohltätigkeit in der Regel von Privatpersonen oder privaten Institutionen (Vereinen) durchgeführt wurde. Der Unterschied zwischen Unterstützung und Versorgung war dadurch damals geprägt, dass Versorgung zumeist an geschlossene Anstalten gebunden war. Als klarer Ausdruck für die neue Entwicklung im Armenwesen wurde an der Schwelle des 19. und 20. Jahrhunderts der Begriff Armenfürsorge oder Armenpflege durch jenen der Wohlfahrtspflege ersetzt. Wohlfahrtspflege sollte *„nicht nur durch eine Verbesserung der wirtschaftlichen Situation bei den Unbemittelten die Armut lindern, sondern durch gesetzliche Maßnahmen auch den Wohlstand selbst fördern und etwa zusätzliche Arbeitsplätze verschaffen. Wohlfahrt ging damit über den Aspekt der individuellen Lebensführung hinaus und beinhaltete Maßnahmen mit überwachendem und korrigiertem Charakter. Die früheren Repressions- und Humanitäts-*

³ Georg Ratzinger definierte diese natürliche Armut in seinem Werk Geschichte der kirchlichen Armenpflege (Freiburg im Breisgau 1884, S. 1) als „Armut, welche den Zwang der Arbeit in sich schloss“. Diese Armut war und ist „das wichtigste sociale Element“ und „Sporn zur rastlosen Thätigkeit, um Werthe zu schaffen und Erzeugnisse zu Gewinnen“.

⁴ Jutta MAUCHER, *Das Armenwesen in Böhmen und Mähren 1861–1914*, S. 19.

*anstalten wurden zu Wohlfahrtseinrichtungen zusammengefasst, die es zum Ziel setzten, ihre Insassen einer den jeweiligen ideologischen (und auch moralischen) Zielen entsprechenden Lebensweise zuzuführen.*⁵

Begründung der Periodisierung⁶

Es handelt sich hier um die Zeitspanne von den josephinischen Reformen bis zur Einführung des Elberfelder, bzw. Wiener Sozialsystems in den manchen (österreichischen) böhmischen, mährischen und schlesischen Städten, also es geht hier um die Periode zwischen 1780 bis 1900. Es war eine hundertjährige Periode, wo zuerst „*alles bloß der Menschenliebe und der freiwilligen Wohltätigkeit überlassen werden sollte*“⁷ und am Ende alles gesetzlich normiert wurde und die Last der Armenfürsorge der Selbstverwaltung überlassen, die sich an die Staats- und politische Selbstverwaltung anschließt.⁸ Am Ende dieser Periode war es klar, dass es nicht „*die Kodifizierung der lang bestehender unzulänglicher Einrichtungen*“ mehr ausreichend wird und auch die Einführung der Arbeiter-, Kranken- und Unfallversicherung nicht eine durchgreifende Besserung der sozialen Zustände herbeiführen wird, „*bis diese Gesetze auch auf die ländliche Bevölkerung ausgedehnt und durch eine allgemeine Alters- und Invaliditätsversicherung ergänzt werden*“.⁹

Kaiser Josef II., wie bekannt, blieb es vorbehalten in der Verwaltung des österreichischen Armenwesens eine neue Ära anzubahnen, und auf den von ihm gelegten Grundlagen ruhte die österreichische Armenpflege Hundert Jahre hindurch. Josef II. bot sich der in der vom Grafen Johann Buquoy im Jahre 1779 auf seinen Herrschaften gebildeten Gesellschaft „*die Vereinigung aus Liebe des Nächsten*“ ein Muster rationeller Armenversorgung, welche bald in den sämtlichen „deutsch-slawischen Erblanden“ der Monarchie eingeführt wurde. Der Zweck dieser Gesellschaft bestand nach Franz Kleinwächter darin, „*die Notleidenden zu*

⁵ Ebenda, S. 21–23.

⁶ Zu diesem Thema vergleiche: Milan HLAVAČKA, *Sociálně zajišťovací řád venkovské společnosti*, in: *Přednášky z 53. běhu Letní školy slovanských studií*, Praha 2010, S. 165–184; Brunhilde SCHRÖCKER, *Armenpolitik in Österreich. Am Beispiel Wien und Niederösterreich*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien 1982 und *Armenwesen und Armengesetzgebung in europäischen Staaten*, Berlin 1870, besonders ab der Seite 420, wo von Franz Kleinwächter das österreichische System beschrieben ist. Siehe:

<http://www.archive.org/stream/dasarmenwesenund00emmiuoft#page/n5/mode/2up>. (Staženo 20. 5. 2012).

⁷ Hofdecret vom 26. November 1784, Auszug aller im Königreiche Böhmen bestehenden Verordnungen und Gesetze, I. Bd., S. 235.

⁸ Ernst MISCHLER, *Armenpflege und Wohltätigkeit in Österreich*, in: *Österreichs Wohlfahrtseinrichtungen*, Bd. 1, S. 150.

⁹ Ebenda, S. XVIII.

unterstützen und die Bemittelten zu Hilfeleistung anzuführen“.¹⁰ Zu diesem Zweck wurde jede Herrschaft des Grafen Buquoy in Südböhmen in so viele Bezirke geteilt, wieviel sie Pfarreien hatte, und die Leitung jedes Bezirkes dem Pfarrer, dem aus den Einwohnern des Bezirkes gewählten Armenvater und einem Rechnungsführer übertragen. Der Pfarrer hatte auf den Erlag der Spenden Einfluss zu nehmen, der Armenvater in Empfang zu nehmen und im Einvernehmen mit dem Pfarrer an die Armen des Bezirkes zu verteilen, während der Rechnungsführer die Verrechnung der eingenommenen Spenden zu führen hatte. Die Einsammlung der Almosen geschah von Seite der angesehensten Bewohner in jedem Ort. Die Oberaufsicht über die ganze Armenfürsorge führte die Grundobrigkeit. Im Jahre 1782 berief der Kaiser Josef II. den Grafen Buquoy nach Wien und betraute ihn mit der Durchführung des Armeninstitutsnetzes in Österreich, bzw. in den sog. „deutsch-slawischen Erblanden“. So entstand zum erstenmal eine systematische und territorial großzügig geplante Organisation des Armenwesens in Österreich.

Diese Armeninstitute (Pfarrarmeninstitute) beeinflussten die Entwicklung des Armenwesens vor allem in böhmischen Ländern entscheidend, obwohl die Einführung eines Armeninstitutes in der Stadt oder auf dem Großgrundbesitz nicht obligatorisch war. Diese Armeninstitute müssen daher als Instrumente der Privatwohlthätigkeit allerdings unter staatlicher Aufsicht aufgefasst werden.¹¹ Ihre Doppelverankerung beinhaltete sowohl einen materiellen Aspekt der christlichen Hilfe, als auch die Förderung der Repression. Menschenliebe aber auch Aufforderung zur Arbeit und Kriminalisierung des Bettels und daher Verbot der Landstreicherei waren mit diesem System eng verbunden. Einen quantitativen Höhepunkt erlebten diese Armeninstitute in den 30er und 40er Jahren des 19. Jahrhunderts: 1830 gab es in der gesamten Monarchie 6212 Armeninstitute, die an insgesamt 45 093 Personen 2 718 907 fl. verteilten, 1847 gaben 7133 Armeninstitute für 545 377 Arme 2 936 358 fl. aus. Die Meisten befanden sich in der Lombardei (1837 waren es 1215). In Mähren und Schlesien waren es zusammen 1148 Institute, in Böhmen gab es 1120, in Niederösterreich 923, in Oberösterreich 540, in Tirol 436. Die wenigste Verbreitung fand man in Galizien mit 11 Anstalten und dem Küstenland mit 6 Armeninstituten.¹²

¹⁰ <http://www.archive.org/stream/dasarmenwesenund00emmiuoft#page/n5/mode/2up>. (Staženo 20. 5. 2012).

¹¹ Jutta MAUCHER, *Das Armenwesen in Böhmen und Mähren 1861–1914*, S. 12.

¹² Monika KROPF, *Die Wohlfahrtspolitik des österreichischen Herrscherhauses im Vormärz*, S. 58; Walter KREBS, *Die sozialen Probleme Österreichs in der politischen Publizistik des Vormärz*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, 1949, S. 111. Anzahl und Lokalisierung der Armeninstitute in Böhmen werden regelmäßig sich in Schematismen des Königreiches Böhmen gedruckt, z. B. in: <http://books.google.cz/books?id=m7IAAAAcAAJ&pg=PA353&lpg=PA353&dq=Graf+Johann+Bouquoy&source=bl&ots=wZJM2S6n->

Diese Armeninstitute (Pfarrarmeninstitute) bildeten das Rückgrat des österreichischen Armenwesens bis Mitte der 60er Jahre und sogar manche überlebten in die neue liberal-säkulare Ära. Überwindung dieses josephinische Systems war in Zisleithanien langsam und eigentlich nie vollkommen durchgeführt, denn es trat sehr oft subsidiär ein, wo die Gemeindefürsorge (vor allem auf dem flachen Lande) versagte. Die neuen liberalen Gemeindeordnungen von 1849 und 1862 und Heimatgesetz von 1863 konzipierten die Armenversorgung als Pflicht der Heimatgemeinde. Die neuen Landesarmengesetze (in Böhmen in 1868) hoben die Armeninstitute manchmal nicht auf, besser gesagt sprachen von diesen nicht. Die landesgesetzliche Regelung der Gemeindefürsorge war jetzt zwar gesetzlich maßgebend, aber schuf eigentlich prinzipiell nichts Neues, „vielmehr zumeist nur den alten Wein in neue Schläuche gefüllt, das heißt die älteren Bestimmungen der Gemeinde- und Pfarrarmenpflege als Angelegenheit der Selbstverwaltung erklärt und (gesetzlich) neu gefasst“.¹³ Nach Ernst Mischler suchte man „schöpferische Gedanken oder soziales Verständnis in den zahlreichen seit 1868 ergangenen Landesarmengesetzen vergebens“.¹⁴ Die „rein-religiöse“ und „halb-kirchliche“ Zeit wurde zwar dadurch abgeschlossen und die Armenpflege wurde jetzt als integrierender Bestandteil der öffentlichen Verwaltung geschaffen, aber inhaltlich blieb alles bei altem, obwohl die Pfarrarmeninstitute in manchen Ländern gesetzlich aufgehoben wurden. Es war nur eigentlich eine Umprägung der alten Norm, bzw. Gedanke in die liberale Zeit. Das größte Problem bildete, wie sich bald zeigte, die neu geschaffene problematische Situation, wo in jeder Gemeinde nur eine Minderheit der Heimatsberechtigten während ihrer aktiven Lebenszeit lebte und arbeitete und die meisten Gemeindeangehörigen erst am Ende ihrer aktiven Lebenstätigkeit ihren Heimatsort aufsuchten, um die Armenfürsorge zu benutzen. Daher stellte der Schub die beliebteste Methode zur Rettung der städtischen Haushalte dar. Die geschlossene Armenfürsorge war daher für die Kommunen noch maßgebender als vorher, namentlich als die soziale Frage mit der „industriellen“ Massenarmut an die geschlossenen städtischen Tore zu klopfen begann.

Mit der Verstärkung der Massenarmut und auch in Folge der nationalen Differenzierung verließen ab 90er Jahren des 19. Jahrhunderts manche vor allem deutsch liberal verwaltete Gemeinden in Böhmen, Mähren und österreichisch Schlesien das „alte“ Armenfürsorge-System und übernahmen das sog. Elberfelder System. Die tschechischen Kommunen verblieben meistens bei dem alten, jedoch gesetzlich modernisierten „josephinisch-liberalen“ Armenfürsorgesystem, das auf

[6&sig=BG0KoaiBktKSVxRT_YBaxOFy9GA&hl=cs&sa=X&ei=ostpT9b7IKOI4gSd75nLCQ&ved=0CCIQ6AEwAA#v=onepage&q=Graf%20Johann%20Bouquoy&f=false](https://www.google.com/search?q=6&sig=BG0KoaiBktKSVxRT_YBaxOFy9GA&hl=cs&sa=X&ei=ostpT9b7IKOI4gSd75nLCQ&ved=0CCIQ6AEwAA#v=onepage&q=Graf%20Johann%20Bouquoy&f=false) XI. Abtheilung: Wohltätige Anstalten, S. 373–433, Prag 1838. (Staženo 20. 5. 2012).

¹³ Ernst MISCHLER, *Armenpflege und Wohltätigkeit in Österreich*, in: Österreichs Wohlfahrtseinrichtungen, Bd. 1, S. XI.

¹⁴ Ebenda.

Grund der Landesgesetze von 1868 (in Böhmen) besser verwaltungstechnisch konzipiert wurde. Zu denjenigen Gemeinden, die das Elberfelder System noch vor Jahrhundertwende einführten, gehörten Trautenau (1889), Prachatitz (1891), Reichenberg (1892), Liebenau (1892), Warnsdorf (1893), Karlsbad (1893), (1893), Troppau (1894), Tetschen (1896), Leitmeritz (1898) und Hohenelbe (1898). Der Einfluss der näheren deutschen Städte aus dem Deutschen Reich war unverkennbar. Böhmen war dadurch als erstes Land der Habsburgermonarchie zu verzeichnen, das dieses System übernahm. Der Zweck des Elberfelder Systems bestand darin, „eine Unterstützung nicht über das unbedingt notwendige Maß hinaus zu gewähren, um eine solche letztlich entbehrlich werden zu lassen. Zu einer auf dieser Idee basierenden Reform der öffentlichen Wohlfahrtspflege war vor allem ehrenamtliche Arbeit, Individualisierung, Dezentralisierung und Vermeidung von Dauerleistungen nötig. Konkret war eine Dreiteilung in der Armenverwaltung vorgesehen, welche sich aus dem Armenrat, dem Bezirksverwaltung und dem Armenpfleger zusammensetzte. Individualisierungsprinzip wurde durch den Armenpfleger erreicht, der durch den unmittelbaren Kontakt zu den Armen die Nützlichkeit der Unterstützungen überprüfte. Das Dezentralisierungsprinzip ergab sich aus der Begrenzung des Gebietes, das nach dem diesem Typus der Armenpflege organisiert wurde. Da der Armenpfleger etwa zwei bis drei Fälle überantwortet wurde, sollten Dauerleistungen vermieden werden können.“¹⁵

Grundsätze des österreichischen (böhmischen, mährischen und schlesischen) Armenwesensystems

Als oberster Grundsatz der Armenpflege galt, dass jeder erwerbsunfähige Arme, der von seiner Familie nicht erhalten werden konnte, nach Maßgabe seiner nachgewiesenen Armut, auf die Versorgung in derjenigen Gemeinde Einspruch hat, der er angehörte. Personen, deren Gemeindeangehörigkeit nicht nachgewiesen werden konnte, fielen derjenigen Gemeinde zur Last, in welcher sie sich zuletzt aufgehalten hatten (§. 18, 22 und 23 des allgemeinen Gemeinde-Gesetzverordnung 17. März 1849). Die Paragraphen 119 und 120 desselben Gesetzes erklären die Handhabung des Armenwesens und der Armenpolizei in jeder Gemeinde für die wesentlichste Aufgabe des Gemeindevorstandes. Erst wo die finanzielle Kraft der Gemeinde nicht ausreichte, trat die Hilfe des Staates, beziehungsweise dermal (nach 1860) des Landes ein. Also Almosengabe sollte dort beginnen, wo die Arbeitsfähigkeit aufgehört hat.

In Vereinen und Kommunen wurde organisierte Armenunterstützung als vermittelnde Instanz zwischen Spender und Empfänger empfunden. Die freiwillige

¹⁵ Jutta MAUCHER, *Das Armenwesen in Böhmen und Mähren 1861–1914*, S. 135–136 und Ernst MISCHLER, *Armenpflege und Wohltätigkeit in Österreich*, S. 134–136 (Autor vom Kapitel über das Erbenfelder System in Österreich war P. CARDONNA).

Armenpflege umfasste folgende Grundformen: a) Unterstützung durch Geld bzw. andere Materielle Güter; b) als unmittelbare, direkt vom Spender dem Empfänger übergebene Spende, c) als vermittelte über einen Dritten vom Spender zum Empfänger weitergeleitete Spende und d) Unterstützung durch freiwillige, tätige Hilfe verlief in der Regel im direkten Kontakt mit Bedürftigen.

Legislative Entwicklung der Landesarmengesetzgebung in der liberalen Ära wurde vor allem durch die Aufhebung, bzw. Abschaffung der traditionellen Pfarrarmen Institute geprägt. Das Prinzip der Freiwilligkeit wurde allmählich gelöst und es vollzog sich ein Wandlungsprozess zur moderneren institutionalisierten und festgesetzten Sozialgesetzgebung- und Versicherung.

Nach der Aufnahme des Reichsheimatgesetzes von 1863 wurde das Armenwesen zu einer Angelegenheit der Gemeinde erklärt. Obwohl die Tätigkeit von Pfarrarmen Instituten auch nach 1868 (ab Geltung des Armengesetzes) keine Erwähnung fanden, verfügte Böhmen im Jahr 1902 noch über 111 Pfarrarmenfonds, so könnte man behaupten, dass *„auf der Ebene der Privatwohltätigkeit diese Fonds unterstützungsbedürftigen Personen ihres Sprengels zur Seite standen“*.¹⁶

Der Schub wurde in der liberalen Ära als eine Schutzeinrichtung für jene Gemeinden angesehen, in denen Fremde krank geworden oder zur Arbeit nicht mehr geeignet waren. Solche Personen waren in deren jeweiligen Heimatgemeinde per Schub zurückzuschicken. Die Bedeutung des Schubwesens in Böhmen erhöhte sich mit der vermehrten Mobilität.¹⁷

Unter Druck der Konkurrenz des Elberfelder Systems sollte sich auch der einheimische (böhmische) Armenvorsorgesystem auf fünf Prinzipien konzentrieren, die sämtliche bisher bekannten Formen der Armenpflege integrieren sollten: 1. Grundsatz der Subsidiarität forderte ein Zusammenwirken aller Beteiligten statt eines von den Behörden zentral gelenkten Armenwesens; 2. Grundsatz der Hinlänglichkeit sollte den Armen ein Existenzminimum sichern und die Bettelei und Landstreicherei unterbieten; 3. Grundsatz der Angemessenheit und Spezialisierung der Unterstützung; 4. Grundsatz der gleichmäßigen Verteilung der Armenlast, wonach die Trägerin die Gemeinde bleiben sollte, allerdings mit subventionellen Unterstützung durch höhere autonome Verbände; 5. Grundsatz der Individualisierung, der die Bürokratie durch das Laienelement ersetzen sollte.

¹⁶ Jutta MAUCHER, *Das Armenwesen in Böhmen und Mähren 1861–1914*, S. 60.

¹⁷ Ebenda, S. 79.

Legislative Entwicklung der Reichsarmengesetzgebung in der liberalen Ära

Legislative Entwicklung der Reichsarmengesetzgebung in der liberalen Ära setzte sich aus mehreren Gesetznormen, von denen vier hervorzuheben sind:¹⁸

1. Provisorisches Gemeindegesetz von 1849 hat das Heimatrecht in Österreich eingeführt und gab dem Individuum den Anspruch auf ungestörten Aufenthalt und auf Armenpflege im Falle der Not in seiner Heimatgemeinde.

2. Heimatrecht wurde im Reichsheimatgesetz von 1863 als Zugehörigkeit einer Person zu einer bestimmten Gemeinde definiert. Zunächst wegen der Zugehörigkeit zu einer Grundherrschaft bzw. des Bürgerrechts nur subsidiär geltend (Bettlerschub-Patent 1754, Konkriptions-Patent 1804), wurde das Heimatrecht durch das Provisorische Gemeindegesetz 1849 zwingend eingeführt. Endgültig regelte das Reichsgesetz aus 1863 die Führung einer Matrikel der Mitglieder durch die Gemeinde (Heimatrolle) und die Ausstellung von Heimatscheinen. Das Heimatrecht konnte durch Amtsantritt, Ersitzung (nach 10 Jahren), Eheschließung und Abstammung erworben werden. Aber durch zweijährige Abwesenheit (Verschweigung) konnte man es verlieren. Heimatsgesetz von 1863 stellte fest, dass die Armenpflege eine Angelegenheit der politischen Gemeinde war. Allerdings war es schon klar, dass die Erfüllung dieser Pflicht manchen (armen) Gemeinden unmöglich wird, und deshalb wurde der Landesgesetzgebung

¹⁸ Gesetz vom 5. März 1862, womit die grundsätzlichen Bestimmungen zur Regelung des Gemeindewesens vorgezeichnet werden. In: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, Jg. 1862, Stück IX., Nr. 18, S. 36–41.

Gesetz vom 3. Dezember 1863, betreffend die Regelung der Heimatverhältnisse. In: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, Jg. 1863, Stück XLIII., Nr. 105, S. 368–376.

Gesetz vom 5. Dezember 1896, wodurch einige Bestimmungen des Gesetzes vom 3. Dezember 1863 (R.G.Bl. Nr. 105), betreffend die Regelung der Heimatverhältnisse, abgeändert werden. In: Reichs-Gesetz-Blatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder 1896, Stück LXXXVI., No 222, S. 743–744.

Kaiserliches Patent vom 17. März 1849, womit ein provisorisches Gemeinde-Gesetz erlassen wird. In: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, Jg. 1849, Nr. 170, S. 203–222.

Kaiserliche Verordnung vom 9. Februar 1857, über die Einführung eines neuen Paßsystemes. In: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, Jg. 1857, Stück VIII., Nr. 31, S. 99.

Nařízení, dané od ministerium vnitřních záležitostí dne 26. ledna 1852, č. 4306, strany potřebného vidování domovských listů, když se jich užívá za listiny cestovní. In: Zákoník zemský a Věstník vládní pro korunní zemi Českou, r. 1852, částka X., č. 48, S. 107.

Prohlášení c. kr. místodržícího od 2. května 1850, v příčině vydávání listů domovských, in: Zákoník zemský a Věstník vládní pro korunní zemi Českou, r. 1850, částka XVI., č. 84, S. 122, § 8.

eingerräumt, Erleichterungen zu lassen. Die Aufenthaltsgemeinde sollte immer die dringliche Unterstützung einschließlich der Krankenpflege sofort vornehmen, doch steht ihr der Regress an die Heimatgemeinde zu. Die Heimatgemeinde hat die Verpflichtung, den Zuständigen physisch am Ort seines Aufenthaltes zu übernehmen, somit die Reisekosten zu ersetzen, welche die Aufenthaltsgemeinde angelegt hat. Zu der geringfügigen Novellierung des Heimatrechtes kam es erst 1896.

3. Die Ausweisung als von der landesfürstlichen Verwaltungsbehörde angeordnete, staatliche Polizeimaßnahme war seit 1871 geregelt durch das die Grundsätze des Ausweisungsrechts reichsrechtlich kodifizierende Reichsschubgesetz, welches teilweise ältere, manchmal noch aus dem 17. und 18. Jahrhundert stammende Ausweisungsnormen einzelner Kronländer ablöste. Das Reichsschubgesetz unterschied materiellrechtlich die „Abschiebung“ von der polizeilichen „Abschaffung“. Die „Abschiebung“ war die Ausweisung aus einem bestimmten Ort oder Gebiet mit der Verweisung in die Zuständigkeits- bzw. Heimatgemeinde oder bei Ausländern über die Grenze, wobei erst im Falle wiederholter Wiederkehr auch ein strafrechtlich geschütztes Rückkehrverbot ausgesprochen werden konnte. Die Abschiebung durfte nur gegen bestimmte Personengruppen aus „polizeilichen Rücksichten“ ausgesprochen werden. Diese vom Gesetz taxativ aufgezählten Personengruppen waren nach dem Reichsschubgesetz *„Landstreicher und sonstige arbeitsscheue Personen, welche die öffentliche Mildtätigkeit in Anspruch“* nahmen, *„ausweis- und bestimmungslose Individuen, welche kein Einkommen und keinen erlaubten Erwerb nachweisen konnten, „öffentliche Dirnen, welche dem behördlichen Auftrage zur Abreise“* keine Folge leisteten, sowie *„aus der Haft tretende Sträflinge und Zwänglinge, insofern sie die Sicherheit der Person oder des Eigenthums“* gefährdeten.¹⁹

4. Das Reichsgesetz vom 10. Mai 1873, in welchem polizei-strafrechtliche Bestimmungen wider Arbeitsscheue und Landstreicher erlassen wurden, litt an dem doppelten Mangel, dass *„es sie einerseits auf die echten Vagabunden zu wenig Eindruck macht, andererseits aber auch der ohnehin schon vorhandenen großen Menge Arbeitsscheuen Gesindel andere Elemente zuführten, die von Anfang an nichts mit jenem gemeinsam hatten wie arbeitslose Handwerksburschen, Tagelöhner und Arbeiter und dadurch nicht nur die Gesellschaft, sondern auch diesen Bedauernswerten selbst ein schweres Unrecht zufügten.“*²⁰

¹⁹ Ilse REITER, *Die Freizügigkeit auf dem Schubkarren*, <http://fhi.rg.mpg.de/articles/0104reiter.htm>

²⁰ Friedrich PROBST, *Naturalverpflegstationen in Österreich*, Statistische Monatschrift 20, Wien 1894, S. 66, <http://books.google.cz/books?id=U9AUAAAAYAAJ&pg=PA65&lpg=PA65&dq=Landstreicher+Gesetz+No.+108/+1873+Osterreich&source=bl&ots=D5Bds9plon&sig=bSuP2v8f1A2e7uFSUlik44VhvU4&hl=cs&sa=X&ei=e313T9D9FMTtOeDdoN0N&ved=0CDYQ6AEwAg#v=onepage&q=Landstreicherei%20Gesetz%20No.%20108%2F%201873%20Osterreich&f=false>. (Staženo 20. 5. 2012).

Legislative Entwicklung der Landesarmengesetzgebung in der liberalen Ära

Legislative Entwicklung der Landesarmengesetzgebung in der liberalen Ära wurde vor allem durch die Aufhebung, bzw. Abschaffung der traditionellen Pfarrarmeninstitute geprägt. In Böhmen wurden die Pfarrarmeninstitute nicht durch Gesetz aufgehoben. Es erfolgte nämlich nur die Übergabe der Vermögensbestände der Pfarrarmeninstitute an die Bezirksämter in den Jahren 1849–1854, so dass eine gesetzliche Aufhebung überflüssig erschien. Die Agenda der Pfarrarmeninstitute ging an die Gemeinden über, welche auch die Vermögensquellen und Bestände übernahmen, wobei die Führung derselben gesondert vom Gemeindevermögen unter Aufrechthaltung der Vermögenssubstanzen vorzunehmen war. So war der Weg in Richtung einer säkularen Entwicklung und Gesetzgebung angetreten, wo auch die Verpflichtung der unterstützten Armen zur Arbeitsleistung inkorporiert wurde, die der christlichen Lehre klar entgegen ging. Das böhmische Landesarmengesetz von 1868 bewog sich jedoch noch stark in josephinischen Traditionen. Traditionell war es in Armenbeschreibung, in der Abschiebung fremder Bettler, in der Einrichtung der Armenfonds, in Bestrafung der Arbeitsunwilligen und in Ausschließung der Alten und Siechen. Dieselbe Linie betrat das Reichsgesetz vom 10. Mai 1873 über Arbeitsscheue und Landstreicher. Das Armengesetz wurde 1896 geringfügig korrigiert. In diese Zeit gab es in Böhmen gegen 2% der gesamten Bevölkerung, die in oder außerhalb von Anstalten dauernd unterstützt wurden. Das Gesetz beruhte schon lange in der Praxis weniger auf gesetzlichen Regelungen als vielmehr auf administrativen Maßnahmen.

In Mähren erfolgte die landesgesetzliche Regelung der Pfarrarmeninstitute nicht, so dass Pfarrarmeninstitute weiter bestanden und als landesgesetzliche Norm nur die allgemeine Gemeindeordnung in Betracht kam. So kamen im Übrigen die Vorschriften der neuen Armengesetze, die Bestimmungen der Gemeindeordnung und andere Normen in Betracht, wenn hier weder eine Aufhebung der Pfarrarmeninstitute noch eine gesetzliche Regelung des Armenwesens erfolgte. In Schlesien wurden zwar die Pfarrarmeninstitute mit Gesetz vom 10. 12. 1869 und Vollzugsverordnung vom 12. 2. 1870 aufgehoben, dagegen aber war das Landesgesetz nie erlassen.

Architektur des Armenwesenssystems

1. Städtische Gesellschaft

Träger der Armenfürsorge in der Stadt waren Kommune (Stadtrat, bzw. Armenkommission), Vereine, Stiftungen, städtische Klöster. Instrumentarium zur Bekämpfung der Armut bildeten:

1. Armen(vorsorge)institute oder Armeninstitute

Armeninstitute waren dotierten Institutionen zur Sammlung und Verteilung von Geldern an die Armen, welche unter der Leitung der Pfarrer, jedoch unter Mitwirkung der Gemeindeorgane standen, und mit einem Teil des Vermögens der aufgehobenen Bruderschaften nebst einigen laufenden Einnahmen ausgestattet wurden. Ursprünglich allgemein humanitär gedacht, wurden sie dann auch dem Grundsatz des Heimatsrechtes unterworfen. Kaiser Josef II. betraute mit der Ausarbeitung des Planes die „milde Stiftungshof-Kommission“, welcher er jedoch, mit dem Erlass vom 16. April 1781, die Grundsätze oder Direktivregeln persönlich vorzeichnete. Das Armeninstitut wurde zuerst von dem Grafen Buquoy auf seinen Herrschaften in Böhmen eingeführt, später mit dem Hofdekret vom 9. November 1782 auf ganz Böhmen ausgedehnt, mit der Hofentschließung vom 2. Juni 1783 zur allgemeinen Nachahmung anempfohlen, und in den folgenden Jahren bis 1787 in den „deutsch-slawischen“ Ländern der österreichischen Monarchie erfolgreich eingeführt. Die Organisation des Armeninstitutes war vollständig der vom Grafen Buquoy gegründeten Gesellschaft, „die Vereinigung aus Liebe des Nächsten“, nachgebildet, und auf die Pfarreinteilung gegründet. Jeder Pfarrbezirk besaß sein Armeninstitut, dessen Vorstand der jeweilige Pfarrer war. Diesem waren auf dem Lande zwei oder mehrere Armenväter und ein Rechnungsführer beigegeben, welche von den Vorstehern der eingepfarrten Ortsgemeinden im Einverständnisse mit dem Pfarrer aus den angesehensten, vertrauenswürdigsten und als unbedingt redlich bekannten Männern dieser Gemeinden gewählt wurden. Diese Anstalt diente der sowohl städtischen als auch der ländlichen Bevölkerung. Am Anfang ihrer Existenz entwickelten sie eine rege Wohltätigkeit. Armen(vorsorge)institute pflogen:

a) Eine entweder vorübergehende Unterstützung, welche im Falle eines vorübergehenden Bedarfes, z. B. in Folge einer Krankheit, einzutreten hat. Jedes Armenamt ist ermächtigt, jährlich einen vom Magistrat zu bestimmenden Pauschalbetrag für derartige Aushilfen und Unterstützungen nach seinem Ermessen zu verwenden. Auch die Bestimmung der Größe der einzelnen zu verteilenden Beträge bleibt der Einsicht des Armenamtes überlassen, nur muss, wenn die einer und derselben Person zuzuwendenden Unterstützungen im Laufe eines Jahres 10 fl. übersteigen sollten, die Bewilligung des Magistrates hierzu eingeholt werden.

b) Oder eine dauernde Unterstützung mit einer sogenannten Armeninstitutspfründe. Wenn die Not einer Person eine bleibende war, so wurde ihr eine dauernde Unterstützung, eine sogenannte Armeninstitutspfründe oder Armenportion zugewendet, welche derart bemessen wurde, dass der Pfründner der Notwendigkeit zu betteln überhoben wurde.

2. Armenhäuser

Armenhäuser waren Gemeindeinstitutionen mit geschlossener Armenfürsorge, denn einen Rechtsanspruch auf die Fürsorge im Armenhaus hatten nur diejenigen Personen, welche zwar auch durch zehn oder mehr Jahre von ihrem Geburtsort abwesend waren, die sich jedoch während dieser Zeit an verschiedenen Orten aufgehalten haben, waren im Falle ihrer Verarmung in ihren Geburtsort zu befördern und zu versorgen. Finanzierung dieser Armenhäuser erfolgte durch städtisches Budget, Schenkungen (patriotische Gaben), Legate (ein Legat ist die letztwillige Zuwendung von Geld oder Vermögenswerten an eine Person oder Organisation, hier an die Kommune), Testamente und sonstige Zuflüsse (z. B. Abgaben von Musikveranstaltungen oder Erträge von polizeilichen Strafen), Armenhäuserkapitalien, regelmäßige und unregelmäßige Subskriptionen, z. B. in Příbram wurde das städtische Armenhaus aus den Erträgen der hiesigen Silbergruben finanziert.

3. Krankenhäuser

Arme Kranke, welche ungeachtet ihrer Krankheit wenigstens zum Teil noch erwerbsfähig waren, oder solche, die bei ihren Angehörigen oder anderen Personen gepflegt wurden, erhielten eine zeitweilige Unterstützung aus dem Armeninstitut. Die vom Staat angestellten Sanitätspersonen, insbesondere aber die eigens von den einzelnen Gemeinden bestellten Armenärzte, Wundärzte und Hebammen wurden verpflichtet, solche Arme unentgeltlich zu behandeln. Die von den Armenärzten solchen armen Kranken verschriebenen Arzneien und chirurgischen Verbandstücke wurden auf Kosten des Armenfonds unentgeltlich verabfolgt.

Krankenhäuser nahmen solche arme kranke Personen auf, welche zu Hause keine entsprechende Verpflegung fanden. Selbstverständlich wurden aber gegen Zahlung der vorgeschriebenen Taxe auch bemittelte Personen zu jeder Zeit daselbst aufgenommen und gepflegt. Ausgeschlossen von der Verpflegung in einem Krankenhaus waren jedoch die mit einem unheilbaren Gebrechen behafteten Personen, zu deren Aufnahme die Siechenhäuser bestimmt sind. Bei weitem die meisten der in Österreich bestehenden Krankenhäuser besaßen ihr eigenes gestiftetes Vermögen, welches ungeschmälert erhalten und abgesondert verrechnet werden sollte. Die Krankenhäuser waren fast durchgängig Lokalanstalten sehr oft auch von den Bezirksselbstverwaltungen finanziert.

Außer diesen Staats- oder Gemeinde-Krankenanstalten gab es zahlreiche private Krankenhäuser, welche zumeist von geistlichen Orden, als den „barmherzigen Brüdern“, den „barmherzigen Schwestern“, den „Elisabetherinnen“ u. a. unterhalten wurden. Diese Anstalten unterstanden zwar der öffentlichen Aufsicht, aber sie waren jedoch nicht verpflichtet, über ihre Vermögensgebahrung Rechnung zu legen.

4. Irrenhäuser

Irrenhäuser wurden durch das Hofdekret vom 24. August 1820 durchgehends für Staatsanstalten erklärt. Demgemäß wurde in dem Hofdekret vom 8. Juli 1824 Z. 14478 bestimmt, dass die für Verpflegung der Irren entfallenden Gebühren zunächst aus dem eigenen Vermögen derselben, oder, in Ermangelung dessen, von ihren Verwandten in auf- und absteigender Linie, und, wenn dies nicht tunlich erschien, von dem Staatsschatz zu tragen wären. In Folge der seit dem 20. Oktober 1860 verflossenen Staatsgrundgesetze, also Verfassung wurden jedoch die öffentlichen Irrenhäuser und deren Verwaltung den einzelnen Ländern, beziehungsweise den Landesausschüssen, übergeben. Es waren daher gegenwärtig die Verpflegungsgebühren nicht mehr aus dem Staatsschatz, sondern aus den einzelnen Landesfonds zu bestreiten.

5. Gebärhäuser

Die Errichtung von Gebärhäusern wurde bereits von Kaiser Josef II. angeordnet, damit ledige schwangere Frauenspersonen im Geheimen ihrer Niederkunft entgegensehen könnten. Diese Anstalten wurden mit den Hofdekreten vom 22. Oktober 1818 Z. 22897 und vom 11. Februar 1819 Z. 2675 für Staatsanstalten erklärt und aus dem Staatsbudget erhalten. In Folge der seit dem 20. Oktober 1860 geltenden Verfassung wurden jedoch auch die Gebärhäuser, zur Kompetenz der Landtage gehörig, also verwaltungstechnisch den Landesausschüssen übergeben, und wurden sie somit als Landesanstalten, welche aus den betreffenden Landesfonds dotiert werden. Die unentgeltliche Aufnahme erfolgte auf Vorweisung eines vom Pfarrer ausgestellten und vom Gemeindevorstande vidierten Armutzeugnisses, oder, wenn sich die Aufzunehmende verbindlich machte, sich beim praktischen Unterricht verwenden zu lassen (die Gebärhäuser waren durchgehends mit einer geburtshilflichen Klinik für Ärzte, oder mit einer Hebammenschule in Verbindung), und nach ihrer Entbindung durch vier Monate im Findelhaus Ammendienste zu verrichten. Ebenso wie bei den Krankenhäusern galt jedoch auch hier als Regel, dass die Aufnahme in dringenden Fällen nicht verweigert werden darf.

6. Findelanstalten

Zur Unterbringung armer unehelicher Kinder, dann der eigentlichen Findlinge, deren Eltern gänzlich unbekannt waren, wurden die Findelanstalten errichtet, welche jedoch in besonderen Fällen auch eheliche Kinder aufnahmen, wenn deren Eltern durch Krankheit oder andere Umstände verhindert waren, ihre Pflichten gegen sie zu erfüllen, und wenn die Aufnahme dieser Kinder in ein Waisenhaus, Mangels des vorgeschriebenen Alters oder anderer Erfordernisse nicht tunlichst

erschienen. Mit dem Hofkanzleidekret vom 22. Oktober 1818 unter Z. 22987 wurden die sämtlichen Findelanstalten für Staatsanstalten erklärt. Dieselben sind jedoch wie die Irren- und Gebärdhäuser auf Grundlage der seit dem 20. Oktober 1860 in das Eigentum und die Verwaltung der betreffenden Länder übergegangen. Wo die den Findelhäusern gehörigen Fonds nicht hinreichten, um den gemachten Aufwand zu bestreiten, sollte der Abgang von dem betreffenden Land gedeckt werden.

7. Die sonstigen Institutionen, welche teils den Armen zu unterstützen, teils die Verhütung einer zukünftigen Verarmung zu bezwecken. Hierher gehörten:

a) Mit den Hofdekreten vom 2. August 1784 No. 321 der Justiz-Ges.-Samml. und vom 1. April 1791 No. 133 der Justiz-Ges.-Samml. wurde nämlich verordnet, dass den Armen zur Führung ihrer Rechtsangelegenheiten vom Gericht sogenannte Ex-offo-Vertreter zu bestellen waren, welche dieselben unentgeltlich zu vertreten haben. Überdies wurde den Armen, welche ein legales Armutszeugnis beibrachten, die Stempelfreiheit für ihre Eingaben an die Behörden durch das Gebührengesetz eingeräumt.

b) Arme Schüler, und zwar sowohl der Volks- und Mittelschulen, als auch der Universitäten und sonstigen höheren Lehranstalten genossen die Befreiung vom Unterrichtsgeld (Begünstigungen der Armen beim Schulunterricht). In den Volksschulen wurden die Kinder armer Eltern und die Findlinge mit den erforderlichen Lehrbüchern unentgeltlich versorgt. Überdies bestand eine sehr große Zahl – fast in jeder größeren Stadt mehrere – von Studentenstiftungen, welche armen Studierenden die Mittel zur Ausbildung bis in die höchsten Schulen boten.

c) Als Maßregel zur Verhütung des Müßigganges gehörte namentlich das Verbot des Bettelns (welches allerdings überaus lax gehandhabt wurde), die Vorsichten bei der Erteilung von Lizenzscheinen für Hadersammler, für wandernde Komödianten und sonstige Schaustellungen, für Bettelmusikanten und Hausierer.

8. Andere Mittel zur Unterdrückung des Müßigganges waren Zwangsarbeitshäuser, deren Zweck darin bestand, arbeitsscheue Menschen zwangsweise zur Arbeit anzuhalten und auf diese Weise an die Arbeit zu gewöhnen. Derartige Zwangsarbeitshäuser bestanden in Wien, Linz, Graz, Innsbruck, Prag, Brünn und Lemberg.

2. Ländliche Gesellschaft

Träger der Armenfürsorge auf dem flachen Lande waren Kirche, Gemeinde, Herrschaft, bzw. Großgrundbesitz. Instrumentarium zur Bekämpfung der Armut setzte sich hier aus 1. Armeninstitute, 2. Armenhäuser (beide schon oben dargestellt), 3. Ausgeding 4. Schäferhütte, 5. Waisenfonds und Vormundschaft,

6. Getreide-(Kontributions)fond und 7. Institution des Kirchen-Patronats zusammen.

Ausgeding war eine Einrichtung, die der Absicherung der Bauern oder Personen aus seiner unmittelbaren Umgebung für den Fall diente, dass sich diese Leute nicht würden allein versorgen können. Diese Situation trat zumeist in dem Augenblick ein, wenn der Bauer oder die verwitwete Ehefrau den Besitz verkaufte oder diesen seinen/ihren Erben vermachte. Dabei verharrte, wie die Etymologie des Wortes verdeutlicht, der alte Bauer auf gewissen Bedingungen, die im Abtretungsvertrag Aufnahme fanden, wobei der Vertrag in den Grundbüchern verzeichnet wurde.

Schäferhütte (pastouška) war eine Einrichtung zur Absicherung der armen Einzelpersonen, die nicht mehr von eigener Familie ernährt werden konnten. Seit dem Ende 40er Jahre des 19. Jahrhunderts veränderte sich im Zusammenhang mit der Entstehung der neuen dörflichen Selbstverwaltung, bzw. mit der neuen Herangehensweise an die soziale Absicherung der Armen auch die Funktion der gemeindlichen Schäferhütte. Die Gemeindegemeinschaft verschwand aus dem böhmischen Dorf, da die Bauern das Vieh einstellten oder individuell weideten. Aus der Schäferhütte wurde somit schrittweise eine Zufluchtsstätte der von der Unterstützung der Gemeinde lebenden Armen.

Waisenfonds und Vormundschaft dienten minderjährigen Personen unter Aufsicht der Obrigkeit und des Gemeindevorstehers, deren Eltern verstorben waren, zur Bewahrung und Vermehrung deren Vermögens. Um diese Waisenfonds entwickelte sich eine ganze rechtlich abgesicherte Finanzagenda, die in bedeutendem Umfang die kleinen lokalen Finanzmärkte dynamisierte.

Getreide-(Kontributions)fonds verkörperten eine sehr nützliche Regelung, die bereits in der vorjosephinischen Zeit existierte. Seit den verhängnisvollen Erfahrungen aus den Jahren der Missernte war Gründung und Unterhalt dieser Getreidevorräte obligatorisch. Über dieses Versorgungssystem wachte die Obrigkeiten, die dieses System mit der Abführung der Kontribution und dem Entstehen eines einfachen Vorschusskassensystems verknüpften, denn mit der Zeit bildeten sich um diese Fonds herum finanzielle Überschüsse für verkaufte, nicht konsumiertes Getreide.

Institution des Patronats und regelmäßige und unregelmäßige Verteilung der Almosen war seinem Wesen nach eine privatrechtliche Natur, zugleich auch eine soziale Pflicht, die dem Patron (am meisten dem Adeligen) gegenüber einer Kirche, bzw. der Kirchengemeinde oblag, die mit der Verteilung von Essen, Kleidung und kleinen Münzenstücken sowohl Arbeitsmöglichkeiten und mit der Bewahrung des sozialen Schutzes für die Gemeindearmen verknüpft war.

3. Großgrundbesitz

Träger der Armenfürsorge war auf der Herrschaft, bzw. auf dem Großgrundbesitz die Obrigkeit, bzw. Obrigkeitskanzlei, ab 1850 Wirtschaftsamt. Instrumentarium zur Bekämpfung der Armut auf dem Großgrundbesitz bildeten Institutionen und karitative Akte. Fast jeder Großgrundbesitz disponierte mit Armenhaus oder Armenstiftung, Spital oder Siechenhaus mit gemischter Fürsorge (geistlichen, medizinisch-apothekarischen und materiellen) der Armen und Kranken, die am Großgrundbesitz angestellt wurden. Manche größere Großgrundbesitze gründeten auch die Armeninstitute.

Jeder Grossgrundbesitzeigentümer sorgte weiter für Verteilung der Almosen, Arzneien, Kleidung und Essen und leistete Hilfe im Falle der Naturkatastrophe, vor allem für die ausgebrannten Nachbarn.²¹ Man muss immer in Betracht nehmen, dass der Großgrundbesitz in böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine wichtige sozialökonomische Rolle spielte, denn er war der größte ländliche Arbeitsgeber, wichtigster Steuerzahler in den Gemeinden und Wohltäter. Er ersetzte manchmal die unzulängliche kommunale Armenfürsorge, denn er disponierte mit größeren Geldsummen als die Gemeinden. Vor allem adelige Wohltätigkeit war hier auch als „spezifische Herrschaftstechnik anzusehen, in der rechtliche Privilegien nicht mehr bestanden, wohl aber eine kulturelle Hegemonie des Adels“ weiterhin herrschte.²² Es wurde hier die alte sog. Patronatsökonomie lebendig gehalten: Es ging nicht mehr um die Bindung der Arbeitskraft am Boden, sondern um deren Sozialisierung und Territorialisierung. Umgekehrt bedeutete die Migration von diesem alten Herrschaftsverband Verlust der Möglichkeit an entsprechender Wohltätigkeit. Und wie Tatjana Tönsmeier betonte, handelte es sich hier „um eine asymmetrische Beziehung: im Kern bestand ihr Charakter darin, ökonomische und juristische Beziehungen durch affektive zu ersetzen, durch Anerkennung, Respekt und Zuneigung“ und eine solche Beziehung „ließ sich nicht verrechlichen“, es ging hier eigentlich um eine freiwillige „adelige Selbstverpflichtung“.²³ Zusammenfassend kann man feststellen, dass die herrschaftliche Fürsorgepraxis zur sozialen Stabilisierung von Herrschaft diente, dass sie sich dabei als für die Anwendung subtiler Methoden geeignetstes Feld für soziale

²¹ Siehe: Tatjana TONSMAYER, *Adel und Armenfürsorge in Böhmen (1848–1914)*, Bohemia, Bd. 48, 2008, Heft 2, S. 480–491, die sich hier mit Großgrundbesitz Neuhaus des Grafen Czernin beschäftigte und Franz Klutschak, *Böhmische Adelssitze als Centralpunkte volkswirtschaftlicher und humanitärer Bestrebungen*, Bd. 1, Prag 1855, S. 125–136, der das Großgrundbesitz Tetschen des Grafen Thun gründlich beschreibt. Dagegen Jiří Zálaha widmete sich den sozialen Einrichtungen auf den Gütern der Frauenberger Linie der Schwarzenberger, in: *Studie k sociálním dějinám* 7, 2001, S. 15–28.

²² Tatjana TONSMAYER, *Adel und Armenfürsorge in Böhmen (1848–1914)*, S. 481.

²³ Ebenda, S. 484 und 489.

Kontrolle und Disziplinierung erwies. Erst in den 50 bis 60 er Jahren des 19. Jahrhunderts wurden die herrschaftlichen Fürsorgeleistungen aus dem Prinzip der Freiwilligkeit gelöst.²⁴

4. Landes- und Bezirksselbstverwaltung

Nach 1860 wurde die ursprünglich staatliche Finanzierung der geschlossenen Fürsorge auf die einzelnen Länder übertragen. Instrumentarium zur Bekämpfung der Armut bildeten 1. Blindenanstalten, 2. Irrenanstalten, 3. Gebärdhäuser, 4. Wohltätigkeitsanstalten für Kinder, 5. Naturalverpflegsstationen, 6. Siechenpflege, 7. Zwangsarbeitsanstalten, 8. Taubstummanstalten und 9. Arbeitsvermittlungsanstalten oder Arbeitsvermittlungsstellen. Naturalverpflegsstationen, Siechenpflege und Arbeitsvermittlungsanstalten entwickelten sich legislatorisch auf der Landesebene erst im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts.

Zwangsarbeitsanstalten wurden in Böhmen als Institution definiert, in denen die Sicherheit des gesamten Kronlandes gefährdenden Personen untergebracht waren. So kam es zu einer faktischen Vereinigung einer Zwangsarbeit- und Strafanstalt.²⁵

Auf Grund des Gesetzes vom 29. April 1895 wurden in Böhmen arbeits-, subsistenz- und mittellose Personen ohne Rücksicht auf ihre Heimatzuständigkeit in den (Natural)Verpflegsstationen aufgenommen. Diese Verpflegsstationen entwickelten sich schnell zu Institutionen, deren Ziel es war, die Arbeitssuchenden längerfristig zu vermitteln, anstatt sie mit vorübergehenden Notstandsarbeiten zu betrauen und „damit war dieser Bereich des Armenwesens nicht mehr länger für Arbeitsunfähige zugänglich“.²⁶

5. Staats- bzw. Reichsinstitutionen

Instrumentarium zur indirekten Forderung der Bekämpfung der Armut stellte hier Gesetzgebung und (finanzielle) Kontrolle und weiter Führung der zentralen Statistik (erst ab 1829) dar. Erst ab 80er Jahren des 19. Jahrhunderts versuchte die konservative Regierung des Grafen Taaffe ein systematisch neues soziales Sicherungssystem nach dem preußisch-deutschen Muster als ein zweites soziales Netz neben der Armenfürsorge zu etablieren. Dieses System sollte Einführung einer Pflichtversicherung für Risikosituationen anstelle des bisherigen Subsidiaritätsprinzipes legislativ anordnen. Dieses System sollte vor allem der Arbeiter-

²⁴ Vergleiche: Elke SCHENKRICH, *Paternalismus aus Kalkül? Adlige Fürsorgepraxis in ländlichen Gesellschaften Sachsens und Oberlausitz (18. und 19. Jahrhundert)*, Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Jg. 59, 2011, Heft 1, S. 35–50.

²⁵ Jutta MAUCHER, *Das Armenwesen in Böhmen und Mähren 1861–1914*, S. 87.

²⁶ Ebenda, S. 125.

bewegung entgegenwirken. Dadurch erfasste dieses System die alten Menschen gar nicht (und die Siechenanstalten wurden in Folge der Kostspieligkeit ihnen auch verwehrt).²⁷

Die Beschaffung der Geldmittel geschah legislatorisch auf nachstehende Weise:

a) Im Wege der Subskription (periodische Beiträge der Bemittelteren).

b) Im Wege der Sammlung mittels der Sammlungsbüchsen. Diese Sammlungen geschehen durch eigene Vertrauensleute, welche mit der Sammelbüchse von Haus zu Haus gingen, um auf diese Weise den minder bemittelten Personen die Gelegenheit zu bieten, öffentlich beizutragen.

c) Durch Sammlungen in den Kirchen mittels des Klingelbeutels und der Opferstöcke .

d) Durch letztwillige Zuwendung. Mit dem Hofkanzleidekret vom 16. Mai 1846 Z. 15910 wurde nämlich angeordnet, dass alle den Armen (ohne nähere Bezeichnung) letztwillig zugewendeten Erbschaften oder Vermächtnisse dem Lokal(Armen)Institute des Erblassers gehören. In ähnlicher Weise bestimmte das Hofkanzleidekret vom 17. September 1812 Z. 1006 Justiz-Gesetz-Sammlung, dass, wenn jemand „seine Seele“ zum Erben einsetzt, ohne die Lesung von Messen ausdrücklich anzuordnen, zwei Dritteile der Erbschaft dem Lokal-Ärarfond des Erblassers zufallen sollten. Ein weiteres gesetzliches Erbrecht steht den Armeninstituten aus dem Nachlass der ab „intestato“ verstorbenen katholischen Säkular-Geistlichen zu. Nach dem Hofdekret vom 27. November 1807 No. 828 der Justiz-Gesetz-Sammlung fällt, wenn der Erblasser bei einer Kirche dauernd angestellt war, an das Armeninstitut des Ortes, zu dem die Kirche gehörte, und, wenn der Erblasser keine bleibende Anstellung bei einer Kirche hatte, an das Armen-Institut des Ortes, wo er starb, ein Dritteilseines reinen Nachlasses.

e) Im Falle einer freiwillig veranstalteten öffentlichen Versteigerung von Mobilien und Immobilien gebührt, und zwar im ersten Falle dem Armeninstitut des Ortes, wo die Versteigerung stattfand, im zweiten Falle dem Armeninstitut des Ortes, in dem die Immobilie lag, 1 % des Erlöses.

f) Weiter flossen gewisse Straf gelder in den Fonds des Armeninstitutes (So verfügt §. 241 des Straf-Gesetz-Buches vom 27. Mai 1852, dass die an Geld, an Waren, Feilschaften oder Geräten wegen Vergehen oder Übertretungen verwirkte Strafe – also auch konfiszierte Waren – jedesmal dem Armenfonds des Ortes, wo die strafbare Handlung begangen wurde, verfällt. Das Gleiche galt zu Folge des

²⁷ Ebenda, S. 101. Das erste böhmische öffentliche Bezirkssiechenhaus wurde 1876 in Říčany gegründet. Dann entstanden noch Český Brod (Böhmisch Brod), Brüx (Most), Kolín, Kutná Hora (Kuttenberg), Nové Strašecí, Slaný (Schlan), Praha (Prag), Smíchov, Děčín (Tetschen), Dolní Počernice und Velvary (Welwarn).

Hofkanzleidekretes vom März 1840 Z. 4069, bezüglich der für Polizeivergehen verhängten Geldstrafen, wenn das einzelne Gesetz keine andere Verfügung hierwegen traf. Ebenso verfielen zu Folge des Pressegesetzes alle für Pressedelikte ausgesprochenen Geldstrafen und Kautionsverluste, ferner (zu Folge §. 104 und 105 des Strafgesetzbuches) in Bestechungsfällen die wirklich gegebenen oder auch nur angetragenen Geschenke dem Armeninstitute.

g) Der Beteiligung mit Almosen musste die sogenannte Armenbeschreibung vorausgehen, d. i. die Erhebung der Verhältnisse der Armen seitens des Armenvaters, bei welchem jene Personen, die ein Almosen zu erhalten wünschten, sich jedesmal persönlich melden mussten.

h) Sonstige Zuflüsse wie Abgaben von Bällen und Musikveranstaltungen.

i) Durch Privatwohlthätigkeit z. B. durch Unterstützungsvereine der Hausarmen (z. B. adelige Initiative der Melniker Lobkowiczzer in Prag).²⁸

Historische Rückblickthesen als Schlussfolgerung

1. Dem christlichen Klerus gelang es historisch, eine religiös motivierte Mittelstellung zwischen Gebern und Empfängern einzunehmen. Dadurch erhielt die Unterstützung der Armen eine transzendente, das alltägliche Dasein übersteigende Bedeutung. Die kirchliche Armenfürsorge kannte keine Überprüfung des Unterstützungsanspruches der potentionellen Empfänger.

2. Organisationsbasis der Armenfürsorge der bürgerlichen Gesellschaft war Verein und Gemeinde. Sie waren rechtlich vom Staat und Kirche teilweise unabhängig, aber durch regelmäßige Kontrolle der Finanzen doch bis 60er des 19. Jahrhunderts dem Staatsbürokraten unterstellt.

3. Die Armenfürsorge motivierte sich aufklärerisch, wobei aber stets die deklarierte Nächstenliebe vorherrschte. Das Hauptmotiv dieser Tätigkeit war Reaktion auf die vermeintliche Bedrohung der sozialen Stabilität der Gesellschaft durch Armut.

4. Die Armenpflege (nachher Wohltätigkeit) hat sich im Laufe der Zeit bürokratisiert und im Verwaltungsbereich professionalisiert und konnte nicht von einem außer der Verwaltung stehenden Organismus gehandhabt werde.

5. Die vom Staat angeordnete Sozialversicherung des späten 19. Jahrhunderts gehörte noch im Bereich der Vorsorgemaßnahmen staatlicher Armenfürsorge. Auf Grundlage des Äquivalenzprinzips erwarb der Sozialversicherte einen Anspruch an eine teilweise Absicherung gegen die wesentlichen Lebensrisiken (Krankheit, Hilflosigkeit im Alter, Arbeitslosigkeit, Unfall).

²⁸ Zusammengestellt nach: Franz Kleinwächter:
<http://www.archive.org/stream/dasarmenwesenund00emmiuoft#page/n5/mode/2up>.
(Staženo 20. 5. 2012).

6. Es handelte sich um eine konservativ patriarchalische Herangehensweise des immer noch zuerst ständisch dann klassenhaft gegliederten Milieus mit klar erkennbaren Funktionen, Distinktionen und Hierarchien.

7. Die christlich passive Herangehensweise an die Bewertung des sozial-, bzw. ansonsten nicht abgesicherten Individuums herrschte bis 60er Jahre des 19. Jahrhunderts.

8. Sämtliche Versuche zur Lösung der Armenfrage besaßen vorläufig lediglich einen partiellen, nicht fleckendeckenden Charakter mit einem absehbaren „ad hoc Horizont“. Erst mit der Einführung der Heimatsrechtes (1863) erfolgte der Versuch, die Armenfrage systematischer zu lösen, was sich dann auch im Armengesetz (in Böhmen 1868) widerspiegelte.

9. Mit dem neuen Heimatrechtsgesetz von 1863 hatte sich die Situation der sogenannten Gemeindefremden deutlich verschlechtert, zumal die Binnenmigration aufgrund der Industrialisierung bis zur Jahrhundertwende derart gewaltige Ausmaße angenommen hatte, dass sich in Cisleithanien durchschnittlich bereits mehr als ein Drittel der Bevölkerung, in einzelnen Teilen aber schon mehr als zwei Drittel nicht mehr in ihren Zuständigkeitsorten aufhielt.²⁹

10. In dem Augenblick, als der Kampf gegen die Armut begann zentral koordinierte und institutionalisierte, abgrenzbare Charakterzüge zu erhalten, verwandelte sich dieser zunächst in eine Beseitigung der „handwerklichen Bettelei“ aus dem öffentlichen Raum und konzentrierte sich nur auf die sog. „Hausarmen“.

11. Bis 80er Jahre des 19. Jahrhunderts handelte es sich um ein minder oder weniger nichtstaatliches diversifiziertes System. Erst ab 80 er Jahre des 19. Jahrhunderts ist die Sozialpolitik zur Staatspolitik geworden.

12. Nach der Herausgabe des österreichischen ABGB im Jahre 1811 wurden einige sozial-rechtliche Institutionen, die sich fest auf den Besitz, bzw. Erbrecht fixieren ließen, in dieses Gesetzbuch verankert.

13. Zeitgenössisch betrachtet kann die Armenfürsorge im 19. Jahrhundert in vier Umkreisen definiert werden: 1. Sozialumkreiste Arme auf dem flachen Lande (Dorfgesellschaft), die bis 1857/1863 aber ohne „juristischen“ Anspruch, dann mit Anspruch, aber nur für die sog. Heimatsangehörigen unterstützt wurde; 2. Sozialbeobachtete Arme auf dem Großgrundbesitz; 3. Sozialunterstützte Arme in der Stadt, wo es sich bloß um eine kommunale soziale Politik handelte, die vom Staatsbürokratie kontrolliert wurde und 4. Sozialversicherte Personen, also nicht nur Arme, sondern auch Staats- und Selbstverwaltungsbeamte und Angestellte der Staats- und Unternehmungsbetriebe.

14. Im Bereich der Armenversorgung ist eine Entwicklung zu erkennen, in welcher diese zuerst zu einem religiösen Gebot, dann zu einer sittlichen Forderung und schließlich zu einer gesetzlichen Pflicht erklärt wurde.

²⁹ Ilse REITER, *Die Freizügigkeit auf dem Schubkarren*, <http://fhi.rg.mpg.de/articles/0104reiter.htm>. (Staženo 20. 5. 2012).

Milan Hlavačka

Bekämpfung der Armut in den böhmischen Ländern im 19. Jahrhundert: Eine institutionelle und legislative Übersicht

Zusammenfassung

Verschiedene Definitionsvarianten des Begriffs „Armut“ als soziales Phänomen der dynamisch sich verwandelnden Gesellschaftsstruktur im Modernisierungsprozess der böhmischen Länder im Laufe des 19. Jahrhunderts werden zunächst erklärt. Der zweite Teil ist der Periodisierung gewidmet und der Verfasser bemüht sich, den ziemlich langen Zeitabschnitt zwischen den josephinischen Reformen und der Einführung des Elberfelder Systems in den böhmischen Ländern im ausgehenden 19. Jahrhundert zu zergliedern. Im dritten und vierten Teil sind die juristischen Grundlagen der Armenfürsorge auf der Landes- und Reichsebene erklärt, während der nächste Teil eine Analyse der Architektur des Armutssystems bietet. Vorgestellt sind hier die idealen, auf Armenpflege orientierten typischen Schlüsselinstitutionen, die nach dem zuständigen städtischen und ländlichen Milieu gruppiert sind. In dem vorletzten Teil sind die vierzehn Thesen zusammengefasst, die von dem Verfasser für eine Charakteristik des österreichischen, bzw. tschechischen Armutssystems als grundsätzlich angesehen werden.

Milan Hlavačka

**Fighting poverty in the Bohemian Lands in the 19th century:
A review of institutions and legislation**

Summary

First, different definitions of poverty are explained as a social phenomenon in the dynamically developing social structure during the modernization process taking place in the Bohemian Lands in the 19th century. Periodization is the topic dealt with in the second part; the author structures the long period between the Josephinian reforms and the beginning of the Elberfeld system in the Bohemian Lands in the late 19th century. Parts 3 and 4 describe the legal foundations of poor relief at the level of province and empire. The architecture of the poor relief system is analyzed in the next chapter. The ideal and typical key institutions of poor relief are described here and structured according to the relevant city or country milieu. The penultimate chapter is devoted to the financial sources for poor relief funding. The final chapter contains fourteen theses that are considered by the author as crucial for characterizing the Austrian and/or Bohemian poor relief system.

Milan Hlavačka

Potírání chudoby v českých zemích v 19. století: Institucionální a legislativní přehled

Resumé

Studie se nejprve věnuje různým variantám definování pojmu „chudoba“ jako sociálního jevu dynamicky se měnící společenské struktury v procesu modernizace českých zemí v průběhu 19. století. Druhá část se zabývá periodizací. Zde se autor snaží podrobněji rozčlenit dlouhé období mezi josefínskými reformami a prosazováním elberfeldského systému v českých zemích koncem 19. století. Třetí a čtvrtá část se věnuje deskripci právních základů chudinské péče na úrovni země a říše. V další části je analyzována „architektura chudinského systému“. Zde jsou zachyceny ideálně typické klíčové instituce orientující se na péči o chudé a které jsou rozděleny podle příslušnosti k městskému a venkovskému prostředí. Předposlední část věnuje finančním zdrojům určených chudinské péči. Závěrečná část shrnuje čtrnáct tezí, které autor považuje za klíčové pro charakteristiku rakouského, potažmo českého chudinského systému.

Pavel Bek

Spolky českých železničářů v sociálních a národnostních zápasech v Rakousko-Uhersku (1870–1918)

Czech railway employees' associations in social and national struggles in Austria-Hungary (1870–1918)

The foundation and activity of two associations, Spolek českých úředníků železničních (Association of Czech Railway Employees) and Zemská jednota zřízenců drah (Provincial Association of Railway Servants) are described from the late 19th century to the end of World War I. Their attitude to the problem of nationalism among the railway workers in Cisleithania is briefly dealt with.

Keywords: History of 19th and 20th century, Austria-Hungary, railways, associations, nationalism

Všeobecný úvod

Článek 12 Prosincové ústavy z roku 1867 dával občanům rakouské monarchie ústavní právo zakládat spolky a shromažďovat se.¹ O necelé tři roky později, dne 7. dubna 1870, vstoupil v platnost tzv. koaliční zákon, který povoloval zakládat spolky za účelem kolektivního vyjednávání ve věci zlepšení mzdových a pracov-

¹ Zdeněk VESELÝ, *Dějiny českého státu v datech*, Praha 2003, s. 240.

ních podmínek zaměstnanců.² Tímto zákonem tak byl zahájen postupný proces přeměny úřednických a dělnických spolků na spolky odborové, který lze jasně dokumentovat na příkladech spolků zaměstnanců státních a soukromých železnic na území Čech, Moravy a Slezska v letech 1870 až 1918.³

Důsledky hospodářské krize v roce 1873 způsobily v jednotlivých železničních společnostech stagnaci platů a mezd a prodlužování pracovní doby zaměstnanců. Následné zhoršení sociálních jistot přivedlo mnohé zaměstnance do řad různých spolků a korporací, což mělo za následek zintenzivnění spolkové a odborové činnosti. Postupně tak došlo v 70. až 90. letech 19. století k cílevědomému zakládání zájmových a odborových spolků železničních zaměstnanců.

Naprosto výjimečné postavení mezi spolky železničních zaměstnanců měl *Club österreichischer Eisenbahn-Beamten*, založený v roce 1876, a sdružující nejvyšší úředníky různých rakousko-uherských železničních správ a ministerstva železnic. Mezi jeho členy patřil Heinrich Wittek, který byl v letech 1900 a 1901 dokonce jeho prezidentem. Dále byl v roce 1885 například založen *Österreichischer Eisenbahnbeamten Verein*, (dále jen ÖEBV), Spolek rakouských železničních úředníků sdružující vyšší železniční úředníky v Předlitavsku. O tři roky později je následovali železniční podúředníci, kteří v roce 1888 zakládají spolek pod názvem *Österreichischer Eisenbahnunterbeamten Verein* (dále jen ÖEUBV) Spolek železničních podúředníků. Šlo o kombinaci zájmových a odborových spolků, jejichž jedním z cílů bylo dosáhnout zlepšení pracovních a materiálních podmínek života svých členů.⁴ Všechny tyto spolky působily na celém území Předlitavska a nebyly národnostně diferencovány.

Později, od 90. let 19. století, se tyto spolky začaly štěpit podle národnostních hledisek. K požadavkům zlepšení pracovních a materiálních podmínek života zaměstnanců se tak přibýly rovněž národnostní požadavky. S nimi byla také spojena snaha českých železničářů jak o zrovnoprávnění češtiny s němčinou ve vnějším i vnitřním úřadování na železnici, tak českých a německých zaměstnanců ve služebním postupu.

Jako příklady přeměny zájmových spolků na spolky odborové, které se později zapojily do česko-německého nacionálního soupeření na železnici, nám mohou posloužit dvě organizace: *Spolek českých úředníků železničních* (dále jen SČÚZ)

² *Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené*, Vídeň 1870, s. 72; František JANÁČEK, *Největší zbrojovka monarchie. Škodovka v dějinách, dějiny ve Škodovce 1859–1918*, Praha 1990, s. 69.

³ První spolek železničářů, Spolek rakousko-uherských strojívedců (dále jen SRUS), s působností na celém území habsburské monarchie byl založen v roce 1870. *Protokol ze schůze Ústředního výboru 13. prosince 1899*. *Zájmy strojívedce* 3, 1900, č. 1, s. 6–7.

⁴ *Club österreichischer Eisenbahn-Beamten 1876–1901*, Wien 1901, s. 1–4; Miloslav ŠTĚPÁN, *Přehledné dějiny Československých železnic 1824–1948*, Praha 1958, s. 184–186.

a *Zemská jednota zřízenců drah v království Českém* (dále jen ZJZDKČ).⁵ Časově lze období zájmu o obě organizace vymezit koncem 90. let 19. století a vznikem Československé republiky.

Zemská jednota zřízenců drah v království Českém

Zmíněná Jednota byla založena českými zaměstnanci soukromých a státních drah v roce 1898 na národnostním základě. Na počátku své existence omezovala svou působnost teritoriálně na Čechy, ale po několika letech pronikla také na Moravu. Od počátku roku 1899 vydával ZJZDKČ časopis pod názvem *Československé železniční listy* (dále jen ČSŽL). Zde jasně vyjádřila cíl svého snažení heslem: *Ni zisk, ni slávu – jen naše práva*. Časopis jako politická tribuna vyjadřoval stanovisko ZJZDKČ k různým politickým, kulturním, národnostním a zaměstnaneckým problémům.⁶ Správní výbor spolku sídlil v Praze a svou strukturou se nelišil od jiných spolků tehdejší doby. Měl své pobočky, v dobové terminologii nazývané odbory, dále důvěrníky a funkcionáře. Vedle správního výboru existovaly ještě výbory vzdělávací, zábavní a dozorčí. Pro potřebu dalšího vzdělávání svých členů zřídila Jednota na přelomu let 1898/1899 v Praze spolkovou knihovnu.⁷ Svůj první sjezd uskutečnila ZJZDKČ v období vánočních svátků v roce 1899.⁸

Politicky se Zemská jednota orientovala na Českou stranu národně sociální a vymezovala se silně vůči Československé sociálně demokratické straně dělnické, (dále jen ČSDSD). Představitelé spolku v ní viděli extrémistickou a internacionální sílu, „...s kterou ovšem valná část našich snah jest společnou, ale od které různí nás přirozená, nesladitelná láska k vlasti, které jako její věrní synové sloužíme a sloužiti budeme“.⁹ Sociální demokracii tedy považovali za stranu, která svým politickým programem a činností se snaží oslabit a posléze zlikvidovat národní vědomí a identitu. Dokonce v roce 1899 v reakci na brněnský sjezd Sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku byla celá sociálně demokratická strana označena za „Rakousko-německo-česko-uhersko-židovskou sociální demokracii“ a její

⁵ *Náš úkol!* Časopis českého úřednictva železničního 1, 1901, č. 1, s. 1. (dále ČČÚŽ). Československé železniční listy 1, 1899, č. 2, s. 3. (dále ČSŽL)

⁶ Československé železniční listy měly několik rubrik. Stat' právní řešila právní problémy na železnici a také právní pře členů Jednoty, Instrukce a praxe na železnici měla za úkol sledovat rozdíl mezi praxí a předpisy, Zahraniční kurýr podával zprávy o dění na železnicích ve světě, Různé zprávy, jak již název napovídá, shromažďoval informace ze všech oborů lidské činnosti, Zprávy spolkové zase o dění v jednotlivých pobočkách Jednoty, v každém čísle byl zveřejněn fejeton, obvykle na nějaké sociální nebo národní téma.

⁷ *Oběžník čís. 2. pro rok 1899*, ČSŽL 1, 1899, č. 2, s. 2.

⁸ *Náš první sjezd*, ČSŽL 2, 1900, č. 1, s. 1.

⁹ *Byly české skupiny staré organisace internacionální?*, ČSŽL 1, 1899, č. 4, s. 2.

předáci byli napadáni za neúctu k českému národu.¹⁰ Přes rozpory v národnostní otázce se však Jednota s ČSDSD shodovaly se v otázce sociální, protože hlavním cílem obou bylo zlepšit platové, pracovní, existenční a národnostní podmínky zaměstnanců. Jednota se snažila aktivním nábořem získat co nejvíce členů a získat co nejširší podporu.¹¹ Vyplácela také sociální podpory v případě nemoci a úmrtí v rodině svým členům a jejich rodinným příslušníkům.¹²

V prvním roce existence působila Jednota hlavně v Čechách. Postupně vznikaly odbory v Českých Hrobech, České Třebové, Českých Budějovicích, Kralupích nad Vltavou, Žižkově, Kolíně a Mostě. O tom, že spolek měl v té době centrum činnosti v Čechách, svědčí ostré ohrazení Zemské jednoty zřízenců drah v markrabství Moravském (dále jen ZJZDMM), proti tomu, že by byla pouze odborem ZJZDKČ.¹³ Styky obou těchto organizací však byly na dobré úrovni, stejně tak se shodovalo jejich politické zaměření. ČSŽL přinášely pravidelné zprávy o činnosti moravské Jednoty, zejména o výsledcích valných hromad a společenských aktivitách.¹⁴ Tato dvoukolejnost však netrvala dlouho a v průběhu roku 1901 se moravská Jednota začlenila do organizační struktury ZJZDKČ jako její zemská složka.¹⁵ V důsledku toho došlo ke změně jejího názvu na Zemskou jednotu zřízenců drah v království Českém, markrabství Moravském a vévodství Slezském. Z praktického hlediska se však používal zjednodušený název Zemská jednota zřízenců drah (dále jen ZJZD).

V roce 1904 byla struktura ZJZD následující: spolek byl rozdělen na dvě zemské složky s centry v Praze a v Brně, v Čechách pracovalo celkem 57 odborů a jeden brněnský odbor na Moravě.¹⁶ Následujícího roku 1905, vznikl na valné hro-

¹⁰ *Byly české skupiny staré organisace internacionální?*, ČSŽL 1, 1899, č. 4, s. 2. Ve spolkovém časopise byla ČSDSD označována za nepřátelskou a protinárodní. *Naše snahy*, ČSŽL 1, 1899, č. 8, s. 1. *Po sjezdu c. k. sociální demokracie*, ČSŽL 1, 1899, č. 20, s. 2.

¹¹ *Provolání ke všem železničním zřízencům českoslovanským*, ČSŽL 1, 1899, č. 2, s. 3.

¹² Jednota poskytovala v případě onemocnění člena 30 krejcarů denní podpory, při úmrtí člena vyplácela jednorázově 45 zlatých a při úmrtí manželky člena 15 zlatých podpory. *Zemská jednota zřízenců drah v království Českém*, ČSŽL 1, 1899, č. 15, s. 1.

¹³ V červenci 1899 měla ZJZDKČ okolo tisíce členů. Považovala se za samostatnou spolkovou organizaci. *Valná hromada Zemské Jednoty zřízenců drah v král. Českém*, ČSŽL 3, 1901, č. 5, s. 1; *Z Brna do Brna*, ČSŽL 3, 1901, č. 1, s. 7.

¹⁴ *Brno pozor!*, ČSŽL 3, 1901, č. 6, s. 6. *Staniční dozorce a jeho služba*, ČSŽL 3, 1901, č. 7, s. 2; *Z kruhů úřadníků společnosti státní dráhy v Brně*, ČSŽL 3, 1901, č. 13, s. 3–4. *Dopis veleváženému panu Bohdanu Svobodovi cís. Radovi a přednostovi vozby spol. st. Dráhy v Brně*, tamtéž, s. 6.

¹⁵ *Přehled o činnosti*, ČSŽL 4, 1902, č. 8, s. 2.

¹⁶ *Resoluce*, ČSŽL 6, 1904, č. 5, s. 3; *Zemská Jednota Moravská v Brně*, ČSŽL 6, č. 5, s. 8. Celkově měl spolek 8 860 členů v obou zemích. *Valná hromada*, ČSŽL 7, 1905, č. 5, s. 1.

madě v Palkovicích druhý odbor na Moravě.¹⁷ Členská základna se rychle rozrůstala, takže k 1. říjnu 1905 dosáhla celkového počtu deset tisíc členů.¹⁸ V průběhu dalších šesti let se více jak zdvojnásobila a v roce 1911 ji tvořilo více jak 24 tisíc členů.¹⁹

Spolek českých úředníků železničních

Spolek českých úředníků železničních vznikl v roce 1900 oddělením od celorakouského ÖEBV. Důvod byl jednoduchý; stoupající národnostní rozpory uvnitř této organizace.²⁰

Politické zaměření činnosti SČÚŽ lze zpočátku charakterizovat jako neutrální. V národnostní a sociální otázce se téměř shodoval se ZJZD.²¹ Spolek již záhy po svém založení, v roce 1901, začal vydávat časopis pod názvem *Časopis českého úřednictva železničního* (dále jen ČČÚŽ). Hned v prvním čísle se objevilo programové prohlášení pod názvem „*Náš úkol!*“, v kterém byl veřejnosti zdůvodněn vznik spolku a jeho budoucí záměry: sjednotit všechny české úředníky jednotlivých drah a hájit jejich zájmy, postupně upravit služební poměry, rozvíjet českou odbornou železniční terminologii a zasadit se o řešení národnostní otázky. Odhodlání zakladatelů nového spolku lze vyjádřit slovy z jejich prohlášení: „*Zbraň naše buď čistá, štít náš budiž bez poskvrny, neboť jen způsobem čestným zjednati chceme stavu svému všeobecné vážnosti a úcty.*“²²

Mezi členy rychle se rozvíjejícího spolku patřili například úředníci Buštěhradské dráhy (Buschtährader Eisenbahn, dále jen BEB), Rakouské společnosti státní dráhy (k. k. privilegierte österreichische Staatseisenbahn Gesellschaft, dále jen StEG), Státní dráhy (kaiserlich-königliche Staatsbahnen, dále jen kkStB), Rakouské severozápadní dráhy (Österreichische Nordwestbahn, dále jen ÖNWB), České obchodní dráhy (k. k. privilegierte Bömische Commercialbahnen, dále jen BCB), Severní dráhy císaře Ferdinanda (k. k. privilegierte Kaiser Ferdinand Nordbahn, dále jen KFNB) a další.²³ V roce 1902 měl již 1 677 členů, o rok později, v roce 1903, okolo dvou tisíc členů a následující rok byly založeny odbory na

¹⁷ 2. 4. 1905 odbor v Olomouci. *Zemská jednota zřízenců drah v markrab. moravském v Brně*, ČSŽL 7, 1905, č. 7, s. 10.

¹⁸ 10 000, ČSŽL 7, 1905, č. 19, s. 1.

¹⁹ *Ovoce vážné práce*, ČČÚŽ 11, 1911 č. 17, s. 274–275.

²⁰ *Náš úkol!*, ČČÚŽ 1, 1901, č. 1, s. 1.

²¹ Václav KELLER, *Čeští železničáři v období za války a o převratu*, Praha 1928, s. 11.

²² *Náš úkol!*, ČČÚŽ 1, 1901, č. 1, s. 1.

²³ *Seznam členů „Spolku českých úředníků železničních“*. ČČÚŽ 1, 1901, č. 1, s. 11–13; ČČÚŽ 1, 1901, č. 2, s. 28; ČČÚŽ 1, 1901, č. 3, s. 51; ČČÚŽ 1, 1901, č. 4, s. 70–72.

Moravě a ve Slezsku.²⁴ Po více jak deseti letech činnosti spolku dosáhl počet jeho členů, v roce 1911, čtyři tisíce.²⁵ To se může při srovnání se ZJZD zdát málo, ale musíme si uvědomit, že členy SČÚŽ byli z významné části pracovníci středního managementu Rakouské státní dráhy. Oproti tomu členskou základnu ZJZD tvořili zaměstnanci z dílenských provozů, které v té době byli početnější než úředníci.

Připomínáme, že dne 25. března 1904 vznikl odbor v Brně a o necelý měsíc později 17. dubna 1904 byl založen další odbor v Olomouci.²⁶ Hranice mezi jednotlivými odbory tvořily železniční tratě, např. mezi odborem v Přerově a odborem v Moravské Ostravě byla hranicí trať Hranice – Valašské Meziříčí – Vsetín.²⁷ Správní organizace SČÚŽ měla následující podobu: centrum a ústředí byly v Praze; dvanáct odborů v Čechách: Praha, České Budějovice, Kladno, Louka, Zdice, Plzeň, Hradec Králové, Pardubice, Terezín, Nymburk, Louny, Mladá Boleslav; čtyři odbory na Moravě: Brno, Olomouc, Přerov, Moravská Ostrava; a jeden odbor ve Vídni.

V národnostní otázce na železnici byl SČÚŽ velice aktivní a společně s ZJZD snažil četnými peticemi a memorandy upozornit na vyhrocující se problémy česko-německého soužití na železnici. Zvláště aktivní v této otázce byly odbory obou spolků na Moravě, kde měli silného protivníka, KFNB, později Severní dráhu. Tuto společnost shodně SČÚŽ a ZJZD považovaly za nástroj cílevědomé germanizace. Důvod byl jednoduchý, společnost používala pro vnitřní i vnější úřední styk pouze německý jazyk, a to dokonce také v oblastech s převahou českého obyvatelstva.²⁸

SČÚŽ se před první světovou válkou stal jedním z reprezentantů českých národnostních snah na drahách a od počátků své existence se snažil přimět českou veřejnost v Čechách na Moravě a ve Slezsku, aby v úředním styku s železniční správou používala český jazyk. To byl také jeden z důvodů, proč členové spolku od konce roku 1901 pracovali na německo-českém železničním slovníku, který měl

²⁴ Činnost spolku „Spolku českých úředníků železničních v Praze“ v roce 1902, ČČÚŽ 3, 1903, č. 3, s. 55. Organizace českého železničního úřednictva na Moravě a ve Slezsku, ČČÚŽ 3, 1903 č. 8, s. 1.

²⁵ Počet členstva pomalu rostl, v roce 1910, to již bylo 3 021 členů. Výroční zprávy Spolku českých úředníků železničních v Praze, ČČÚŽ 9, 1909, č. 6, s. 107–110. Podle výroční zprávy za rok 1909 měl spolek celkově: dva čestné členy, 21 zakládajících, 114 přispívajících a 2 669 činných členů. Výroční zprávy Spolku českých úředníků železničních v Praze, ČČÚŽ 10, 1910, č. 8, s. 168–172. Autor článku, který byl zřejmě úředníkem Severní dráhy, zde shrnuje činnost spolku. Změnu v národnostním cítění českých úředníků na Severní dráze připisoval právě vlivu a působení SČÚŽ, když se jeho členové se aktivně zapojili do národnostního boje na Severní dráze. Ovoce vážné práce, ČČÚŽ 11, 1911, č. 17, s. 274–275.

²⁶ Ustavující valná hromada, ČČÚŽ 4, 1904, č. 6, s. 91; Ustavující valná hromada, ČČÚŽ 4, 1904, č. 7, s. 105; Moravsko-slezské ohlasy, ČČÚŽ 4, 1904, č. 7, s. 101.

²⁷ Přerov – Moravská Ostrava, ČČÚŽ 10, 1910, č. 4, s. 79.

²⁸ Václav KELLER, Čeští železničáři v období za války a o převratu, Praha 1928. s. 11–13.

napomoci cestujícím i železničním zaměstnancům při vnější komunikaci s železniční správou. Jejich snaha byla po deseti letech, v roce 1911, korunována úspěšným vydáním Německo-Českého železničního slovníku.²⁹

Spolek vyvinul výjimečnou aktivitu také při organizaci předvolební kampaně do prvních voleb s všeobecným hlasovacím právem v roce 1907. V tomto předvolebním klání plně podporoval kandidáty z řad železničních zaměstnanců a svůj postoj jasně představil v článku „*Proč se domáhají čeští úředníci železniční zastoupení ve sborech zákonodárných?*“ Zde byla na dvou příkladech, zestátnění Severní dráhy císaře Ferdinanda a reorganizace železniční správy státní dráhy v Předlitavsku, představena nekompetentnost zákonodárců a státních úředníků v otázkách železnice. Spolek navrhoval zvolit do říšské rady poslance z řad železničních úředníků, kteří by byli schopni se znalostí věci rozhodovat o provozu železnice, a vytvořil Volební komisi Českého úřednictva železničního, která vybrala vhodné kandidáty podle odborného a národnostního hlediska.³⁰

Spolek vyslal do volebního klání celkem devět kandidátů ze svých členů nebo sympatizantů: **Karel Dvořák**, kandidát 10. městského moravského okrsku, vrchní revident a náměstek přednosta úctárny na ředitelství státních drah v Olomouci; **Josef Neumann**, kandidát 8. volebního okrsku na Smíchově, vrchní inspektor a přednosta oddělení pro stavbu a udržování tratí státních drah v Praze; **Václav Mazanec**, komisař státních drah v Praze, kandidát 73. venkovského volebního okrsku; **Karel Schleyder**, kandidát 19. městského volebního okrsku, vrchní strojní komisař a přednosta topíren v Rakovníku; **Jan Weinstein**, kandidát 25. městského volebního okrsku, adjunkt Rakouské společnosti státní dráhy v Pečkách; **Jindřich G. Maštálka**, kandidát 22. městského volebního okrsku, městský tajemník v Sobotce; **JUDr. Luboš Jeřábek**, kandidát 31. městského soudního okresu, soudní tajemník v Praze; **František Přibil**, kandidát 52. venkovského volebního okrsku, adjunkt státních drah v Plzni; **František Buřival**, kandidát 13. městského volebního okrsku, tajemník Zemské jednoty drah v Království českém.³¹

Z těchto devíti kandidátů nakonec uspěli ve volbách tři: **Josef Neumann**, který v druhém kole porazil V. Klofáče, poměrem 2012 : 1956, **František Buřival**,

²⁹ Samotný ÖEBV se štěpil dál. Postupně z něj vystoupili úředníci slovanských národností Češi, Poláci, Slovinci. *Německo-český železniční slovník*, Praha 1911, s. 13–27.

³⁰ *Proč se domáhají čeští úředníci železniční zastoupení ve sborech zákonodárných?*, ČČÚŽ 7, 1907, č. 2, s. 17–19.

³¹ Zmíněné volební okrsky tvořily následující města a obce: 10. městský volební okres na Moravě města Prostějov, Plumlov, Litovel, Olomouc. 19. městský volební okres v Čechách města Rakovník, Beroun, Buštěhrad, Kladno, Kročehlavy, Unhošť. 25. městský volební okres v Čechách města Pardubice, Sezemice, Poděbrady, Sadská atd. 22. městský volební okres v Čechách města Jičín, Nová Paka, Jilemnice atd. 31. městský volební okres v Čechách města Klatovy, Domažlice atd. 52. venkovský volební okres byl tvořen okresem plzeňským a bílovickým. 13. městský volební okres tvořil Žižkov. *Z volební komise*, ČČÚŽ 7, 1907, č. 9, s. 166–167.

který druhém kole porazil A. Brůhu, poměrem 2107 : 2031 a **Jindřich G. Maštálka** zvolený v prvním kole s 4 384 hlasy.³²

Příklady založení dvou odborů SČÚŽ

Přiblížíme dva příklady založení odboru zmíněného Spolku v Moravské Ostravě a ve Vídni. V prvním případě založení odboru v Moravské Ostravě byl důvod jednoduchý. Čeští úředníci Severní dráhy se dlouhou dobu domnívali, že jejich stavovské a národnostní zájmy budou nejlépe hájeny v rámci ÖEBV, protože ho považovali za národnostně nestranný. V bohumínském odboru ÖEBV byli všichni funkcionáři: předseda, místopředseda a pokladník Češi. S postupným prohlubováním národnostních rozporů a stoupajícího německého nacionalismu v ÖEBV, však někteří členové české národnosti usoudili, že je třeba z jeho řad vystoupit a vstoupit do českého spolku nebo odborů. Jako organizace jim nejbližší a zároveň schopná hájit jejich požadavky se jim jevil právě SČÚŽ. Pražské ústředí vznik nového odboru přivítalo a zároveň chtělo jeho činnosti využít jako mostu k spolkům polských železničářů, se kterými chtěli navázat užší spolupráci. K polským železničářům měli někteří ostravští členové blízko, protože byli dislokováni ve stanicích např. Krakov a Osvětim. Nový odbor byl založen v neděli 12. prosince 1909 na ustavující valné hromadě v malém sále Národního domu v Moravské Ostravě.³³ Hned na ustavující valné hromadě se přihlásilo 17 nových členů Spolku. Členové zmíněného odboru si byli plně vědomi národnostních specifik Severovýchodní Moravy Slezska a od počátků se aktivně zapojovali do národnostního konfliktu, který zde, buď skrytě, nebo otevřeně, probíhal.³⁴ O tom svědčí množství příspěvků v listu ČČÚŽ. Například v článku „*V nové boje!*“ se jeho autor ohlížel za rokem 1910 na Severní dráze, přitom zdůraznil, že čeští úředníci v Moravské Ostravě jsou vystaveni silnému tlaku svého německého okolí a snahám o postupnou germanizaci.

³² *Volby do říšské rady*, ČČÚŽ 7, 1907, č. 11, s. 197–198.

³³ Jeho sídlem se stala Sokolovna v Přívoze. *Spolkové správy*, ČČÚŽ 9, 1909, č. 23, s. 485. *Místní odbor v Moravské Ostravě*, ČČÚŽ 7, 1907, č. 7, s. 153. *Místní odbor v Mor. Ostravě*, ČČÚŽ 10, 1910, č. 8, s. 174.

³⁴ Předseda: Vojtek Karel, Mor. Ostrava, náměstek předsedy: Tihelka Karel, Bohumín, Výbor: Orel František, oficiál dop. inspektor Moravská Ostrava, Schneider Karel, revident Moravská Ostrava, Schubert Karel, adjunkt Moravská Ostrava, Motlíček František, asistent Moravská Ostrava, Štýbar Jan, aspirant Moravská Ostrava, Dressler František, revident Frýdek, Satrapa František, stavební asistent Bohumín, Šustala Ladislav, asistent Bohumín, Sprincl Jan, asistent Bohumín, Knapek Otakar, adjunkt Bohumín, náhradníci: Pračka Břetislav, strojní asistent Moravská Ostrava, Heger Rudolf, aspirant Moravská Ostrava, Holomek Rudolf, aspirant Moravská Ostrava, Krejčí Karel, adjunkt Moravská Ostrava, přehlížitel účtů: Hanák Ferdinand, asistent Moravská Ostrava, Malásek Jan, asistent Moravská Ostrava. *Ustavující valná hromada místního odboru v Moravské Ostravě*, ČČÚŽ 9, 1909, č. 24, s. 501–502.

Tento nátlak v nich vyvolával negativní reakce a posiloval jejich národní uvědomění.³⁵

Druhý příklad založení odboru SČÚŽ je poněkud netypický, poněvadž byl založen mimo území tradičních českých zemí, a to přímo ve Vídni, dne 29. listopadu 1909, čili několik dní před založením výše zmíněného odboru v Moravské Ostravě. Snaha Spolku založit vídeňský odbor byla již staršího data, avšak narážela na zamítavý postoj dolnorakouského místodržitelství, které vyhovělo žádosti až na třetí pokus. První žádost z roku 1908, byla zamítnuta s odůvodněním, že: „... jej nemůže úředně projednati, jelikož, jak toto oznámení, tak i přiložené stanovy jsou sepsány v řeči v Dolních Rakousích neobvyklé.“ Žádost byla totiž podána česky. Stejně tak byla vrácena také druhá žádost z 6. března 1909, s podobným zdůvodněním, že „česká jednací řeč se přičí zákonům“. Teprve třetí žádost byla po intervenci českých poslanců Říšské rady vyřízena kladně. Výnosem c. k. ministerstva vnitra z 11. listopadu 1909 bylo zrušeno rozhodnutí dolnorakouského místodržitelství a povoleno zřízení odboru SČÚŽ ve Vídni.³⁶ Zdejší odbor zanikl až po vzniku československého státu v roce 1918.

Postoj ZJZD a SČÚŽ k zestátnění Severní dráhy císaře Ferdinanda

Otázka zestátnění druhé největší soukromé železnice v monarchii se stala v půlce prvního desetiletí 20. století problémem, ke kterému vyjadřovaly svůj postoj mnohé spolkové a odborové organizace železničářů, mimo jiné také ZJZD a SČÚŽ. Obě uvedené organizace ve svých časopisech samozřejmě podporovaly projekty postátnování železnic v celém Předlitavsku.³⁷

ZJZD naprosto jednoznačně vyjádřila své stanovisko v článku *Akce postátnovací*, kde byly uvedeny tři hlavní důvody pro zestátnění Severní dráhy císaře

³⁵ *V nové boje!*, ČČÚŽ 9, 1909, č. 1, s. 8–9. Předseda: Vojtek, náměstek předsedy: Tihelka, výbor: Hanák, Heger, Holomek, Knapek, Orel, Pračka, Schneider, Schubert, Sprincl, Wild, náhradníci: Krejčí, Malásek, Štěpán, Štýbar, revizoři účtů: Blodian, Motliček. *Místní odbor v Mor. Ostravě*, ČČÚŽ 9, 1909, č. 2, s. 38.

³⁶ První valná hromada odboru ve Vídni se konala v úterý 1. února 1910 v Národním domě, Turnergasse. *Ustavující valná hromada místního odboru Spolků českých úředníků železničních ve Vídni*, ČČÚŽ 10, 1910, č. 4, s. 79. *Před zřízením místního odboru „Spolku českých úředníků železničních“ ve Vídni*, ČČÚŽ 10, 1910 č. 1, s. 3.

³⁷ K postátnění soukromých železničních společností docházelo s přestávkami v Předlitavsku již od první poloviny 70. let 19. století až do roku 1909. Zákon z 31. října 1906 č. 212 zestátnoval KFNB zpětně od 1. ledna 1906, prakticky však k němu došlo až od 1. ledna 1907. Ve Vídni bylo zřízeno její speciální ředitelství. Samotná firma KFNB však nezanikla, ale přeměnila se na výhradně uhelnou společnost, jejíž akcie se směnily na uhelné. Josef HONS a kol., *Čtení o Severní dráze císaře Ferdinanda*, Praha 1990. s. 205. Miloslav ŠTĚPÁN, *Přehledné dějiny československých železnic 1824–1948*, Praha 1958. s. 174–179, s. 182–183; Jindřich BEK – Zdeněk BEK, *Encyklopedie železnice, parní lokomotivy ČSD [1]*, Praha 1999. s. 155–161.

Ferdinanda: a) sociální, b) národnostní, c) národohospodářský. Jednota upozorňovala, že návrh na postupné zestátnění soukromých drah vzešel od českých a později také od polských poslanců říšské rady. Aktivně se také podílela na organizaci manifestaci měst a obcí ležících na tratích Severní dráhy císaře Ferdinanda 6. června 1903 v Prostějově, kde se setkali zástupci samosprávy vesnic a měst z Moravy a Slezska, poslanci říšské rady a Moravského zemského sněmu. Výsledkem Manifestace bylo přijetí rezoluce s požadavkem na zestátnění Severní dráhy císaře Ferdinanda.³⁸

Podobně také SČÚŽ podporoval zestátnění Severní dráhy císaře Ferdinanda, když ve svém listě uváděl následující argumenty:

1. **hospodářský důvod**, pro stát bylo nevýhodné, aby spojení mezi státními drahami v Haliči, v Čechách a v Dolním Rakousku zajišťovala soukromá společnost s vyššími tarify.

2. **arogance**, s jakou společnost jednala s obyvatelstvem a s českou samosprávou v obcích sousedících tratí.

3. **upřednostňování německých podnikatelů** při stavbách a pronajímání objektů společnosti, např. restaurací. To bylo z české strany chápáno jako plánovitá germanizace.

4. **poněmčování** samospráv vesnic a měst, v kterých se nacházela stanice Severní dráhy, protože většina jejich zaměstnanců byla německé národnosti, a ti se aktivně účastnili politického života v místě svého nového bydliště a nakonec vytlačili české členy samosprávy, jako např. v Bohumíně.³⁹

V rámci debaty o zestátnění Severní dráhy císaře Ferdinanda se vynořila také otázka zařazení jednotlivých tříd jejich původních zaměstnanců do struktury Rakouských státních drah. Především stávající úředníci se snažili získat podporu svých kolegů u státních drah. Proto se zástupci úředníků Severní dráhy císaře Ferdinanda sešli dne 2. září 1905 ve Vídni s představiteli spolků úředníků státních drah, mezi jinými zde byli také členové SČÚŽ, které požádali, aby se u příslušných představitelů státu zasadili o zachování jejich postavení po zestátnění KFNB.⁴⁰

Účast ZJZD a SČÚŽ na První a Druhé pasivní rezistenci v letech 1905 a 1907

Obě organizace se aktivně účastnily první a druhé pasivní rezistence na železnici v letech 1905 a 1907, které byly reakcí na dlouhodobě neřešené platové

³⁸ *Akce postátnění, ČSŽL 5, 1903, č. 7, s. 1–2. Pro sestátnění severní dráhy císaře Ferdinanda, ČČÚŽ 5, 1905, č. 12, s. 4.*

³⁹ Podle SČÚŽ byly volby v první kurii ovládnuty velkými společnostmi, tzn. Vítkovické hutní a důlní těžířstvo a KFNB. Druhá kurie se podle nic stala předmětem boje mezi KFNB a českými voliči. *Sestátnění severní dráhy císaře Ferdinanda, ČČÚŽ 2, 1902, č. 12, s. 264–266.*

⁴⁰ *Sestátnění severní dráhy císaře Ferdinanda, ČČÚŽ 5, 1905, č. 18, s. 274–275. K zestátněovací akci, ČČÚŽ 5, 1905, č. 18, s. 275–276.*

požadavky zaměstnanců státních a soukromých železnic v Předlitavsku.⁴¹ Všichni účastníci protestní akce začali najednou pracovat striktně podle předpisů, což se záhy ukázalo jako neúčinnější forma nátlaku na zaměstnavatele. O průběhu a následcích pasivní rezistence nám zanechal svědectví její aktivní účastník, tajemník ZJZD pro Moravu a pozdější redaktor *Československých železničních listů* Jan Pelikán na příkladu stanice Česká Třebová. Tento železniční uzel sloužil jako napájecí stanice pro transporty dobytka, avšak čas mezi příjezdem a odjezdem vlakových souprav byl jen čtyřicet minut, proto nebylo možno dodržet předpis o napájení přepravovaných zvířat bez zpoždění vlaku.⁴²

První pasivní rezistence začala 26. října 1905 a postupně do počátku listopadu zasáhla všechny soukromé i státní železniční společnosti, a většinu železniční sítě v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, v Horním a Dolním Rakousku. Jednotlivé spolky a odborové organizace železničních zaměstnanců se v tomto případě spojily do organizování protestu bez národnostního rozdělení. Pasivní rezistence zakrátko slavila výrazný úspěch. Ochromila železniční dopravu v síti Státních drah, Rakouské společnosti státní dráhy, Severní dráhy císaře Ferdinanda, Společnosti Buštěhradské dráhy, Jihoseveroněmecké spojovací dráhy a Rakouské severozápadní dráhy. A když dokonce začalo vážnout zásobování samotné Vídně, musela vláda ustoupit a začít vyjednávat se zástupci protestujících. Ve dnech 10. a 13. listopadu 1905 se uskutečnilo jednání, kterého se zúčastnili také představitelé ZJZD a SČÚŽ. Jeho výsledkem byla dohoda mezi vládou a zástupci železničních zaměstnanců, když vláda ustoupila především v platových požadavcích zaměstnanců státních drah a souhlasila se zavedením automatického postupu pro všechny kategorie zaměstnanců podle odsloužených let. Navíc se zavázala zprostředkovat jednání mezi představiteli soukromých železničních společností a jejich zaměstnanci. Po uzavření písemné dohody byla První pasivní rezistence 13. listopadu 1905 ukončena.⁴³

Uzavřená dohoda zněla následovně: „1. Místním poměrům přiměřené zvýšení platů personálu, mající denní mzdu, na podkladu co možno individualizujícím, kteréž má býti provedeno co možná rychle, dle všeho 1. Prosince nebo s platností zpětnou do lhůty 1. Prosince. 2. Zlepšení platů strážníků od 1. Května 1906. 3. Provedení automatického postupu pro sluhy a nižší úředníky v téže lhůtě. 4. Otevření značného počtu dalších míst 7. Služ. Třídy a to značně přes onen počet míst, jakýž

⁴¹ Kromě nich se na pasivní rezistenci podílely Všeodborový spolek pro právní ochranu v Rakousku, Spolek strojířů v Čechách, Klub kancelistů c. k. státních drah v Praze a Österreichischer Eisenbahnbeamten Verein. Jeho Excellenci pánu správci c. k. ministerstva železnic!, ČČÚŽ 5, 1905, č. 20, s. 296. Deputace zřízenectva c.k. státních drah u správce ministerstva železnic, ČČÚŽ 5, 1905, č. 21, s. 310.

⁴² Janu Pelikánovi se několikrát podařilo vlak zpozdít, když se snažil napojit převážena zvířata, jak mu ukládaly služební předpisy. Jan PELIKÁN, *Za cílem života*, Praha 1928, s. 78–80.

⁴³ Miloslav ŠTĚPÁN, *Přehledné dějiny Československých železnic 1824–1948*, Praha 1958, s. 187–188.

byl ustanoven již v rozpočtu na r. 1905 a to převážně pro absolventy středních škol. 5. Použití značného obnosu k zlepšení platů v úřednických kategoriích, jež slouží za poměrů zvláštních ohledů zasluhujících. 6. Poskytnutí uniformového paušálu pro aspiranty. Pokud přání zřízců, celkem ohledů zasluhující, ale proto méně pilná, jak byla v mnohých již resolucích vyjádřena, v uvedených bodech by k splnění nedospěla, mají býti splněna ve třech letech. V příčině požadavků zřízců soukromých drah prohlásil správce ministerstva železnic, že ministerství toto jest ochotno uplatniti vliv svůj na správy soukromých železnic, aby poměry u nich byly podobně upraveny jako u státních drah. Za tím účelem prohlašuje dále ministerstvo železnic, že jest ochotno neprodleně správy soukromých drah pozvati k poradě a přičiní se, aby umožnilo rozhovory těchto správ s důvěrníky svých zřízců. Účastníci vídeňských konferencí: Poslanci: p. Maštálka, člen klubu svobodomyšlných poslanců, p. Dr. Ellenbogen, člen klubu sociálně-demokratického, p. Schreiter, člen všenněmeckého sdružení. Zástupce vlády: p. Dr. Baron Banhans, ministerský rada. Zástupci organizací: p. Pohner, za „Spolek českých úředníků železničních“, p. Buřival, za „Zemskou jednotu zřízců“, p. Brodecký, za „Vše odborový spolek pro právní ochranu (pražský sekretariát), p. Kučera, za „Spolek strojvůdců v Čechách a pp. Grüll a Tomschik, za „Všeodborový spolek pro právní ochranu (ústředí ve Vídni), p. Prediger, za německý všeodborový spolek v Teplicích, pp. Ertl a Jansa, za odbor německého všeodborového spolku ve Vídni.“⁴⁴

Za dva roky na podzim 1907 byla zorganizována Druhá pasivní rezistence. Důvodem pro ni bylo podle ZJZD a SČÚŽ nesplnění smlouvy a požadavků z roku 1905 ze strany vlády a správ soukromých drah.⁴⁵ Akce byla zdůvodněna následovně: *Dvě léta domáháme se formou nejmírnějšího zlepšení postavení svého, svých žen a dětí – marně! Nezlomná solidárnost s veškerým personálem železničním neméně než sociální bída nutí nás nastupovati konečně ruku v ruce s ostatními způsobem nejdůraznějším dle zákona a platných předpisů. Ty buďtež nám vodítkem jediným, od něhož neuchylujeme se – v ničem! Konejme službu tak, aby všude a vždy šetřeno bylo zdraví a tělesné bezpečnosti lidské, – tedy i naší! Sobě samým i svým rodinám, vinou nenasytných zaměstnavatelů našich strádajícím, jsme povinni, i svého života, i svého zdraví šetřiti. Přepínati sil svých pro nic za nic nad povinnost nesmíme! Přesně dle předpisu konej každý těžkou svoji povinnost, ale – více nic! Právo je na naší straně! Hrozby nás nezastraší, sliby nás nezvábí! Svojně a vytrvale jen dle předpisu! V Praze, dne 2. Října 1907. Spolek českých úředníků železničních.* Druhou pasivní rezistenci odsouhlasili zástupci ÖEBV, ZJZD, SČÚŽ a Spolek pro právní ochranu na společné schůzi 30. září 1907. Pasivní rezistence probíhala hlavně na soukromých drahách za velké podpory zaměstnanců Státních drah. Akce zasáhla v Čechách, na Moravě a ve Slezsku tratě Rakouské

⁴⁴ *Resistence ukončena*, ČČÚŽ 7, 1907, č. 20, s. 326–327.

⁴⁵ *Příčiny hnutí. Nedodržené slovo*, ČSŽL 9, 1907, č. 25, s. 1–2. *Kolegové drah soukromých!*, ČČÚŽ 7, 1907, č. 20, Zvláštní vydání.

severozápadní dráhy, Jihoseveroněmecké dráhy a Rakouské společnosti státní dráhy.⁴⁶

Pověření zástupci Rakouské severozápadní a Jihoseveroněmecké spojovací dráhy ve svých požadavcích žádali ministerstvo železnic „... aby vlivem svým u správy rak. severozápadní a jiho-severo-německé spoj. dráhy o to zasadilo, aby následující, u c. k. státních drah platná a obvyklá zlepšení též při převodu personálu rak. sev. záp. dráhy a jiho-severo-něm. spoj. dráhy bylo by lze na základě následujících zásad bez poškození personálu zavést: ...“ Dále následovalo 18 požadavků zahrnujících podmínky převodu zaměstnanců po zestátnění železnic, jako například: pravidla služebního postupu, úpravu běžných platů a příplatků za noční směny podle předpisů státních drah.⁴⁷

Důsledek protestu byl záhy patrný a například v Olomouci vypadala dopravní situace následovně: „...celá stanice jest vozy úplně přeplněna, pouze kolej pro vlaky osobní volná. Náklady od sousedních drah se nepřijímají a jsou tudíž i sousední dráhy nákladem úplně přeplněné. Již přes týden stojí na pobočných kolejích vozy kladené rychlozbožím, mezi jinými ovocem a zvěřinou, které nemohou býti vyloženy a strany marně se dovolávají svého práva. Většina zásilek ovoce nepochybně musí být zničena, neboť jest pro hnilobu k požívání neschopná. Veřejnost sympatizuje se zřízenectvem a jest proti dráze velmi rozčilená, uznávajíc naše spravedlivé požadavky a odsuzujíc nepovolnost rozhodujících činitelů.“

V jednáních 7. a 8. října 1907 mezi zástupci spolků a odborových organizací zaměstnanců se správami Rakouské severozápadní, Jihoseveroněmecké spojovací dráhy bylo dosaženo dohody a pasivní rezistence tak byla na tratích těchto společností 13. října ukončena a potom byla obnovena normální doprava. Ve stejnou dobu probíhalo jednání mezi zástupci zaměstnanců a správou Rakouské společnosti státní dráhy, zde bylo dohody dosaženo o až o dva dny později, 15. října, a následně byla pasivní rezistence ukončena také na jejích tratích.⁴⁸ Vláda intervenovala u všech společností za splnění požadavků a zároveň intenzivně připravovala zestátnění. Druhá pasivní rezistence se tak stala jedním z důvodů rychlého schválení

⁴⁶ *Passivní rezistence u severozápadní a jihoseveroněmecké spojovací dráhy*, ČČÚŽ 7, 1907, č. 21, s. 312–314. Zaměstnanci Společnosti jižní dráhy dosáhli svých požadavků těsně před zahájením pasivní rezistence a protestu se neúčastnili. U ostatních společností projevil ochotu splnit požadavky zaměstnanců. *Jak byla vyhlášena passivní resistance!*, ČČÚŽ 7, 1907, č. 21, s. 310–312.

⁴⁷ Bod 15. Na základě vzniklého hnutí nesmí nikdo býti trestán ani pronásledován. *Požadavky personálu*, ČČÚŽ 7, 1907, č. 21, s. 315.

⁴⁸ *Kolegové drah soukromých!*, ČČÚŽ 7, 1907, č. 20, Zvláštní vydání. V boji. Jak byla vyhlášena pasivní resistance! Schůze železničních zřízenců dne 1. října. Pasivní resistance u severozápadní a jihoseveroněmecké spojovací dráhy. Dopisy z Olomouce. *Požadavky personálu*, ČČÚŽ 7, 1907, č. 21, s. 309–322; *Ústupky rak.-severozápadní a jihoseveroněm. spojovací dráhy*, ČČÚŽ 9, 1909, č. 26, s. 2–3.

zákona o zestátnění Rakouské společnosti státní dráhy, Rakouské severozápadní dráhy a Jihoseveroněmecké dráhy.⁴⁹

Liga slovanských organizací železničních

Výše zmíněné korporace, Spolek českých úředníků železničních a Zemská jednota zřízenců drah, se na konci prvního desetiletí 20. století podíleli na vzniku Ligy slovanských organizací železničních (LSOŽ), sdružení založeného v duchu tehdy aktuální slovanské vzájemnosti, která měla za úkol hájit hmotné, stavovské a národnostní zájmy svých členů. Byly v něm sdruženy české, polské a slovinské železniční spolky i odborové organizace. SČÚŽ svůj vstup zdůvodnil následovně: „...soustavné odstrkování našich organizací, snižování jich na pouhé raby tam, kde náleželo jim dle vyspělosti jich a síly rozhodovati, věrolomnost i prohlášených jich spojencův a z toho nutně plynoucí vzájemná nedůvěra i neupřímnost styků mezi organizačních, jež společnou práci hatily a organizační věc poškozovaly, to byly ony příčiny, jež svedly slovanské organizace železniční ke společné práci za společným cílem.“

Prvním krokem bylo setkání ve dnech 25.–26. října 1908 ve Lvově, kde bylo sepsáno prohlášení o vytvoření uvedené slovanské železniční organizace. Následně se pak 20. prosince 1908 sešel sjezd v Přerově, aby dojednal organizační záležitosti. Shromáždění se zúčastnili zástupci polských, českých a slovinských železničních odborových organizací a spolků: **Związek urzędników kolei państwowych w Galicyi (Lvov)**, **Związek obrony prawnej galicyjskich kolejarzy Samopomoc (Lvov)**, **Zemská jednota zřízenců drah (Praha)**, **Spolek českých úředníků železničních (Praha)** a **Narodna delavska organizacija v Trstu (Terst)**. Jejich delegáti zvolili předsednictvo a schválili stanovy a oficiální název sdružení: *Liga slovanských organizací železničních, Liga slowiańskich organizací kolejowych*. Každá ze zapojených organizací měla rovný hlas a každý delegát hlas poradní. Vypracováním písemné smlouvy mezi jednotlivými organizacemi byla pověřena ZJZD a SČÚŽ. Jednacím jazykem Ligy byl vždy ten jazyk, ve kterém byl projednáváný problém předložen. Ustředí vedení se pravidelně střídalo tak, že organizační záležitosti přecházely vždy po dvou letech na další členskou organizaci. První dva roky existence kancelář LSOŽ působila v centrále SČÚŽ v Praze, a proto také jeho list ČČÚŽ vycházel dvojjazyčně, česky a slovinsky.⁵⁰

Členové Ligy počítali také s politickou podporou českých, polských a slovinských poslanců v říšské radě ve Vídni. V předvolebních kampaních se proto roz-

⁴⁹ Miloslav ŠTĚPÁN, *Přehledné dějiny Československých železnic 1824–1948*, Praha 1958, s. 188.

⁵⁰ *Liga slovanských organizací železničních*, ČČÚŽ 9, 1909, č. 1, s. 1–3; ČČÚŽ 9, 1909, č. 3, s. 35.

hodli podporovat odborně způsobilé kandidáty, kteří byli schopni smysluplně ovlivňovat rozhodování parlamentu v záležitostech železniční dopravy.⁵¹

Zanedlouho po založení se dne 20. června 1909 opět v Přerově konala pracovní schůzka představitelů Ligy. Hlavním jednacím bodem byla jazyková otázka na státních drahách v Předlitavsku. Zvláště zástupci českých organizací poukazovali na nemožnost používání češtiny ve službě. Naopak delegát polské *Samopomoci* Adolf Rauch sdělil, že ve Lvově při výkonu služby běžně používají polštinu. Na závěr setkání byla přijata rezoluce s požadavkem absolutní jazykové rovnoprávnosti ve vnitřní i vnější železniční službě, decentralizace železniční správy a uzákonění smluvního poměru zaměstnanců Státních drah. SČÚŽ a ZJZD byly pověřeny vypracováním návrhu zákona o decentralizaci železniční správy, ve kterém měly být zakotveny všechny vyjmenované požadavky.⁵²

Ve stejné době se zároveň rozšířil počet organizací Ligy, mezi její členy patřil **Spolek českých úředníků železničních**, s 3000 členy; **Związek urzędnikow c. k. kolej państwowych w Galicyi**, s 1500 členy; **Društvo jugoslovanskih železniških uradnikov**, se 100 členy; **Zemská jednota zřízenců drah**, s 23 000 členy; **Związek obrony prawnej galicyjskich kolejarzy Samopomoc**, s 5000 členy; **Odbor ZJZD v Terstu**, s 600 členy. Celkem tedy mohla LSOŽ počítat s podporou členské základy o počtu 33 200 lidí.⁵³

Následujícího roku ve dnech 10.–12. září 1910 se v Praze na Žofině sešel další sjezd Ligy. Hlavními organizátory celé akce byla SČÚŽ a ZJZD a patronát převzala vlastenecká rada města Prahy. Jednalo se o politickou událost, která měla demonstrovat slovanskou soudržnost v rámci monarchie. Mezi zúčastněné organizace patřili **ZJZD**, **SČÚŽ**, **Związek urzędnikow c. k. kolej państwowych w Galicyi**, **Związek obrony prawnej galicyjskich kolejarzy Samopomoc**, **Društvo jugoslovanskih železniških uradnikov** a nový člen Ligy **Zvezy jihoslovanskou železničarjev v Terstu**. Jedním z hlavních bodů jednání sjezdu byla opět jazyková otázka na železnici.⁵⁴

⁵¹ *Volné kapitoly o „lize slovanských organisací železničních“*, ČČÚŽ 9, 1909, č. 1, s. 3–4.

⁵² *Pracovní sjezd „Ligy“ v Přerově*, ČČÚŽ 9, 1909, č. 13, s. 272–274. 1) ředitelství Praha 6 000 km drah, Praha, Plzeň, Ústí nad Labem, Pardubice, později Chomutov, 2) ředitelství Brno 2 500 km drah, Brno, Olomouc, Opava, 3) ředitelství Lvov 4 300 km drah, Lvov, Krakov, Stanislav, Černovice, 4) ředitelství Vídeň 4 100 km drah, Vídeň, Linec, Innomosti, Bělák, Terst, 5) po zestátnění Jižní dráhy ředitelství ve Slovinsku. *K reorganizaci c. k. státních drah*, ČČÚŽ 9, 1909, č. 14, s. 295–297.

⁵³ *Liga slovanských organisací železničních*, ČČÚŽ 9, 1909, č. 20, s. 419–420.

⁵⁴ *K prvnímu sjezdu „Ligy slovanských železničních organisací“ v Praze*, ČČÚŽ 10, 1910 č. 26, s. 463; *K sjezdu „Ligy slovanských železničních organisací“*, ČČÚŽ 10, 1910, č. 25, s. 451. *Pořad sjezdu*, ČČÚŽ 10, 1910, č. 25, s. 452.

V jazykové a národnostní otázce aktivně vystupoval František Buřival, člen předsednictva ZJZD, který chápal obě otázky jako vzájemně provázanou záležitost. Národnostní situaci hodnotil jako špatnou. Vinil z toho jednak české zaměstnance, kteří se při práci na železnici poněmčují a české cestující, kteří při cestách vlakem nepoužívají češtinu. Upozorňoval na diskriminační ustanovení služebního řádu Státních drah, podle jehož § 5, měl být při přijímání úředníků do služebního poměru brán zřetel na národnost žadatele a upřednostňováni Němci. Od zmíněného paragrafu se odvozoval § 20. tohoto služebního řádu, který vyžadoval, aby stálí i dočasní zaměstnanci prokázali znalost němčiny. Buřival proto navrhoval ucházet se o podporu u politických představitelů Čechů, Poláků a Slovinců a také u ve strukturách obecní samosprávy.⁵⁵ Sjezd nakonec schválil prohlášení, které telegraficky zaslal ministerskému předsedovi Bienerthovi a ministru železnic Wrbowi v tomto znění:

„Manifestační schůze Ligy slovanských organizací zaměstnanců železničních, počtem 4000 účastníků z Čech, Moravy, Slezska, Haliče, Krajiny, Korutan, Přímoří, Dalmácie, Bosny a Hercegoviny, za účasti zástupců nejvlivnějších korporací veřejných a souhlasného přípisu Kola polského, protestuje co nejrozhodněji proti stálému útisku, který v ohledu hospodářském i národnostním pouze oproti slovanským příslušníkům kola okřídleného se jeví ve vnitřní službě železniční, kde téměř výhradně jest němčina jazykem panujícím. Odvolávajíce se na státní základní zákony, žádáme co nejrozhodněji respektování absolutní jazykové rovnoprávnosti a shromáždění Čechové, Poláci a Jihoslované prohlašují slavnostně, že všemi zákonitými prostředky uplatní tento spravedlivý požadavek. V tomto státě musí proniknouti do míst rozhodujících vědomí, že Slované nedají se ani hospodářsky ani národnostně utiskovati a mluví-li se tak často o věrných národech Rakouska, budiž těmto věrným národům prokázána spravedlnost, prohlášena nápisem na dvorním hradě vídeňském za základ státu.“⁵⁶

Po vypuknutí první světové války byla činnost Ligy výrazně omezena a nakonec zcela zastavena. Některé její organizace samy na nějakou dobu přerušily činnost jako např. SČÚŽ; ve dvou případech byla jejich činnost dokonce úředně zastavena: **Društvo jugoslovanských železničnických úředníků** a **Zvezy jihoslovanských železničarjev v Terstu**. V důsledku toho se nekonal ani sjezd Ligy plánovaný na druhou polovinu roku 1914 v Krakově.⁵⁷ Po skončení války nebyla činnost Ligy

⁵⁵ *O otázce jazykové na železnici*, ČČÚŽ 10, 1910, č. 27, s. 484–485.

⁵⁶ *Manifestační schůze*, ČČÚŽ 10, 1910, č. 27, s. 480.

⁵⁷ Na plánovaném sjezdu měly být projednány následující body: 1) Všeobecné požadavky hospodářské; 2) Úprava služby; 3) Úprava právního postavení železničního personálu; 4) Sloučení a jednotná úprava zaopatřovacích fondů; 5) Otázka národní; 6) Organizace hospodářské a kulturní svépomoci; 7) Vnitřní záležitosti Ligy. *Zmařený sjezd*, ČČÚŽ 14, 1914, č. 32, s. 407–408.

obnovena, protože nové politické a národnostní poměry umožnily naplnit většinu jejích původních požadavků.

Činnost ZJZD a SČÚŽ v první světové válce

Činnost obou organizací, ZJZD a SČÚŽ, byla od počátku první světové války utlumena. Po vyhlášení mobilizace všechny železnice v monarchii přešly pod správu ministerstva války, vznikla takzvaná Heeresbahn.⁵⁸ S tím bylo spojeno výrazné omezení spolkové a odborové aktivity i zpřísnění pracovních podmínek železničářů. Pracovní doba byla prodloužena podle potřeb vojenské správy železnice. Část železničářů byla převedena na vojensky důležité tratě do Haliče a Rakouska, což pochopitelně ochromilo činnost jednotlivých odborů ZJZD. Po zatčení jejího významného člena a poslance Františka Buřivala, byly provedeny prohlídky u všech funkcionářů ZJZD a potom koncem roku 1916 byla úředně rozpuštěna.⁵⁹

Činnost SČÚŽ byla úplně ochromena již počátkem války a od konce července 1914 přestal také vycházet její časopis. Většina jeho členů byla totiž odvedena do armády. Čeští úředníci byli zařazováni v rámci vojenské železniční správy do jednotlivých částí tratí za frontou, na okupovaných územích, případně jako výpomoc na dráhy, kde chyběli zaměstnanci. Je třeba podotknout, že někteří členové sami vystoupili ze spolku pod mnoha záminkami, které se skrývaly za formulací „vystupuji na čas války“. Někteří měli pocit, že činnost spolku po dobu války nemá smysl, další byli přesvědčení Rakušané, jiní se obávali represí a ztráty zaměstnání. Přitom se spolková organizovanost omezila v důsledku války celkově, když byla zastavena činnost rovněž polských a jihoslovanských spolků.⁶⁰

Přesto se hledaly jiné možnosti aktivity. Na jaře 1917 byla založena Podpůrná jednota, do které vstoupili skoro všichni členové ZJZD. Ke konci války vznikla na Moravě tzv. Exekutiva, sdružující všechny předválečné odborové organizace a spolky na národnostním základě, na ustavující schůzi dne 13. října 1918 v Brně v restauraci U Stopků. Na tomto setkání se v podstatě připravoval vznik Československých státních drah na Moravě. Postupně byly shromažďovány potřebné informace a připravovány personální, kvalifikační a organizační pokyny pro rychlé zajištění provozu železnice: přesun kvalifikovaných zaměstnanců na vyšší posty, zjišťování národnosti zaměstnanců; vytváření českých pomůcek pro odbornou výu-

⁵⁸ J. HONS, a kol., *Čtení o Severní dráze Ferdinandově*, Praha 1990, s. 213.

⁵⁹ Poslanec Buřival byl zatčen společně s poslanci Chocem, Vojnou a Netolickým pro svůj kontakt s T. G. Masarykem. Jan PELIKÁN, *Za cílem života*, Praha 1928, s. 120–121. Nařízení o státním dozoru na železnici bylo vydáno ve stejný den, kdy byla uzavřena říšská rada a zemské sněmy, 25. července 1914. František ČAPKA, *Dějiny země koruny české v datech*, Praha 1999, s. 591.

⁶⁰ Václav KELLER, *Čeští železničáři v období za války a o převratu*, Praha 1928, s. 20–25; *Veškerému členstvu a všem místním odborům*, ČČÚŽ 14, 1914, č. 30, s. 480.

ku; výzva pro mladé zaměstnance, aby se učili slovensky; ověřování počtu českých zaměstnanců nacházejících se u Heeresbahn; informace o bývalých zaměstnancích v penzi, kteří se mohou opět zapojit do služby atd.⁶¹

Díky iniciativě představitelů jednotlivých železničních odborových organizací se postupně v průběhu roku 1918 formoval Svaz českých železničních organizací a spolků (SČŽOS). Aktivně se podílel na organizaci tříhodinové stávky v pražském dopravním uzlu 7. června 1918, která byla vyhlášena na podporu deputace k ministrovi železnic ve Vídni. Požadavky stávkujících byli jasné: zlepšení materiální a pracovní situace železničních zaměstnanců zasažených válečným nedostatkem a nouzí.⁶²

SČŽOS vyvíjel další aktivitu. Jeho členové zamezovali vývozu potravin z Čech, Moravy a Slezska do Rakouska a připravovali převzetí správy železnice do českých rukou. V dnech vzniku samostatného československého státu se zaměstnanci sdružení ve SČŽOS starali o zajištění klidu a pořádku na železnici, alespoň v dosahu moci mladého československého státu. Koncem října 1918 se Svaz přeměnil na Železniční unii (ŽU), která aktivně spolupracovala s Národním výborem a zároveň s nově vytvořeným ministerstvem železnic v Praze.⁶³ Potom se aktivně podílela na stabilizaci a rozvoji železniční dopravy v právě vzniklém Československu.

⁶¹ Šlo o členy sociální demokracie a Národní demokracie. Jan PELIKÁN, *Za cílem života*, Praha 1928, s. 128–129, s. 135, s. 193–194.

⁶² Oficiálně vznikl Svaz železničních organizací a spolků 15. července 1918. Václav KELLER, *Čeští železničáři v období za války a o převratu*, Praha 1928, s. 27–31; Miloš BEDNÁŘ, *Sto let Federace strojvůdců České republiky (1896–1996)*, Praha 1996, s. 64.

⁶³ Miloš BEDNÁŘ, *Sto let Federace strojvůdců České republiky (1896–1996)*, Praha 1996, s. 65. Samotné Československé státní dráhy se utvářely v posledních měsících roku 1918 a následně v průběhu roku 1919. Za datum vzniku ČSD můžeme považovat 30. říjen 1918, kdy byl ředitel pražského ředitelství Rakouských státních ing. Jan Bašta jmenován generálním ředitelem drah mladého československého státu. Václav VŠETEČKA, *Vývoj organizace ČSD*, in: *Ročenka státních a soukromých drah Československé republiky pro rok 1928*, r. IX., Praha 1928, s. 1015.

Pavel Bek

Die tschechischen Eisenbahnvereine in den sozialen und nationalen Kämpfen in Österreich-Ungarn (1870–1918)

Zusammenfassung

Der Artikel unter dem Titel „Zwei tschechische Eisenbahnvereine“ beschreibt die Gründung und die Tätigkeit von Spolek českých úředníků železničních (Verein tschechischer Eisenbahnbeamten) und Zemská jednota zřízenců drah (Landesverein der Eisenbahnbediensteter), vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zum Ende des 1. Weltkrieges. In aller Kürze sind hier die Haltungen der Vereine zur Problematik des Nationalismus bei der Eisenbahn in Cisleithanien. Ein Teil des Artikels ist auch eine Beschreibung des Anteiles beider Vereine an der Gründung von Liga slovanských organizací železničních (Liga slawischer Eisenbahnorganisationen).

Pavel Bek

Czech railway employees' associations in social and national struggles in Austria-Hungary (1870–1918)

Summary

The foundation and activity of two associations, Spolek českých úředníků železničních (Association of Czech Railway Employees) and Zemská jednota zřízenců drah (Provincial Association of Railway Servants) are described from the late 19th century to the end of World War I. Their attitude to the problem of nationalism among the railway workers in Cisleithania is briefly dealt with. One part of the study shows also the role of both associations in the foundation of the League of Slav Railway Organizations (Liga slawischer Eisenbahnorganisationen).

Martin Klečacký

Národní výbor a četnictvo: převzetí rakouského četnictva do služeb nového československého státu (1918–1920)*

The National Committee and the gendarmerie: incorporation of the Austrian gendarmerie in the police corps of the new-born Czechoslovak state (1918–1920)

The process of incorporation of the Austrian gendarmerie in the police corps of the new-born Czechoslovak state is described. The first chapter shows the attitude of the local and district national committees to the gendarmerie units. The next part refers to the relevant National Committee resolution to retain the gendarmerie in the services of the Czechoslovak state and points to the Committee's endeavor to rehabilitate the former Austrian gendarmes in the eyes of the public. In that connection many complaints about the anti-Czech conduct of gendarmes during the war had to be handled. From October 1918 to early 1920 the original Austrian *Gendarmerie* was transformed into Czechoslovak gendarmerie that was supposed to become a cornerstone of the democratic order in the new state. The process was far from being easy; nevertheless, when the provincial gendarmerie commander joined the National Committee in Prague on 29 October 1918 it became clear to all Committee members that another suitable instrument to build the new state power could hardly be found. Thus, overnight, the gendarmes removed the Austrian state eagle and German inscriptions and pinned on Czechoslovak ribbons.

Keywords: History, 20th century, gendarmerie, national committees, emergence of Czechoslovakia

* Tento článek vznikl v rámci autorova doktorského studia na Ústavu českých dějin, Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Revoluční rok 1848 od základů měnil společenské a státní struktury v podunajské monarchii. Rakouský císař nakonec svoji říši sice zachoval, podařilo se mu dokonce Silvestrovskými patenty potlačit vnucenou ústavnost, nicméně některé z revolučních výdobytků zůstaly – mezi nimi i zrušení poddanství, se kterým padala i celá soustava někdejší vrchnostenské správy. Místo vrchností nyní musel zaujmout stát. Rozdělit monarchii na kraje a okresy a svěřit jejich správu do rukou politických úředníků by však nestačilo, kdyby tito byrokraté neměli k ruce účinný nástroj, kterým by svá rozhodnutí dokázali prosadit. Dne 8. června 1849 podepsal císař zákon zavádějící na celém území státu četnictvo.¹ Vojensky organizovaný, strážní sbor se dělil na jednotlivé pluky a ty dále až na jednotlivé stanice. Četnictvo se tak stalo nositelem státní autority až do té nejodlehlejší samoty, do té nejzapadlejší vesnice. Četník ve své tmavozelené uniformě s orlem na helmě představoval prodlouženou ruku okresního hejtmana, vlády a císaře.

Velká válka zastihla Rakousko-Uhersko, především však jeho předlitavskou část, ve vleklé krizi. Žádná z vlád nedokázala řešit zásadní spor mezi Čechy a Němci v českých zemích. V létě 1914 tento rozpor zdánlivě ustoupil do pozadí a branci obou národností na základě manifestu Františka Josefa I. *Mým národům* svorně rukovali na frontu. Zatím většina z nich cítili monarchicky. Uběhly čtyři roky a vyhrocené národnostní spory i sociální problémy podnítily v české společnosti touhu po vlastním státu. Miliony mrtvých, všeobecný hlad a nedostatek, stupňující se národní protivy a z pohledu běžného obyvatele vůbec nesmyslně dlouhá válka připravily Rakousko o poslední zbytky důvěry v řadách českého obyvatelstva. V létě 1918 se reorganizoval dva roky předtím vzniklý Národní výbor československý a začal připravovat převzetí moci.

Živelné události 28. října 1918 spojené se zveřejněním tzv. Andrásyho nóty pochopili zástupci Národního výboru jako jedinečnou příležitost. Chopili se jí a nehodlali ji pustit. Jak prohlásil jeden z mužů 28. října Antonín Švehla: „*Nikdo nic nevěděl napřed. Na to není matematika – na to je nos!*“² Téhož dne večer vydal Národní výbor v Praze svůj první zákon – o ustavení československého státu. Další den přinesl Národnímu výboru několik velkých úspěchů: politická správa reprezentovaná nejvyšším politickým úředníkem místodržitelem Coudenhovem ustoupila a přešla do českých rukou, Obilní ústav kontroloval výbor již od minulého rána. Na rozdíl od vojenského velitelství, které taktizovalo a odmítalo kapitulaci, přešel dnem 29. října do služeb Národního výbor četnický sbor v Čechách.³ Zemský čet-

¹ *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich*, Jg. 1849, Nr. 272, Gesetz vom 8. Juni 1849, Wien 1849, s. 297.

² Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu I.*, Praha 1991, s. 73.

³ Srov. Jan GALANDAUER, *Vznik Československé republiky 1918: programy, projekty, perspektivy*, Praha 1988; Antonín KLIMEK, *Říjen 1918. Vznik Československa*, Praha–Litomyšl 1998; TÝŽ, *Velké dějiny zemí Koruny české. XIII. 1918–1929*, Praha 2000; Petr PROKŠ, *Politi-*

nický velitel pro Čechy generál Václav Řezáč 29. října oznámil všemu podřízenému mužstvu: „*Jmenován Národním výborem v Praze generálním velitelem četnictva v celém československém státě, zasílám Vám svůj první pozdrav. V nejvážnějším okamžiku neváhal jsem se odpoutati od starého systému a převedl Vás pod prapor Národního výboru, do klína pravé vlády naší milované vlasti, pod vládu, k níž pne nás neochvějně slovanský náš cit. Zním dobře Vaší pili a Vaše zakořeněné přesvědčení o nutnosti svědomitého a nezištného konání povinností. Vaše nestrannost a kázeň získaly Vám úctu všeho občanstva již i za staré vlády. Jsem přesvědčen, že nadšení Vaše pro náš nový, drahý stát jako nejmocnější vzpruha tyto Vaše ctnosti ještě na nejvyšší přivede stupeň. Nová československá vláda, na jejíž bedrech spočívá obrovská práce, kterou v dozírné době vykonati dlužno, spoléhá na Vaší lásku k vlasti, kázeň a součinnost. Jsem si jist, že vždy a za všech poměrů ukážete se hodni této vzácné důvěry.*“⁴

Národní výbor si tak mohl připsat velký úspěch. O den později se na ustavující schůzi výboru národní obrany otázka četnictva podrobně rozebírala – poslanec Václav Johanis vyslovil generálu Řezáčovi nedůvěru a navrhoval ho postavit pod kontrolu některého z podřízených důstojníků, debatu ukončil předseda výboru František Udržal, který se zavázal s generálem „*promluvit rozhodné slovo*“.⁵ Výsledkem tohoto rozhovoru bylo nejen to, že generál Řezáč zůstal ve službách nového státu, ale dočkal se i povýšení do nově zřízeného úřadu generálního velitele četnictva pro celé území Československa. Řízení zemského velitelství dočasně převzal major Hammer – důstojník, kterého poslanec Johanis původně navrhoval jako „*dohlížitele*“ nad generálem Řezáčem. Můžeme se domnívat, že tento postup nebyl náhodný a mohl být vyjádřením nedůvěry dlouholetému rakouskému veliteli, od roku 1910 zemskému četnickému veliteli v Čechách. Přesunutím generála Řezáče do čela nově se formujícího úřadu připravil Národní výbor tohoto důstojníka o reálnou moc, na druhé straně si jej ponechal na své straně jako symbol kontinuity pro četnické mužstvo, uznávající hierarchickou podřízenost a následující příklad svých velitelů. Uprostřed důležitého dění na zemském velitelství, kde se scházela hlášení všech četnických stanic a monitorovala se situace na celém území Čech, zůstal alespoň z pohledu poslance Johanise důvěryhodný major Hammer.

Do rukou pražského Národního výboru se 29. října dostala složka, která zabezpečovala fungování státní správy na celém území Čech, která byla velmi dobře organizovaná, disciplinovaná a připravená plnit jeho příkazy. Navzdory tomu, že

kové a vznik republiky 1914–1918, Praha 1998; Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001.

⁴ Národní archiv v Praze (NA), f. Zemské četnické velitelství v Praze (ZČV), k. 283, bez signatury, svolání generála Řezáče veškerému četnictvu československému.

⁵ Tamtéž, f. Národní výbor v Praze 1918, k. 2, zápis o ustavující schůzi výboru národní obrany konané dne 30. října 1918 v Panském klubu.

četnictvo ztratilo hodně ze své předválečné autority a bylo početně velmi oslabené, mohl si Národní výbor připsat další velký úspěch.

Četnický sbor ve svém celku vplynul do československé státní struktury recepčním zákonem.⁶ V jeho řadách se tak do státní služby na jedné straně mohli dostat lidé, kteří novému státu nechtěli sloužit, na straně druhé lidé, které zase nechtěl stát sám. Na konci ledna 1919 proto ministerstvo vnitra upřesnilo, kdo přesně bude z rakouského četnictva převzat do československých služeb:

„a) Osoby se státní příslušností státu československého, ustanovené na systemizovaných místech v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, pokud se hrubě neprohřešily proti existenci nebo integritě našeho státu, bez žádosti (...).

b) Osoby s cizí státní příslušností, ustanovené na zdejších systemizovaných místech, které ovládají češtinu jakožto úřední jazyk tak, že jsou způsobilé tu úřadovati, mohou k své žádosti, podané ku ministerstvu vnitra, býti převzati do zdejší služby, opatří-li si zdejší státní příslušnost.

c) Osoby s cizí státní příslušností anebo se zdejší státní příslušností získanou teprve po 28. říjnu 1918, neznalých české úřední řeči nelze přijmouti vůbec, byť i právě byly na místech systemizovaných a jest jim dnem 1. února zastaviti platy. Jedině u mužstva by mohla ve velice odůvodněných případech učiněna býti výjimka.“⁷

Z administrativního úhlu pohledu převzetí četnického sboru vypadá velmi jednoduše, jako pár úhozů psacího stroje, skutečnost však byla o dost složitější. Všichni tušili, že se četnictvo bude muset novým poměrům přizpůsobit. Jak velké změny proběhnou, bude-li docházet k vyřizování starých účtů a bude-li nová vládnoucí garnitura četnictvu zazlívat jeho minulé působení, to v prvních dnech a týdnech ještě nikdo nevěděl. Postavení sboru se za války v očích veřejnosti hodně zkomplikovalo, mnoho obyvatel se na bývalé rakouské strážce zákona dívalo s nedůvěrou, nemohli jim zapomenout rekvírování obilí, brambor, domácího zvířectva a další nepopulární úkoly, které s sebou přinášela právě skončená válka. Převrat, rozpad Rakouska-Uherska a konec války se tak pro nemálo „hurá“ vlastenců stal vítanou příležitostí, jak se s četníky rázně vypořádat. A nejlépe prostřednictvím právě vznikajících národních výborů, představujících revoluční prvek v rámci nového státu.

Rakušáci četníci a národní výbory

Ještě před samotným vyhlášením československého státu docházelo v českých zemích k výtržnostem a útokům na státní úřady. Nacionální moment se mísil se sociálním, hladové obyvatelstvo protestovalo proti vývozu potravin z Čech

⁶ Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n.

⁷ Tamtéž, f. Generální velitel četnictva Praha 1918–1942 (GVČ), k. 46, č.j. 13dův./19, ministerstvo vnitra GVČ v Praze ohledně převzetí do čs. četnického sboru ze dne 23. ledna 1919.

a současně provolávalo slávu novému vlastnímu státu. Aby svým slovům dodalo větší váhu, neváhalo strhnout státní znaky z budov c. k. úřadů – již 14. října přišly o své orly poštovní úřad a úřadovna finanční stráže v Cerhenicích na Kolínsku.⁸ Tentýž den byla v Písku vyhlášena Československá republika, načež shromážděný dav strhl říšského orla z budovy okresního hejtmánství. Monarchie se však ještě nehodlala vzdát, do Písku odešly tři roty vojáků, dvacet četníků a tři političtí úředníci. Výsledkem bylo jedno zatčení, tři oznámení okresnímu soudu a jedno oznámení okresnímu hejtmánství. Podobný průběh můžeme zaznamenat i v Protivíně a v Bosňanech. Dne 16. října přišla o své označení i četnická stanice v Jarošově nad Nežárkou u Jindřichova Hradce – Oldřich Kromíchal a Josef Máca ho spálili, za což byli četnictvem zatčeni.⁹

Vyhlášení nového státu, které bylo z Prahy telegrafováno ještě týž den, představovalo pro četnické stanice dilema. Do poslední chvíle četničí velitelé vykonávali příkazy nadřízených orgánů, ale najednou neměli žádné instrukce, jak se chovat, dostatek mužstva a často už ani chuti k zakročení. Všeobecně se tušilo, že válka je prohraná a že monarchii čekají převratné změny. Ještě večer 28. října, v noci nebo následující den byly z četnických stanic strhány cedule a záhy četníky navštívily místní právě ustavené národní výbory, které na stanicích přebíraly agendu, odnášely si mobilizační spisy, četníky odzbrojovaly, odvolávaly ze služby nebo prohlašovaly za sobě podřízené a vyžadovaly po nich slib věrnosti novému státu. Trefně poměry zhodnotil okresní velitel četnictva v Novém Bydžově: „*Po politickém převratu a prohlášení samostatnosti (...) došlo v mnohých místech špatným pochopením situace k přestřelkům zvláště v tom směru, že se někteří občané domnívali, že stávající řád a pořádek jest zrušen, tím, že možno jednotlivé funkcionáře, úřady apod. odstraniti a každý že může jednat dle libosti.*“¹⁰

Nepřehlédnutelnou roli v těchto akcích měli záložní důstojníci, oblečení ve svých uniformách s československými kokardami a stužkami, a pak vždy místní sokolové, kteří na čas přebírali i strážní službu v obci.¹¹ Jelikož národní výbor vznikl v každé větší obci, způsobů jednání s četnictvem se vytvořilo nespočet. Nelze tak v zásadě říct, že všude v prvních chvílích vůči četnictvu panovala nedůvěra, již 1. listopadu sděluje Národní výbor v Žirovnici četnickému oddělení v Jindřichově Hradci, že převelení místního strážmistra nevyhoví, protože ho potřebuje. Přípis

⁸ Libuše OTÁHALOVÁ (ed.), *Souhrnná hlášení presidia pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915–1918*, Praha 1957, dok. č. 3057, s. 406.

⁹ Tamtéž, dok. č. 3065 – 67, 3076, s. 408n.

¹⁰ NA, f. ZČV, k. 283, č.j. 19347/18, hlášení okresního četnického velitele (OČV) v Novém Bydžově ZČV v Praze ohledně nařčení četníka z rakušanství ze dne 27. listopadu 1918.

¹¹ Tamtéž, f. GVČ, k. 46, č.j. 45/18; 52/18; 56/18. Hlášení četnických stanic ZČV v Praze ohledně přebírání tajných spisů a služby národními výbory z počátku listopadu 1918.

symbolicky orazítkoval pečeti místní sokolské jednoty.¹² Na tomto místě bych chtěl zmínit i velmi zajímavý pramen, který se zachoval ze Želetavy, i když zdejší četnictvo již spadalo pod ZČV v Brně. Místní obecní výbor si na 2. listopadu na své zasedání povolal velitele ČST v Želetavě strážmistra Františka Pyhana. Jeho žena musela tušit, že se zde bude rozhodovat o budoucnosti manžela i její v novém státě. Obecnímu výboru proto napsala dopis. Snaží se v něm vysvětlit obtížnou situaci četníka za rakouské monarchie a v době války, jeho, ale i své postoje.¹³

„Stojí dnes před Vámi tentýž člověk, co před několika dny – kdy chodil rozčilený jaksí vyzývavě s helmou zdobenou orlem po Želetavě a netušil ani on, že trásla jsem se, aby ve svém rozčilení neurazil nějak národní Vaše smýšlení – neprohřešil se v této veliké době, píše Vám jako žena, ale která se nebojí dnes ničeho – vím, že jsou mezi Vámi mužové vážení a spravedliví, ale neprosím nyní o nic, až na konec, ale vězte toto – píše Vám četníková žena, ale také Češka, která žila v ústraní, ale působila ve válce také a připomínala svému muži vždy, kdy se s Ní přicházel radit, nezapomínej nikdy na to, že Jsi v první řadě člověk, a ne četník, neškod' nikomu (...) řeknu mu dnes, až přijde od Vás: muži, vždyť Tys byl vlastně tou nejubožejší existencí v té kruté rakousko uherské vládě – vodil jsi zajatce – zběhy, ale tebe vodili také na řetěze 20 let, ale až Tě přejde rozčilení, tak budeš šťastný jako člověk, kterému řekne jeho věrná žena, pojď jsem, ty tvrdohlavče a uť se nyní, cos dříve zameškal, raduj se s námi se všema, veď zase dál všechno to, cos vedl dosud německy, nyní česky – ať se to hemží třeba pravopisnými chybami (...).

Přináším dnes také veliký svůj dar a ukazují Vám, jak působila jsem, jak trpěla, jak jsem nyní za všechno odškodněná, a těším se nesmírně s Vámi a vím, že vysvětlíte každému, co jest mu záhadné – uvidíte, že i ten četník ,c. k. rak. býv. vlády' pracoval pro česko-slovanský stát, psal jenom pravdu a nemstil se nikomu.

Musel, hrozilo se mu, nakazovalo se mu, držel se nad ním stále karabáč – zkrátka hráli jsme všickni ve válce o všechno, a vycházíme čistí, a proto Vám volám všem dnes v dušičkový den – Jsme také vzdor všemu Vaši.“¹⁴

Julie Pyhanová obhájuje svého muže tím, že odkrývá jeho niterný svět. Připomíná, že i četník je jen a především člověk se svými problémy. Obecní výbor o šest dní později na dopis odpověděl. Sděluje, že její dopis byl na schůzi přečten. Výbor také rád viděl, že strážmistr Pyhan se již dostavil bez *orlíčků*, s národní trikolórou, k dobru mu přičetl, že „v této pohnuté době o nikoho nezavádil“. „Také víme, že za jeho 20letého působení jako četník měl vždy nad sebou železnou moc rakousko-uherské vlády a že bude nyní šťastnějším a volnějším v novém státě čes-

¹² Tamtéž, f. ZČV, k. 283, č.j. 18561/18, VČO v J. Hradci ZČV v Praze ohledně svévolného rozhodnutí NV v Žirovnici ze dne 2. listopadu 1918.

¹³ Petr JIČÍNSKÝ, *Mezi jásotem a obavami. Dopis ženy želetavského četníka jako příspěvek ke „každodennosti“ převratu v roce 1918*, Západní Morava. Vlastivědný sborník 7, 2003, s. 137–145.

¹⁴ Tamtéž, s. 142n.

*koslovanském a že jeho dobrou vůlí všechny překážky přemůže, které se mu snad v úřadování v české řeči naskytnou, a jsem si jisti, že i nadále v souladu jako za jeho 12 roků, které zde prožil, žiti budeme a také žádný z úřadu nepoletí.*¹⁵ Žele-tavský strážmistr v úřadě tedy zůstal a byl i potvrzen od obecního výboru.

Zcela opačná byla situace v Rokycanech. Dne 28. října odpoledne byla vyhlášena samostatnost a jedním dechem se dodalo, že četnictvo se ruší. Den nato na náměstí místní představitelé zopakovali, že četnictvo pozbývá veškeré výkonné moci, a přítomného okresního velitele občané okamžitě odzbrojili.¹⁶ Ve Staňkově, oddělení Klatovy, místní četníky obyvatelé rovnou vyhnali.¹⁷ Některým staničním velitelům bylo vyhrožováno, dostávali dopisy hroící zastřelením nebo probodnutím, jiní žádali o přeložení, když jim národní výbor vyslovil nedůvěru.¹⁸ Obyvatelstvo odmítalo chápat, že četník jako reprezentant státní moci konal jen svou službu a vykonával příkazy především okresních hejtmanství. V popřevratové euforii četník ztělesňoval minulý, svrhnutý režim, zastupoval nenáviděnou státní moc. Nešťastné také bylo, že až do prosince 1918 konali četníci službu ve starých rakouských uniformách pouze s drobnými proměnami.¹⁹

S koncem monarchie ztratily na většině území Čech státní úřady svou autoritu – okresní hejtmanství a jim podřízené četnictvo nevěděla, jak se v nových poměrech zachovat, a tohoto mocenského vakua dokázaly využít nově vzniklé národní výbory – veškerá moc v politických okresech byla v prvních listopadových dnech soustředěna v rukou okresních národních výborů (ONV).²⁰ Jejich činnost, svévolné zásahy do personálních otázek úřadů, četnictva i vojska nebyly však v zájmu pražského národního výboru, který měl fungovat jako jejich nadřízený orgán a který se snažil udržet kontinuitu státní správy. Jakékoli revoluční zásahy zvenčí nemohl proto schvalovat. Antonín Švehla si dokonce postěžoval, že zákroky ONV, kdy se sazují úředníky, dávají podnět i možnost jednotlivcům, aby zakročovali a vyvolávali zbytečnou nejistotu a někde přímo zmatky.²¹

¹⁵ Tamtéž, s. 144n.

¹⁶ NA, f. ZČV, k. 283, č.j. 18673/18, OČV v Rokycanech ZČV v Praze ohledně odzbrojení okr. velitele ze dne 2. listopadu 1918.

¹⁷ Tamtéž, č.j. 18571/18, velitelství četnického oddělení (VČO) v Plzni ZČV v Praze ohledně vyhnání ČST ve Staňkově z 8. listopadu 1919.

¹⁸ Tamtéž, č.j. 18947/18, VČO v Kladně ZČV v Praze ohledně okamžitého přeložení staničního velitele ze dne 26. listopadu 1918.

¹⁹ Tamtéž, f. GVČ, k. 46, č.j. 346/18, rozkaz GVČ ohledně úpravy čapek a distinkcí ze dne 7. prosince 1918.

²⁰ Václav PEŠA, *Vznik československé republiky 1918 a české národní výbory*, Praha 1988, s. 54.

²¹ NA, f. Národní výbor v Praze 1918, k. 1, kopie kurendy prezidia Národního výboru v Praze okresním národním výborům ze dne 6. listopadu 1918.

V Mladé Boleslavi, Berouně, Chotěboři, Žamberku, Ústí nad Orlicí nebo Kaplici poslal ONV představitele okresního hejtmanství na dovolenou, některé vyloženě vyhnal nebo nechal přeložit, na jiných místech se ONV zapojily do reorganizace vojska a důstojnického sboru – sesazovaly staniční vojenské velitele, jmenovaly nové nebo je přímo nechávaly volit mužstvem. Marně je Národní výbor v Praze opakovaně upozorňoval, že k podobným krokům nemají kompetenci, že nemají právo jmenovat, dosazovat nebo sesazovat důstojníky, vojenské úředníky a vůbec vojenské gážisty.²² Očista rakouských státních úřadů se nevyhnula ani četnictvu. ONV Kladno-Unhošť sesadil kladenského okresního strážmistra a vykázal ho z území československého státu. Výpady proti četnictvu zaznamenal pražský NV i na Liberecku, ve Dvoře Králové nad Labem – často to souviselo se zabavením četnických spisoven na okresních hejtmanstvích. Obyvatelstvo se pak mohlo dozvědět totožnost četnických informátorů a udavačů i jejich odměny za prokázané služby, ONV v Jičíně jejich jména dokonce uveřejnil na stránkách agrárníckého *Venkova*.²³

Nově vzniklé generální velitelství četnictva se podobným excesům, které poškozovaly vážnost sboru, pokusilo zabránit. Obrátilo se na Národní výbor v Praze s žádostí, aby deníky otiskly výzvu venkovským orgánům národního výboru: *„Četnictvo stojí ve službách národa a jest reprezentantem moci Národního výboru na venkově. Jeho autorita musí býti udržována. Ukládá se tedy národním odborům, aby četnické velitele a četníky nezbavovaly jejich působnosti, ale službu jejich podporovaly. (...) Četníkům nebudiž nikde pro jejich dřívější službu křivděno. Stesky a stížnosti buďtež předloženy zemskému četnickému velitelství.“*²⁴

Pražský národní výbor se 14. listopadu 1918 proměnil v Revoluční národní shromáždění, na venkově však zůstávaly místní národní výbory, které nestačily nijak zapadnout do zaběhlého konceptu státní správy.²⁵ Jejich osudem se na počátku prosince zabývala vláda, jejímž rozhodnutím ze dne 4. prosince (8. prosince publikováno v tisku) se venkovské národní výbory zrušily.²⁶ Četnictvo ze střetnutí s místními a okresními národními výbory vyšlo vítězně. S podporou Národního výboru v Praze se mělo stát základem nových bezpečnostních složek. K tomu však bylo nutno sbor ne přímo přeměnit nebo reformovat, právě jeho hierarchické uspořádání, disciplína a pokrytí celého státu výbor oceňoval nejvíc, četnictvo bylo nutno hlavně očistit v očích veřejnosti. Tento úkol nicméně musel ještě chvíli počkat.

²² V. PEŠA, *Vznik československé republiky*, s. 56an. Srov. Josef HARNA – Jaroslav ŠEBEK (eds.), *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918–1920*, Praha 2002, dok. č. 25, s. 30.

²³ V. PEŠA, *Vznik československé republiky*, s. 61nn.

²⁴ Ivan BOHATA, *Protílidová úloha četnictva v letech 1918–1938*, Praha 1978, s. 15.

²⁵ A. KLIMEK, *Velké dějiny*, s. 52n.

²⁶ V. PEŠA, *Vznik československé republiky*, s. 50.

Nižší sociální vrstvy obyvatel státní převrat pochopily po svém. Do Prahy přicházely zprávy o rabování a plundrování obchodů s potravinami a oblečením, jako důsledek špatné zásobovací situace v Čechách.²⁷ Sokolové se proto v prvních listopadových dnech roku 1918 stali samozvanou, ale vítanou bezpečnostní silou. Zemská politická správa tyto tzv. národní, občanské nebo lidové stráže, gardy či milice sice chápala pouze jako doplněk k nedostatečným stavům četnického mužstva, obyvatelé je však mohli mít za náhradu kompromitovaného četnictva. V odlehlejších končinách, kde se neutvořily místní domobranecké formace a neexistovaly sokolské jednoty, které by převzaly strážní službu, politická správa jejich vytváření dokonce podporovala.²⁸ Ačkoli ani tyto národní republikánské gardy neměly v žádném případě za úkol nahradit četnictvo, které pro národní výbor mělo neocenitelnou váhu při vytváření státu, obyvatelstvo to tak často mohlo chápat. Úkolem nových bezpečnostních formací se měla stát hlídková služba na nádražích, odzbrojení demobilizovaných vojáků, zajištění zbraní pro potřeby československé armády, v neposlední řadě měly sokolští cvičenci s páskou „*Národní stráž*“ na rukávě zabránit vývozu potravin a *skvostů* ze země.²⁹

Národním strážcům jistě nelze upřít iniciativu, energičnost a horlivost při plnění úkolů, méně už vynikali znalostí zákonů a ještě méně tušili o úmyslech pražského Národního výboru. Četníci pro mnohé byli škůdci národních zájmů a jako s takovými s nimi také nakládali. Zabavení zbraní a průvodních dokladů, zákaz další jízdy a další podobné kroky – vše před očima ostatních cestujících – nepřidávaly četnickému sboru v novém státu na důvěryhodnosti. Vyhlášenými místy, kudy četník prostě neprojel, se stala nádraží v Kladně a Josefově.³⁰

Četnická správa si dobře uvědomovala pošramocenou pověst sboru. Jestliže před válkou stálo četnictvo na vysoké morální úrovni, válečné roky mu zasadily těžké rány. Mužstvo středního věku odešlo do pole a na stanicích zůstali pouze starší velitelé a mladí četníci na zkoušku, sboru nepřidalo ani přijímání nevyycvičených náhradních četníků, o kterých se mnohdy nekonalo vůbec žádné šetření.³¹ Ke konci války muselo četnictvo stále vykonávat nenáviděné rekvizice potravin, zatýkat zběhy, vyšetřovat nároky na vyživovací příspěvky, a právě tyto činnosti nemohlo oby-

²⁷ NA, f. ZČV, k. 283, č.j. 18609/18, 18641/18, hlášení o nepokojích a hladových bouřích v Čechách.

²⁸ Tamtéž, k. 284, č.j. 20379/18, zemská politická správa Národního výboru ministru národní obrany ohledně zřízení národních gard ze dne 29. listopadu 1918.

²⁹ Tamtéž, f. Národní výbor v Praze 1918, k. 2, okresní národní výbor v Humpolci Národnímu výboru v Praze ohledně zřízení občanské bezpečnostní stráže ze dne 3. listopadu 1918.

³⁰ Tamtéž, k. 283, různá č.j., hlášení různých četnických stanic ZČV v Praze ohledně zabavování zbraní sokolstvem.

³¹ Náhradní četníci (*Ersatzgendarmen*) byli odvedení domobranečtí vojáci, kteří místo na frontu nastoupili na některou četnickou stanici jako pomocná síla.

vatelstvo četníkům zapomenout.³² Prudce se zhoršily materiální podmínky četnického sboru. Před válkou byla služba prestižní věc, nicméně vzrůst cen a nedostatek potravin sužoval i četnické domácnosti, nejvíce ty, které během války veškerý svůj majetek upsaly na válečné půjčky. Dne 8. listopadu došel na zemské četnické velitelství dopis velitele stanice v Hradci Králové. Jeho situace se zdá zoufalou, zemské velitelství mu však nijak nepomůže. „*Opatřiti si nějaké části nutného obleku pro moji manželku a děti, nebylo mi během války vzhledem na úžasně vysoké ceny vůbec možno, tak že nemohou členové mojí rodiny pro nedostatek poněkud slušného obleku během dne na ulici téměř vůbec ani vycházeti. K dovršení tohoto bídného stavu mojí rodiny onemocněl jsem v měsíci říjnu s mojí manželkou a všemi třemi dětmi současně na španělskou chřipku, při čemž mi moje nejnadějnější dítě, syn Vojtěch, zemřelo následkem zánětu plic. Ošetřování členů mé rodiny po více neděl trvajících vyžadovalo a vyžaduje doposud četné návštěvy lékaře v soukromém bytě a větší výdaje za léky. Moje finanční postavení jest nyní, kdy nemohu následkem upsání válečných půjček věna mé manželky ku placení použítí, tak stísněné, že mi není možno ani lékařský honorář za ošetřování členů mé rodiny a výlohy spojené s pohřbem mého zemřelého dítěte zapraviti, tak že jsem se bez vlastní viny octnul ve stavu zadluženém.*“³³ Pokud si četnictvo chtělo napravit poškozenou reputaci, muselo se co nejdříve odpoutat od své rakouské minulosti.

Snaha o rehabilitaci četnictva v očích veřejnosti

Změna režimu bývá doprovázena změnou symboliky. A jelikož se nový československý stát prohlásil za republiku, monarchistické symboly musely být co nejdříve odstraněny. Prvními, kdo k tomu četnictvu pomohl, byli aktivní muži a mladíci, kteří z budov četnických stanic strhávali rakouské orly a německé nápisy. Fakt, že se tomu někteří četníci snažili zabránit s poukazem na ničení státního majetku, jim v očích rozjařených občanů nové republiky na důvěryhodnosti nepřidal. V následujících dnech stačila návštěva členů národního výboru a ze stanice zmizely všechny symboly bývalého režimu, velitelé byli často osočováni, proč změnu výzdoby neprovedli sami. Na odlehlejších stanicích nebo v německých oblastech však rakouská výzdoba často nikomu nevadila, a tak přežívala velmi dlouho. Ještě 22. srpna 1919 muselo zemské velitelství vydat rozkaz, kterým nařizuje všem četnickým stanicím odstranění nápisů, označení a obrazů připomínajících minulou vládu. Jmenovitě obrazy císařů a jiných panovníků, armádní rozkazy z dob monarchie

³² Jaroslava PLOSOVÁ, *Četník. Příklady Franze Rippera, Bartoloměje Nejezchleby a četníků z Velkého Ořechova*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř – Libor Vykoupil (eds.), *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, Brno 2006, s. 300an.

³³ NA, f. ZČV, k. 283, č.j. 18607/18, dotaz četníka na ZČV v Praze, zda budou válečné půjčky zrušeny, ze dne 4. listopadu 1918.

a německé nápisy. Označení měla být napříště česká.³⁴ Podobný důraz byl kladen na úřední razítka, skrze něž úřady přicházely mezi sebou do styku a ze kterých musely být okamžitě odstraněny iniciály *c. k.*, případně císařský orel.

Velmi významným symbolickým prvkem každého ozbrojeného sboru je jeho uniforma. Po 29. říjnu, kdy četnictvo přešlo pod autoritu Národního výboru v Praze, vykonávalo mužstvo službu stále v rakouských uniformách s nezměněnými distinkcemi. Pouze císařské atributy se odstranily – tzn. rozety s císařským monogramem *K* byly na čapkách nahrazeny kokardami v národních barvách, přilby se neměly používat. K první větší stejnokrojové změně došlo, jak jsem již uvedl, v prosinci 1918, podle mého názoru relativně brzy. Ačkoli četnická správa měla spoustu jiných starostí (např. dezerte německého mužstva), dala si záležet, aby v provizorních podmínkách připravila uniformu na první pohled odlišnou od staré rakouské. Výrazná změna proběhla u hodnostního označení nově ve tvaru prýmků doplněných o písmeno *S* (jako *stráž*) namísto rakouských hvězdiček.³⁵ Nošení starých rakouských distinkcí se tak mohlo považovat za nesouhlas s novým režimem. Dne 13. ledna 1919 neuposlechla skupinka četníků soustředěných do Aše rozkazy tamního velitele stanice. Během zavedeného vyšetřování četníci obvinění z porušení subordinace prohlásili, že strážmistra s rakouskými distinkcemi nepovažovali za svého nadřízeného.³⁶

Náhradní četníci, kteří byli ustrojeni ve svých vojenských uniformách, používali jako identifikátor své četnické příslušnosti za Rakouska-Uherska černožluté pásky na levém rukávu. Přestože jejich používání bylo zakázáno, ještě v lednu došlo u německých četníků k jejich užití. Zemský četnický velitel bezodkladně nařídil jejich odebrání četnickým stanicím a uložení na okresním velitelství.³⁷

Četnickí velitelé v Praze sice dbali na co nejrychlejší odstranění rakouských symbolů, druhou stranou mince je ale neúspěch tohoto snažení u podřízeného mužstva, které, především v německých oblastech, jejich rozkazy zcela ignorovalo. Podobná situace panovala v otázce nápisů a označení na četnických stanicích. Symbolická je v tomto ohledu situace v Teplicích-Šanově, kde v polovině roku 1919 ze všech státních úřadů nesl dvoujazyčný nápis pouze hlavní celní úřad I. třídy. Budova okresního soudu se skvěla zcela bez nápisu, jen se třemi v omítce stále viditel-

³⁴ Tamtéž, k. 294, č.j. 18921/19, rozkaz ZČV v Praze všem VČO ohledně odstranění závadné výzdoby ČST ze dne 22. srpna 1919.

³⁵ Pavel MACEK – Lubomír UHLÍŘ, *Dějiny policie a četnictva II.*, Praha 1999, s. 102.

³⁶ NA, f. ZČV, k. 286, č.j. 1621/19, protokol sepsaný ohledně nepřístojností četníků přidělených do Aše ze dne 24. ledna 1919.

³⁷ Tamtéž, k. 81, č.j. 61dův./19, rozkaz ZČV v Praze jednotlivým VČO ohledně zabavení černožlutých pásek ze dne 23. ledna 1919.

nými orly, vnitřek úřadu označovaly cedulky jenom německé, okresní hejtmanství, oddělení finanční stráže a četnická kasárna nesla pouze německá označení.³⁸

Stížnosti na četnictvo

V rámci snah vypořádat se s prohřešky z válečné doby generální velitel četnictva národním výborům zakázal jakékoli svévolné akce proti neoblíbeným četníkům, trestní pravomoc měla zůstat v rukou četnických důstojníků či vojenské justice. Národní výbory, po jejich zrušení obecní zastupitelstva, či samotní občané měli své stížnosti směřovat k zemskému četnickému velitelství.

Jak jsem již naznačil výše, někteří *rakušáci* četníci museli změnit místo působení záhy po změně režimu. Na nových stanicích, často v jiném oddělení, kde nikdo neznal jejich minulost, mohli dále nerušeně vykonávat službu. Další kompromitované četníky zemskému velitelství oznamovaly desítky udání. Z všech jsem vybral tři příklady, které vyústily ve větší kauzy: v prvním případě mělo dojít k interpelaci, ve druhém se jednalo o více udání na jednoho četníka a ve třetím o kauzu probíranou v tisku s peticí místních občanů:

1) Případ strážmistra Bárty z četnické stanice v Borohrádku

Krátce po vzniku nového státu Národní rada v Borohrádku sepsala udání na velitele místní stanice strážmistra Bárty a zaslala jej Národní radě okresu Kostelec nad Orlicí, která ho postoupila okresnímu hejtmanství. Strážmistru se kladly za vinu výroky: „*Český jazyk úplně upadne, česky se nebude smět vůbec mluvit a Češi budou rádi, budou-li chtít zůstat v Čechách, vezmou-li je tu Němci na tlučení šutru na silnici. Český voják, nemá-li šest hodin co žrát, kouká mu socialismus z uší.*“³⁹ Sebrané výroky jejich svědkové podepsali a odeslali spolu s udáním. Vážnější však bylo obvinění kvůli jednání četníka s domkářkou Josefou Starou. Postarší ženu měl strážmistr zatknout a o šesté hodině večer uvrhnout do obecní šatlavy, kde strávila celou noc v lehkých šatech, ačkoli na začátku října 1918 teploty klesaly ke 3°C.⁴⁰

Zemské velitelství vyšetřením těžkých obvinění pověřilo velitele oddělení Náchod. Vyšetřovatel se nejzávažnějším obviněním Josefy Staré vůbec nezabýval s poukazem, že není uveden rok, což nebyla pravda, na udání je jasně napsáno „*5. října t.r.*“. Muselo mu být totiž jasné, že pokud by se udání potvrdilo, zname-

³⁸ Tamtéž, k. 294, opis k č.j. 28785/19, okresní správa politická v Teplicích-Šanově prezidiu zemské správy politické ohledně odstranění německých nápisů, resp. doplnění nápisů českých ze dne 29. července 1919.

³⁹ Tamtéž, k. 289, č.j. 5967/19, složka týkající se obvinění str. Bárty, protokol sepsaný se svědky jeho výroků dne 24. listopadu 1918.

⁴⁰ Tamtéž, údajná interpelace poslance Františka Chaloupky na ministra zeměbrany z neznámého data.

nalo by to pro četníka závažné porušení služební instrukce, podle které se zatčená osoba měla neprodleně eskortovat do vězení příslušného okresního soudu. Tedy nikoli do obecní šatlavy. O interpelaci, zmíněné v udání, vyšetřující strážmistr zjistil, že byla vymyšlena jedním učitelem, dál už nepátral. Svědci uvedení u urážlivých výroků na adresu českého národa svá svědectví buď odvolali („*podepsali v okamžiku rozechvění po tom převratu, aniž by si uvědomili a uvážili, co vlastně podepisují*“), nebo se jako členové strany sociálně demokratické netěšili důvěryhodnosti. Strážmistr Bárta měl podle závěrečné zprávy v Borohrádku i v okolí požívat nejlepší důvěry a obliby, proto byl se souhlasem politické správy ponechán na svém místě.⁴¹

Celé vyšetřování strážmistra Bárty se jeví jako dobře sehraná fraška. V té době byl totiž velitel oddělení trvale zastupován okresním inspektorem Vančurou, dočasně zastupovaným strážmistrem I. třídy Buškem. Tzn. strážmistra Bárty vyšetřoval hodností jemu rovný velitel stanice v Náchodě! A svého kolegu rozhodně nemínil poškodit, vždyť jemu samému by se mohlo stát něco podobného. Ze strážmistra Bárty proto učinil nevinnou oběť pomstyctivosti místních socialistů a závěrečnou zprávu pro jistotu odeslal až dva měsíce po přijetí oznámení – v únoru 1919.

2) Případ strážmistra Vaňka z četnické stanice v Přečíně

Na konci roku 1918 se na Volyňsku rozšířil tištěný leták ostře napadající velitele četnické stanice v Přečíně strážmistra Vaňka: „*Staré, bídné, prohnilé Rakousko se zbortilo. S ním padá i vše špatné, podlé a ničemné. Jsou odstraňováni z úřadů lidé, kteří těmto neřestem na úkor spořádaných občanů hověli. Občané! Doposud se mezi Vámi nalézá taková rakouská stvůra, taková hyena v lidské podobě, kterouž odstraniti ze zdejší krajiny jest povinností uvědomělých československých občanů. Kdo ta osoba jest, víme skoro všichni, je to Václav Vaněk, četnický strážmistr z Přečína.*“⁴² Následuje výčet všech možných nepravostí, kterých se jen četníci za války mohli dopouštět. Vaněk hnal odvedence na vojnu jak na jatka, dokonce tam dostal i mnoho Čechů, co odvedeni být nemuseli, naopak ty, co mu podmazali, nechával na pokoji; podporoval lichvu, od lichvářů vybíral výpalné, od obchodníků *nakupoval zadarmo*, na oplátku živnostníci nemuseli dodržovat maximální ceny⁴³ – dostával tolik potravin, že je ani neujedl a musel je dál rozprodávat, čímž našetřil tolik, že uložil na válečnou půjčku 20 000 korun. Zatímco chudé a bezbranné terorizoval a nepřiznal jim ani nárok na vyživovací příspěvek, lichváře a keřase nechal

⁴¹ Tamtéž, VČO v Náchodě ZČV v Praze ohledně chování se str. Bárty ze dne 21. února 1919.

⁴² Tamtéž, k. 286, č.j. ad1377/19, leták obviňující strážmistra Vaňka z Přečína.

⁴³ Za války totiž panoval takový nedostatek potravin a všeho vůbec, že kdyby se cena měla určovat podle nabídky a poptávky, tak by si většina lidí nic nekoupila. Proto byly ceny stanovovány státní správou a bylo zakázáno je překračovat.

bezuzdně řídit. Občané proto žádají jeho odeslání do „polepšovny“, jinak se o to postarají sami.

Zdá se to až neuvěřitelné. Přečín je sice menší zapadlejší stanice, ale tímto způsobem by tam musel Vaněk vládnout jako orientální despota. Leták byl patrně důsledkem pomsty nějakého odvedence nebo člověka, který měl s četnictvem špatné zkušenosti. Už jenom investice do jeho vytištění a sloh textu svědčí o tom, že muselo jednat o sociálně výše postaveného člověka. Leták ale nebyl jediným udáním na strážmistra Vaňka, v dopise Národnímu shromáždění je obviněn z krutého zacházení s branci a zuřivého pátrání po *zelených kádrech*,⁴⁴ po kterých nechával střílet.

A jak na tak těžkou obžalobu reagovalo zemské četnické velitelství? Záležitost nechalo přešetřit Vaňkovým přímým nadřízeným okresním četnickým velitelem ve Strakonících, jenž byl ještě ke všemu jeho velitelem i během války. Dostáváme se tak opět k vážnému problému. Poklesky četníků ve službě, jejich přečiny a přehmaty z doby Rakouska vždy vyšetřovali jejich přímí nadřízení – okresní velitelé nebo velitelé oddělení, často tytéž osoby, které na svých místech seděly už léta. Nemohly mít zájem na potrestání svého podřízeného, neboť by to muselo nutně vrhnout špatné světlo i na ně, nehledě na fakt, že okresní velitelé, kteří vyšli z mužstva a měli o situaci v okrese vynikající přehled, podle mě museli o nedostacích svých podřízených dobře vědět a přivírali nad nimi obě oči. Na druhé straně však udání byla skoro vždy až fantasticky přehnaná a není divu, že k nim četniční důstojníci přistupovali s velkou rezervou.

Kauza strážmistra Vaňka, který byl v Přečíně opravdu upřímně nenáviděn, protože ostře vystupoval proti pašování cukerinu, doutníků a cigaret a nebál se provádět potravinové rekvizice, skončila jeho přesazením z nutných služebních důvodů. Dne 24. února z volyňského soudního okresu přešel do Chrudimi na místo staničního velitele v sídle okresního velitelství, strážmistr Vaněk tak povýšil na zástupce okresního strážmistra.⁴⁵

3) Případ strážmistra Hanžla z četnické stanice v Malé Skále

V červenci 1919 vyšetřoval okresní velitel v Semilech udání na velitele stanice v Malé Skále Jana Hanžla. Petice na jeho přesazení obsahovala 76 jmen, všechny však psané jednou rukou, a vinila strážmistra z nelidského chování k srbským zajatcům („*slovanským bratrům*“) přiděleným za války na místním velkostatku k sezónním pracím. Hanžl je měl trápit hladem a nikomu nepovolit, aby jim donesl jídlo. Na vojnu mimoto poslal mrzáka, jemuž chyběly dva prsty, nechával řídit

⁴⁴ *Zelené kádry* bylo označení pro dezertéry z rakousko-uherské armády, kteří se schovávali po lesích v naději, že válka brzy skončí a oni jí takto přečkají.

⁴⁵ Tamtéž, k. 289, č.j. ad7420/19, OČV ve Strakonících ZČV v Praze ohledně stížností na strážmistra Vaňka ze dne 5. dubna 1919.

keřase a nespravedlivě vyšetřoval nároky na podporu. Čili tentýž scénář *četnických prohřešků* jako v předcházejícím případě. Petice končila postesknutím: „*K čemu jest vůbec třeba v takové malé osadě jako jest Malá Skála tři četníků? Zbytečné vydání pro republiku, na Slovensko s nimi. Lékaře zde není v průměru tři hodin cesty, škola na spadnutí, ale tři četníci. (...) Zde v Malé Skále stačí docela jeden četník.*“⁴⁶

Okresní inspektor ze Semil udání vyšetřil a sepsal šestistránkovou zprávu zemskému četnickému velitelství. Zpráva budí dojem nestrannosti, inspektor totiž osobně vyslechl všechny do případu zapletené osoby a zjistil, že za celou kauzou stojí osobní zášť místního holiče. Hanžl holičovi odmítl přiznat podporu za rodinu jeho bratra odveleného na frontu. Důvod byl prostý – holič nežil se svou švagrovou ve společné domácnosti, čímž by podpora úplně pozbývala smyslu. Holič proto se svým známým redaktorem nechal sepsat článek do časopisu *Pramen*, kde Hanžla obvinil z rakušáctví a týrání srbských zajatců (na nádraží v Malé Skále měl dokonce jednoho donutit vrátit darovaný chleba a ještě do něj kopnout), společně vypracovali i text petice, kterou holič dával ve své oficíně k podpisu. Počínal si chytře. Vybíral si lidi, kteří měli s četníkem nevyřízené účty, které Hanžl zatkl nebo oznámil pro krádež. Některé podepsal sám. Velkou část jmen získal, když s peticí nechal chodit místního obávaného *rabiáta*, občané podepisovali, jen aby se s ním nedostali do křížku. Vyšetřující inspektor tak mohl pomalu odškrtnout jména občanů, kteří vůbec nevěděli, o co se jedná. Z uvedených udání nakonec nezbylo zhola nic a celá záležitost ukazovala na vyřizování osobních účtů. Velitel četnického oddělení v Liberci po kladném posudku státního zastupitelství nechal zahájit proti redaktorovi a holiči trestní stíhání pro urážku na cti Jana Hanžla.⁴⁷

Ze všech uvedených případů je patrné, že změna režimu a nové poměry vzbudily v myšlení lidí pocit, že si nyní mohou vyřídit své účty s četníky. Patrně pod tímto dojmem sepisovali svá udání v domnění, že nový stát se rakouských státních úředníků nezastane. Četnická správa něco takového neměla v nejmenším úmyslu. Jelikož každý četník, jako příslušník represivní složky, měl ve svém obvodu své nepřátele, hrozilo, že kdyby se podobným stížnostem mělo vyhovět, četnický sbor by se mohl začít obávat cokoli řešit a úplně se rozpadnout. Udání patrně měla nějakou reálnou příčinu, četník byl vždy pouze člověk a při delším služebním působení na jednom místě se mohl zaplést, hlavním motorem stěžovatelů však byla často msta, zášť nebo nenávist vůči četníkovi, který je, ať už skutečně, nebo domněle, poškodil. Obvinění se víceméně stále opakovala od keřasení, podpory lichvy, úplatkářství, stranickosti v konání služby a nadřování velkým sedlákům přes horlivost v konání rekvizicí, vykrmování vepřů ze zabaveného šrotu, ponechá-

⁴⁶ Tamtéž, k. 294, č.j. ad1714/19, petice občanů obvodu ČST v Malé Skále proti str. Hanžlovi.

⁴⁷ Tamtéž, č.j. 1714/19, složka týkající se chování str. Jana Hanžla z ČST Malá Skála.

vání si zabavených věcí, zuřivost v chytání zběhů, netolerování překročení dovo- lenek a vymáhání *podmazánek* při dobrozdáních pro dovolenku nebo zproštění vo- jenské služby až po nošení rakouských symbolů a neochotu se jich zbavit. Z vy- šetřovacích zpráv známe ale právě příčiny sepisování denunciačních dopisů, když jako nečastější byly: nepřiznaný vyživovací příspěvek, zabavení obilí či jiných po- travin, oznámení za krádež nebo předražování, zatčení za nenastoupení k jednotce na frontě.⁴⁸ V záplavě podobně nepodložených a křivých obvinění, ke kterým vy- šetřující důstojníci *a priori* přistupovali s nedůvěrou, tak snadno zapadla oprávněná stížnost.

Podařilo-li se vyšetřujícímu četnickému důstojníku nebo okresnímu stráž- mistru zjistit pisatele udání (dopisy bývaly podepsané vymyšlenými nebo cizími jmény), četnická správa si u příslušného státního zastupitelství vyžádala posudek, zda by bylo možné autora vymyšlených obvinění zažalovat pro urážku na cti toho kterého četníka. Zajímavé totiž je, že žádné z udání dochovaných ve fondu ZČV neútočilo na četnictvo jako celek, všichni udávající měli spadeno vždy jen na urči- tého četníka, kterého se chtěli zbavit. Muselo jim však být jasné, že na jeho místo nastoupí jiný, proto se v některých udáních objevuje i žádost o zrušení či zeslabení stanice; nicméně potřebnost četnického sboru lidé chápali dobře. Žádný z nich ne- požadoval zrušení četnického sboru ve chvíli, kdy se krajinou potloukaly tlupy de- mobilizovaných a ještě stále ozbrojených vojáků.

Nový režim se také stal vítanou příležitostí věčných stěžovatelů, často osob s duševní poruchou, kteří vymýšleli až fantastní udání o místních četnicích.⁴⁹ Z to- hoto ohledu je nutno poznamenat, že podobná vymyšlená či silně nadsazená udání duševně nemocných lidí docházela na zemské četnické velitelství i před převratem,

⁴⁸ Tamtéž, zejména k. 283, 284 a 285, udání se nacházejí v menší míře i v k. 286–294. Srov. také Jan KNAIBL, *Vzpomínky státního zástupce*, Olomouc 1932, s. 17an. Popisuje zde dva nešťastné případy vystoupení četnictva za války proti armádním zběhům, z nichž jeden skončil smrtí vojáka, a také chování obyvatelstva vůči četnictvu, které lze popsat jako nepřátelské až ne- návislné. Právě z tohoto podhoubí vycházely udavačské dopisy na četnictvo.

⁴⁹ Tamtéž, k. 283, č.j. 19065/18, stížnost fotografa Rudolfa Lorence na str. Němce, který s ním bydlel ve stejném domě ze dne 15. listopadu 1918. „*Slavný Národní Výbore v Praze. Dovo- luji sobě poměry venkovské trochu vysvětliti a sice: bydlím v Mirovicích u pana Sýkory, ob- chodního trafikanta a „sokola“ od 16.7. 1917. Tabák nedostanu vůbec. Tamtéž i bydlí pověstný četnický strážmistr p. Němec, který byl přívrženec rakouska, on utlačoval i jeho spolubydlící par- taje tak, že to není k víře podobné. Značím příklad a sice: dokud byl pod rakouskem vzpomněl sobě, že učiní mezi námi spolunájemníky domovní neoprávněnou prohlídku, sám domácí Sýkora se jemu propůjčil a přišel ke mně s dopisem, abych se podepsal, že dovolím kdykoliv domovní prohlídku, což jsem ovšem zamítl a proti tomu se i úředně ohradil. Sluší se prosím sokolu rakousk. četnick. strážm. se propůjčovati a svého bližního občana snižovati? Dále rytíř rakouska strážmistr „Němec“ nechtěl dovoliti vůbec odstraniti firmu K.k. Gendarmerie, jeho pani manžel- ka říkala v domě já měla 15 tisíc, můj manžel jest milostpán, řemeslníci, který musejí cestovati za obchodem jsou vandráci, hajdeláci atd.“*

po 28. říjnu pro jejich pisatele pouze přibyla další obvinění, kterými mohli nenáviděné četníky počastovat.

Na tomto místě bych chtěl také připomenout silně zakořeněnou víru prostých lidí v *dobrého panovníka*, resp. dobrého prezidenta. Tomáš Garrigue Masaryk se stal pro občany nového státu ztělesním mravní dokonalosti a zárukou spravedlnosti pro všechny. Jelikož během války bojoval proti Rakousku a monarchie na něj dokonce vydala zatykač, považovali ho mnozí za nepřítele bývalých rakouských státních orgánů, včetně četnictva. Nebyly tak vzácné případy, kdy stížnosti na rakušácké, nebo vůbec jakékoli jednání četnictva docházely do kanceláře prezidenta republiky, která je ale obratem předávala MV a to zase příslušnému zemskému četnickému velitelství. Do rukou prezidenta se tak nemohly vůbec dostat. Výmluvným příkladem je případ bývalého vojenského zběha, pytláka Karla Buriana, který si jako mnoho dalších z války přinesl revolver a neváhal ho použít. Dne 9. července 1919 okolo deváté hodiny večer měl v blízkosti obce Nezdice vystřelit po strážmistru Václavu Šupovi, který jej chtěl perlustrovat. Burian byl chycen až po společném pátrání soustředěného četnictva a vojenské asistence a pro podezření z pokusu vraždy se ocitl ve vazbě krajského soudu v Plzni.⁵⁰ Odtud napsal dopis prezidentu republiky:

„11. 7. 19

Vážený Pane Prezidente Masariku!

Mám velikou prozbu kvám a stížnost. Měl sem být včera vnoci o jedné hodině půlnoci zastřelen dvanácti četníky Přeštického okresu u Plzně v mí domově Nezdicích. Chtěli mě zničit za Rakouska a slíbyli mě, až přídu zvojny domů, že si mě spraví. Pronásledovali mě, až se jím to povedlo. Šel sem sprochásky a potkal mě četník ve zbroji, pozdravím ho a on ani nepoděkoval. Prosím Pane Prezidente, mají právo mě zastřelit, že jsem si nenechal vizitýrovat kapsy? Postavil jsem se na obranu, neb žádnému nevěřím a jeho jsem vůbec neznal a vosamotě o půl desáté hodině večer. Zato mě slíbyli jak mě dopadnou že mě zastřelí. Mám rodinu ubožáky, kdybych nebyl přišel zvojny domů tak dlouho nežili. Jsem 50% invalida, ale ještě nedám můj kousek života darmem. Půlnoci jich přišlo pro mě dvanáct v plnej zbroji a sestra viběhla na ulici a hned ji dřeli, až křičela o pomoc, lidi višli a oni p. četníci do nich stříleli. [...] Prosím Pane Prezidente mám starou maminku a 3. dítky a nezdravou ženu, nerad bych je opustil. Prosím vás zakročte telegraficky, aby mě nechali na pokoji jinak bych zas něco provet. Přiznávám že za Rakouska 15. sem si vodbejval, 7. měsíců na festunku, taky skrs bestii Rakouskou. Ale kriminál uš nechci rači smrt, ale drahou. Můj majetek je moje ruce.“⁵¹

⁵⁰ Tamtéž, f. MV – SR, k. 459, č.j. 34006/19, spis ohledně stížnosti invalidy Karla Buriana na postup četnictva ze dne 24. července 1919.

⁵¹ Tamtéž, stížnost Karla Buriana prezidentu republiky ze dne 11. července 1919. Text jsem ponechal v autentické podobě, jak jej Burian sám napsal z vazby.

Jak moc věřil, že mu prezident pomůže? Jak velkou víru v nového prezidenta musel mít člověk, mnohokrát trestaný zločinec, který se v dopise nepřímou přiznal, že se pokusil a klidně znovu pokusí zastřelit četníka? Dost velkou na to, aby sedl a svoji neumělou rukou naškrabal na kus papíru dopis, kde se mísí víra v dobrého prezidenta se stížnostmi na zlé četnictvo. Prezident dopis nikdy neviděl, ale z poznámek v něm můžeme tušit, že jej použila četnická správa a následně prokuratura jako důkaz Burianových duševních pohnutek. Pro nás je sice ojediněle vyhraněným, avšak přesto důkazem, že i pro ty největší zločince skýtala změna společenských poměrů někdy naději na mírnější posouzení jejich činů. Burian doufal, že *protirakouský* prezident se ho zastane a *prorakouské* četníky potrestá.⁵²

Ačkoli vyšetřování okresního strážmistra nebo velitele oddělení obvykle dopadlo ve prospěch obviněného četníka, případně vyšetřující konstatoval, že obviněný neporušil žádný v té době platný zákon⁵³ a choval se jen pouze předpisů, avšak přespříliš horlivě, nemohl četník zůstat na svém dosavadním působišti. Kvůli svému *rakušáctví* by zde těžko mohl konat bezpečnostní službu, pro kterou byla důvěra místních nezbytnou. Většina četníků tak na anonymní dopisy doplatila přeložením na jinou stanici, sice ve stejné hodnosti a funkci, avšak náklady spojené se stěhováním celé rodiny (jakkoli částečně hrazené četnickou správou), hledání nových sociálních vazeb a nutnost zvyknout si v novém prostředí byly samy o sobě velkým trestem.

Dne 4. ledna 1919 vydal ministr vnitra Antonín Švehla prohlášení k četnictvu ohledně konání služby v novém státě. *„Byv pověřen úřadem ministra vnitra v republice československé, pokládám jako přednosta nejvyššího úřadu správního za nutno označiti vůdčí zásady pro službu četnictva jako výkonného orgánu správních úřadů mi podřízených. Je mi dobře známa kázeň a služební vytrvalost četnictva. Vím, že zejména za války byly činěny na četnictvo někdy požadavky, jež nebyly v souhlasu s instrukcemi četnictva. Úřady politické, plníce rozkazy lidu nepřátelské vlády, nepožívaly důvěry občanstva a neměly pro tyto nepřijemné úkoly jiných spolehlivých orgánů než četnictva služebně jim podřízeného. Státním převratem nastala tu úplná změna. Republika československá jest státem lidovým a demokratickým. [...] Lid se dívá na orgány státní správy posud pod starým zorným úhlem. Je třeba lid poučovati, že náš stát vzešel z vůle lidu a je řízen vůlí lidu, že zájem lidu a státu jsou pojmy totožné a že úřady jsou pouze výkonnými orgány této stát*

⁵² Na nejrozsáhlejší prezidentskou amnestii, spojenou ostatně také se změnou společenských poměrů, si musely české země počkat až do roku 1. ledna 1990. Z věznic tehdy vyšlo na 15 000 odsouzených – a to i za úmyslné trestné činy, dalším 16.000 se trest zkrátil až o jednu polovinu. Srov. Rozhodnutí prezidenta republiky č. 1/1990 Sb.

⁵³ Nový československý stát respektoval zásadu retroaktivity, kdy není možné trestat jednání, které v době spáchání trestným nebylo. Tato zásada bude prolomena až po druhé světové válce, kdy nejenom příslušníci bezpečnostních složek budou souzeni za kolaborantství s nacistickým režimem.

ovládající vůle lidové. Četnictvo se stýká stále s lidem, je nositelem autority státní do nejzapadlejších vesniček a samot. Jest jeho předním úkolem, aby při těchto styčích poučovalo lid, že autorita státní je pevnější než dříve, poněvadž stát spočívá na lidu. [...] Četnictva smí býti používáno výhradně k jeho vlastnímu určení, tj. zachování veřejného pořádku, klidu a bezpečnosti. Ale tuto službu bezpečnostní musí četnictvo konati v duchu nové doby. Ne přísnou úsečností, ale laskavou ochotou třeba si četnictvu zjednati uznání veřejnosti. Ráz jeho veškeré služby musí býti lidový a upřímně demokratický. Na svých obchůzkách nechť hledí četnictvo radou i skutkem prospěti zvláště drobným, sociálně slabým lidem. [...] Rozvážným postu-
pem při přesném nestranném a nezištném plnění povinností získá si četnictvo zajisté důvěru a uznání všech dobře smýšlejících a po klidném rozvoji našeho státu toužících občanů. Všechny podřízené četnické stanice budtež o těchto směrnicích pro vykonávání četnické služby vyrozuměny.⁵⁴

Švehlova *idea četnické služby*, kterou si mělo četnictvo znovu nabýt ztracené důvěry u obyčejných lidí ale ještě chvíli nemohla dojít k naplnění. Stát se stále potýkal s problémy v oblasti zásobování, panoval nedostatek potravin a probíhaly rekvizice poživatin, při kterých obilním komisím asistovalo právě četnictvo. Hněv lidí se tak obracel na ty, kteří jim potraviny rekvírovali – četníky a obilní komisi.

V neděli 7. září 1919 se v Kutné Hoře konal socialistický tábor lidu. Vina za špatné zásobování obyvatelstva – špatnou kvalitu chleba, nedostatečné přiděly mouky, brambor, uhlí i petroleje – se zde kladla úředníkům okresního hejtmanství. Dne 20. října se tak *vůle lidu* projevila, když lůza vtrhla do budovy úřadu, kde po chodbách naháněla okresního hejtmana, vyvlekla ho na ulici, kde jemu a místo-
držitelskému tajemníku Zelenkovi nadávali do zločinců. Mezitím dav ztloukl i dva četníky, kteří přiběhli správci úřadu na pomoc. Scény pokračovaly na kutnohorské radnici. Zde byl hejtman donucen jíst chleba se slovy: „*Když to můžeme my žrát, ať to žere také on.*“ Zároveň podepsal revers slibující dělníkům dostatek potravin. Teprve poté byli hejtman i zkopaný tajemník Zelenka propuštěni. Výtržnosti však v Kutné Hoře pokračovaly, namísto slabého četnictva muselo zasahovat vojsko.⁵⁵ Dne 30. září 1919 se konala v Chotěboři demonstrace před okresním hejtmanstvím proti obilnímu inspektoru Václavu Vlkovi, řídicímu učiteli ve Svinném. Správce úřadu přislíbil jeho propuštění, ale dav se vydal do nedalekého Svinného, aby inspektora osobně zkontroloval, jestli nemá v bytě nějaké zabavené obilí. Pouze zásahem četnictva a místních legionářů byl Vlk uchráněn od lynčování a noc musel

⁵⁴ NA, f. GVČ, k. 47, prezidium MV zemským politickým správám ohledně působení četnictva vzhledem ke změněným politickým poměrům ze dne 4. ledna 1919. Podtržené pasáže jsou podtrženy i v originálním textu.

⁵⁵ Tamtéž, f. ZČV, k. 296, opis k č.j. 37144 přes. ai 1919, OSP v Kutné Hoře prezidiu zemské správy politické v Praze ze dne 21. října 1919.

kvůli své ochraně strávit ve vazbě okresního soudu.⁵⁶ V těchto abnormálních poměrech mohlo těžko konat četnictvo službu s laskavou ochotou.

* * *

Od října 1918 do počátku roku 1920, kdy byl vydán nový zákon o četnictvu, prodělala původní rakouská *Gendarmerie* přerod k československému četnictvu, které se mělo stát pilířem demokratického zřízení nového státu. Nebyl to proces v žádném případě jednoduchý, avšak ve chvíli, kdy se zemský četnický velitel 29. října 1918 přihlásil Národnímu výboru v Praze, bylo jeho členům jasné, že jiný vhodný nástroj na vytváření nového státu těžko najdou. Četníci tak ze dne na den sundali rakouské orlice, odstranili německé nápisy a připnuli si československé stužky. Ne všichni však tento krok pánů v Praze chápali. Vysoká politika byla běžným občanům cizí, naopak s bývalým rakouským četníkem se setkávali každý den. A s pádem monarchie očekávali, že padne i tento její, pro běžného člověka nejtypičtější představitel.

Četníci nebyli zrušeni a nebyli ani podřízeni samozvaným okresním a místním národním výborům. V poválečné situaci si Národní výbor v Praze nemohl dovolit ztratit fungující a osvědčený sbor, neřkuli si ho postavit proti sobě. Obyvatelstvo se s tímto výsledkem mnohdy nemuselo vyrovnat, obzvláště pokud mělo pocit, že se četník svým jednáním za monarchie zpronevěřil svému češství (byl-li Čech – avšak i u německých obyvatel Čech byli četníci ke konci války přijímáni negativně vzhledem ke stále tvrdším obilním rekvizicím, což nakonec zakrylo i ztotožnění se německého obyvatelstva s monarchií). Ačkoli byla většina udavačských dopisů napsána z lidské zášti a pomstychtivosti ať už za skutečnou, nebo domnělou křivdu, obvinění četníci mohli stěží dále sloužit na místech, kde proti nim stálo negativně naladěné obyvatelstvo. Přeložení na jinou stanici, kde kompromitovaného strážce zákona nikdo neznal, se tak stalo účinným řešením problémů spojených s přijetím rakouských *žandarmů* českým obyvatelstvem.

Četnický sbor se během *budování státu* osvědčil a státní správa s ním počítala i nadále. Četnictvo se tak za První republiky stalo významnou mocenskou strukturou československého státu. Příčiny rozšíření počtu a významu četnictva byly jednak subjektivní: služba v něm byla lákavá s množstvím sociálních výhod, takže nebyla nouze o uchazeče; a na druhé straně objektivní: v důsledku rozvoje a modernizace společnosti docházelo ke zřizování stále nových specializovaných složek, četnických pátracích stanic, silničních kontrolních stanic nebo například četnických leteckých hlídek. Proto se sbor v průběhu let neustále rozšiřoval a nabýval na profesním a společenském významu.

⁵⁶ Tamtéž, č.j. 21083/19, hlášení OČV v Chotěboři ZČV v Praze ohledně nepokojů proti rekvizicím ze dne 23. října 1919.

Martin Klečacký

Das Nationalkomitee und die Gendarmerie: Eingliederung der österreichischen Gendarmerie in das neue tschechoslowakische Staatssystem (1918–1920)

Zusammenfassung

Von Oktober 1918 bis Anfang 1920 verwandelte sich die ursprünglich österreichische Gendarmerie in eine tschechoslowakische Machtorganisation, die zum Pfeiler der demokratischen Ordnung des neuen Staates werden sollte. Dieser Prozess war gar nicht einfach; als sich jedoch der Gendarmerie-Landeskommandant am 29. Oktober 1918 beim Nationalkomitee in Prag gemeldet hatte, war es dessen Mitgliedern klar, dass kein anderes geeignetes Baumittel für den neuen Staat vorhanden war. Die Gendarmen nahmen also über Nacht die österreichischen Adler ab, machten deutsche Aufschriften ab und steckten tschechoslowakische Nationalbänder an. Es war für die Bevölkerung nicht leicht sich mit der Gendarmerie abzufinden, denn sie erwartete manchmal, mit dem Fall Österreichs würde auch seine Gendarmerie aufgelöst. Die in Stadtausschüssen und Nationalkomitees vertretenen Bürger des neuen Staates hatten oft 'offene Rechnungen' mit Gendarmen als nächsten Vertretern der Staatsverwaltung. Wegen ihrer Tätigkeit in der Kriegszeit hatte sich die österreichische Gendarmerie dem Volke entfremdet; dies war jedoch für das Prager Nationalkomitee kein relevanter Grund dafür, die Gendarmerie zu verstoßen, denn es brauchte den Korps. Das Komitee musste deshalb zweierlei Spiel führen: einerseits wurde die Bevölkerung mittels Zeitungen überzeugt, es müssten große Änderungen und Reformen im Staat durchgeführt werden, das Erbe der österreichischen Monarchie sei abgelehnt worden und die neue Ordnung würde auf ganz unterschiedlichen, demokratischen Grundlagen ruhen; andererseits wurde in der Gendarmerie auf Disziplin geachtet, ihr Stand wurde erhöht und die Gendarmerie vor Angriffen seitens der Bevölkerung, nationalen Ortskomitees und anderen Staatsbehörden geschützt. Das Innenministerium kam bereits ins Klare darüber, dass es die in seine Kompetenz inzwischen überführte Gendarmerie behalten würde und es war nicht im Interesse des neuen Staates dieses Instrument irgendwie zu destabilisieren. Der Gendarm sollte unverminderte Autorität genießen. Nur mit einem gut fungierenden Polizeikorps konnte der Staat die bevorstehenden unruhigen Monate und Jahre überleben und nur mit Unterstützung seitens der neuen Staatsbehörden und der neuen politischen Repräsentation konnte die Gendarmerie dem neuen Staat gute Dienste leisten.

Martin Klečacký

The National Committee and the gendarmerie: incorporation of the Austrian gendarmerie in the police corps of the new-born Czechoslovak state (1918–1920)

Summary

From October 1918 to early 1920 the original Austrian *Gendarmerie* was transformed into Czechoslovak gendarmerie that was supposed to become a cornerstone of the democratic order in the new state. The process was far from being easy; nevertheless, when the provincial gendarmerie commander joined the National Committee in Prague on 29 October 1918 it became clear to all Committee members that another suitable instrument to build the new state power could hardly be found. Thus, overnight, the gendarmes removed the Austrian state eagle and German inscriptions, and pinned on Czechoslovak ribbons. The acceptance of the gendarmerie by the population believing that with the fall of Austria its gendarmerie would also be dismissed was far from being easy. Citizens of the new state who were members of municipal councils and national committees had many ‘open accounts’ with the gendarmes as immediate representatives of the former state authorities. Due to their role in the wartime they had drifted apart from the population. The National Committee in Prague, however, did not consider it a sufficient reason to reject the gendarmerie and its incorporation in the new state’s system. Actually, the new state needed the gendarmerie, and it started therefore playing a double game. On the one hand, the population was being persuaded through declarations published in newspapers that the new state would undergo substantial changes and reforms, that the legacy of the old Austrian monarchy had been abandoned and that the new social order would be based on democratic foundations while, on the other hand, discipline in the gendarmerie was strengthened, its staffing was increased, and the new law enforcement body was protected against attacks on the part of population, local national committees, and state authorities. The Ministry of Interior knew by that time that it wanted to keep the gendarmerie within its competence so that it was not in its interest to destabilize it in any way. The gendarme was supposed to retain his high authority, as the new state could only survive the following turbulent months and years with an efficient and powerful police corps, and only with the support of new state authorities and of the new political representation the gendarmerie could be incorporated into the new state’s structure.

Andrej Tóth

Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935. II. díl

Political parties of the Hungarian minority in Czechoslovakia and the election of President Masaryk's successor in December 1935. Part II

The second part of the study goes into details of the attitude of Hungarian minority parties, namely the Provincial Christian Democratic Party (*Országos Keresztény Szocialista Párt*; OKSZP) and the Hungarian National Party (*Magyar Nemzeti Párt*; MNP), to the election of President Masaryk's successor in December 1935. Much attention is paid to the important closing meeting of their leaders on the eve of the election, i.e., 17th December 1935, which resulted in a joint declaration in support of the Presidential Nominee Edvard Beneš, Minister of Foreign Affairs at that time. The second part of the study recapitulates in detail the final meetings of the leading Hungarian minority politicians and tries to answer as precisely as possible the question whether really all OKSZP and MNP legislators complied in the Vladislaus Hall of the Prague Castle on 18th December 1935 with the communique adopted on its eve 17 December 1935 by the joint Parliament clubs and voted at the election session for Beneš.

Keywords: History, 20th century, politics, Czechoslovakia, Hungarians, presidential election, Edvard Beneš

Druhý díl studie autora, mapující podrobněji problematiku postoje maďarských menšinových politických stran, Zemské křesťansko-socialistické strany (*Országos Keresztény Szocialista Párt*; OKSzP) a Maďarské národní strany (*Magyar Nemzeti Párt*; MNP), k volbě Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935, se zaměřuje na finální meritorní jednání jejích předáků v předvečer prezidentské volby, tj. 17. prosince 1935. Ta vyústila v deklarovanou jednotnou podporu zákonodárců obou maďarských politických stran prezidentské kandidatuře ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše. Cílem druhého a závěrečného dílu je co nejpodrobněji zrekonstruovat jak závěrečné porady vůdčích maďarských menšinových politiků, tak i co nejpřesněji odpovědět na otázku, zda skutečně všichni zákonodárci OKSzP a MNP naplnili 18. prosince 1935 ve Vladislavském sále Pražského hradu komuniké společných parlamentních klubů z předvečer 17. prosince 1935 a v souladu s jeho zněním hlasovali v prezidentské volbě jednotně pro Beneše. K analýze problematiky i nabízejících se hypotéz se autor snažil využít pokud možno všechny dostupné primární a sekundární materiály vztahující se k uvedené problematice a dokumentující postoj maďarských stran k volbě druhého prezidenta první Československé republiky.

Rušný předvolební 17. prosinec; dopolední porady maďarských zákonodárců – neochota volitelů MNP podpořit v prezidentské volbě Beneše

Hned ráno předvolebního dne, 17. prosince 1935, se pod Szüllóovým vedením sešel k další poradě společný parlamentní klub maďarských stran. Den před prezidentskou volbou však politické pnutí ovládlo i tábor maďarských opozičních zákonodárců.¹ Podrobnější informace k průběhu jednání maďarských volitelů však prostudované archivní prameny opět nenabízí. Z citované souhrnné zprávy maďarského vyslance v Praze Wettsteina k postoji maďarských menšinových politických stran k prezidentské volbě pro maďarské ministerstvo zahraničních věcí z 19. prosince 1935 se dovídáme, že zákonodárci MNP měli nést s nelibostí, že o budapešťských poradách šéfa OKSzP nevěděli a změnu instrukcí z Budapešti proto měli přijmout s nevolí. Představitelé MNP neměli do 17. prosince pravděpodobně vědomí ani o Esterházyho schůzce s Benešem 14. prosince. Politické napětí mezi oběma maďarskými menšinovými politickými stranami opět zesílilo a hrozilo přerůst v rozkol ohledně jejich postoje k prezidentské volbě. Podle Szüllóho proběhla v klubu dlouhá a obsáhlá debata, která však podle něj měla postrádat žádoucí úroveň. Někteří zúčastnění měli dokonce ve vztahu k případnému neúspěchu Benešo-

¹ Roz. opět oba dva kluby, tedy klub poslanců a klub senátorů obou maďarských menšinových politických stran. (Viz zde pozn. č. 78 prvního dílu studie.)

vy kandidatury nastiňovat i „úžasné perspektivy“. Ovšem jaké, Szüllő ve svém *aide memoire* nenaznačil.²

Podle Szüllőho za rodící se nejednotností maďarských stran v souvislosti s prezidentskou volbou stál politický lídr MNP a místopředseda klubu poslanců maďarských stran Szent-Ivány. Ten měl být podle Szüllőho po celou dobu být přítomen v Praze a vyjednávat s maďarským vyslancem a rovněž s československými a německými agrárníky, kteří se zprvu také přikláněli na stranu prezidentského kandidáta Beranových agrárníků.³ Předseda klubu poslanců OKSzP a MNP Szent-Iványho separátní jednání s ústředním politickým subjektem tzv. prosincového bloku dokazoval podvečerním telefonátem sekretáře ministra obrany Černého do poslanecké sněmovny 17. prosince, jenž byl omylem přepojen na Szüllőho linku a ministrův telefonát určený Szent-Iványovi tak měl náhodně přijmout jeho sekretář. Ministr v něm měl předákovi Maďarské národní strany Szent-Iványovi vzkázat, že domluvenou společnou schůzku ze své strany odvolává. Podle Szüllőho měl ministr Černý ztratit zájem o schůzku se Szent-Iványem s ohledem na rozšířené zákulisní informace, podle kterých se měly obě maďarské strany na odpolední schůzce s Benešem dohodnout. Zda Szent-Ivány skutečně s maďarským vyslancem vyjednával i před 17. prosincem, není zřejmé. Maďarský vyslanec v Praze se ve svém shrnutí postoje maďarských menšinových stran k prezidentské volbě začíná Szent-Iványem a jeho postojem k volbě nové hlavy státu zabývat počínaje až jeho návštěvou u něj z kraje odpoledne předvolebního dne, tj. 17. prosince 1935. Szent-Ivány, který tehdy Wettsteina informoval o nastalé nejednotnosti mezi oběma maďarskými politickými subjekty, měl na vyslanci požadovat, aby na maďarském ministrovi zahraníčí vymohl v souvislosti s prezidentskou volbou novou instrukci.⁴

Kontakty mezi agrárnickým ministrem Josefem Černým a předákem MNP a místopředsedou poslanců OKSzP a MNP Szent-Iványem však nebyly pro Budapešť žádným tabu. Nelze dokumentovat do jaké míry mohly spolu Černý a Szent-

² MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, resp. cit. dok. 869/res pol., Szüllőho *aide memoire*, fol. 5 (s. 2).

³ To, že Szent-Ivány byl v těchto dnech nepřetržitě v Praze, se však zdá ne zcela odpovídat skutečnosti. Z dokumentů Archivu poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky k prezidentské volbě v prosinci 1935 vyplývá, že Szent-Ivány byl minimálně 15. 12. 1935 v místě svého trvalého bydliště, kde si toho dne převzal zásilku z Poslanecké sněmovny Národního shromáždění, kterou byl informován o svolání společné volební schůze obou sněmoven Národního shromáždění na 18. 12. 1935 a v níž obdržel pořádkový rozpis platný pro Vladislavský sál a přilehlé místnosti v den volby prezidenta republiky 18. 12. 1935 (viz zde pozn. č. 189). [Srov. APS PČR, Archiv Federálního shromáždění (dále jen AFS), f. AVPR PS IV, kat. I, kart. č. 5, inv. č. 4/1–7, Heslo: Volba prezidenta dr. E. Beneše dne 18. prosince 1935 (dále jen VP 18. 12. 1935), č. spisu (dále jen „sp.“) 4/5–7, nefol. dokument.]

⁴ APS PČR AFS, tamtéž a MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol., resp. cit. dok. 252/pol., Wettsteinova zpráva Kányovi z 19. 12. 1935, fol. 1 (s. 2). Szent-Ivány je ve zprávě uváděn pod krycím jménem „Ádám“. (Viz zde dále vlastní text.)

Ivány jednat v souvislosti s prezidentskou volbou v prosinci 1935, v každém případě to však byl sám ministr vnitra Černý, který na podzim předešlého roku inicioval kontakt s politickým lídrem Maďarské národní strany. Černého snaha o navázání kontaktu se Szent-Iványem ovšem s prezidentskou volbou souvisela. Byla výrazem silícího protibenešovského a protihradního proudu u špiček agrární strany a rovněž stále silnějšího rozporu mezi agrárníky a socialistickými stranami, který se naplno projevil o rok později, tedy před volbou nové hlavy státu v prosinci 1935. Černý chtěl nejprve navázat kontakt se Szent-Iványem prostřednictvím poslance Geoga Hanreicha, zvoleného do poslanecké sněmovny za Německou národní stranu.⁵ Protože se Hanreich tomuto úkolu údajně záměrně vyhnul, jak to vyplývá z referátu maďarského vyslance v Praze Wettsteina o jeho rozmluvě se jmenovaným poslancem 7. listopadu 1934, měl ministr vnitra oslovit Szent-Iványe ke schůzce přes parlamentní sekretariát strany.⁶

⁵ A) Georg Hanreich byl do poslaneckých lavic zvolen ve volebním kraji XI (Brno). Německé národní straně (*Deutsche Nationalpartei*) sice byla spolu s Německou národně-socialistickou stranou dělnickou (*Deutsche National-Sozialistische Partei*) pozastavena činnost, zvolení zástupci strany v Národním shromáždění však mohli setrvat. B) Hanreichův zájem o dění na maďarské menšinové politické scéně se měl opírat o jeho sympatie k Maďarům, jak pražský vyslanec na základě jeho rozhovoru s poslancem do Budapešti v jedné ze svých zpráv (viz následující poznámku pod čarou) referoval. Primárním základem Hanreichem budovaných neoficiálních politických kontaktů ve společensko-politickém zákulisí však byly spíše mnohem pragmatičtější (Hanreich stál v čele Sudetendeutscher Bauernbund). Svědčí o tom například Hanreichova lobbistická iniciativa z jara 1934, kdy v zájmu podnikatelského úsilí jistého rakouského průmyslníka kontaktoval zástupce maďarského úřadu zahraničního obchodu v Praze Sándora Dietze Mágocsyho. Hanreich Mágocsyho prosil, aby požádal patřičné kruhy v Maďarsku, aby se u odpovědných rakouských činitelů přimluvili za vydání povolení dotyčnému rakouskému podnikateli k výstavbě cukrovaru. V záhlaví této protislužby měl tento rakouský průmyslník nabízet vyplácení roční aparáže ve výši 150 tisíc šilinků maďarským a německým menšinovým stranám po dobu pěti let. Není však zřejmé, jaké strany měl dotyčný rakouský průmyslník na mysli, resp. zda zde myslel pouze obě maďarské strany a ZDP, přičleněné k MNP. Oficiální maďarské kruhy však jakékoliv angažmá v této záležitosti zamítly [Srov. MOL, K 64 – 57. cs. – 1934 – 7. t. – 137/res. pol./1934, *Mágocsy Dietz Sándor propozíciói*, fol. 1–5, resp. 3, soukromý dopis od legačního tajemníka Sándora Hoffmanna z maďarského vyslanectví ve Vídni (v letech 1927–1934 působil i na maďarském vyslanectví v Praze; srov. Pál PRITZ, *Iratok a magyar külügyi szolgálát történetéhez 1918–1945*, Budapest 1994, s. 451–452, resp. 452) pravděpodobně vedoucímu politického odboru na maďarském ministerstvu zahraničí baranovi Aporovi z 6. 4. 1934 a soukromá odpověď barona Apora témuž z 10. 4. 1934, fol. 2.)]

⁶ Srov. MOL, K 64 – 62. cs. – 1934 – 7. t. – 625/res. pol./1934, *Felvidéki kisebbségi politika megbeszélése*, resp. 215/pol./1934, *Dr. Hanreich György szudétanémet ellenzéki képviselő belpolitikai közlései*, Wettsteinova zpráva ze 7. 11. 1934 maďarskému ministru zahraničních věcí Kányovi o jeho rozhovoru s poslancem československého Národního shromáždění Georgem Hanreichem téhož dne, fol. 3–6 (s. 1–8; originál dokumentu signovaný vlastnoručně Wettsteinem), resp. fol. 7–14 (s. 1–8; kopie dokumentu), viz zde fol. 4 (s. 3–4; originál dokumentu). Podle dalšího dochovaného dokumentu však měl být Szent-Ivány ke schůzce s ministrem vnitra osloven prostřednictvím nejmenovaného ministrova prostředníka. [Srov. MOL, K 64 – 62. cs. –

Podle Wettsteinových informací, získaných od poslance Hanreicha, premiérova schůzka mezi ministrem vnitra a šéfem Maďarské národní strany skutečně proběhla – pravděpodobně někdy počátkem října 1934⁷ – a oba účastníci měli její průběh hodnotit kladně. Na ministra Černého měly údajně udělat příznivý dojem Szent-Iványova „*serióznost, rozvážnost a otevřenost*“. Černý vyjadřoval i pochopení pro to, že Maďaři nemohou provádět aktivistickou politiku, ale tvrdil, že „*i opoziční postoj má své niance*“. Ministr vnitra měl dokonce zájem na pokračování společných rozhovorů a proto měl mít Szent-Iványimu za zlé, že se často zdržuje mimo Prahu.⁸ Zdá se, že Budapešť byla o Černého snaze vejít v jednání se Szent-Iványem zpravena dříve než někteří přední členové maďarského diplomatického sboru v Československu, se schůzkou nejvlivnějšího předáka MNP Szent-Iványe s Černým však nesouhlasila. Vyplývá to z telegramu stálého zástupce maďarského ministra zahraničí Andráse Horyho,⁹ který maďarskému konzulátu v Bratislavě a maďarskému vyslanectví v Praze potvrzoval, že Černý kontaktoval Szent-Iványho, upozornil ale současně, že vyhledá-li Szent-Ivány ministra vnitra a povede-li s ním dalekosáhlé rozhovory, „*stane se tak bez zdejšího souhlasu*“.¹⁰

Na základě citovaného dokumentu se dá předpokládat, že však pravděpodobně ani sám Szent-Ivány nehoroval příliš pro pokračování společných rozhovorů s ministrem vnitra. K větší vstřícnosti ovšem MNP vybízel přes maďarského vyslance v Praze poslanec Hanreich. Odvolával se zejména na tehdy aktuální snahu vlády o právní kodifikaci podmínek fungování politických subjektů zavedením právní registrace politických stran, která by mohla být podle něho vládní exekutivou zneužita na vyřazení některých národnostně menšinových politických subjektů z veřejného politického života účinnou legální cestou. Hanreich upozorňoval, že vzhledem k rostoucímu napětí mezi agrárníky a Benešem i skupinou kolem Hradu a vzhledem k tomu, že činnost politických stran spadá pod ministra vnitra, agrárníka, je zřejmé, že Černý bude v tomto ohledu sledovat politické zájmy své strany i navzdory názorům prohradních politiků. Domníval se, že vládou zamýšlená práv-

1934 – 7. t. – 508/res. pol./1934, *Szentiványi tárgyalása Cserny büm-el*, fol. 1–5, viz zde fol. 4; předloha telegramu stálého zástupce maďarského ministra zahraničních věcí Andráse Horyho maďarskému konzulátu v Bratislavě a maďarskému vyslanectví v Praze z 2. 10. 1934 č. 38 (Praha/vyslanectví), resp. č. 47 (Bratislava/konzulát); Szent-Ivány je zde uváděn pod krycím jménem „*Ádám*“.]

⁷ Srov. MOL, podl. cit. dok., fol. 2, telegram konzulárního atašé Dénese Csopého z maďarského konzulátu v Bratislavě č. 79 maďarskému ministru zahraničních věcí Kálmánu Kányovi z 2. 10. 1934.

⁸ Srov. MOL, K 64 – 62. cs. – 1934 – 7. t. – 625/res. pol./1934, resp. cit. dok. 215/pol./1934, Wettsteinova zpráva, originál dokumentu, fol. 4 (s. 4).

⁹ Ve funkci stálého zástupce maďarského ministerstva zahraničních věcí byl v období od 17. 3. 1934 do 4. 4. 1935. (Srov. P. PRITZ, *Iratok*, s. 452.)

¹⁰ MOL, K 64 – 62. cs. – 1934 – 7. t. – 508/res. pol./1934, cit. Horyho telegram, fol. 3–4 a 5 (předloha telegrafické zprávy).

ní registrace politických stran – nakonec však bylo od tohoto plánu upuštěno – ohrožuje reálně i maďarskou menšinovou politickou scénu, resp. minimálně jednu z jejích politických subjektů. A podle Hanreicha se ministr vnitra otázkou, kterou maďarskou menšinovou politickou stranu případně zrušit, měl dokonce již i vážně zabývat. Černý měl přitom brát v potaz především to, od které maďarské strany by mohla agrární strana očekávat alespoň pasivní podporu jejích politických zájmů v případě „*takřka aktuální se stávající otázkou*“ předčasných prezidentských voleb s ohledem na horšící se Masarykův zdravotní stav. Vzhledem k tomu, že OKSZP a Szüllő, a především právě expředseda maďarských křesťanských socialistů, neměli podle Hanreicha u agrárníků požívat žádné vážnosti, měla být nemyslitelná jakákoliv případná dohoda s touto maďarskou stranou. Naproti tomu se měl ministr vnitra klonit primárně k zachování existence Maďarské národní strany, což mělo být i důvodem toho, proč z kraje podzimu 1934 hledal s jeho předsedou kontakt. V zájmu budoucnosti MNP proto Hanreich u maďarského vyslance propagoval využití Černého zájem o jednání se Szent-Iványem k nastolení „*určitého nexu*“ mezi agrárníky a MNP. Hanreich proto rovněž před maďarským vyslancem zdůrazňoval nutnost, aby Budapešť Szent-Iványe „*nenechala padnout*“, jehož autorita měla být zárukou pokračování rozhovorů mezi MNP a nejsilnější vládní stranou.¹¹

Protože Budapešť preferovala jednotný postup obou maďarských menšinových politických stran na politické scéně a nepodporovala tudíž jakékoliv separátní akce v režii pouze jedné z nich, mohly mít případné další kontakty politického lídra MNP Szent-Iványe s agrárníky v nadcházejících měsících, resp. v roce 1935, pokud vůbec pokračovaly, povahu spíše neoficiální a osobní. V každém případě je dochované maďarské úřední dokumenty nereflektují. Pro nás je informace o Černého snaze navázat se Szent-Iványem rozhovory o politických otázkách důležitá v tom směru, že dokladuje skutečnost, že pro největší vládní stranu, stranu agrární, která se dostávala do područí svého pravicového křídla, byla z obou maďarských menšinových politických stran „*sympatičtější*“ Maďarská národní strana, než maďarští křesťanští socialisté, kteří byli přijatelnější spíše pro prohradní politické subjekty včetně samotného Beneše. Nejvíce výmluvnou je zde přitom ta skutečnost, že Beneš,

¹¹ Srov. MOL, K 64 – 62. cs. – 1934 – 7. t. – 625/res. pol./1934, resp. cit. dok. 215/pol., Wettsteinova zpráva, originál dokumentu, fol. 3–5 (s. 2–5). Hanreich v kontext výše zmíněného maďarskému vyslanci zdůraznil, že s ohledem na své „*upřímné přátelství*“ k Maďarům by byl nerad, kdyby maďarskou menšinovou politickou scénu zastihly očekávané předčasné parlamentní volby, o jejichž reálnosti se tehdy v politickém foyer tehdy často mluvilo, v takové situaci, že by byla oslabena rozpuštěním jednoho jejího politického subjektu a k tomu pak ještě absencí odpovídající vůdčí osobnosti ve druhé politické straně. [Srov. tamtéž, fol. 5 (s. 5).] Vzhledem k mimořádnému významu rodícího se kontaktu mezi politickým lídrem MNP Szent-Iványem a ministrem vnitra agrárníkem Černým žádal též maďarský vyslanec v Praze své povolání do Budapešti na 2. 12. 1935 pro podání osobního referátu k této záležitosti. (Srov. tamtéž, fol. 2, telegrafická zpráva maďarského vyslance v Praze Wettsteina maďarskému ministru zahraničních věcí Kányovi z 29. 11. 1935.)

jakožto kandidát na prezidenta republiky, oslovil z čelných maďarských menšinových politiků k jednáním o své podpoře v prezidentských volbách právě předsedu OKSzP Jánose Esterházyho a evidentně měl při této příležitosti zájem vyjednávat především s reprezentanty křesťansko-socialistické strany než s politiky MNP, navzdory tomu, že nejbližší k aktivistické politice, jak bylo v úvodní části studie zmíněno, měla ve druhé polovině 20. let Maďarská národní strana, a to díky tehdejšímu Szent-Iványově politickému kursu.

Benešova náklonnost vůči křesťansko-socialistickému Esterházymu se projevila i po jeho zvolení prezidentem republiky, kdy z maďarské menšinové politické scény, kterou od roku 1936 reprezentoval již jediný politický subjekt, Sjednocená maďarská strana (*Egyesült Magyar Párt*, EMP), vyjednával v maďarské otázce výhradně s jeho výkonným předsedou, kterým se stal právě János Esterházy. Jedna z nejvýznamnějších schůzek Edvarda Beneše po jeho zvolení do úřadu prezidenta republiky s Esterházym proběhla 11. září 1936, kdy oba politici spolu jednali poprvé od jejich schůzky v předvečer prezidentské volby 17. prosince 1935. Beneš se tehdy s výkonným předsedou EMP setkal na Slovensku, v Topoľčiankách, a dokonce tehdy Esterházymu nabídl místo ve vládě na postu ministra bez portfeje (!). Výkonný předseda EMP ovšem Benešovu nabídku odmítl s odkazem na nenaplnění požadavků, které mu před prezidentskou volbou 17. prosince 1935 přednesli političtí zástupci maďarské menšiny. Bylo to podruhé v dějinách První republiky, kdy menšinová Maďaři v Československu stáli před branou prezidia ministerské rady, nicméně úplně poprvé, kdy měli skutečně reálnou možnost vstoupit do vlády.¹²

Druhá schůzka Maďarů s Benešem – přesvědčivá pro OKSzP, nepřesvědčivá pro MNP?

I přes vyvstalý rozpor mezi OKSzP a MNP ohledně společné podpory Benešovy kandidatury na prezidenta republiky, účastnil se další schůzky s Benešem i výkonný předseda MNP Jaross. Jak však ve své zprávě vyslanec Wettstein uvádí, Jaross byl do delegace vyjednávačů za maďarské strany jmenován jako pozorovatel. Tuto skutečnost měl Jaross před Benešem dokonce i osobně zdůraznit. Nicméně toto ne zcela koresponduje s obsahem Jarossova pozdějšího rozhovoru s redaktorem maďarského listu *Az Est*, z něhož vyplývá, že výkonný předseda MNP byl rovněž aktivním účastníkem diskuse zástupců maďarské menšinové politické scény

¹² Srov. MOL, K 64 – 70. cs. – 1937 – 7. t. – 128/res. pol./1937, resp. 606/res. pol./1937, Esterházyho zápis z jednání s prezidentem Benešem v Topoľčiankách 11. 9. 1936 (606/res. pol./1936 s datací 15. 9. 1936) je součástí složky k tajné zprávě šéfa maďarského konzulátu v Bratislavě vicekonzula Gyuly Petraviche z 15. 2. 1937 vedoucímu politického odboru na maďarském ministerstvu zahraničních věcí baronu Györgyi Bakach-Bessenyeymu s označením 128/res. pol. s předmětem *Mátyás látogatása Benesnél és tárgyalásai Sramekkel* – Esterházy je zde uveden pod krycím jménem „Mátyás“, fol 6–20, k Esterházymu záznamu o jednání s Benešem viz fol. 9–20 (s. 1–12).

s ministrem zahraničních věcí. Vyjma Jarosse se schůzky s Benešem zúčastnili Esterházy a Szüllő. Jednání ministra zahraničních věcí se zástupci maďarských stran se konala v sídle československé diplomacie, v Černínském paláci, od půl čtvrté a trvala hodinu a půl. Podle politického lídra MNP a místopředsedy poslaneckého klubu obou maďarských stran Szent-Iványe neměla být schůzka nikterak úspěšná, jak o tom měl referovat maďarskému vyslanci. Beneš sice měl v souvislosti s přednesenými požadavky maďarských delegátů prohlásit, že se o nich bude moci dát jednat, měl však současně v zápětí dodat, že jejich splnění nezáleží pouze na něm, protože jako prezident bude mít omezené pravomoci, resp., že by rád svou funkci vykonával v mezích ústavy. Podle Wettsteinovy zprávy jednání maďarských menšinových politiků s Benešem „*nevedla vlastně k pozitivní dohodě*“ a proto ani předseda maďarských poslanců neměl Benešovi jednoznačně slíbit, že ho maďarští zákonodárci v prezidentské volbě podpoří. Nicméně maďarští zákonodárci si přesto měli ze schůzky s prezidentským kandidátem, jak bude níže vidět, odnést dobrý dojem.¹³

Delegace maďarských menšinových politiků postoupila při této příležitosti kandidátovi na prezidenta republiky narychlo sestavené osmnáctibodové memorandum,¹⁴ které shrnovalo podmínky jejich případné podpory Benešovy kandidatury při nadcházející prezidentské volbě.¹⁵ Sumář maďarských požadavků měl zajistit „*kulturní a svobodný národní rozvoj*“ maďarské menšiny v Československu na bázi práv garantovaných jí mezinárodními menšinovými smlouvami, jak uváděl úvod maďarského memoranda. Maďaři požadovali:

¹³ MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, resp. cit. dok. 252/pol./1935, Wettsteinova zpráva Kányovi z 19. 12. 1935, fol. 1 (s. 2) a tamtéž, cit. dok. 869/res. pol./1935, Szüllőho *aide mémoire*, fol. 4 (s. 2).

¹⁴ B. ANGYAL, *Érdekvédelem*, s. 201 a DOKSzPT, dok. č. 102, viz záhlavní regist a poznámku k dokumentu, s. 448–449 (viz zde dále následující poznámku).

¹⁵ Memorandum maďarských menšinových politiků, shrnující jejich požadavky ohledně korekce podmínek postavení maďarské menšiny v republice v dotčených oblastech společensko-politického života, jejichž akceptace za bázi očekávaných následných společných jednání představitelů státu s politickými reprezentanty maďarské menšiny bylo základní podmínkou maďarské podpory Benešovy prezidentské kandidatury v prezidentské volbě, se zachovalo v pozůstatosti písemností expředsedy maďarských křesťanských socialistů Gézy Szüllőho, jež je uložena v maďarské státní knihovně v Budapešti (Országos Széchényi Könyvtár). Dokument je publikován v citované edici dokumentů k dějinám Zemské křesťansko-socialistické strany. Viz DOKSzPT, dok. č. 102, *Prága, 1935. december 17. A magyar nemzetgyűlési képviselők követelése, amelyek a magyar nemzetiségnek biztosítanak „a nemzetközi kisebbségi szerződéseken garantált kulturális és szabad nemzeti fejlődést*“, s. 448–449. U nepodepsaného strojopisného čistopisu je přiložena strojopisně nadepsaná cedule „Pro slovuťného pana dr. Szüllő“, na němž, přes strojopisně napsaný text Szüllő velkými písmeny napsal „Podmínky prezidentské volby“, tj. podmínky pro podporu Benešovy prezidentské kandidatury v nadcházející předčasné prezidentské volbě. (Srov. tamtéž, stručný popis originálu dokumentu, s. 449.)

1) okamžité obsazení maďarských kateder bratislavské a pražské univerzity kvalifikovanými maďarskými pedagogy;

2) zřízení ústředního maďarského školského referátu na ministerstvu školství, do jehož čela by byl jmenován příslušník maďarské národnosti;

3) zřízení dalších maďarskojazyčných středních a měšťanských škol a pedagogických ústavů, aby nabídka těchto typů maďarsko jazyčných školských institucí odpovídala procentuálnímu zastoupení maďarské menšiny na celkovém národnostním složení obyvatelstva republiky; zřízení maďarskojazyčné střední školy v Užhorodě; zachování německo jazyčné střední školy v Levoči v plném rozsahu;

4) zřízení národnostních školských rad na Slovensku a Podkarpatské Rusi; rozšíření působnosti ustanovení školského zákona č. 189/1919 Sb. z. a n. na Slovensko a Podkarpatskou Rus;¹⁶

5) stanovení obecních a konfesijních příspěvků k základnímu učitelskému platu na Podkarpatské Rusi podle platného rozsahu těchto příspěvků na Slovensku (tj. navýšení stávající částky z 1200 na 4000 tisíce korun československých);

6) jmenování maďarských vikářů k biskupům, do jejichž působnosti bude pak spadat i výchova maďarských kantorů;

7) bezodkladné pořádání problematiky státního občanství;

8) bezodkladné uplatnění opatření jazykového zákona a prováděcího nařízení k jazykovému zákonu v plném rozsahu ve státní správě a ve všech odvětvích státních podniků (u soudů, u pošty, u železnice atd.);

9) přijímání do zaměstnaneckého poměru ve veřejné službě v maďarskojazyčných a smíšených oblastech pouze takových úředníků a zaměstnanců, kteří dokonale ovládají maďarský jazyk;

10) uplatnění poměrného principu v počtu úředníků a zaměstnanců maďarské národnosti ve veřejné službě v souladu s poměrným zastoupením maďarské menšiny na celkovém národnostním složení obyvatelstva republiky;

11) zastavit začleňování maďarských menšinových peněžních ústavů do jiných peněžních institucí a zajistit i jejich účasti na finanční sanaci;

¹⁶ Zákon č. 189/1919 [zákon ze dne 3. 4. 1919 o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích; srov. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého* (dále jen Sb. z. a n.), roč. 1919, s. 263–264; Zákon č. 189/1919 byl zčásti novelizován zákonem č. 295/1920 (zákon ze dne 9. 4. 1920 o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích; srov. Sb. z. a n., roč. 1920, s. 629–630; menšinového školství se dotýkal i zákon č. 292/1920 (zákon ze dne 9. 4. 1920, jímž se upravuje správa školství; srov. Sb. z. a n., roč. 1920, s. 624–628] stanovoval minimální počet školou povinných dětí (celkem 40) téhož jazyka, který byl nutný pro zřízení obecné školy s vyučovacím jazykem těchto dětí. Vydání prováděcího nařízení k zákonu č. 189/1919 Sb. z. a n., které by teritoriální působnost zákona rozšiřovalo i mimo historická území, tj. i na území Slovenska a Podkarpatské Rusi, bylo jednou z nejfrekventovanějších postulatů politické reprezentace prvorepublikové maďarské menšiny, na níž zákonodárci maďarských menšinových stran ve svých vystoupeních v Národním shromáždění pravidelně upozorňovali. Rozšíření působnosti zákona i na celou východní polovinu republiky však urgovaly i Slovenská liga a všechny slovenské strany.

12) účast dvou zástupců maďarských menšinových stran při tvorbě státního rozpočtu, aby se maďarské strany mohly přesvědčit, že podíl Maďarů na příslušných rozpočtových kapitolách (kultura, hospodářství, sociální oblast atd.) odpovídá jejich procentuálnímu podílu na celkovém národnostním složení obyvatelstva;

13) prosadit zrovnoprávnění tzv. IV. etapy starší generace důchodců;

14) zajištění roční subvence ve výši milion dvě stě tisíc korun československých pro Slovenský maďarský kulturní spolek;¹⁷

15) bezodkladné navázání zcela přerušovaných kulturních styků s Maďarskem;

16) zachování svobody tisku na bázi spravedlnosti i vůči maďarským opozičním novinám; poskytnutí garancí v tom ohledu, že maďarskému opozičnímu tisku, který nikdy neútočil na stát, ale kritizoval pouze jednotlivé vládní kabinet, nebudou ze strany státních úřadů činěny zbytečné těžkosti;

17) bezodkladná likvidace vládou vydržovaných pseudomaďarských spolků, institucí a jejich tisku;

18) okamžité zastavení politických procesů.¹⁸

¹⁷ *Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület* (SZMKE): zemská maďarská kulturní a osvětová organizace působící v meziválečném Československu a v době druhé světové války. Byla založena 22. 7. 1925 v Komárně, oficiálně však byla organizace státními úřady zaregistrována až v roce 1928. Ustavení SZMKE bylo výsledkem dlouhodobějšího úsilí maďarské menšiny v Československu o založení vlastní ústřední, resp. zemské kulturní organizace. Za předchůdce SZMKE lze de facto označit Slovenský maďarský národní svaz (*Szlovenszkói Magyar Népszövetség*), založenou v roce 1920, která kromě kulturních aktivit vyvíjela i aktivity politické, a Svaz hornozemských spolků (*Felvidéki Egyesületek Szövetsége*), ustavený v roce 1924, které však měly problémy se státní registrací. Při zakládání organizace byly zúročeny i zkušenosti z činnosti Kulturního referátu Ústřední kanceláře (*Központi Iroda*) maďarských stran. Činnost organizace však měla dlouhá léta pouze regionální charakter a její působnost nepřesáhla komárenskou oblast. Hlavními výstupy její činnosti bylo tehdy pouze pořádání ročních veřejných schůzí. Svého největšího rozmachu dosáhla organizace až v letech 1936 až 1938, kdy se její působnost rozšířila prakticky na všechny oblasti Slovenska obývané maďarskou menšinou. V roce 1938 měla již SZMKE své místní pobočky v půldruhé stovce slovenských obcí. Významně se rozšířila i její činnost, která se zaměřila výhradně na aktivity na kulturním poli. Cílem SZMKE bylo udržet a rozvíjet v komunitě československé maďarské menšiny národní uvědomění. Její hlavní pořadatelskou činnost tvořilo především pořádání divadelních představení, veřejných čtení, kulturních a vzpomínkových akcí. Organizace však věnovala pozornost i charitativní činnosti. Po první vídeňské arbitráži se většina místních organizací SZMKE ocitla na území Maďarského království. Na území Slovenského štátu zůstalo přibližně pouze pětiset místních organizací. Jejich činnost byla nejprve zastavena, posléze však byla v roce 1942 v omezené míře opět povolena. V úpadku však byla z počátku i činnost místních organizací SZMKE, které připadly Maďarsku, ale v roce 1940 byla činnost organizace znovu obnovena pod názvem *Széchenyi Magyar Kulturális Egyesület* (Széchenyiho maďarský kulturní spolek; rovněž SZMKE). Činnost organizace definitivně zanikla v roce 1945. (Srov. <http://www.foruminst.sk/> – *lexikon*, heslo *Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület*.)

¹⁸ DOKSzPT, cit. dok. č. 102, s. 448–449.

Ke druhé, tentokrát již širší předvolební schůzce Beneše se zástupci maďarské menšinové politické scény, která proběhla v předvečer prezidentské volby 17. prosince, máme již k dispozici mnohem obsáhlejší informace. O průběhu půl-druhé hodiny trvajících setkání čelných československých maďarských menšinových politiků s ministrem zahraničních věcí v Černínském paláci vypracoval ex-předseda OKSszP Szüllő souhrnnou zprávu, která se zachovala v pozůstalosti jeho písemností. Není zřejmé, za jakým účelem tak šéf společného klubu maďarských poslanců učinil. Na tento svůj souhrn o jednání zástupců OKSszP a MNP s šéfem československé diplomacie a prezidentským kandidátem v jedné osobě Szüllő ne-odkazuje ani ve svém *aide mémoire*, vypracovaném pro maďarské ministerstvo zahraničních věcí koncem prosince 1935, a nezmiňuje jej ani maďarský vyslanec v Praze ve zprávě o postoji maďarských stran k prezidentské volbě maďarskému ministrovi zahraničí z 19. prosince. Zda tak byl dokument postoupen i na Dísz tér, není tedy zřejmé.¹⁹

Předseda společného poslaneckého klubu OKSszP a MNP vyzdvihl, že Beneš deputaci maďarských menšinových politiků přivítal velmi srdečně a ministr zahraničí neskryval uspokojení nad tím, že se mu po předešlé schůzce s předsedou maďarských křesťanských socialistů dostává příležitosti sejít se i s širší politickou reprezentací maďarské menšiny v Československu. Na úvod jednání s předáky maďarské menšinové politiky měl Beneš zúčastněné seznámit se svým postojem k nadcházející prezidentské volbě a principy svého politického programu. Beneš měl před politickými zástupci Maďarů zdůraznit, že nechce být stranickým prezidentem a že by ani nepřijal takovou kandidaturu, jež by se opírala o jednu politickou stranu či politický blok. Proto vyzdvihl svou stávající politickou pozici, kdy se jeho prezidentské kandidatuře dostává podpory nejen od levicových stran včetně komunistů, ale i od katolických lidovců a německých křesťanských sociálů a že tato platforma naplňuje jeho představu být prezidentem politických stran reprezentujících všechny politické světonázory. Stejně tak, jak Beneš před předáky maďarských stran vyzdvihl, je jeho záměrem být prezidentem jak Čechoslováků, tak i všech národnostních menšin žijících v Československé republice. Velký význam proto ministr zahraničních věcí přikládal skutečnosti, že ho podporuje takový politický tábor, v němž jsou zastoupeni Češi, Slováci a Němci, a doufá, že se k nim připojí i Maďaři.²⁰

Beneš měl zástupce maďarské menšinové politické scény ujistit, že uznává jejich postoj, protože ví, co to znamená provádět národnostní politiku a že co

¹⁹ Szüllőho popis průběhu schůzky předáků maďarských menšinových politických stran je publikován v odkazované sbírce dokumentů k dějinám OKSszP. Viz DOKSszPT, dok. č. 103, *Prága, 1935. december 17. Feljegyzés három magyar képviselő E. Beneš külügyminiszter, köztársasági elnökjelölttnél tett látogatásáról*, s. 450–453. (Jedná se o nepodepsaný strojopisný koncept s vícero menšími úpravami. Srov. stručný popis originálu dokumentu, tamtéž, s. 453.)

²⁰ DOKSszPT, cit. dok. č. 103, s. 450.

znamená národní cítění, které „*ctí u sebe a honoruje u jiných*“. V kontextu této skutečnosti proto obhajoval svůj základní cíl, kdy se chce jako prezident v zájmu republiky bránit vůči takovým politickým snahám, které by chtěly jakkoliv omezit demokracii v zemi, protože v udržení demokratických principů vidí nejen zachování republiky samotné, ale i garance pro dostatečné uplatnění se maďarské menšiny ve společensko-politickém životě Československé republiky. Szüllő měl nato ministra zahraničních věcí upozornit, že prakticky totéž měl ve svém posledním parlamentním exposé přednést i výkonný předseda Maďarské národní strany Jaross.²¹

Během jednání měli postupně všichni zúčastnění zástupci maďarské menšinové politické scény před kandidátem na prezidenta republiky shodně vyzdvihnout, že z hlediska problematiky naplňování národnostním menšinám přiznaných práv v praxi považují za nejvážnější problém časté svévolné obcházení platných příslušných legislativních předpisů týkajících se národnostních menšin státní byrokracií nižší instance. Za další vážnou překážku, limitující možnost důvěry politických představitelů maďarské menšiny z jejích „národních“ stran ve stávající vládní struktury, byla zástupci maďarských stran na jednání s Benešem označena účelová podpora státu pseudomaďarským spolkům, jejichž prostřednictvím se má stávající vládní politická reprezentace snažit vyřešit kulturně-společenské požadavky ma-

²¹ Tamtéž. Jedná se o Jarossovo exposé na 17. schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění ve čtvrtém volebním období 6. 12. 1935 v rámci rozpravy o státním rozpočtu pro rok 1936 a o prohlášení ministra financí Karla Trapla ze 14. 11. 1935. Výkonný předseda MNP Andor Jaross ve svém exposé poukázal zejména na nerovný přístup k maďarské menšině ve srovnání s menšinou německou a Rusíny na Podkarpatské Rusi, který dokladoval na nejviditelnějším příkladu, a to rozličné skutečnosti na železnici v oblastech německých, rusínských a maďarských, co se týče užívání dvojjazyčných nápisů. Zatímco podle Jarosse měly být v oblastech obývaných německou menšinou a na Podkarpatské Rusi názvy měst a obcí, jakož i ostatní oznámení a výzvy ve stanicích dvojjazyčné, v maďarských oblastech nemělo být používání maďarského menšinového jazyka dodržováno tak důsledně, jak měl dokumentovat jím předložený fascikl žádostí maďarského obyvatelstva 185 obcí. Jaross poukázal i na majetkovou újmu maďarské menšiny ve prospěch československého národa, která měla za uplynulých cca 17 let trvání republiky dosáhnout 5 miliard korun. Proto v této souvislosti vládu vyzýval k rovnocennému přístupu státu k maďarské menšině: „*Maďarské etnikum musí byť posviatné každému inému národu, ani my sa nechceme vmiešovať do života iného národa. Treba vrátiť maďarskej menšine aspoň postupne to, čo ona v republike stratila na národnom majetku. Nevráťte to tým, ktorým ste to vzali, ale dajte to tým, ktorým ste to sľúbili: maďarskému sedliakovi a maďarskému delníkovi. Títo sú dnes nositeľmi maďarského života. Za existenciu maďarskej menšiny a za jej vývoj neodpovedáme len my, ktorí sa tešíme dôvere nášho ľudu, ale i vy, ktorí vykonávate moc, ba v prvom rade vy.*“ [(K Jarossově exposé srov. *Těsnopisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé* (dále jen TZ PS NS), IV. volební období (dále jen IV. VO), 1.–2. zasedání (dále jen „zas.“ 1.–2.), Schůze 1–30. (dále jen „sch.“ 1–30.), (Od 18. 6. 1935 do 28. 2. 1936), Praha 1936, *Těsnopisecká zpráva o schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé v Praze v pátek dne 6. 12. 1935*, s. 1–80, resp. 42–45 a příloha k uvedené těsnopisecké zprávě, s. 81–98, resp. 95–98 (text Jarossova exposé v maďarštině)].

d'arské menšiny. Zástupci maďarských stran se ohrazovali zejména proti tzv. Masarykově maďarské akademii (*Masaryk Akadémia*),²² jejíž ustanovující organizační základna měla být podle nich tvořena maďarskými emigranty, angažovanými v éře Károlyiho republiky²³ a Republiky rad,²⁴ a ke stávajícím vládním kruhům loajálními, postupně odnárodňujícími se Maďary. Takovou „promaďarskou“ politiku označili předáci maďarských stran za falešnou a protestovali proti ní.²⁵

Jak proti těmto výtkám maďarských menšinových politiků Beneš reagoval, se Szüllöho zpráva o tomto jednání Maďarů s ministrem zahraničních věcí nezmiňuje. Beneš měl nicméně následně podtrhnout, že problematika menšinových práv byla a je pod kontrolou mezinárodního společenství prostřednictvím Společnosti

²² *Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság* (Československá maďarská vědecká, literární a umělecká společnost), zkráceně *Masaryk Akadémia* (Masarykova akademie), maďarská vědecká a vzdělávací instituce v meziválečném Československu, založená z finančního daru prezidenta Masaryka ve výši jednoho miliónu korun 1. 11. 1931. Jejím ustanovení předcházelo Masarykovo prohlášení v Lučenci v září 1930, že u příležitosti svých osudesátých narozenin hodlá podpořit významným finančním darem jednu maďarskou vědeckou a uměleckou společnost. Vzhledem k tomu, že velkou část členů tvořili stoupenci aktivismu, což se podepsalo i na jejím celkovém charakteru, nesli její existenci i činnost opoziční maďarské menšinové strany s nelibostí. Akademie sestávala ze tří sekcí: vědecké, literární a umělecké. Masarykova maďarská akademie měla ambice stát se maďarskou slovenskou akademií věd, nicméně vzhledem k tomu, že velká část členů její vědecké sekce neměla dostatečnou vědeckou kvalifikaci, nemohla tomuto svému cíli plně dostát. Významnějšími byly její literární a vědecká činnost, organizace výstav výtvarného umění, finanční podpora spisovatelů a výtvarných umělců a také vydávání kvalitních publikací. Po první vídeňské arbitráži zůstala na Slovensku jen malá část jejich členů. Maďarská akademie se dostala pod přísnou státní kontrolu a do jejího čela byl postaven vládní komisař. Po druhé světové válce byla rozpuštěna Slovenskou národní radou a její majetek byl zkonfiskován. (Srov. <http://www.foruminst.sk/> – *lexikon*, heslo *Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság*.)

²³ Roz. Maďarskou lidovou republiku, vzešlou z chryzantémové revoluce na podzim roku 1918. Byla vyhlášena Maďarskou národní radou 16. 11. 1918. Trvala do 21. 3. 1919 a během této doby se na chodu země podílely dva vládní kabinet: hraběte Mihálye Károlyiho (kabinet byl jmenován již 31. 10. 1918 uherským palatinem Josefem Habsburským a původně složil slib věrnosti uherskému králi Karlovi IV.; funkční období kabinetu skončilo 19. 1. 1919) a nestraníka Dénese Berinkeyho. Dne 11. 1. 1919 pověřila Národní rada Mihálye Károlyiho dočasnou hlavou státu v prezidentské funkci.

²⁴ Maďarská republika rad trvala od 21. 3. 1919 do 1. 8. 1919. Po celou dobu trvání Republiky rad stála v jejím čele Revoluční řídicí rada, revoluční vláda v čele se Sándorem Garbaim, bývalým sociálnědemokratickým centristou, sestávající z lidových komisařů. Nejznámější osobností Republiky rad byl lidový komisař pro zahraniční záležitosti Béla Kun.

²⁵ DOKSZPT, cit. dok. č. 103, s. 451. Maďaři však v této souvislosti přiznávali *de facto* i nejednotnost maďarské menšiny, která se projevovala – jak bylo výše již stručně poukázáno – i ve slábnoucí podpoře „národních“ maďarských stran mezi maďarsko jazyčným obyvatelstvem, jejíž část inklinovala k československým stranám. K jejich vztahu k Čechům, resp. k české větvi československého národa totiž v případě českého národa vyzdvihli skutečnost, že mezi jejich příslušníky neexistuje národní boj. (Srov. tamtéž.)

národů. Přičemž ministr zahraničí měl v této souvislosti vyzdvihnout i svou roli v pozici stávajícího předsedy této mezinárodní organizace, v níž se snaží – jak měl Beneš podtrhnout – vždy následovat závazky na poli mezinárodněprávní ochrany práv národnostních menšin vyplývající z mírových smluv a z jejich signace.²⁶ Beneš přitom upozornil, že na rozdíl od politických tendencí vlád států, jako jsou Polsko, Rumunsko a Království SHS, které mají tendence vyvázat se z těchto mezinárodních závazků, je jeho politika postavena vždy výhradně na platformě mezinárodní kontroly národnostní otázky. Maďaři pak také při této příležitosti vyzdvihovali svůj příznivý poměr k české větvi československého národa, s odkazem na to, že mezi Maďary a Čechy neexistuje ani sociální, ani národní boj. Naproti tomu jejich poměr ke Slovákům měl být poznamenán tím, že Slováci si domnělé křivdy na svém národě chtějí kompenzovat jejich politikou vůči menšinovým Maďarům, která se projevuje snahami reslovakizovat ty, co byli po staletích Maďary.²⁷

Další část rozhovoru mezi prezidentským kandidátem Benešem a politickými předáky obou maďarských menšinových politických stran se měla týkat jejich memoranda shrnujícího požadavky politické reprezentace maďarské menšiny především z oblasti menšinového kulturního života. Podle Szüllóho záznamu o průběhu schůzky s ministrem zahraničí se měl Beneš podrobně zabývat každým jednotlivým bodem maďarského memoranda a postupně měl rozhodnou formou vyjádřit svůj názor, že předložené požadavky maďarské menšiny zcela korespondují s těmi zá-

²⁶ K legislativní ochraně práv národnostních menšin bylo Československo povinováno závazky, plynoucími z mezinárodních smluv. Ty byly uzavřeny v rámci versailleského mírového systému, jejíž součástí byly vedle mírových smluv i smlouvy na ochranu národnostních menšin mezi vítěznými středo- a jihovýchodoevropskými státy a dohodovými mocnostmi. Československo tyto smlouvy podepsalo současně se saintgermainskou mírovou smlouvou mezi čelnými mocnostmi spojenými a přidruženými a Rakouskem. Podpis smlouvy o ochraně menšin Československem, jako státem nástupnickým, byl uvozen závazkem stvrzeným již připojením podpisů jeho zástupců pod znění rakouské mírové smlouvy. Ustanovení saintgermainské mírové smlouvy, zařazené do československé Sbírký zákonů a nařízení pod číslem 507, resp. článek 57 oddílu III. části III. smlouvy (viz Sb. z. a n., roč. 1921, s. 1853–2300) uvádělo, že: „*Stát československý tím, že svoluje k jejich zařazení do smlouvy s Čelnými mocnostmi spojenými a sdruženými, přijímá ustanovení, která tyto mocnosti budou pokládati za nutná k ochraně zájmů těch obyvatelů v Československu, kteří se od většiny obyvatelstva liší rasou, jazykem neb náboženstvím.*“ (Srov. tamtéž, s. 1925.) Základní rámce tohoto závazku československého státu byly definovány ve smluvním dokumentu s oficiálním názvem *Smlouva mezi Čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem podepsaná v Saint-Germain-en-Laye 10. září 1919*, která byla z československé strany podepsána předsedou vlády Karlem Kramářem a ministrem zahraničních věcí Edvardem Benešem, kteří na podpisovém aktu zastupovali prezidenta republiky Tomáše Garrigua Masaryka. (Srov. Sb. z. a n., roč. 1921, s. 2301–2315.) Československo se v čl. 2 této smlouvy zavázalo, že poskytne všem obyvatelům úplnou a naprostou ochranu jejich života a svobody bez ohledu na jejich původ, státní občanství, jazyk, rasu nebo náboženství a právo volně vyznávat jak veřejně, tak soukromě jakékoliv vyznání, náboženství nebo víru, jejichž vykonávání nebude v nesohodě s veřejným pořádkem a dobrými mravy. (Tamtéž, s. 2305.)

²⁷ DOKSžPT, cit. dok. č. 103, s. 451.

kladními principy, ke kterým se sám hlásí a jimž chce plně sloužit i ve funkci prezidenta republiky, bude-li do tohoto nejvyššího úřadu zvolen. Předáky maďarských menšinových politických stran nicméně v souvislosti s předloženými požadavky upozornil na omezenou ústavněprávní roli hlavy státu, ale vyzdvihl v této souvislosti, že ze své strany může znovu prohlásit, že on si přeje být aktivním prezidentem, což je právě příčinou – jak měl Beneš podotknout – animozity vůči jeho osobě ze strany některých politických subjektů, které by na Hradě viděly mnohem raději nějakou loutku, resp. důvodem toho, proč nemůže být hladce zvoleným prezidentem. Předáky maďarské menšinové politické scény pak ujistil, že jako možný budoucí prezident republiky najde v každém případě způsob, jak svůj postoj uplatnit i ve správě země.²⁸

Na závěr Beneš představitelům maďarské menšinové politiky zdůraznil, že jako prezident republiky jim bude kdykoliv srdečně k dispozici, neboť je mu jasné, že v memorandu obsažené požadavky obsahují jen zlomek celého komplexu otázek spojených s menšinovou problematikou a ujistil, a zároveň i slíbil, že on bude srdečně podporovat oprávněné požadavky menšin i na poli hospodářském a právním, na co měl Beneš dát podle předsedy poslanců maďarských stran na této schůzce quasi i své slovo. Beneš přitom platnost svého slibu podepřel jak mezinárodněpolitickou, tak i vnitropolitickou vahou své osobnosti, která by měla být dostatečnou zárukou toho, že své slovo dodrží. Ministra zahraničí mělo přitom potěšit čelnými představiteli maďarské menšinové politické scény tlumočené překvapení nad tím zjištěním, jak československý národ, který je Benešovi za mnoho vděčný, zpochybňoval v uplynulých dnech jeho prezidentskou kandidaturu, resp. vyjádřeně ujištění toho, že Maďaři si dokáží cenit toho, co všechno Beneš pro československý národ z československého hlediska znamená.²⁹

Beneš na závěr půldruhé hodiny trvající schůzky s politickými předáky maďarských menšinových politických stran neměl od Maďarů požadovat žádný konkrétní slib v souvislosti s předčasnou volbou nové hlavy státu a konkrétním slibem se s Benešem v Černínském paláci nerozloučili ani maďarští političtí předáci. Na samotný závěr schůzky měl jen expředseda maďarských křesťanských socialistů Szüllő ministru zahraničí říci následující: „*pane ministře, my jsme byli vždy otevřenými a rovnými protivníky a takovými také zůstaneme*“.³⁰

O společné schůzce představitelů obou maďarských menšinových politických stran hovořil po prezidentské volbě v Budapešti s redaktorem maďarského deníku *Az Est*, Petschauer Attilou,³¹ výkonný předseda Maďarské národní strany

²⁸ Tamtéž, s. 451–452.

²⁹ Tamtéž, s. 452.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Jedná se o světoznámého meziválečného maďarského šermíře. V letech 1928 a 1932 byl členem vítězného šermířského družstva na olympijských hrách v Amsterdamu a v Los

Andor Jaross. Výkonný předseda MNP Jaross poskytl redaktorovi deníku *Az Est* tento rozhovor po svém příjezdu do Budapešti večer 19. prosince 1935 v salonu hotelu, kde se ubytoval. K jednáním zástupců OKSzP a MNP s prezidentským kandidátem Edvardem Benešem uvedl následující: „*Je choulostivé o otázce [roz. o podrobnostech návštěvy maďarských politických stran u Beneše] hovořit, protože tehdy, kdy jsme s Benešem jednali, byl ještě ministrem zahraničních věcí Československa. Dnes je prezidentem republiky. Domnívám se, že to, co nám tehdy řekl jako ministr zahraničí, bylo do jisté míry i programovým bodem jeho prezidentství... Než jsme se pustili do meritorních jednání, Beneš nám řekl následující: ‚Pánové znají mé, v mezinárodním smyslu chápané demokratické cítění. Toto myšlení mi zneumožňuje, abych se ztotožnil s tím československým šovinistickým proudem, který ještě i dnes staví proti sobě Němce a Čechy, Slováky a Maďary, jako za časů bývalé monarchie. Všechny odvislé otázky posuzuji z hlediska vyšší demokracie a odvislé otázky nepovažuji za neřešitelné.‘* Jednání jsem byl přítomen z pozice výkonného předsedy Maďarské národní strany. Jménem naší strany a jménem Maďarství jsem Benešovi sdělil naše požadavky. V první řadě jsem žádal garance, aby byl zaručen kulturní rozvoj Maďarstva, a to rozvoj školství, používání maďarského jazyka, a aby naše kulturní instituce byly zachovány. Beneš se ve své odpovědi přihlásil k masarykovské politice³² a prohlásil, že maďarské požadavky, související s menšinovými právy, jež jsou zaručeny mírovou smlouvou, shledává oprávněnými... Beneš přislíbil, že v případě jeho zvolení prezidentem, bude-li mít k tomu ústavněprávní možnost, oprávněné požadavky splní.“³³

Angeles. Řadu úspěchů dosáhl i na mistrovstvích Evropy, jak v soutěžích družstev, tak v individuálních soutěžích. Jako člen Národního klubu šermířů (*Nemzeti Vívó Club*) reprezentoval v letech 1928–1931 celkem sedmnáctkrát svou vlast v národních barvách, mistrovství však nikdy nevyhrál. Po odchodu ze sportovního světa se stal spolupracovníkem deníku *Az Est*. Byl známou postavou uměleckého světa a díky svému vystupování zavládl příčinu pro vznik nesčetných anekdot vážících se k jeho osobě.

³² K masarykovské politice, jejíž jednou z hlavních priorit bylo vyřešení národnostní otázky. (Srov. Esti Újság, roč. 3, č. 294, 20. 12. 1935, s. 1–2, resp. 1, *Benes köztársasági elnök... – Esterházy a Czernin-palotában.*)

³³ *Az Est*, roč. 26, č. 292, 20. 12. 1935, s. 1–2, *Mit tárgyalt Benes megválasztása előtt a magyar képviselőkkel? – Jaross képviselő elmondja a Benessel való tárgyalás történetét – „A függőkérdéseket nem tartom megoldhatatlannak“.* Většinu uvedené pasáže z deníku *Az Est* cituje též Kahánek, byť stylisticky upraveně: „*Mluvíti o podrobnostech návštěvy maďarských politických stran v Černínském paláci je mimořádně choulostivé, protože v době tohoto jednání byl Dr. Beneš ještě ministrem zahraničí Česko-slovenska, dnes však už je prezidentem republiky. Rozhodně jsem však přesvědčen, že to, co tehdy Beneš před námi rozvinul, odpovídá jeho prezidentskému programu. Na začátku porad Beneš nám řekl: ‚Pánové znají mé demokratické cítění. Všechny problémy posuzuji s hlediska demokracie a soudím, že všechny otevřené otázky možno řešit.‘* Já jako úřadující předseda maďarské národní strany, žádal jsem jménem své strany i jménem Maďarstva především od Beneše záruky, aby byl zaručen kulturní rozvoj Maďarstva, myslel jsem tu hlavně na rozvoj maďarského školství a používání maďarského jazyka a na ochra-

Budapešť potvrzuje přání jednotného postupu OKSzP a MNP v prezidentské volbě – trvajícím Szent-Iványův vzdor

Po schůzi předáků maďarských menšinových stran u Beneše v Černínském paláci pokračovala od šesté hodiny podvečerní porada maďarských zákonodárců. I o průběhu tohoto jednání maďarských volitelů jsou k dispozici pouze velmi skoupé informace. Szüllő ve svém *aide memoire* pouze konstatuje, že zákonodárce informoval o průběhu jednání s ministrem zahraničí, a že se obě politické strany dohodly na podpoře jeho prezidentské kandidatury. Wettsteinova zpráva se o podvečerním pokračování schůze zákonodárců a jejich dohodě na definitivním postoji v prezidentské volbě nezmiňuje.³⁴

Stanovisko zákonodárců obou maďarských stran na bázi dojednané jednotné podpory Benešovy kandidatury v prezidentské volbě potvrzoval následně i společný deník maďarských opozičních stran *Prágai Magyar Hírlap*, který ve svém vydání z 18. prosince 1935 své čtenáře informoval: „*Den před prezidentskou volbou konal společný klub křesťansko-socialistických, maďarsko-národních a spišsko-německých zákonodárců v Praze schůzi pod vedením dr. Gézy Szüllőho. Schůze se zabývala pozváním ministra zahraničních věcí, újmami na právech národnostních menšin a hledala způsob, jak by bylo možné zajistit nápravu těch nejakutnějších ran. V poledne byla schůze přerušena a poslanci Národního shromáždění dr. Géza Szüllő, Andor Jaross a János Esterházy vyhověli pozvání, které obdrželi a dostavili se do Černínského paláce, kde půldruhé hodiny jednali s ministrem. Poté společný maďarský parlamentní klub pokračoval ve své schůzi a bylo rozhodnuto, že v prezidentské volbě podpoří kandidaturu ministra zahraničí Beneše, který je oproti kandidátovi jednostranné československé nacionalistické národní rady zastáncem demokratické vládní formy.*“ Podle citovaného Szüllőho *aide memoire* pro Dísz též se však nemělo jednat o běžnou politickou zprávu deníku, nýbrž o společné oficiální komuniké obou maďarských stran. Nutno pak také dodat, že zákonodárci OKSzP a MNP na společné schůzi svých parlamentních klubů současně konstatovali, že jejich dohoda na jednotné podpoře Edvarda Beneše v prezidentské volbě nemění opoziční politickou linii obou politických subjektů.³⁵

nu našich kulturních institucí. Beneš ve své odpovědi vyslovil se pro politiku masarykovskou a zdůraznil, že uznává oprávněnost maďarských požadavků. Jsme přesvědčeni, že Beneš ve své funkci presidenta republiky tato přání, pokud k tomu bude mít ústavně právní možnost teď splní.“ (Srov. F. KAHÁNEK, *Zákulisí prezidentské volby Dr. Beneše*, Praha 1939, s. 87.)

³⁴ MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, resp. cit. dok. 869/res. pol./1935, Szüllőho *aide memoire*, fol. 4 (s. 2).

³⁵ Srov. PMH, roč. XIV, č. 290 (3842), 19. 12. 1935, s. 2, *Pártjaink állásfoglalása*; MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, resp. cit. dok. 869/res. pol./1935, Szüllőho *aide memoire*, fol. 6 (s. 3). (Výtřížek citovaného novinového článku je rovněž připojen k citované archivní složce MOL k problematice postojů maďarských menšinových politických stran k prezidentské volbě. Srov. MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, fol. 11.) a Esti

Navázaný kontakt mezi ministrem zahraničí a tehdy již jistým budoucím prezidentem republiky Benešem a opozičními maďarskými menšinovými politiky sliboval obrat v dosavadním přístupu prohradních vládních špiček k maďarské menšinové politické scéně a minimálně nastolení doposud absentujícího společného dialogu obou stran. Společné shody opozičních maďarských zákonodárců na podpoře Edvarda Beneše v prezidentské volbě však nebylo přeci jen dosaženo tak jednoduše, jak by ze Szüllőho zprávy mohlo vyplývat. Další sled událostí nasvědčuje tomu, že podvečerní schůze maďarských zákonodárců nemohla přeci jen skončit jednoznačným souhlasem s jednotným postupem všech volitelů obou maďarských stran při volbě nové hlavy státu. Podle všeho problém podpořit následujícího dne ve Vladislavském sále Pražského hradu při volbě nového prezidenta republiky osobu ministra zahraničí Beneše neměl jen šéf Maďarské národní strany a místopředseda poslanců obou maďarských menšinových politických subjektů Szent-Ivány.

Ve stejnou dobu, kdy Na Rejdišti³⁶ pokračovala schůze maďarských zákonodárců po jednáních maďarských menšinových politických lídrů s prezidentským kandidátem Benešem, byla z maďarského vyslanectví v Praze odeslána do Budapešti na Dísz tér Szent-Iványem požadovaná telegrafická zpráva. Wettstein informoval maďarského ministra zahraničních věcí Kányu o vzdoru MNP proti budapešťskému souhlasu s tím, aby maďarští zákonodárci podpořili v prezidentské volbě Beneše a žádal okamžitou odpověď. Právě tato Wettsteinova telegrafická zpráva vypovídá nejvíce o nastalé vyhrocené situaci v bloku maďarských menšinových stran v den před prezidentskou volbou. Szent-Ivány v ní jménem všech poslanců MNP včetně Nitsche³⁷ – jak úvod telegrafické zprávy zdůrazňoval – do Budapešti

Újság, roč. 3, č. 294, 20. 12. 1935, s. 1–2, resp. 1, *Benes köztársasági elnök... – Esterházy a Czernin-palotában.*

³⁶ Míneň budova dnešní Pražské konzervatoře v Praze v uličce Na Rejdišti za dnešním Rudolfínem, kde byly zřízeny prostory pro poslanecké kluby. Shodně se však tehdy – Na Rejdišti /Rejdiště – nazývalo i dnešní pražské Nám. Jana Palacha, kde se nacházela budova Poslanecké sněmovny Národního shromáždění (Rudolfínium), resp. kde byl hlavní vchod do budovy sněmovny poslanců.

³⁷ MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, resp. 840/res. pol./1935, *Magyar pártok fellépése a csehszlovák elnökválasztásnál*, fol. 15–18, viz telegrafickou zprávu maďarského vyslance v Praze Wettsteina č. 43 ministru zahraničních věcí Kányovi ze 17. 12. 1935 z 18. hodiny (zpráva byla v Budapešti dešifrovaná v 18 hodin 30 minut), fol. 18. Oba zmínění politici, Szent-Ivány a Nitsch figurují ve zprávě pod krycími jmény (Szent-Ivány – „Ádám“; Nitsch – „Frigyes“; zatímco předsedu společného poslaneckého klubu maďarských stran lze na základě dalších dokumentů snadno identifikovat pod jeho krycím jménem, rozklíčování krycího jména „Frigyes“ není až tak snadné. To, že se pod krycím jménem „Frigyes“ skrývá šéf ZDP organizačně přičleněné k MNP, lze odvodit na základě archivních dokumentů z téže archivního fondu a z téže složky, týkajících se parlamentních voleb v roce 1935, resp. vyjednávání mezi maďarskými menšinovými stranami o kandidátech na seznam společné kandidátní listiny a kandidátech do druhé skrutinia. Navíc již samo o sobě jméno „Frigyes“, tj. česky „Fridrich“, napovídá

přes Wettsteina tlumočil: „*Projevené přání v souvislosti s prezidentskou volbou se může zakládat pouze na jednostranné informaci, jež byla dána bez dotázaní se [Maďarské] národní strany a bez jejího vědomí.*“³⁸ Vyslancova zpráva maďarskému ministrovi zahraničí sdělovala, že přání Budapešti, tj. volba Beneše, je pro poslance MNP včetně poslance ZDP přičleněné k Maďarské národní straně proti jejich svědomí a je taktéž nemožná z věcných důvodů.³⁹

Wettsteinova telegrafická zpráva z podvečera 17. prosince 1935 šéfovi maďarské diplomacie dokladuje rovněž to, že předseda poslanců maďarských stran Szüllő prezentoval podporu Beneše v prezidentské volbě na jednáních maďarských zákonodárců v průběhu předvolebního dne jako přání Budapešti. Nicméně jak bylo výše vidět, maďarský ministr zahraničí Kánya přenechal nakonec iniciativu maďarským menšinovým politikům a ponechal jim v prezidentské volbě volnou ruku. Jak bude níže patrné, primárním cílem Budapešti byl především jednotný postup obou maďarských menšinových politických subjektů při prezidentské volbě.

Věcné důvody, kvůli nimž se podle Szent-Iványe zdráhali údajně všichni poslanci MNP – v telegrafické zprávě se hovoří pouze o poslancích, dá se však předpokládat, že výraz „poslanec“ (maď. „*képviselő*“) zde substituuje výraz „zákonodárce“ – podpořit v prezidentské volbě šéfa Černínského paláce, byly shrnuty do čtyř bodů. Na prvním místě se Szent-Iványe odvolával – byť t.č. již v podstatě ne zrovna aktuálně – především na skutečnost, že Benešova volba je nejistá i s maďarskými hlasy.⁴⁰ Jak bylo výše vidět, byla to původní základní podmínka souhlasu Budapešti s podporou Benešovy kandidatury, byť není zcela zřejmé, jakým způsobem byla první instruktaž z Budapešti z 10. prosince 1935 o tento bod, který v citované původní telegrafické zprávě z maďarského ministerstva zahraničí nefiguroval, rozšířen. Podle Szent-Iványe by současně maďarské menšinové strany v případě, pokud by v prezidentské volbě podpořily Edvarda Beneše, znemožnily tímto svým postojem i situaci promaďarsky orientovaných slovenských Němců, a to vzhledem k tomu, že SdP, reprezentující drtivou většinu československých Němců, není ochotna hlasovat spolu s komunisty na společného prezidentského kandidáta.⁴¹ Szent-Iványe tvrdil, že podpora Beneše v prezidentské volbě Maďarskou národní stranou by nebyla ospravedlnitelná ani před jejími voliči.⁴² Politický lídr MNP poukazoval i na skutečnost, že Benešovy sliby učiněné delegaci maďarských stran ohledně jimi přednesených požadavků jsou s ohledem na stávající poměr sil na

dá, že by se mohlo jednat o krycí jméno přidělené politikovi německé národnosti. Nicméně tento aspekt nemusel být samozřejmě důvodem přiřazení tohoto jména spišskému Němci Nitschovi.

³⁸ Tamtéž, fol. 18.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Tamtéž, bod 1 cit. telegrafické zprávy (TZ).

⁴¹ Tamtéž, bod 3 cit. TZ.

⁴² Tamtéž, bod 4 cit. TZ.

československé vnitropolitické scéně nesplnitelné.⁴³ S odkazem na zmíněné skutečnosti proto poslanci MNP žádali přes Wettsteina změnu „přání“ odpovědných činitelů v Budapešti, alespoň pro Maďarskou národní stranu. Alespoň to takto přes Wettsteina do Budapešti tlumočil Szent-Ivány.⁴⁴

Budapešť na vyslancovu urgentní telegrafickou zprávu z podvečerní šesté hodiny odpověděla za dvě a půl hodiny, v půl deváté, resp. ve čtvrt na deset.⁴⁵ Šéf maďarské diplomacie v něm potvrdil, že „*nezbytným předpokladem přání [odpovědných činitelů v Budapešti] byla dohoda maďarských stran a zcela jednotný společný postup*“ a dodal, že by za žádných okolností nemohl souhlasit s tím, aby každá strana postupovala separátně. Maďarský ministr zahraničních věcí pak s ohledem na tento základní rámec přání Budapešti maďarskému vyslanci zdůraznil, že nadále trvá na společném postupu maďarských stran. Kánya v této souvislosti Wettsteina informoval, že pokud by jím v Praze „*v tomto směru vyvíjený nátlak*“ zůstal bez úspěchu, ať pak v takovém případě vyzve obě politické strany, aby se v prezidentské volbě zdržely hlasování.⁴⁶

S ohledem na porady Esterházyho a Szüllóho v Budapešti 16. prosince 1935, resp. na Szüllóho aktivity na podporu Benešovy kandidatury jak na maďarském ministerstvu zahraničních věcí, tak mezi zákonodárci OKSzP a MNP, měl být tedy Dísz térem žádaný jednotný postup zákonodárců obou maďarských politických stran v prezidentské volbě v Československu naplněn jednotnou podporou Edvarda Beneše, tj. všichni volitelé OKSzP a MNP měli na základě instrukce maďarského ministra zahraničních věcí odevzdat následující den na Hradě svůj hlas Benešovi. Transparentněji to dokladuje strojopisná předloha odkazované telegrafické zprávy maďarského ministra zahraničí, upravená dodatečně vlastnoručně přepsanými částmi textu do podoby, v němž byla zpráva vyslanci Wettsteinovi do Prahy nakonec odeslána. Nicméně přesto bylo konečné znění zprávy přeci jen striktnější, než v případě jejího konceptu. Zatímco předloha ministrovy telegrafické zprávy hovořila o žádaném jednotném postupu prakticky jen pro případ jasných šancí na Benešovo zvolení prezidentem, umožňující *de facto* takovou interpretaci budapešťské instrukce, že v opačném případě mají volitelé OKSzP a MNP v prezidentské volbě volnou ruku, její odeslaná verze žádala jednotný postup zákonodárců obou maďar-

⁴³ Tamtéž, bod 2 cit. TZ.

⁴⁴ Tamtéž, posl. cit., dok.

⁴⁵ Telegram byl odeslán ve 21 hodin 15 minut. Srov. MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, resp. cit. dok. 840/res. pol./1935, telegrafická odpověď maďarského ministra zahraničních věcí Kányi č. 61 ze 17. 12. 1935 maďarskému vyslanci v Praze Wettsteinovi (srov. zde tamtéž, dok. 43, fol. 18), fol. 16.

⁴⁶ Tamtéž. Telegrafická zpráva byla do Prahy nakonec nikoliv odtelegrafována, ale tlumočena na základě připsané žádosti na předlohu telegramu rychlejší cestou, telefonicky. (Srov. tamtéž, fol. 15, předloha telegrafické zprávy.)

ských stran anebo zdržet se hlasování, tj. alternativní hlasování pro jiného kandidáta nebylo připuštěno.⁴⁷

Dlouhá noční vyjednávání maďarského vyslance s politickým lídrem MNP – ve znamení nejistého výsledku

Úkolem maďarského vyslance v Praze v předvečer společné schůze poslanecké sněmovny a senátu československého Národního shromáždění u příležitosti předčasné volby nového prezidenta republiky bylo tedy pokusit se ještě na poslední chvíli dosáhnout buď jednotné podpory Edvarda Beneše v prezidentské volbě všemi zákonodárci obou maďarských menšinových politických stran, což bylo nyní jasnou prioritou Budapešti, anebo v případě trvající nejednotnosti v bloku maďarských stran přimět vůdčí představitele OKSzP a MNP, aby alespoň zajistili jednotný pasivní postoj svých zákonodárců při volbě nového prezidenta republiky. Že to byl nelehký úkol, dokladuje následující běh událostí, který dokumentuje citovaná zpráva maďarského vyslance z 19. prosince 1935 shrnující pro Dísz tér vývoj postoje maďarských menšinových politických stran k prezidentské volbě.

V předvečer volby Masarykova nástupce bylo již také zřejmé, že zvolení československého ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše novou hlavou státu je již prakticky jisté. O aktuálních a zásadních změnách poměru sil na politické scéně byl na večeri u japonského diplomatického zástupce informován od svých zahraničních kolegů i maďarský vyslanec Wettstein. Ten se zde měl dozvědět o ochotě řuďáků podpořit nakonec ve volbě Beneše a také o tom, že „*se Hodžovi podařilo na schůzi agrárníků prosadit, že z prezidentské volby neučiní stranickou otázku*“. Wettstein současně zjistil, že v diplomatických kruzích kolovala i zpráva, že i maďarské menšinové politické strany již Benešovi slíbily, že ho v prezidentské volbě podpoří.

⁴⁷ Původní znění předlohy ministrovy telegrafické zprávy vyslanci do Prahy byl však do datečně upraven, o čemž svědčí dochovaná předloha textu telegrafické zprávy. Doslovné znění odeslané telegrafické zprávy z Dísz tér do Prahy bylo následující: „*Nezbytným předpokladem přání byla dohoda maďarských stran a zcela jednotný postup. V žádném případě bych nemohl souhlasit se separátní akcí obou stran a trvám na jednotném postupu. Pokud by v tomto směru vyvíjený nátlak Jeho Excellence* zůstal neúspěšný, je třeba strany instruovat, aby se zdrželi hlasování.*“ (Srov. tamtéž; * v textu telegramu je užito doslova „*Méltóságod*“, tj. „*Jeho Slovnost*“, tehdy v maďarštině typické zdvořilostní oslovení, a to i nadřizeného k podřízenému, pro atypičnost tohoto oslovení v češtině v tomto kontext byl výraz v překladu nahrazen výrazem „*Jeho Excellence*“, tj. oslovením příslušející vyslancům.) Předloha telegrafické zprávy byla tato: „*Budte tak laskav a sdělte dotyčným, že v žádném případě nesouhlasím se separátní akcí obou maďarských stran a trvám na společném postupu. Budte tak laskav a vyvíjejte na ně nátlak v tom směru, aby se dohodli na společné platformě. Poznávám, že v tom případě, kdy by se zdálo být Benešovo zvolení nejisté i s maďarskými hlasy, považuji přání za bezpředmětné.*“ (Srov. tamtéž, fol. 15.)

V Praze působící diplomaté tak již byli přesvědčeni, že zvolení Beneše novým prezidentem je již zajištěno.⁴⁸

Dne 17. prosince 1935, tedy v den před prezidentskou volbou, došlo skutečně k významným přesunům na předvolební politické šachovnici v jednoznačný prospěch Benešovy kandidatury. Dvouhodinová schůzka Andreje Hlinky s Benešem a předběžné hlasování zákonodárců HSL'S na jejich podvečerní schůzi, v němž s dvoutřetinovou většinou zvítězil Edvard Beneš,⁴⁹ dávaly velkou naději, že se nakonec ľudáci postaví na Benešovu stranu. K velkým posunům docházelo i u agrárníků a v pět hodin odpoledne tak už premiér Hodža mohl s úlevou tlumočit osobně Benešovi doznání uvnitř agrární strany, že to, jak se agrárníci postavili k prezidentské volbě, „*bylo nemoudré, nepromyšlené, byla jen taková impasse*“.⁵⁰ V devět hodin večer se s Benešem sešli i čelní představitelé vedení agrárníků, Rudolf Beran a Josef Černý, kteří ministři zahraničí potvrzovali, že Němec je ochotný vzdát se své prezidentské kandidatury.⁵¹

Během Wettsteinovi návštěvy u japonského diplomatického zástupce dorazila do Prahy odpověď z maďarského ministerstva zahraničních věcí na vyslancovu telegrafickou zprávu, v níž Wettstein do Budapešti tlumočil údajnou neochotu poslanců Maďarské národní strany podpořit v prezidentské volbě Edvarda Beneše. Ministrovu odpověď odejel ihned maďarskému vyslanci sdělit atašé László Pósfay. I přesto, že již bylo pozdě večer, rozhodl se Wettstein okamžitě jednat a pověřil Pósfayho, aby ihned sehnal předáka MNP Szent-Iványe a šéfa poslaneckého klubu obou maďarských stran Szüllóho. Ti na něj měli počkat na jistém opuštěném místě na kraji Prahy, kde si je měl vyslanec vyzvednout, aby pak nerušeně v jeho voze nastalou situaci společně projednali.⁵²

Na noční schůzku s vyslancem se však dostavil pouze Szent-Ivány, což Wettsteinovu vyjednávací pozici zajisté dost oslabilo. Faktický politický vůdce MNP

⁴⁸ MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, resp. cit. dok. 252/pol./1935, Wettsteinova zpráva Kányovi z 19. 12. 1935, fol. 1–2 (s. 2–3).

⁴⁹ Poměr „pokusného“ hlasování ľudáckých volitelů v procentech byl 65 : 35 pro Beneše. (F. KAHÁNEK, *Zákulisí*, s. 70.)

⁵⁰ MÚA AV ČR, AÚTGM, f. EB I, kart. č. 45, inv. č. R/124/2 (R 94), VPZ–VP 1935, Benešův záznam o rozmluvě s Milanem Hodžou (dvoustránkový strojopisný dokument nadepsaný: *Rozmluva s Hodžou v úterý dne 17. 12. 35 – odpoledne*; přiložen i originál stenozáznamu, fol. 21–34), s. 1 strojopisného dokumentu, odst. 7.

⁵¹ A) Tamtéž, Benešův záznam o rozmluvě s Rudolfem Beranem a Josefem Černým (dvoustránkový strojopisný dokument nadepsaný: *Rozhovor s posl. Beranem a min. drem Černým. 17. 12. 35*; přiložen i originál stenozáznamu, fol. 35–40), s. 1 strojopisného dokumentu, odst. 2. B) Souhrnně k politickým jednáním v předvečer prezidentské volby srov. F. KAHÁNEK, *Zákulisí*, s. 69–72.

⁵² MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, cit. dok. resp. 252/pol./1935, Wettsteinova zpráva Kányovi z 19. 12. 1935, fol. 2, resp. s. 3.

Szent-Ivány nadále trval na svém názoru a nebyl ochoten za žádnou cenu svolit k podpoře Beneše v prezidentské volbě a prohlašoval, že se raději vzdá svého mandátu, než aby odevzdal svůj hlas jemu. Wettsteinovi se dařilo Szent-Iványe „*přimět k rozumu*“ – jak vyslanec ve své zprávě doslova formuloval – jen velmi těžce. Szent-Ivány měl začít měnit svůj názor zejména až poté, co ho Wettstein ujistil, že na základě aktuálních informací je již Benešovo zvolení prakticky zcela jisté a že politická situace je taková, že Beneš by byl zvolen prezidentem republiky i v tom případě, kdyby maďarští zákonodárci hlasovali proti němu. Maďarský vyslanec Szent-Iványimu přiznal, že i on je skeptický ohledně toho, do jaké míry bude Beneš ochoten dostát svých „*vágních*“ slibů ohledně požadavků maďarských menšinových stran, resp. i Wettstein přiznal, že stejně jako Szent-Ivány i on pochybuje o tom, bude-li vůbec Beneš schopen dosáhnout toho, co Maďarům přislíbil. Vyslanec nicméně politického lídra MNP přesvědčoval o tom, že maďarské menšinové strany mohou spíše počítat s Benešovým dobrým úmyslem v případě, podpoří-li jeho volbu, než naopak, kdy se Beneš bude zcela určitě odvolávat na to, že ho Maďaři v prezidentské volbě zradili. Wettstein se současně snažil Szent-Iványe přesvědčit o důležitosti jednotného postupu obou maďarských stran i s ohledem na jejich pozici na politické scéně, neboť podle vyslance by jejich separátní postoj při prezidentské volbě ohrozil i tu malou „*politickou sílu*“, kterou obě politické strany na politickém kolbišti reprezentují.⁵³

Vše naznačuje tomu, že mezi vyslancem a hlavní politickou autoritou Maďarské národní strany probíhala během společné noční projížďky vyslancovým vozem kamsi za Prahu velmi živá a dlouhá debata. Podle Wettsteina se měl Szent-Ivány „*podvolit*“ jeho tlaku až když se již „*od Prahy vzdálili dosti daleko*“. Nicméně z vyslancovy souhrnné zprávy vyplývá, že Szent-Iványovo podvolení se potvrzené budapešťské instrukci, žádající po obou maďarských menšinových stranách, aby při prezidentské volbě postupovaly společně, což se rovnalo povinnému jednotnému hlasování pro Beneše, nemělo pravděpodobně přesvědčivý charakter věrohodné záruky toho, že maďarští poslanci a senátoři skutečně v prezidentské volbě podpoří společně Beneše. Dobrodružně vypadající noční jednání maďarského diplomatického zástupce v zájmu zajištění shodného postoje volitelů obou maďarských menšinových stran v prezidentské volbě na základě večerní instrukce z Dísz tér ovšem nemělo skončit pouze tímto vyslancovým bilaterálním přesvědčovacím rozhovorem s politickým lídrem Maďarské národní strany. Wettstein chtěl mít co největší jistotu v tom, že se maďarské menšinové strany opravdu zachovají podle očekávání Budapešti. Proto poté, co se měl Szent-Ivány „*podvolit*“, se s ním vyslanec dohodl, že se vrátí do Prahy, vysadí ho blízko jeho hotelu,⁵⁴ půjde probudit

⁵³ Tamtéž, fol. 2 (s. 3–4).

⁵⁴ V matrice poslanců čtvrtého volebního období Národního shromáždění je u politického lídra MNP Szent-Iványe a výkonného předsedy Jarosse uvedeno jako pražské bydliště Hotel Juliš na Václavském náměstí. V případě předsedy maďarských křesťanských socialistů Esterházyho

Jarosse a Esterházyho, s nimiž se vrátí, nasednou společně do vyslancova vozu a budou pokračovat v projížďce, během níž ve čtyřech projednají, co je třeba vše udělat v zájmu toho, aby byl skutečně zajištěn Budapeští očekávaný postup maďarských zákonodárců při prezidentské volbě.⁵⁵

V tomto momentu zajímavé „předvolební“ noci ze 17. na 18. prosince, jež byla nabitá politickými jednáními nejen v případě maďarské menšinové politické scény, se z hlediska historie postojů maďarských stran v souvislosti s volbou Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky opět dostáváme k zajímavému, bohužel ale nerozluštitelnému okamžiku, který vzbuzuje zajímavé otázky. Vyslanec se podle dohody se Szent-Iványem vrátil zpět do Prahy, zavezl ho k jeho hotelu a čekal na jeho příchod zpět v Jarossově a Esterházyho doprovodu. Leč Wettstein čekal marně, alespoň částečně. Szent-Ivány se sice po „*dosti dlouhé době*“, jak vyslanec ve své zprávě píše, vrátil, ale pouze sám a měl Wettsteina informovat, že „*mezi oběma stranami se zrodila dohoda ohledně společného postupu, který budou následovat*“. Podle této údajné noční úmluvy mezi politickými špičkami obou maďarských menšinových stran měl být společný postup při prezidentské volbě následující: pokud bude zřejmé, že v prvním kole prezidentské volby nebude nikdo zvolen, naloží každý zákonodárce obou maďarských stran se svým hlasem podle svého vlastního uvážení; v opačném případě, resp. ve druhém kole prezidentské volby odevzdají všichni poslanci a senátoři svůj hlas Edvardu Benešovi. Szent-Ivány přitom maďarského vyslance důrazně ujistil, že se obě strany bezpodmínečně přizpůsobí daným pokynům.⁵⁶

Szent-Ivány ale současně Wettsteina požádal, aby maďarskému ministrovi zahraničních věcí sdělil, že se Maďarské národní strany „*velmi nepříjemně dotklo to, že se její bratrská strana [roz. OKSžP] na Jeho Slovnost obrátila aniž by se jí dotázala a získala její souhlas*“. Politický lídr MNP přitom přes vyslance Budapešť upozorňoval, že „*takové chození rozdílnými cestami není podle nich [roz. MNP] v žádném případě příhodné k tomu, aby dopomohlo k vytvoření tak potřebné harmonie mezi oběma stranami*“.⁵⁷

Szent-Iványovo lavírování a neochota podřídit se budapešťským instrukcím, žádajících po obou maďarských menšinových stranách primárně společný postup – jak tak Budapešť koneckonců činila již řadu let – i v souvislosti s prezidentskou volbou, dávaly po prezidentské volbě, jak bude níže podáno, s ohledem na její vý-

pak nedaleký Hotel Alcron, který byl v matrice uveden i u expředsedy OKSžP Szüllóho. Buď byli zmínění maďarští menšinoví zákonodárci v tomto případě ubytováni společně v jednom hotelu, anebo se od Szent-Iványe čekali, že obejde oba dva hotely, aby přivedl k vyslancově vozu oba zmíněné politiky z MNP a OKSžP. (APS PČR, Matrika poslanců. IV. volební období.)

⁵⁵ MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, cit. dok. resp. 252/pol./1935, Wettsteinova zpráva Kányovi z 19. 12. 1935, fol. 2 (s. 4).

⁵⁶ Tamtéž, fol. 2–3 (s. 4–5).

⁵⁷ Tamtéž, fol. 3, resp. s. 5.

sledky záminku ke spekulacím o tom, jak se vůbec maďarský blok při volbě nové hlavy státu zachoval. Výsledkem této „*politovníhodné divergence*“ – jak vyslanec v této souvislosti formuloval – byla i citovaná vyslancova zpráva z 19. prosince shrnující maďarskému ministerstvu zahraničních věcí vývoj postoje obou maďarských stran k prezidentské volbě v prosinci 1935, kterou si vynutily právě povolební spekulace ohledně hlasování maďarských volitelů.⁵⁸

Pochybnosti o důvěryhodnosti Szent-Iványho tvrzení o společné „hotelové“ dohodě politických špiček obou maďarských stran v noci ze 17. na 18. prosince měl samozřejmě i vyslanec. Jak o den později šéfu maďarské diplomacie Kányovi psal: „*V souvislosti s prezidentskou volbou jsem hovořil jen s Adamem [roz. Szent-Ivány]. Zda schůzku s Evou [Szüllő] a Asztalosem [Esterházy] skutečně neměl možnost, anebo ji nechtěl uskutečnit, to nevím.*“ Wettstein však upozornil, že za daných okolností již neměl žádnou jinou možnost, jak společnou širší schůzku odpovědných činitelů obou maďarských menšinových politických stran uskutečnit. Maďarský vyslanec Kányovi přiznával, že nedokáže potvrdit, zda ho Szent-Ivány informoval pravdivě, resp. zda dodržel jemu daný slib jménem své strany. Nicméně pokus objasnit podobu hlasování maďarských volitelů v prezidentské volbě, o což se maďarské ministerstvo zahraničních věcí spolu s maďarským vyslanectvím pokoušelo, nevedl jednoznačně, jak bude níže vidět, k potvrzení separátního postoje předáka Maďarské národní strany Szent-Iványe při volbě nové hlavy státu.⁵⁹

Vstup do volebního dne – ve znamení definitivní konsolidace politické situace ve prospěch Benešovy kandidatury

Krátce po úderu půlnoci ze 17. na 18. prosince 1935 byl měnící se obraz předvolební politické scény stvrzen vydáním zásadní oficiální tiskové zprávy prostřednictvím ČTK, kterou společně s odstoupivším prezidentským kandidátem rozpadnuvšího se pravicového bloku Bohumilem Němcem vypracoval Ferdinand Kahánek.⁶⁰ Ta veřejnosti sdělovala, že „*prof. dr. Bohumil Němec požádal strany, které navrhly jeho kandidaturu, aby tuto kandidaturu odvolaly*“.⁶¹ Komuniké vyzdvihlo „*nerozhodné chování jedné politické strany*“, tj. Ľudáků,⁶² které neumožnilo napl-

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž, fol. 3 (s. 5–6).

⁶⁰ F. KAHÁNEK, *Zákulisí*, s. 73 a *Národní listy*, roč. 75, č. 346, 18. 12. 1935, tit. strana, *Náhly obrat v situaci... Prof. dr. Bohumil Němec se vzdal kandidatury*. re – Praha 17. 12.

⁶¹ *Národní listy*, 1935, tamtéž.

⁶² Srov. např. *Národ* (ranní mutace *Národních listů*), roč. 11, č. 248, 19. 12. 1935, s. 2 (*Po volbě.*), který na svých stránkách seznamoval své čtenáře blíže s pozadím odstoupení Němce od své kandidatury na prezidenta republiky. Jak listy k Němcově rezignaci na prezidentskou kandidaturu píší „*Učinil tak z důvodu, že jedna z nesocialistických stran, jež dříve odmítala společný postup se socialisty, změnila své stanovisko. Byla to Hlinkova ľudová strana.*“

nění původní podmínky prof. Němce, že na kandidatuře na prezidentský úřad setrvá pouze v případě, bude-li kandidátem většiny československých politických stran. Němec proto požádal zbývající politické strany, které ho doposud podporovaly, aby „*upustily od jeho kandidatury a neoslabovaly jednotu národní i státní*“.⁶³ Tato výzva však byla adresována primárně již jen volitelům z Národního sjednocení. Jeho oba parlamentní kluby přijaly na své schůzi pod předsednictvím Karla Kramáře odpoledne 17. prosince, kdy se již Němcova kandidatura definitivně hroutila, „*návrh závázati všechny poslance a senátory strany, aby ve všech kolech presidentské volby odevzdali své hlasy kandidátu občanských stran prof. dr. B. Němcovi*“.⁶⁴ Od podpory Němcovy kandidatury odstoupili v průběhu předvolebního dne i živnostníci, byť ještě ranní tisk z 18. prosince uveřejnil neaktuální demonstrativní prohlášení živnostenské strany: „*Přináleželi jsme, náležíme a budeme náležet do občanského bloku.*“ Skutečná situace byla ovšem již zdaleka jiná.⁶⁵

O brzkém volebním ránu by tak potencionální voličská základna zaniknuvšího občanského bloku mohla s jistotou představovat již jen 26 volitelů strany Národního sjednocení. Postoj HSLŠ zatím sice ještě nebyl definitivní, její inklinace k Benešově prezidentství však již byla zřejmá. Zcela marginální byl pak počet lavírujících volitelů z maďarského bloku, z Maďarské národní strany, s jejichž podporou by mohl již neexistující prosincový blok eventuálně počítat. „Protisocialistická“ akce pravicových politických sil, které se snažily zamezit prezidentství Edvarda Beneše, tak těsně před prezidentskou volbou skončila naprostým, spíše trapně kompromitujícím fiaskem. Situaci kolem dobrodružného extempore pravicové frakce agrárníků výstižně vystihuje tisková zpráva tiskového referenta maďarského vyslanectví Praze za měsíc prosinec 1935, Gézy Motkóa, z počátku ledna 1936. Nejenže ve své zprávě správně konstatuje, že Němcova kandidatura padla již v průběhu tiskové kampaně, která se rozpoutala po Masarykově abdikaci, tj. ještě předtím, než přistoupil ke stažení své prezidentské kandidatury, ale upozorňuje na jednu zásadní skutečnost, která kandidatuře profesora Němce do úřadu prezidenta republiky významně ubírala na její vážnosti. Maďarský tiskový referent ve své zprávě poukazuje na to, že z propagandy Němcovy kandidatury na prezidenta republiky ze strany politických subjektů, které ji podporovaly, bylo od počátku evidentní, že navzdory

⁶³ Národní listy, roč. 75, č. 346, 18. 12. 1935, tit. s., *Náhly obrat v situaci... Prof. dr. Bohumil Němec se vzdal kandidatury.* re – Praha 17. 12.

⁶⁴ Tamtéž, tit. strana, *Národní sjednocení rozhodne o svém postupu zítra dopoledne.* re – Praha 17. 12.

⁶⁵ Srov. *Národ* (ranní mutace Národních listů), roč. 11, č. 247, 18. 12. 1935, tit. strana, *Také živnostenská strana pro kandidaturu prof. Němce* a např. *Národní listy večerník*, č. 346, 18. 12. 1935, tit. strana, *Dr. Eduard Beneš zvolen prezidentem republiky.*

jejich antipatie vůči osobě ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše nepovažují Bohumila Němce za důstojného protikandidáta.⁶⁶

Vzhledem k tomu, že se nakonec v koalici podařilo přeci jen nastolit v souvislosti s prezidentskou volbou jednotu, která znamenala potencionální zisk 93 hlasů⁶⁷ na konto kandidatury Edvarda Beneše, nebylo třeba se již v Benešově táboře obávat toho, jak se v prezidentské volbě zachovají zákonodárci autonomistické HSLŠ, natož pak zákonodárci bloku rovněž autonomistických maďarských menšinových stran. Ráno 18. prosince 1935 bylo jisté, že ministr zahraničí Beneš získá hlasy od minimálně 304 volitelů,⁶⁸ což bylo o 34 hlasů více než činila potřebná dvoupětinová většina hlasů pro zvolení v prvním kole v případě přítomnosti všech 450 zákonodárců na volební schůzi obou sněmoven Národního shromáždění. Nicméně vzhledem k tomu, jakou váhu prezidentská volba z hlediska vnitro- i zahraničněpolitického měla, byl si Beneš vědom, že čím větší podporu získá i v řadách opozičních parlamentních politických sil, tím reprezentativnějším politickým mandátem bude disponovat, a to jak s ohledem na vnitropolitickou, tak i zahraničněpolitickou scénu. Ministr zahraničí Beneš tak ve svém neúnavném úsilí zajistit si co nejstabilnější podporu své prezidentské kandidatuře pokračoval i ve vlastní volební den před samotným volebním aktem nové hlavy státu a pokusil se udržet si očekávanou podporu lidí i menšinových Maďarů. Hned ráno 18. prosince požádal Rückla, aby čelným politickým představitelům obou „slovenských“ politických táborů, Hlinkovi, Tisovi a Esterházymu předal vzkaz, který měl potvrdit jeho vstřícnost projevenou jim při společných předvolebních jednáních.⁶⁹

⁶⁶ [Srov. MOL, K 66 – 274. cs. – 1935 – I-5 t., 1/pol./1936, *Sajtójelentés*, cit. tisková zpráva maďarského vyslanectví v Praze z období od 1. 12. 1935 do 4. 1. 1936, *Masaryk lemondása és Benes elnöksége*, fol. 4 (s. 3)] Postavení druhého koaličního kandidáta na úřad prezidenta republiky, resp. protikandidáta vůči Edvardu Benešovi bylo skutečně – jak Benešovi ještě před prezidentskou volbou přiznával sám předseda agrární strany Rudolf Beran (viz výše) – „nemoudré, nepromyšlené, byla jen taková impasse“. Politika části agráriků, kteří prakticky do samotného předvečera prezidentské volby podporovali Bohumila Němce a po prezidentské volbě pak hlásali, jak velký státník byl v Benešově osobě do čela republiky zvolen, působila ve svém celkovém výsledku skutečně spíše trapně, zejména směrem k zahraničí. Dokladuje to například i odkazovaná tisková zpráva maďarského vyslanectví v Praze, sumarizující reflexi vybraných událostí a otázek v československém tisku za poslední měsíc roku 1935 a prvních dnů roku následujícího. Tiskový referent maďarského vyslanectví v Praze Géza Motkó poukázal na základě rešerše povolebního tisku na to, jak agráři nejednou zavrhovali Němcovu kandidaturu, její „*spiritus rectora*“ přirovnali ke zbylému psu a volbu Beneše novým prezidentem republiky prezentovali jako vítězství velkého státníka, které zachránilo jednotu národa. [Srov. tamtéž, fol. 4 (s. 4)].

⁶⁷ Hlasy volitelů z agrární (68) a živnostenské strany (25).

⁶⁸ Do tábora Benešova volitelů započítán společně se zákonodárci německých křesťanských sociálů, stejně jako výše, i Kostkův hlas, zvolený do Národního shromáždění na společné kandidátní listině OKSžP, MNP včetně ZDP a SdW. (Viz zde výše poznámkový aparát.)

⁶⁹ Srov. MÚA AV ČR, AÚTGM, f. EB I, kart. č. 45, inv. č. R/124/2 (R 94), VPZ–VP 1935, Rücklův blahopřejný dopis prezidentu Benešovi z 21. 12. 1935, v němž Benešovi

Jednotný postoj maďarských menšinových stran v souvislosti s prezidentskou volbou nebyl pravděpodobně definitivně jistý ani volební ráno 18. prosince. Přinejmenším to vyplývá z deníku *Esti Újság*, který byl mj. blízký MNP.⁷⁰ Podle informací deníku byla poslední porada zákonodárců OKSzP a MNP poznamenána názorovým střetem mezi voliteli obou stran. List informoval o tom, že někteří poslanci⁷¹ MNP, a zvláště pak výkonný předseda strany Jaross, na poslední poradě zákonodárců maďarských stran, konané jen půl hodiny před prezidentskou volbou,⁷² zpochybnili dohodnutý jednotný postup, tj. dohodu na společné podpoře Benešovy kandidatury v prezidentské volbě. Zatímco zákonodárci OKSzP se měli jednotně postavit za Benešovu prezidentskou kandidaturu. Deník v této souvislosti ve svém komentáři upozornil na výměnu rolí mezi oběma stranami. Poukázal na to, že proti koaličnímu prezidentskému kandidátovi se staví právě zástupci té maďarské strany, která se dříve klonila k aktivistické politice, kdežto OKSzP, jež držela vždy striktně linii opoziční politické linie, je nyní svolná k podpoře prezidentského kandidáta koaličních stran.⁷³ Za této situace dorazil zmíněný Benešův vzkaz, tlumočený Maďarům před samotnou prezidentskou volbou osobně – pravděpodobně přímo Jánosi Esterházymu – Benešovým důvěrníkem Rücklem a potvrzený předsedovi OKSzP i v písemné podobě v tomto doslovném znění: „*Pan ministr Dr. Edvard Beneš mě pověřil, abych Vám vyřídil jeho vzkaz, že fakt, že koalice se shodla na něm jako na jediném kandidátu, nic nemění na tom, co s Vaší Slovností pan ministr mluvil. Vše to o čem jste spolu jednali, pokládá pan ministr za linii své politiky, která i za dnešního změněného stavu při volbě zůstává pro něho v plné platnosti pro celou budoucnost. Abyste byli proto ujištěni, že pan ministr trvá na všem tom, o čem jste spolu hovořili a že bude s Vámi vždy v budoucnosti ve stálých stycích.*“⁷⁴ Ujištění

oddatečně potvrzoval: „*Váš laskavý vzkaz, kterým jste mne pověřil ráno dne 18. prosince, jsem vyřídil ještě před volbou jak Mongsinoru Hlinkovi (a ministru Tisovi), tak Esterházymu. Aby nemohlo v budoucnosti dojít se strany obou pánů k pochybnému výkladu, vyhotovil jsem vzkaz písemně přesně podle Vámi daných instrukcí, a oběma pánům jej v této písemné formě odevzdal.*“ [Srov. fol. 67–70 (s. 1–4), resp. fol. 69 / s. 3.]

⁷⁰ Srov. <http://www.foruminst.sk/> – lexikon, heslo *Esti Újság*.

⁷¹ Volby prezidenta republiky se zúčastnili jen poslanci MNP, oba senátoři strany se ze schůze omluvili. (Viz zde dále vlastní text.)

⁷² Společná volební schůze poslanecké sněmovny a senátu Národního shromáždění byla zahájena v půl jedenácté dopoledne.

⁷³ *Esti Újság*, roč. 3, č. 294, 20. 12. 1935, s. 1–2, resp. 1, *Benes köztársasági elnök... – Ellentétek a magyar pártok között*“.

⁷⁴ MÚA AV ČR, AÚTGM, f. EB I, kart. č. 45, inv. č. R/124/2 (R 94), VPZ–VP 1935, Opis Rücklova dopisu z 18. 12. 1935, *Pro pana předsedu Esterházy*, fol. 72. Citovaný Benešův vzkaz prostřednictvím jeho důvěrníka Rückla adresovaný Jánosi Esterházymu cituje bratislavský maďarskojazyčný deník *Esti Újság* ve svém vydání z 20. 12., viz *Esti Újság*, roč. 3, č. 294, 20. 12. 1935, s. 1–2, resp. 1, *Benes köztársasági elnök... – Benes levele Eszterházyho*“. Rücklem naformulovaný Benešův dopis maďarským zákonodárcům opublikoval na základě *Esti*

kontinuity nastolených vzájemných jednání ze strany prezidentského kandidáta Beneše bylo pro maďarskou menšinovou politickou scénu bezpochyby dobrou zprávou a potvrzovalo reálnou možnost aktivního zapojení jejích představitelů do řešení maďarské otázky pod patronací prezidenta republiky. Potvrzuje to i *Esti Újság*. Rücklův dopis naformulovaný podle Benešových intencí se měl u maďarských zákonodárců setkat s pozitivním ohlasem. Vyzdvihován měl být trvajícím Benešův zájem o postoj maďarských menšinových stran, resp. o hlasy volitelů obou maďarských stran i před samotnou prezidentskou volbou a to i navzdory změněné politické situace.⁷⁵

Újság i ústřední list HSLŠ Slováci. Srov. Slováci, roč. 17, č. 288, 20. 12. 1935, s. 2, *Prezident dr. Beneš a naši Maďari. Čo sa dialo v zákulisí pred voľbou*. O něco více politicky přesvědčivěji vyzněl Benešův vzkaz tlumočený Ľudákům. Není to však překvapivé, neboť se jednalo za prvé o československou stranu, navíc o stranu autonomistickou, jejíž podpora Benešovy kandidatury by poskytla Benešově mandátu velkou politickou váhu do budoucna vůči slovenské politické scéně, a za druhé zde v tomto případě bylo ve hře 31 hlasů. Beneš přes Rückla směrem k HSLŠ vzkazoval: „... *Vše to čo Vám řekl, znamená linii jeho politiky, ktorou bude stále a pevne dodržiavati. Že pan ministr nikdy nezapomene, že to byli Slováci, kteří rozhodli prezidentskou volbu a že také v budoucnosti z toho vždy bude vyvozovati všechny důsledky. Proší Vaši Osviečenost, aby ste přijal ujištění, že to o čem jste spolu hovorili, zůstává v plné platnosti, i když koalice kandidatura profesora N ě m c e odvolala.*“ MÚA AV ČR, AÚTGM, f. EB I, kart. č. 45, inv. č. R/124/2 (R 94), VPZ–VP 1935, Opis Rücklova dopisu z 18. 12. 1935, *Pro Monsignora Andreje H l i n k u*, fol. 71. HSLŠ se nakonec na poslední chvíli přiklonila k podpoře Benešovy kandidatury a její volitelé odevzdali své hlasy ministrovi zahraničí. Tento svůj krok před veřejností odůvodňovali kluby Ľudáckých zákonodárců v obou sněmovnách Národního shromáždění ve svém odpoledním vyhlášení takto: „...*po dôkladnom a všestrannom uvážení spoločný klub poslancov a senátorov Hlinkovej slov. ľud strany rozhodol sa pri voľbe prezidenta republiky za povinné hlasovanie na ministra Dr. Eduarda Beneša. ...Pri svojom svedomitom uvažovaní naši parlamentní zástupcovia mali pred očima jedine záujmy cirkve, štátu a Slovenska, kroté záujmy významnú rolu hraly v tejto verejnosti máloznámej predvolebnej akcii nového prezidenta. Preto sa rozhodli při voľbe sa chovať tak, jako sa zachovali, čím prispeli k zdôrazneniu smerodajnými činiteľmi prejavovaného názoru, že dr. Beneš nie je kandidátom t. zv. ľavicového smeru, a týmto svojim počínaním odsúdili a zavrhlí úsilie stranicky vyvlastniť si osobu voliť sa majúceho prezidenta. Je nádej, že budúcnosť ospravedlní, ba potvrdí správnosť postupu našej parlamentnej delegácie, ktorá najväčšie zasiahla do prevedenia a výsledku voľby nového prezidenta republiky Československej v osobe dr. Eduarda Beneša.*“ (Tamtéž, Opis zprávy ČTK z roku 1935. *Vyhlásenie Klubu poslancov a senátorov Hlinkovej slov. ľud. strany ze zasadania 18. dec. 1935 o 3 hod. odpoled.*, fol. 17.)

⁷⁵ A) *Esti Újság*, roč. 3, č. 294, 20. 12. 1935, s. 1–2, resp. 1, *Benes köztársasági elnök... – Benes levele Eszterházyhoz*“. Deník však nesprávně uvádí, že dopis napsal sám Edvard Beneš. B) Budapešťský deník Magyarország však přinesl v zápětí nepravdivou zprávu o tom, že vydání slovenského maďarsko jazyčného *Esti Újságu* bylo kvůli citovanému Benešovu vzkazu maďarským zákonodárcům prostřednictvím Rücklem naformulovaného dopisu, který byl oficiálními místy označen za apokrif, konfiskován. Podle Magyarországu měly pravost tzv. Benešova dopisu popírat i samy maďarské strany. Proti této zprávě uvedeného maďarského listu se však *Esti Újság* ohradil ve svém vydání z 21. 12. 1935 a zdůraznil, že jím zveřejněné informace plně odpovídají skutečnosti a že žádným oficiálním místem nebyl odkazovaný dopis označen za apokrif a že dementy tohoto druhu nebyly vydány ani z československých a ani z maďarsky menšinových míst.

Prezidentská volba – jednoznačné Benešovo vítězství

Mezitím se již od deváté hodiny začal postupně naplňovat Vladislavský sál, místo konání prezidentské volby, hosty – diplomaty, zástupci ministerstev a úřadů, generalitou, vysokými církevními hodnostáři, rektory vysokých škol, zemskými prezidenty atd.⁷⁶ – i členy Národního shromáždění. V řadách hostů usedl i zástupce rodiny odstoupivšího prezidenta, Masarykův syn Jan. Zahájení společné volební schůze československého Národního shromáždění, jež měla po sedmnáctiletém Masarykově prezidentství zvolit do čela republiky novou hlavu státu, byla svolána na půl jedenáctou. Scénář volebního dne ve Vladislavském sále, přilehlých místnostech a v okolí byl protokolárně ošetřen usnesením předsednictva obou sněmoven. Přesně byly stanoveny i příjezdové a odjezdové trasy vozů členů vlády a Národního shromáždění, včetně přístupových tras pro hosty, kteří zamýšlely dorazit na místo konání prezidentské volby pěšky. Přesné pokyny byly vydány tiskem⁷⁷ a rozeslány všem členům Národního shromáždění.⁷⁸ V přesně v půl jedenácté

List rovněž zdůraznil, že pražský redaktor deníku prohlásil, že on sám inkriminovaný dopis viděl na vlastní oči. (Srov. Esti Újság, roč. 3, č. 295, 21. 12. 1935, s. 2, *Egy budapesti lap álhirei az Esti Újság elkobzásáról és Benes elnök levelének valótlanóságáról.*)

⁷⁶ Mezi pozvanými hosty na společnou schůzi obou sněmoven Národního shromáždění, která měla zvolit Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky, byli dále i zástupce akademie věd a umění, maďarské a německé akademie umění, královské učené společnosti, generální inspektor armády, náčelník generálního štábu, zemští vojenští velitelé, guvernér Podkarpatské Rusi, starostové Prahy, Brna, Bratislavy a Užhorodu, generální velitel četnictva, šéf státní bezpečnosti, atd. K seznamu lístků na galerii, resp. jejich adresátů viz APS PČR, AFS, f. AVPR PS IV, kat. I, kart. č. 5, inv. č. 4/1–7, dále jen VP 18. 12. 1935, č. spisu 4/1–4, šest nefol. Strojopisných stran s datací 16. a 17. 12. 1935, resp. třicetišestistránkový dokument *Vydané vstupenky na volbu prezidenta republiky 18. prosince 1935*, obsahující seznam vydaných vstupenek pro hosty proti podpisu. Vstupenky pro hosty obdržely i poslanecké a senátorské kluby politických stran. Počet stranám přidělených vstupenek pro hosty byl roven počtu jedné třetiny součtu jejich členů v poslaneckých a senátorských klubech. Na zákonodárce maďarských menšinových politických stran připadlo celkem pět vstupenek pro hosty. (Vstupenky za společný poslanecký a senátorský klub OKSzP, MNP a ZDP převzal tajemník společného klubu poslanců maďarských stran János Tomori. Srov. tamtéž, 3. strana odkaz. dokumentu.) Nejvíce vstupenek obdržely společné kluby poslanců a senátorů agrární strany a SdP, které obdržely po 24 vstupenkách. Celkem na poslanecké a senátorské kluby připadlo 153 vstupenek do Vladislavského sálu na volbu prezidenta republiky. (Srov. tamtéž, 6. strana odkaz. dokumentu.)

⁷⁷ Srov. APS PČR, cit. fond, č. spisu 4/1–4, *Pořádek platný pro Vladislavský sál a přilehlé místnosti v den volby prezidenta republiky 18. prosince 1935 stanovený usnesením předsednictva obou sněmoven*, nefol. jednostránkový dokument. (Přiloženy jsou i dva šestistránkové nefol. exempláře pracovní strojopisné verze pořádku.)

⁷⁸ Pořádkové pokyny byly včetně oznámení předsedy vlády o svolání schůze Národního shromáždění na 18. 12. 1935 rozeslány (včetně upomínky na nutnost vzít si s sebou legitimaci člena Národního shromáždění) všem zákonodárcům poštou, jak o tom svědčí jediná navracená nedoručená doporučená dopisová zásilka, shodou okolností bývalému předsedovi OKSzP,

zaujali poslanci a senátoři svá místa a na estrádu vstoupilo vedení obou sněmoven Národního shromáždění včele s jejich předsedy, Janem Malypetrem a Františkem Soukupem. Na křeslech pod estrádou zasedli členové vlády.⁷⁹ Předseda poslanecké sněmovny Národního shromáždění, expremiér Jan Malypetr, po svém slavnostním

Gézovi Szüllómu, odeslaná na jeho adresu trvalého bydliště. (Srov. APS PČR, cit. fond, č. sp. 4/5–7). Přijetí doporučené zásilky s oznámením o svolání společné schůze poslanecké sněmovny a senátu Národního shromáždění včetně uvedeného protokolárního pořádku musel příjemce potvrdit svým podpisem na poštovním zpátečním lístku, jenž byl odeslán zpět odesílateli. (Dochovány jsou poštovní zpáteční lístky pro poslance Národního shromáždění (Srov. tamtéž). Političtí lídři obou maďarských menšinových politických stran Esterházy a Szent-Ivány převzali jim adresované uvedené zásilky od Poslanecké sněmovny Národního shromáždění řádně vlastnoručně před dnem prezidentské volby. Předseda OKSZP Esterházy nemohl sice svou zásilku převzít v místě svého trvalého bydliště (Ujlak pri Nitre, dnešní Veľké Zálužie), kam byla původně doručena (zásilka byla podána pod č. 49 dne 14. 12. 1935 z poštovního úřadu na Praha 29; doručena na Slovensko byla 16. 12. 1936), převzal ji však po jejím zpětném doručení zpět v Praze dne 17. 12. 1935. Díky preciznosti poštovního úředníka, který zásilku předával, víme, že tak učinil brzy dopoledne, v 9:15. Szent-Ivány převzal svou zásilku od poslanecké sněmovny, adresovanou do jeho trvalého bydliště v Behyncích, osobně v Tornaľe 15. prosince 1935 (zásilka byla podána tamtéž pod č. 245). (Srov. nefol. zpáteční lístky k doporučeným zásilkám jmenovaných.)

⁷⁹ A) MÚA AV ČR, AÚTGM, f. EB I, kart. č. 45, inv. č. R/124/2 (R 94), VPZ–VP 1935, *Volba presidenta republiky dne 18. prosince 1935, Opis zprávy ČTK z r. 1935 (18/XII–35, 10:35)*, fol. 1, resp. *Prezidentská volba (18. XII. 35, 11:15)*, dále jen ČTK – PV 18. 12. 1935, fol. 2–16 (s. 1–15), resp. fol. 2 (s. 1); k uvedené zprávě ČTK viz též denní tisk, např. *Národní listy – večerník*, č. 346 z 15. 12. 1935, tit. s. (*Dr. Eduard Beneš zvolen prezidentem republiky*). Dále bude odkazováno jen na zprávu ČTK z MÚA AV ČR, AÚTGM, f. EB I, kart. č. 45. B) K zasedacímu pořádku ve Vladislavském sále na Pražském hradě při příležitosti společné schůze obou sněmoven Národního shromáždění srov. APS PČR, AFS, f. AVPR PS IV, kat. I, kart. č. 5, inv. č. 4/1–7, VP 18. 12. 1935, č. sp. 4/1–4, viz zde zvlášť tištěný zasedací pořádek pro předsednickou tribunu a zvlášť zasedací pořádek pléna zákonodárců (nefol. dokumenty). Zákonodárci byli rozloženi do tří bloků sedadel oddělených od sebe uličkou. V obou krajních blocích (1. a 3. blok) bylo celkem dvakrát 138 míst a v prostředním bloku (2. blok), který měl o necelou řadu sedadel víc, bylo dohromady 143 míst. Celkem tak bylo ve třech blocích 419 sedadel (ostatní volitelé zasedli jako členové předsednictva obou sněmoven a jako členové vládního kabinetu na předsednické tribuně, resp. v první oddělené řadě pod ní). Při plánování zvláštního rozložení zákonodárců bylo dbáno toho, aby kluby poslanců a senátorů seděly pokud možno pohromadě. (Srov. APS PČR, tamtéž, *Pořádek platný pro Vladislavský sál...*, nefol. jednostránkový dokument bod 4.) Maďarští zákonodárci měli vyhrazená místa v posledních dvou řadách prostředního bloku. V úplně poslední řadě seděli (zleva doprava – z pohledu od předsednické tribuny): Szent-Ivány, Füssy, Pajor, Petrášek a Esterházy; do předposlední řady byli usazeni Korláth (řadu zleva zahajoval poslanec za Komunistickou stranu Československa Olexa Borkaňuk), Törköly, Hokky, Porubszky a Szülló a ve třetí řadě od konce zasedli: Nitsch, Jaross, Holota a Turchányi (řadu uzavírali senátor Hugo Liehm a poslanec SdP Anton Sogl, oba z SdP). (Srov. týž dokument.) Dochován je i nárys úprav Vladislavského sálu, resp. rozdělení míst na tribuně pro pozvané obecnostvo. Plánek počítal s celkem 814 místy pro obecnostvo, z nichž bylo 54 vyhrazeno diplomátům, 306 zvaným hostům, 102 žurnalistům a 352 pro další obecnostvo, z nichž 286 mohlo zaujmout místa k sezení a 66 pak místa k stání. (Srov. tamtéž, *Úprava Vladislavského sálu: Rozdělení míst na tribuně pro obecnostvo*, nefol. dokument).

proslovu, v němž ocenil význam a dílo prezidenta Masaryka, konstatoval na základě prezenčních listin, že je v sále přítomno 292 poslanců a 144 senátorů, tedy celkem 436 členů Národního shromáždění, a že schůze je tak způsobilá vykonat volbu prezidenta republiky.⁸⁰ V průběhu jednání Národního shromáždění měli ještě na společnou volební schůzi obou sněmoven dorazit podle ČTK další čtyři volitelé. Celkem tak mělo být nakonec na Hradě připraveno odvolit v prezidentské volbě 440 (tj. 97,8 %) členů Národního shromáždění.⁸¹ Ovšem vzhledem k tomu, že podle těsnopisecké zprávy ze společné schůze poslanců a senátorů bylo při volbě nové hlavy státu odevzdáno celkem 440 platných hlasovacích lístků a jeden neplatný hlasovací lístek, nemohlo být ve Vladislavském sále přítomno 440, jak uvedla ČTK, ale 441 zákonodárců, tedy rovných 98 % poslanců a senátorů Národního shromáždění. Pro nemoc se z volební schůze obou sněmoven omluvilo pět zákonodárců včetně předsedy Národního sjednocení Karla Kramáře. Mezi omluvenými byli i dva senátoři MNP Kálmán Füssy a Imre Törköly, předseda strany. Z volební schůze se omluvil i senátor HSLS Anton Pázmán.⁸² Lékařské osvědčení však předložil pouze senátor agrární strany Kornel Stodola.⁸³

Úplný seznam nepřítomných zákonodárců na svolané společné schůzi obou sněmoven Národního shromáždění k volbě Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky nelze na základě prostudovaných dokumentů rekonstruovat. V příslušném fondu Archivu Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky se k prezidentské volbě 18. prosince 1935 dochovaly pouze vzory prázdných prezenčních listin pro poslance.⁸⁴ Absentující zákonodárci nejsou bohužel důsledně

⁸⁰ TZ PS NS, IV. VO, zas. 1.–2., sch. 1–30., Praha 1936, Těsnopisecká zpráva o schůzi Národního shromáždění republiky Československé (společné schůzi poslanecké sněmovny a senátu) v Praze ve středu dne 18. 12. 1935 ve Vladislavském sále na hradě pražském (dále jen TZ sch. PS a S 18. 12. 1935), s. 2–4.

⁸¹ MÚA AV ČR, AÚTGM, f. EB I, kart. č. 45, inv. č. R/124/2 (R 94), VPZ–VP 1935, ČTK – PV 18. 12. 1935, fol. 8 (s. 7).

⁸² Anton Pázmán byl do senátu Národního shromáždění v jeho čtvrtém volebním období zvolen ve volebním kraji XI – Nové Zámky. Členem Národního shromáždění byl ještě i ve druhém volebním období, kdy luďáky zastupoval v poslanecké sněmovně (zvolen byl ve volebním kraji č. XVIII – Banská Bystrica).

⁸³ A) TZ PS NS, IV. VO, zas. 1.–2., sch. 1–30., TZ sch. PS a S 18. 12. 1935, s. 5 a 4. Kornel Stodola byl do senátu Národního shromáždění v jeho čtvrtém volebním období zvolen ve volebním kraji X – Prešov. Členem Národního shromáždění byl ve všech jeho předcházejících volebních obdobích – v prvním volebním období zasedal v poslanecké sněmovně (volební kraj pro volby do poslanecké sněmovny č. XXI – Prešov) a ve druhém a třetím volebním období v senátu (volební kraj pro volby do senátu č. X – Prešov). Byl však již členem i Revolučního Národního shromáždění.

⁸⁴ Srov. APS PČR, AFS, f. AVPR PS IV, kat. I, kart. č. 5, inv. č. 4/1–7, VP 18. 12. 1935, č. sp. 4/1–4, *1 Prezenční listina poslanců při volbě prezidenta republiky dne 18. prosince 1935 ve Vladislavském sále na hradě pražském* (2 prázdné nefol. exempláře).

vyjmenování ani v těsnopisecké zprávě ze schůze obou sněmoven, kde jsou zmíněni jen omluvení zákonodárci uvedení výše. Nicméně mezi parlamentními dokumenty k volbě prezidenta republiky se zachovalo šest nepoužitých obálek s potřebnými náležitostmi pro vykonání volebního aktu, přichystaných zvlášť pro každého zákonodárce. Tyto obálky opatřené jménem zákonodárce obsahovaly sadu hlasovací lístků roztríděných do tří obálek ve třech barevných vyhotoveních pro každé kolo volby (první kolo – bílá obálka, druhé kolo – modrá obálka a třetí kolo – červená obálka) s orazítkovanými hlasovacími lístky (rovněž ve třech barevných vyhotoveních jako obálky pro jednotlivá kola volby, opatřené kulatým razítkem Národního shromáždění se státním znakem), na které měl zákonodárce dopsat jméno prezidentského kandidáta, jemuž odevzdával svůj hlas. Přiložena byla i žlutá tužka s vyraženým zlatým nápisem Vladislavský sál.⁸⁵ Na obálce byl předtištěný nápis *Volba prezidenta Čsl. republiky r. 1935* a strojem doplněné jméno zákonodárce. Díky tomu víme, že schůze obou sněmoven 18. prosince 1935 nebyl dále přítomen i neomluvený senátor Jan Filipínský z Československé sociálně demokratické strany dělnické.⁸⁶ Vzhledem k tomu, že se společné volební schůze obou sněmoven zákonodárského sboru neúčastnil ani koaliční prezidentský kandidát Edvard Beneš,⁸⁷ který na výsledek voleb čekal v sídle svého ministerstva v Černínském paláci,⁸⁸ neznáme tak celkem jména dvou zákonodárců Národního shromáždění, kteří se na společnou volební schůzi obou jejích sněmoven nedostavili.

K samotnému volebnímu aktu bylo přistoupeno bez větších průtahů. Po vyřízení nezbytných procedurálních podrobností volebního úkonu jmenoval předseda poslanecké sněmovny skrutátory a již pět minut před jedenáctou hodinou bylo

⁸⁵ Použité hlasovací lístky, jak vyplněné, tak ty, co byly odevzdány prázdné, jsou uloženy In: APS PČR, cit. fond, č. sp. 4/5–7, viz obálka nadepsaná: *Hlasovací lístky z volby prezidenta 18. 12. 1935*.

⁸⁶ Tamtéž, obálka s nadepsaným jménem „senátor Jan Filipínský“ (nefol. dokument). Jan Filipínský byl do senátu Národního shromáždění v jeho čtvrtém volebním období zvolen ve volebním kraji VI – Brno. Členem senátu byl i ve třech předcházejících volebních obdobích Národního shromáždění (vždy za výše uvedený volební kraj pro volby do senátu). Zasedal ovšem již i v Revolučním Národním shromáždění.

⁸⁷ Edvard Beneš byl do poslanecké sněmovny Národního shromáždění v jeho čtvrtém volebním období zvolen ve volebním kraji I – Praha. V poslanecké sněmovně zasedal i ve všech předcházejících třech volebních obdobích Národního shromáždění (zvolen byl pokaždé v Praze a za tutéž stranu). Byl rovněž členem i Revolučního Národního shromáždění.

⁸⁸ Po volebním aktu, resp. po vyhlášení volebních výsledků odjel sdělit osobně Benešovi jeho zvolení druhým československým prezidentem do Černínského paláce předseda vlády Hodža, který současně nově zvolenou hlavu státu jménem předsedajícího společné schůze Národního shromáždění Jana Malypetra pozval do Vladislavského sálu k vykonání prezidentského slibu. Nově zvolený prezident dorazil spolu s premiérem na Hrad krátce po 12. hodině. (Srov. MÚA AV ČR, AÚTGM, f. EB I, kart. č. 45, inv. č. R/124/2 (R 94), VPZ–VP 1935, ČTK – PV 18. 12. 1935, fol. 9–10 (s. 8–9).

přistoupeno k vykonání volby. Volební výsledky na sebe nenechaly dlouho čekat. Za necelé půl hodiny, deset minut před půl jedenáctou, sdělovali skrutátoři s tajemníkem sněmovny předsednictvu výsledky prezidentské volby. Výsledky prezidentské volby oznámil přítomným ve Vladislavském sále předseda poslanecké sněmovny Malypetr.⁸⁹ Číslo byla jasná a zcela naplnila Benešovy představy o politickém mandátu svého prezidentství. Ze 440 odevzdaných platných hlasovacích lístků obsahovalo jméno ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše 340. Přítomných 24 volitelů Národního sjednocení dodrželo dohodu z předcházejícího dne a přesto, že Bohumil Němec stáhl svou kandidaturu na funkci prezidenta republiky, odevzdali hlas jemu.⁹⁰ Prázdných hlasovacích lístků bylo odevzdáno celkem 76. Jeden odevzdaný hlasovací lístek byl neplatný.⁹¹ Na základě těchto výsledků tak mohl Malypetr

⁸⁹ Tamtéž, fol. 7 (s. 6).

⁹⁰ A) Tiskový orgán strany *Polední list* odůvodňoval postoj volitelů Národního sjednocení takto: „*Od nás nikdo nemohl vzhledem k minulosti nic jiného čekat. Mezi námi a ministrem zahraničních věcí ležely hory překážek. Za hodinu nedají se odklidit.*“ (Srov. *Polední list*, roč. IX, č. 349, 19. 12. 1935, tit. strana, *Po prezidentských volbách.*) B) Je však možné, že minimálně další jeden zákonodárce si nebyl do poslední chvíle svou volbou jist, o čemž svědčí hlasovací lístek, na němž stojí: „*Dr. ~~Boh~~ Eduard Benesch*“ (přeškrtnutí podle originálu). Hlasovací lístek pocházel pravděpodobně od německy mluvícího zákonodárce, který buď tápal ohledně přesného jména ministra zahraničních věcí, anebo se na poslední chvíli rozmyslel a místo Němce odevzdal svůj hlas Benešovi. Tuto možnou hypotézu by nepopíral ani uvedený titul dr., který byl na hlasovacích lístcích vyplněných zákonodárci Národního sjednocení uváděn i u Němce (místo titulu prof.). (Srov. APS PČR, AFS, f. AVPR PS IV, kat. I, kart. č. 5, inv. č. 4/1–7, VP 18. 12. 1935, č. sp. 4/5–7, viz obálka nadepsaná: *Hlasovací lístky z volby prezidenta 18. 12. 1935*, příslušný nefol. hlasovací lístek.)

⁹¹ A) Jak již bylo výše zmíněno, každý zákonodárce musel na hlasovací lístek napsat jméno kandidáta, jemuž odevzdával v prezidentské volbě svůj hlas. Jednotný úzus stanovený nebyl. Jména jak oficiálního kandidáta na prezidentskou funkci Edvarda Beneše, tak i Bohumila Němce, na něhož hlasovali zákonodárci Národního sjednocení, se tak na hlasovacích lístcích objevují v různých podobách – celé jméno, zkrácené křestní jméno s příjmením, jen příjmení, jméno s připsaným doktorským titulem nebo bez něj. Tolerována byla podle všeho i různá, nejen pravopisná podoba jména kandidátů (viz hlasovací lístky s Benešovým křestním jménem v podobě „Ede“, která přináležejí s největší pravděpodobností maďarským zákonodárcům – maď. Edvard/Eduard je „Ede“). Stejně tak, jak mohli zákonodárci nečeskoslovenské národnosti používat v Národním shromáždění svůj mateřský jazyk, nebyla ani v tomto případě stanovena výjimka. Mezi hlasovacími lístky tak najdeme takový, na němž byla užita polština (připsáním Benešovy funkce ministra zahraničních věcí), anebo lístky, na nichž bylo jméno kandidáta napsáno v azbuce. (Srov. APS PČR, č. sp. 4/5–7, hlas. lístky nejsou foliovány). B) Sadu nepoužitých prázdných hlasovacích lístků dostal od předsedy sněmovny Jana Malypetra prezident Beneš na památku při své návštěvě poslanecké sněmovny 1. 1. 1936. [Srov. tamtéž. Jedná se pravděpodobně o ty hlasovací lístky, které se dochovaly v cit. fondu Archivu Akademie věd České republiky, v. v. i. (Srov. MÚA AV ČR, AÚTGM, f. EB I, kart. č. 45, inv. č. R/124/2 (R 94), VPZ–VP 1935.) Celkem bylo po volbě ponecháno jako vzory po třiceti hlasovacích lístcích určených pro každé kolo prezidentské volby. (Srov. APS PČR, tamtéž, obálka s nadpisem „*Zbylé hlasovací lístky s obálkami – ponechány jako vzory*“.)

oznámít: „Počet 340 převyšuje třípětinovou většinu při volbě přítomných členů Národního shromáždění, která činí 264 hlasů. Jest tedy prezidentem republiky Československé zvolen dr. Edvard Beneš.“⁹² Volba nástupce T. G. Masaryka tak byla jednoznačně rozhodnuta v prvním kole prezidentské volby. Po čtyřech dnech měla Československá republika opět hlavu státu, což potvrzovalo i vztyčení státní vlajky nad budovou Vladislavského sálu. Stejně tak stažení prezidentské standardy z malostranského Kolowratského paláce, sídla ministerské rady a odvolání čestné vojenské stráže u této budovy dávalo okolí jednoznačně na vědomí, že pravomoci prezidenta republiky, které přešly po Masarykově abdikaci dočasně na vládu, mají opět svého řádného nositele.⁹³

Edvarda Beneše zvolila druhým československým prezidentem drtivá většina poslanců a senátorů Národního shromáždění. Benešovu kandidaturu v prezidentské volbě podpořili zákonodárci všech československých stran, tedy agrární strany, sociální demokracie, strany národně socialistické, strany lidové, Hlinkovy slovenské ľudové strany, političtí živnostníci a komunisté. Pro Beneše se v prezidentské volbě vyslovili i poslanci a senátoři německých aktivistických stran, tj. německé sociální demokracie, německé křesťansko-sociální strany a německé agrární strany. Poprvé v historii se k volbě prezidenta Československé republiky postavili aktivisticky i zákonodárci opozičních maďarských menšinových politických stran, kteří své negativistické stanovisko k ústavněprávním základům československého státu dávali najevo i při předchozích prezidentských volbách, kdy se hlasování zdrželi, tj. odevzdávali prázdné hlasovací lístky. Jejich postoj při prezidentské volbě měl být jednotný, jak bylo následně jejich představiteli směrem k veřejnosti deklarováno. Jednotné negativistické stanovisko zaujali v prezidentské volbě, jak je známo, pouze zákonodárci Henleinovy Sudetoněmecké strany⁹⁴ a Gajdovy Národní obce fašistické,⁹⁵ jejichž zákonodárci odevzdali prázdné hlasovací lístky. Konstruktivní přístup

⁹² MÚA AV ČR, AÚTGM, f. EB I, kart. č. 45, inv. č. R/124/2 (R 94), VPZ–VP 1935, ČTK – PV 18. 12. 1935, fol. 8 (s. 7); TZ PS NS, IV. VO, Z 1.–2., S 1–30., TZ sch. PS a S 18. 12. 1935, s. 5–6.

⁹³ MÚA AV ČR, AÚTGM, f. EB I, kart. č. 45, inv. č. R/124/2 (R 94), VPZ–VP 1935, ČTK – PV 18. 12. 1935, fol. 8 (s. 7) nebo s. 2 [*Nový prezident skládá slib (Pokračování průběhu prezidentské volby se strany I)*]; viz pozn. č. 182.]

⁹⁴ Srov. Die Zeit, roč. 1, č. 68, 19. 12. 1935, první, druhé nebo třetí vydání, s. 3, *Aufschlußreiche Wahlziffern*.

⁹⁵ Srov. Fašistické listy, roč. V., č. 36–37, 24. 12. 1935, tit. strana, *Ministr dr. Beneš zvolen prezidentem republiky – Národní obec fašistická odevzdala 6 prázdných lístků* a s. 1–2, *Postup jenž musí být odsouzen. K prezidentským volbám*. Stranický vůdce Národní obce fašistické (dále jen NOF), Radola Gajda, odůvodňoval na stránkách oficiálního listu NOF rozhodnutí strany nehlasovat pro Beneše nesouhlasem NOF s Benešovou zahraniční politikou. (Srov. tamtéž, tit. strana, *Ministr dr. Beneš zvolen...*) Ještě těsně před prezidentskou volbou se snažili přimět Gajdu k podpoře Bohumila Němce poslanci Kramářova národního sjednocení. Gajda jménem poslanecského klubu NOF tuto žádost odmítl, neboť volbu kandidáta, který se vzdal kandidatury, označil

maďarských menšinových politických stran v prezidentské volbě ocenil hned po volebním aktu i sám nově zvolený prezident republiky Beneš, který prostřednictvím svého osobního tajemníka poděkoval maďarským stranám za jejich „rytířství, upřímnost a přímočarý postoj před i během prezidentské volby“. Benešův sekretář měl prezidentův vzkaz parlamentnímu klubu maďarských stran tlumočit telefonicky v odpoledních hodinách.⁹⁶

Konstruktivní přístup maďarských menšinových politických stran v prezidentské volbě v prosinci 1935 měl v širších politických souvislostech skutečně nezanedbatelný význam a výpovědní hodnotu. Slovenský maďarsko jazyčný deník *Esti Újság* upozorňoval, že postoj Maďarů má mimořádný význam jak z hlediska národnostně menšinové politiky, tak i z hlediska zahraničněpolitického. Podle listu byl postoj obou maďarských stran z hlediska menšinové politiky rozhodující proto, že se oba politické subjekty menšinových Maďarů v Československu poprvé dohodly na jednotném koaličním stanovisku. Z hlediska zahraničněpolitického vyzdvihl *Esti Újság* tu zásadní skutečnost, že ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše podpořily v prezidentské volbě všechny národnostní menšiny ve státě včetně Maďarů. Nutno však při této příležitosti dodat, že zatímco ze tří německých „národních“ stran podpořily v prezidentské volbě Beneše pouze dva její nejslabší politické subjekty, resp. jen 17,3 % všech zákonodárců z německých stran, z maďarských stran se pro Benešovu prezidentskou kandidaturu vyjádřily oba politické subjekty, které na politické scéně zastupovaly národní zájmy maďarské menšiny.

Je logické, že nečekaný pozitivní postoj maďarské menšiny v prezidentské volbě vzbudil ve veřejnosti a v pražských politických kruzích velký rozruch a velké překvapení. I ústřední list HSĽS *Slovák* psal: „Pri prezidentskej voľbe bolo veľkým prekvapením, že obidve maďarské strany nehlasovali, ako dosiaľ, prázdnymi lístkami, ale odovzdali svoje hlasy na Eduarda Beneša.“⁹⁷ Podle deníku *Esti Újság* panoval v pražských politických kruzích názor, že zaujatým postojem maďarských menšinových politických stran při prezidentské volbě se změnilo postavení československých Maďarů k republice. Není divu, že se o konstruktivním a aktivistickém postoji Maďarů k volbě Masarykova nástupce hovořilo jako o „velké události, která

„planým a bezúčelným gestem, jehož jediný výsledek by bylo diskreditování osoby kandidáta, a prohlásil, že poslanci NOF odevzdají prázdné hlasovací lístky, které budou nejen dostatečným, ale i konkrétním vyjádřením jejich stanoviska“. (Srov. tamtéž, s. 1–2, resp. 1, *Postup...*) NOF zdůrazňovala povinnost respektovat Němcovo odstoupení z klání o úřad prezidenta republiky. Hlasování Národního sjednocení pro Němce označila po volbě za „bezúčelný, provokativní a směšný postup“, který by měl být všemi, „kdož si vysoce váží osoby prof. Němce, odsouzen, jako dětinská umíněnost a politická prozíravost“. (Srov. tamtéž.)

⁹⁶ *Esti Újság*, roč. 3, č. 294, 20. 12. 1935, s. 1–2, resp. 1, *Benes köztársasági elnök... – Benes elnök üzenete a választás után*. Srov. též *Slovák*, roč. 17, č. 288, 20. 12. 1935, s. 2, *Prezident dr. Beneš a naši Maďari. Čo sa dialo v zákulisí pred voľbou*.

⁹⁷ *Slovák*, roč. 17, č. 288, 20. 12. 1935, s. 2, *Prezident dr. Beneš a naši Maďari. Čo sa dialo v zákulisí pred voľbou*.

v dějinách československého Maďarstva představuje nejvýznamnější událost od dob existence republiky“. List současně dodal, že podpora Benešovy prezidentské kandidatury maďarskými stranami „byla ovocem politické trpělivosti prezidenta dr. Beneše vůči národnostním menšinám“. Pražské české kruhy se pak údajně v souvislosti s postojem Maďarů k prezidentské volbě neměly tajit přesvědčením, že maďarské menšinové politické strany tím, že podpořily koaličního prezidentského kandidáta, přispěly mnoho ke korekci zažitého názoru, že maďarské strany jsou protistátní, a že postoj maďarských stran v prezidentské volbě bude mít s ohledem na postavení maďarské menšiny své výsledky. V příslušných kruzích se mělo předpokládat, že pochopení v maďarské otázce bude v budoucnosti s ohledem na hlasování maďarských stran mnohem větší než doposud. Nemělo být dokonce považováno za nemožné ani to, že i přesto, že se maďarské strany nevzdaly svým postojem při prezidentské volbě svého opozičního stanoviska vůči vládnímu směru, dojde přeci jen mezi maďarskými stranami a vládou ke sblížení, a že bude možná společná spolupráce v několika, pro menšinové Maďary stěžejních otázkách. Rovněž sám Beneš měl vyjadřovat před tiskem naději, že pozitivní postoj maďarských stran v prezidentské volbě, v níž podpořily v kritické chvíli záruku dalšího demokratického vývoje republiky, přinese znatelné zlepšení poměru mezi československým státem a maďarskou menšinou. I když tyto možné úvahy mnohé předbíhaly, jisté je, že se zachování maďarských menšinových stran ve Vladislavském sále 18. prosince 1935 označovalo za zlomový bod v jejich politice. I na Slovensku vycházející *Esti Újság*, který podporoval politiku Maďarské národní strany, označoval na vyzdviženém místě pozitivní přístup maďarských stran k prezidentské volbě za nejvýznamnější událost v dějinách československých Maďarů od vzniku republiky.⁹⁸

Je však třeba dodat, že každá strana hleděla do budoucnosti optimisticky skrze svou vlastní optiku, tedy vždy jiným úhlem pohledu. Zatímco maďarské strany, které samozřejmě vítaly všeobecnou pozitivní reakci na svůj postoj při volbě Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky, očekávaly, že se jim v důsledku jejich aktivistického přístupu k prezidentské volbě podaří prosadit své požadavky, které by posílily pospolitost maďarské menšiny a její roli při správě vlastního menšinového kulturního života, československé politické kruhy se domnívaly, že maďarské strany nakonec opustí od své trvalé opoziční politické linie a přikloní se k aktivistické politice a v důsledku toho ke vzájemné plodné spolupráci.⁹⁹

Tento impuls ke sblížení mezi nově zvoleným prezidentem republiky a politickou reprezentací maďarské menšiny v podobě aktivistického a pozitivního pří-

⁹⁸ *Esti Újság*, roč. 3, č. 294, 20. 12. 1935, s. 1–2, resp. 1. *Benes köztársasági elnök... a tíz blok článkú*, s. 2, *A magyar pártok állásfoglalásának hatása*, týž deník, roč. 3, č. 295, 21. 12. 1935; s. 1–2, resp. 1, *Szüllő Géza dr. az elnökválasztásról és a csehszlovákiai magyarság politikai helyzetéről*; Lujza ESTERHÁZY, *Szívek az ár ellen. Nép ütközése. Közép-európai tapasztalatok*, Budapest 1991, s. 68.

⁹⁹ L. ESTERHÁZY, *Szívek*, s. 68.

stupu maďarských stran k prezidentské volbě vítala i nová generace maďarské menšinové intelektuální mládeže, která již vyrostla v novém sociokulturním prostředí demokratické První republiky a považovala již prakticky za samozřejmé uvažovat o budoucnosti příslušníků maďarské menšiny v rámci republiky, byť s dosaženými výsledky maďarské menšinové politiky nebyla zcela spokojena. Ohlédneme-li zde samozřejmě od dalšího běhu událostí v nadcházejících letech, poznamenaných všeobecnou nacionalizací národnostně menšinové politické scény a tím tak i menšin samotných zejména v důsledku radikalizace německé menšinové politické reprezentace pod „obranným“ pláštěm Berlína. V každém případě koncem roku 1935 vítala možnost užší politické spolupráce mezi novým prezidentem republiky a politickými představiteli československých Maďarů z jejich „národních“ stran, OKSzP a MNP, jak levicová, tak i katolická maďarská menšinová intelektuální mládež.¹⁰⁰

Představitelé OKSzP o Benešově podpoře – hlas pro Beneše, hlas pro demokracii

Protože aktivistické intermezzo obou opozičních a negativistickou nálepkou označených maďarských menšinových politických stran při volbě Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky bylo nečekané a překvapivé, bylo třeba veřejnost z řad maďarské menšiny seznámit, proč se obě maďarské strany v souvislosti s prezidentskou volbou rozhodly tak, jak se rozhodly. V československém maďarskojazyčném menšinovém tisku najdeme v této souvislosti dvě zásadní prohlášení, a to poslance OKSzP a jednoho z vůdčích představitelů slovenské sekce v této straně Augustina Petraška a expředsedy maďarských křesťanských socialistů Gézy Szüllóho.

Na to, proč se při příležitosti prezidentské volby změnil dosavadní postoj maďarských křesťanských socialistů, se poslance Petraška zeptal pražský redaktor slovenského maďarskojazyčného deníku *Esti Újság*. Petrašek na redaktorův dotaz vyjádřil své přesvědčení, že katolické strany by měly proti pravicovým nacionalistickým proudům podporovat demokratický směr, protože katolické strany si nemohou přát ani pravicovou, ani levicovou diktaturu. Poslanec OKSzP přitom upozornil, že demokratické opoziční strany nepraktikují v parlamentu ani pravicovou a ani levicovou politiku a poukázal na spolupráci Šrámkových lidovců se socialistickými stranami a taktéž na aktuální postoj Hlinkových ľudáků. I Petrašek vyjádřil to, co pro maďarský deník *Az Est* výkonný předseda Jaross, že Maďarství může od Beneše očekávat více než od pravicového, přehnaně nacionalistického proudu.¹⁰¹

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ *Esti Újság*, roč. 3, č. 294, 20. 12. 1935, s. 1–2, *Benes köztársasági elnök... – Petrašek képviselő nyilatkozik a magyar pártok állásfoglalásáról.*

Petrášek, jakožto slovenský poslanec OKSszP v této souvislosti rovněž vyjádřil naději, že doufá, že zaujatý postoj maďarských stran v prezidentské volbě bude mít na Slovensku citelné výsledky. Jak dodal, u socialistů si všimli vždy většího pochopení pro Slovensko, než v případě pravicových stran.¹⁰²

Přesnější a nejpodrobnější komentář maďarské menšinové veřejnosti v souvislosti s aktivistickým intermezzem maďarských stran při příležitosti prezidentské volby 18. prosince 1935 nabídl ve svém vyjádření pro *Esti Újság*, který ve zkrácené verzi otiskl i ústřední list HSLŠ *Slovák*, bývalý dlouholetý předseda maďarských křesťanských socialistů a předseda poslanců maďarských stran Géza Szüllő. Ve svém vyjádření pro uvedený deník přitom Szüllő ve vztahu k postoji Maďarů k prezidentské volbě komentoval retrospektivně i všeobecný charakter politiky maďarských stran na prvorepublikové politické scéně. Expředseda OKSszP v souvislosti s prezidentskou volbou pro zmíněný deník uvedl, že maďarská menšinová politická reprezentace dělá rozdíl mezi prezidentem a vládou a proto upozornil, že něco jiného je volit prezidenta republiky a něco jiného pak podporovat vládu, resp. něco jiného je pasivita ve státněpolitickém životě a něco jiného je politický aktivismus. Szüllő pak ve svém obsírnějším vyjádření i vyvracel, že by se maďarské strany kdy chovaly pasivně. Podle Szüllőho Maďaři od vzniku republiky nezaujali nikdy pasivní postoj, ale naopak následovali aktivistickou politiku, resp. že maďarská menšina „*se nestáhla rozmrzele do ústraní, ale žádala podíl na ústavněprávním životě země*“, přičemž však „*samozřejmě žila s právem kritiky, neohnula svůj hřbet, nepřebarvila se*“.¹⁰³

Předseda poslanců OKSszP a MNP při této příležitosti upozornil, že Maďaři nikdy nepopírali existenci československého státu a věděli, co je jejich povinností ve státním životě a věděli současně i to, co a jakým způsobem, zmocnění mezinárodními menšinovými smlouvami, mohou od státu v zájmu maďarské menšiny požadovat. Proto Szüllő zdůraznil, že Maďaři v momentě, kdy nevstoupili ve druhé polovině 20. let do vlády se Spinou a spol., nepřestali být aktivisty, ale že zaujali pouze a jen roli politické opozice. A od té doby maďarské strany opoziční politickou linií dosud konsekventně zastávaly a zastávají ji i dnes, s tím vědomím, že opoziční stanovisko není popíráním existence republiky, ale že oprávněná kritika přibrzdňuje všechny ty snahy, které by chtěly „*amalgamizovat*“ maďarskou menšinu. Jeden z čelných politických matadorů maďarské menšiny v Československu přitom také vyzdvihl, že Maďaři nehodlají nikdy při prosazování svých politických cílů sejít ze zákonné cesty a že maďarské strany budou nadále požadovat úplné naplnění menšinových práv československých Maďarů pouze v zákonných mantinelech.

¹⁰² Tamtéž, s. 2. Srov. též stručný sumář Petráškovy vyjádření pro *Esti Újság* (Slovák, roč. 17, č. 288, 20. 12. 1935, s. 2, *Prezident dr. Beneš a naši Maďari. Čo sa dialo v zákulisí pred voľbou*).

¹⁰³ *Esti Újság*, roč. 3, č. 295, 21. 12. 1935; s. 1–2, resp. 1, *Szüllő Géza dr. az elnökválasztásról és a csehszlovákiai magyarság politikai helyzetéről*.

Proto – jak Szüllő upozornil – je zcela samozřejmé, že kdykoliv by bylo po Maďarech žádáno anebo se po nich chtělo, aby zasedli k jednacímu stolu, učinili by tak vždy, samozřejmě však ale bez vzdání se nároků na svá menšinová práva. Předseda maďarských zákonodárců z maďarských politických stran současně konstatoval, že maďarské strany byly jako nedílný faktor politického dění v republice osloveni takto vysoce postaveným politikem k takto významným jednáním o požadavcích a potřebách maďarské menšiny až při příležitosti volby Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky, přičemž se Szüllő o iniciátorovi těchto jednáních, prezidentském kandidátu Benešovi, vyjadřoval jako o „nejkvalifikovanějším“ a „nejvýznamnějším“ politikovi československého státu.¹⁰⁴

Ze Szüllőova vyjádření pro deník *Esti Újság* vyplývá, že maďarští menšinoví politici při rozhovorech s kandidátem na prezidenta republiky Benešem zdůraznili, že státní příslušnost Maďarů se sice změnila, jejich duše však zůstala maďarská, proti čemuž neměl ministr zahraničí ničeho namítat. Jak Szüllő upozornil, Maďaři nežádali ani před volbou, a nečinili by jinak ani po volbě, více, než garanci toho, aby maďarská menšina mohla na kulturním a hospodářském poli a ve všech dalších ohledech zůstat tím, čím byla, tj. Maďary bez „amalgamizace“, kteří respektují a dodržují zákony. Podle předsedy zákonodárců OKSZP a MNP stáli Maďaři při příležitosti prezidentské volby před dvěma alternativami: zachovat se pasivně a hlasovat proti Benešovi anebo se připojit k té alternativě, v níž lze vidět garanci obrany národní identity československých Maďarů. Byť zde Szüllő nezmínil třetí nabízející se alternativu, podporu protikandidáta Bohumila Němce, hovořil následně doslova takto: „*Vážili jsme to, že jedním kandidátem je prezident české národní rady, hlásící zásady totality, který by v případě potřeby hodil nástroje demokracie přes palubu, a chce národní fašismus, na druhé straně však je státník s největší zkušeností, který vidí udržení republiky v demokracii. To nás přimělo k tomu, abychom odevzdali své hlasy ministru Benešovi.*“¹⁰⁵

Expředseda maďarských křesťanských socialistů podal závěrem svého vyjádření k motivům maďarských menšinových stran příspěvek k transparentnímu zvolení Edvarda Beneše prezidentem republiky závaznou výslednou interpretací zachování se maďarských zákonodárců ve Vladislavském sále Pražského hradu na společné volební schůzi obou sněmoven Národního shromáždění republiky Československé v historický den 18. prosince 1935: „*Tento náš postoj neznamená provládní orientaci, neznamená nesprávně interpretovaný aktivismus, ale s ohledem na parlamentní hlediska to, že pod pojistkou danou z nejvyšších míst, honorující náš čestný postoj, budeme dále bojovat s nezměněnou energií za úplné provedení práv národnostních menšin.*“¹⁰⁶

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Tamtéž.

Na toto Szüllóho vyjádření pro slovenský maďarsko jazyčný deník *Esti Újság*, z něhož následně citoval i ústřední tiskový orgán Ľud'áků *Slovák*, poukázal ve své knize k prezidentské volbě z roku 1935, byť z něj přímo necitoval, ačkoliv o něm hovořil jako o konkrétnějším prohlášení, než bylo to Jarossovo pro maďarský list *Az Est*, i horlivý zastávce občanského bloku a Němcovy kandidatury Ferdinand Kahánek. Ten ve své publikaci zmiňuje, že na oba projevy maďarských menšinových politiků upozornil dokonce i odpovědné kruhy, které mu v reakci na ně měly odpovědět, že budou dementovány. Jak však Kahánek upozorňuje, až do Benešovy demise se tak ovšem nestalo.¹⁰⁷

Spolupracovník deníku *Az Est* vyhledal v souvislosti s výsledky prezidentské volby, resp. aktivistického přístupu maďarských menšinových opozičních stran i samotného Rückla, „jednu z eminentních postav velké diplomatické události“, v jehož případě deník podtrhl, že byl vůbec prvním v dějinách republiky, komu se podařilo postavit do jedné fronty všechny čtyři katolické strany ve státě. Rückl spolupracovníkovi listu vyzdvihl, že za jeden ze svých nejdůležitějších výsledků při příležitosti volby nové hlavy státu považuje spolupráci maďarské křesťansko-socialistické strany, protože se dokázalo, že ve veledůležitých, konkrétních otázkách je možná jednotná spolupráce celého katolického spektra politické scény. Podle Rückla napomhl této úspěšné spolupráci všech katolických stran v republice i letní katolický kongres, v průběhu kterého mohla katolická část národnostních menšin seznat to, že vzájemná spolupráce je možná na principu *suum cuique*.¹⁰⁸

Rückl se před spolupracovníkem deníku *Esti Újság* o své spolupráci s maďarskými křesťansko-socialistickými politiky v souvislosti s volbou Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky vyjadřoval s velkým uznáním. Vyzdvihl i vysokou osobní kvalitu zákonodárců strany, která v něm měla žít naději s ohledem na budoucnost. Rückl prostřednictvím listu tlumočil směrem k maďarské menšině i velmi příznivý ohlas postoje maďarských menšinových stran u samotného nově zvoleného prezidenta republiky. Podle Rückla si měl nově zvolený prezident republiky kontaktu s maďarskými stranami vysoce cenit. Rückl se dokonce s vědomím odpovědnosti spolupracovníkovi deníku doslova vyjádřil, že „slovenští Maďaři získali v prezidentovi Benešovi upřímného přítele, který bude k oprávněným požadavkům menšin přistupovat s plnou odpovědností“. Podtrhl zároveň, že s ohledem na mnoholetou spolupráci s Benešem může prohlásit, že on své sliby vždy dodrží. Prohlásil při této příležitosti dále doslova: „18. prosinec 1935 znamená novou éru... Ale to je jen začátek. Ne konec, ani se nesmí stát, aby to byl konec“. Jeden z čelných zákulisních vyjednávačů Benešovy volby prezidentem republiky pak na

¹⁰⁷ F. KAHÁNEK, *Zákulisí*, s. 87.

¹⁰⁸ *Esti Újság*, roč. 3, č. 295, 21. 12. 1935; tit. s., Rückl dr. pápai kamarás nyilatkozata az *Esti Ujságnak* Benes elnök és a magyarság viszonyáról. Celý rozhovor citoval i *Slovák*. *Srov. Slovák*, roč. 17, č. 289, 21. 12. 1935, s. 3, *Po prvý raz od prevratu boli v Prahe zvedaví na stanovisko Maďarov. Prejav dr. Rückla a dr. Szüllóho*.

závěr svého vyjádření pro *Esti Újság* dodal, že věří, že prostřednictvím navázaných osobních kontaktů u příležitosti prezidentské volby bude mezi slovenskými a pražskými katolickými kruhy vytvořena přátelská atmosféra, a že toto přátelství mezi oběma stranami se bude nadále prohlubovat.¹⁰⁹

Spekulace o jednotném hlasování maďarských volitelů – otazníky nad jedním prázdným hlasovacím lístkem

Po prezidentské volbě se ovšem objevily spekulace zpochybňující jednotné hlasování zákonodárců maďarských menšinových politických stran pro koaličního prezidentského kandidáta Beneše. Szüllő se ve své citované souhrnné zprávě, sumarizující maďarskému ministru zahraničí Kányovi problematiku postoje obou maďarských stran k prezidentské volbě z konce prosince 1935, zmiňuje o tom, že den po volbě nové hlavy státu, tedy 19. prosince, odjeli Szent-Ivány a Jaross do Budapešti. Oba předáci Maďarské národní strany zde měli na maďarském ministerstvu zahraničních věcí referovat v souvislosti s prezidentskou volbou v Československu o rozdílném hlasování maďarských stran, resp. o tom, že společný maďarský klub – čím jsou míněny opět oba společné parlamentní kluby obou stran, poslanecký i senátorský – nezaujal ve věci prezidentské volby jednotný postoj, a že zatímco zákonodárci OKSzP odevzdali svůj hlas Benešovi, zákonodárci MNP hlasovali proti Benešovi, tj. odevzdali nevyplněné hlasovací lístky. Podle Szüllého mohla být z tohoto osobního referátu předáků Maďarské národní strany v Budapešti vyvozena ta konsekvence, že postoj obou maďarských stran nebyl při prezidentské volbě jednotný, Maďaři se kompromitovali, jejich pozice se oslabila a ministry intence nebyly respektovány.¹¹⁰

Deklarovaný jednotný postoj maďarských stran v prezidentské volbě mohla na maďarském ministerstvu zahraničních věcí zbytečně zpochybňovat i poněkud nepřesná, výše již odkazovaná tisková zpráva tiskového referenta maďarského vyslanectví v Praze Motkóa za měsíc prosinec 1935, v níž stojí, že Benešovu kandidaturu podpořili v prezidentské volbě i „někteří maďarští zákonodárci“. Tiskový referent maďarského vyslanectví v Praze takto formuloval v rámci své rešerše maďarského menšinového tisku v souvislosti s výsledky volby Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky pro maďarské ministerstvo zahraničních věcí. Podle Motkóa se maďarský menšinový tisk musel držet velmi zpátky nejen kvůli cenzuře, ale především kvůli tomu, že Benešovo prezidentství podpořili právě i volitelé maďarských stran, což z hlediska veřejného mínění u maďarské menšiny představo-

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res.pol./1935, resp. cit. dok. 869/res. pol./1935, Szüllőho *aide memoire*, fol. 5 (s. 2). Odstavec citované Szüllőho zprávy, týkající se Szent-Iványova a Jarossova osobního referátu na maďarském ministerstvu zahraničních věcí, je zvýrazněn dvěma otazníky připsanými červenou tužkou.

valo choulostivé téma. Choulostivost situace pak měla podle tiskového referenta dále zvyšovat ještě ta údajná skutečnost, že ne všechny maďarskými zákonodárci odevzdané hlasovací lístky obsahovaly jméno ministra zahraničí Beneše. Motkó do Budapešti referoval, že rozpoutání diskuse mezi oběma postoji, resp. jejich protagonisty, by znamenalo pouze znovu připomenutí nebezpečí rozkolu u maďarské menšiny a proto se maďarský menšinový tisk měl meritornímu projednání problematiky decentně vyhnout několika opatrnými a nemnoho říkajícími prohlášeními. Výjimkou mělo být pouze několik „*nezávislých a neutrálních*“ listů, jako například *Esti Újság*, který se měl prezidentské volbě věnovat obšírněji, přičemž zde Motkó odkázal na výše již citované prohlášení slovenského poslance OKSzP Augustina Petráška pro tento maďarsko jazyčný list. Nicméně ani toto konstatování tiskového referenta maďarského vyslanectví v Praze však ne úplně odpovídalo skutečnosti, jak bylo koneckonců výše vidět. Petráškovu prohlášení neobsahovalo zásadní a převratné informace, které by přinášely zcela nový interpretační pohled na postoj zákonodárců maďarských stran v prezidentské volbě. Koneckonců ani Szüllóho obšírnější vyjádření pro *Esti Újság*, které bylo mimochodem otevřenější, než to Petráškovu nenabízelo převratný náhled za oponu maďarské menšinové politické scény a navíc prohlášení expředsedy OKSzP uveřejnil v zápětí i ústřední deník maďarských opozičních stran *Prágai Magyar Hírlap*.¹¹¹

Předseda společného poslaneckého klubu OKSzP a MNP však ve své zprávě pro budapešťské ministerstvo zahraničí takovou případnou konsekvenci, že postoj maďarských stran nebyl opět jednotný a že se tímto tyto zase kompromitovaly, označil za neodpovídající skutečnosti a maďarskému ministrovi zahraničí ji vyvracel. Szülló se odvolával především na společné oficiální komuniké obou maďarských stran pro ústřední deník opozičních maďarských stran *Prágai Magyar Hírlap*, který měli společně parafovat vůdčí představitelé obou politických stran, János Esterházy za OKSzP a Andor Jaross za MNP, a který potvrzoval dohodu zákonodárců obou maďarských stran z podvečera 17. prosince, tj., že poslanci a senátoři obou politických subjektů podpoří v prezidentské volbě jednotně kandidaturu Edvarda Beneše. Szüllóho zpráva je zde cenná především z toho hlediska, že kvalifikuje krátkou zprávu *Prágai Magyar Hírlapu* z 18. prosince 1935 o dohodě maďarských menšinových zákonodárců OKSzP a MNP ze 17. prosince na společné podpoře prezidentské kandidatury ministra zahraničí Beneše jako oficiální komuniké obou maďarských stran.¹¹²

Expředseda OKSzP ve svém sumarizačním raportu dementoval obsah údajného Szent-Iványova a Jarossova osobního referátu na maďarském ministerstvu zahraničních věcí, v němž měli vůdčí představitelé MNP informovat o odlišném

¹¹¹ MOL, K 66 – 274. cs. – 1935 – I-5 t., 1/pol./1936, *Sajtójelentés*, cit. tisková zpráva maďarského vyslanectví v Praze z období od 1. 12. 1935 do 4. 1. 1936, *Masaryk lemondása és Benes elnöksége*, fol. 5 (s. 5).

¹¹² Srov. tamtéž, fol. 5–6 (s. 2–3).

hlasování zákonodárců obou maďarských stran, rovněž odkazem na Jarossovo již výše citované interview pro maďarský deník *Az Est*, kde „*ipsissima verba uznává, že maďarské strany přijaly a podporovaly Benešovu kandidaturu*“. Jaross v něm veřejně potvrzoval jednotnou podporu maďarských poslanců a senátorů Edvardu Benešovi. Redaktorovi deníku se měl v této souvislosti vyjádřit doslova takto: „*Mohu říci, že pro Benešovo prezidentství jsme se postavili proto, že od Benešových slibů očekáváme pro Maďarství více, než od pravicových, přehnaně nacionalistických kruhů.*“¹¹³

Předseda společného poslaneckého klubu OKSzP a MNP zpochybňoval údajné Szent-Iványovo a Jarossovo prohlášení o nejednotnosti obou maďarských stran v prezidentské volbě i samotnými volebními výsledky. Ty podkládal příloženým výstřížkem z deníku *Prager Presse* z 19. prosince 1935 a následným komentářem. Vzhledem k tomu, že se k 24 odevzdaným hlasům na Němcovu kandidaturu přihlásilo Národní sjednocení,¹¹⁴ bylo evidentní, že ani jeden zákonodárce MNP nemohl hlasovat proti Benešovi odevzdáním hlasu Bohumilu Němcovi, jak tak učinili zákonodárci Národního sjednocení.¹¹⁵ Prostor pro reálnou spekulaci ohledně jednotnosti maďarských menšinových politických stran v prezidentské volbě nabízel celkový počet odevzdaných prázdných hlasovacích lístků. Vzhledem k tomu, že prezidentské volby byly tajné, lze k nim jejich „majitele“ spolehlivě přiřadit pouze na základě jejich vlastního přiznání se k tomu, že se volby nové hlavy státu tímto způsobem zdrželi. Protože se však k jednotnému bojkotu prezidentské volby formou odevzdání nevyplněných hlasovacích lístků přihlásila zásadně SdP a Národní obec fašistická, bylo zřejmé, že zákonodárci MNP nemohli zaujmout ve volbě prezidenta republiky jednotný pasivní postoj. Ze 76 odevzdaných prázdných hlasovacích lístků v prezidentské volbě patřilo 67 zákonodárcům SdP a dalších 6 pak všem

¹¹³ MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, resp. cit. dok. 869/res. pol./1935, Szüllőho *aide mémoire*, fol. 6, resp. s. 3. K citovanému Jarossově rozhovoru pro deník *Az Est* z 20. 12. 1935 viz tamtéž fol. 12 nebo přímo vlastní deník, roč. 26, č. 292 z 20. 12. 1935, s. 1–2, resp. 1, *Mit tárgyalt Benes megválasztása előtt a magyar képviselőkkel? – Jaross képviselő elmondja a Benessel való tárgyalás történetét – „A függőkérdéseket nem tartom megoldhatatlannak“*. Z Jarossova interview pro *Az Est* cituje též Kahánek. (Srov. F. KAHÁNEK, *Zákulisí*, s. 87, viz zde také pozn. č. 3 prvního dílu této studie.)

¹¹⁴ Jak tak potvrzoval stranický list Národního sjednocení *Polední list*: „*Národní sjednocení odevzdalo své hlasy prof. dr. Němcovi, zůstalo důsledné.*“ Z 26 volitelů Národního sjednocení bylo na společné volební schůzi poslanců a senátorů Národního shromáždění přítomno 25. Kramář, jak bylo výše uvedeno, byl omluven. Hospitant klubu, poslanec Štefan Fencik pak ve volbě odevzdal prázdný hlasovací lístek (viz dále vlastní text). (Srov. *Polední list*, roč. IX, č. 349, 19. 12. 1935, tit. strana, *Po prezidentských volbách.*)

¹¹⁵ A) MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, resp. cit. dok. 869/res. pol./1935, Szüllőho *aide mémoire*, fol. 6, resp. s. 3. B) K výstřížku z deníku *Prager Presse* z 19. 12. 1935 viz tamtéž, fol. 14.

zákonodárcům Národní obce fašistické. Hromadně neidentifikovatelných prázdných hlasovacích lístků tak zůstalo celkem tři.¹¹⁶

Nicméně ze Szüllóovy zprávy vyplývá, že nerozklíčován – ať již na oficiální či zákulisní úrovni – zůstal pouze jeden nevyplněný hlasovací lístek. Szüllóho zpráva ovšem není bohužel úplná. Byť Szülló po výčtu „vlastníků“ prázdných hlasovacích lístků konstatuje, že nepřirazen zůstal pouze jeden z uvedeného celkového počtu 76 prázdných lístků, vyjma SdP a Národní obce fašistické zmiňuje však již jen podkarpatoruského poslance Štefana Fencika (Ruská národní strana), hospitanta v klubu poslanců Národního sjednocení,¹¹⁷ který se přiznal k pasivnímu postoji v prezidentské volbě. To, že poslanec Fencik odevzdal v prezidentské volbě prázdný hlasovací lístek, potvrzoval i ústřední tiskový orgán Národního sjednocení, *Polední list*.¹¹⁸ Není tak zřejmé, kdo další se mohl ještě ke zbylým dvěma hromadně neidentifikovatelným nevyplněným hlasovacím lístkům hlásit.¹¹⁹

Vezmeme-li v potaz předpoklad, že minimálně na úrovni politických úvah nebyl identifikován skutečně jen jeden prázdný hlasovací lístek odevzdaný v prezidentské volbě, lze konstatovat, že pokud by někdo z řad zákonodárců MNP odevzdal nevyplněný hlasovací lístek, mohl tak učinit pouze a jen jediný zákonodárce, resp. poslanec této strany (oba senátoři MNP, jak bylo výše uvedeno, byli z volební schůze obou sněmoven parlamentu omluveni). Od této neověřitelné skutečnosti – pouze jednoho neidentifikovaného prázdného hlasovacího lístku – se odvíjí i závěrečné konstatování předsedy společného maďarského poslaneckého klubu k prošlemtice postoje maďarských stran k prosincové prezidentské volbě v roce 1935 v jeho *aide memoire* pro maďarské ministerstvo zahraničních věcí z konce prosince: „*To však dokazuje dvě věci: 1./ Že Maďarská národní strana hlasovala společně s křesťansko-socialistickou stranou, tj. žádaná jednota byla, 2./ Za druhé to dokládá to, že na tento jeden prázdný hlasovací lístek může mít nárok buď Jaross*

¹¹⁶ MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, resp. cit. dok. 869/res. pol./1935, Szüllóho *aide memoire*, fol. 6, resp. s. 3. Szülló však v případě SdP hovoří o 66 a nikoliv 67 zákonodárcích. Jedná se však s největší pravděpodobností o překlep. I ústřední list SdP přiřazuje zákonodárcům Henleinovy strany 67 prázdných hlasovacích lístků, resp. hovoří o devíti prázdných hlasovacích lístcích, nepatřících SdP. Na společné schůzi obou sněmoven Národního shromáždění tak podle toho měli být přítomni všichni zákonodárci SdP. (Srov. Die Zeit. Sudeten-deutsches Tagblatt, 1935, roč. 1, č. 68, 19. 12., první, druhé nebo třetí vydání, s. 3, *Aufschlußreiche Wahlziffern*.)

¹¹⁷ Do poslanecké sněmovny byl zvolen ve volebním obvodě XXII – Užhorod.

¹¹⁸ Srov. Polední list, roč. IX, č. 349, 19. 12. 1935, tit. strana, *Po prezidentských volbách*.

¹¹⁹ MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, resp. cit. dok. 869/res. pol./1935, Szüllóho *aide memoire*, fol. 6, resp. s. 3.

anebo Szent-Ivány, ale je jisté, že oba dva jedním hlasovacím lístkem nehlasovali.¹²⁰

Maďarský ministr zahraničních věcí Kánya sice v reakci na odkazovanou Szüllőovu zprávu vzkázal šéfovi maďarských poslanců OKSZP a MNP přes maďarský konzulát v Bratislavě, že „*pasáž, podle kterého Pál [Jaross] a Adam [Szent-Ivány] hlasovali proti Benešovi, může být založena pouze na nedorozumění*“.¹²¹ Nicméně ministrovo následné konstatování, že „*oba poslanci mi na příslušnou otázku odpověděli vyhýbavě*“, je však poněkud v rozporu s tímto jeho konstatováním a nevnáší tak do věci jasno. Navíc Szüllő ve své zprávě ani nehovořil o tom, že Jaross i Szent-Ivány hlasovali proti Benešovi, ale dokladoval to, že pokud by jeden ze dvou uváděných vůdčích představitelů MNP neodevzdal svůj hlas Benešovi, mohl to být pouze jeden z nich a nikoliv oba dva.¹²²

Na základě prostudování příslušných primárních a sekundárních pramenů, o které se tato studie opírá, lze s určitostí konstatovat, že z maďarských zákonodárců, reprezentujících v parlamentu maďarské strany, podpořilo v prezidentské volbě v prosinci 1935 kandidaturu ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše všech sedm volitelů Zemské křesťansko-socialistické strany. Úvaha v tom směru, že by někdo z řad volitelů OKSZP nehlasoval pro Beneše, není namístě, protože jakékoliv spekulace o nejednotnosti poslanců a senátorů této strany při prezidentské volbě v citovaných pramenech absentují. Jednotná podpora ministra zahraničí Beneše maďarskými křesťansko-socialistickými zákonodárci v prezidentské volbě je tak prakticky stoprocentní. Jednotu hlasování křesťansko-socialistických zákonodárců potvrzoval i *Pražský tiskový zpravodaj*, který na základě údajného zmocnění ze strany maďarských křesťanských-socialistů, jak posléze informoval maďarskojazyčný deník *Esti Újság*, informoval čtenáře, že zákonodárci OKSZP odevzdali svůj hlas jednotně Edvardu Benešovi.¹²³ Navíc oba protagonisté Benešovy volby, Szüllő a Esterházy, byly křesťansko-socialistickými politiky, kteří stáli v čele nadnárodně prezentovaného politického subjektu se slovenskou a německou platformou, takže Benešova podpora byla jen z tohoto hlediska pro politické představitele této strany zajisté mnohem menším problémem než v případě úzce národně profilované MNP. Sám Esterházy, jak ve svých pamětech dokládá jeho sestra Lujza, měl při své volbě

¹²⁰ Tamtéž. První bod byl na maďarském ministerstvu zahraničí vyzdvižen červenou tužkou.

¹²¹ MOL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, resp. 869/res. pol./1935, *Benes megválasztása*, tajná telegrafická zpráva maďarského ministra zahraničních věcí Kányi č. 63 z 31. 12. 1935 adresovaná bratislavskému konzulátu, fol. 10 (strojopisný dokument), resp. 7 (tužkou psaná předloha telegrafické zprávy z 30. 12. 1935). Vyzdvižení slova „proti“ podtržením na základě originálu telegrafické zprávy, jak strojopisu, tak konceptu.

¹²² Tamtéž.

¹²³ *Esti Újság*, roč. 3, č. 294, 20. 12. 1935, s. 1–2, resp. 2, *Benes köztársasági elnök... – Miért szavazott Jaross Benes ellen*“.

zohledňovat obavy o osud menšin v případě, kdyby v zemi významně posílila pravice, u níž se začaly pomalu, ale jistě projevovat autoritářské tendence, reálně hrozící i omezením demokratických principů fungování státu. Proto se měl předseda maďarských křesťanských socialistů s ohledem na budoucnost maďarské menšiny rozhodnout, i navzdory osobní averzi vůči Edvardu Benešovi, pro odevzdání svého hlasu v prezidentské volbě ministrovi zahraničí.¹²⁴

Ohledně postoje Maďarské národní strany při prezidentské volbě lze na základě citovaných pramenů uvést, že Edvarda Beneše mohli ve Vladislavském sále Pražského hradu 18. prosince 1935 s velkou pravděpodobností podpořit minimálně čtyři její volitelé, tj. čtyři její poslanci z pěti přítomných. Celkem by tak Benešovi za tohoto předpokladu odevzdalo svůj hlas 11 ze 14, resp. 12 přítomných zákonodárců maďarských menšinových stran. Nejasným zůstává postoj výkonného předsedy Jarosse, resp. faktického politického vůdce Maďarské národní strany Szent-Iványe, který vyslancovu nátlaku, aby podpořil ve volbě Beneše, dlouho odolával.

Po volbě se však v souvislosti s postupem volitelů MNP při prezidentské volbě vznášel otazník spíše nad postojem jejího výkonného předsedy Jarosse, než Szent-Iványho. Podle některých zpráv tiskových měl Jaross hlasovat proti Benešovi, pod čímž však může být myšleno pouze odevzdání nevyplněného hlasovacího lístku, protože Němcovy hlas odevzdat nemohl, jak bylo výš rozebráno. A Jaross dokonce tento svůj postoj neměl v politickém zákulisí ani tajit. Důvodem jeho údajného rozhodnutí neodevzdat hlas v prezidentské volbě ministrovi zahraničních věcí mělo být, kromě vícero dalších politických důvodů, i žárlivá ostražitost mezi oběma maďarskými stranami, oživená nyní skutečností, že do Černínského paláce byl pozván pouze předseda OKSszP Esterházy a že MNP byla k jednáním s prezidentským kandidátem přizvána až ve druhém kole.¹²⁵ Vzhledem k neadekvátním politickým ambicím Jarosse, na které, jak bylo výše poukázáno, upozorňoval Budapešť i maďarský vyslanec v Praze, by nebyl uvedený důvod případného rozdílného hlasování Jarosse v prezidentské volbě nepředstavitelný. Navíc MNP, resp. jeho politický lídr Szent-Ivány byl, jak bylo rovněž výše vyloženo, rozhořčen tím, že MNP hrála druhé housle i v konzultacích v souvislosti s prezidentskou volbou s Budapeští, což dal *Dísz téru* přes maďarského vyslance v Praze i zřetelně na vědomí. Vzhledem k těmto skutečnostem a Jarossově politickým ambicím by tedy nebyla nerealistická úvaha v tom směru, že Jaross mohl skutečně odevzdat v prezidentské volbě prázdný hlasovací lístek, což mohl v politickém zákulisí, resp. uvnitř své strany a před jejím politickým vůdcem Szent-Iványem neoficiálně i přiznávat, v zájmu zachování přízně Budapešti pak ovšem mohl před veřejností i on prezentovat jednotu všech zákonodárců při volbě Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky, jak tak učinil i v případě budapešťského deníku *Az Est*. I tato neprav-

¹²⁴ L. ESTERHÁZY, *Szívek*, s. 68.

¹²⁵ *Esti Újság*, roč. 3, č. 294, 20. 12. 1935, s. 1–2, resp. 2, *Benes köztársasági elnök... – Miért szavazott Jaross Benes ellen*“.

děpodobná hypotéza mohla být za onou vyhýbavou odpovědí obou čelných představitelů Maďarské národní strany před šéfem maďarské diplomacie Kányou při jejich audienci na *Dísz tér* den po volbě nového československého prezidenta.

Nicméně proti možnosti, že Jaross hlasoval při prezidentské volbě prázdným hlasovacím lístkem, však hovoří paměti Esterházyho sestry Lujzy, která píše, že s Benešovou podporou souhlasili od počátku, tj. od první Esterházyho schůzky s Benešem 15. prosince 1935, všichni zákonodárci MNP, „*včetně tehdy liberálního Andora Jarosse*“, jak Esterházyová ve své knize doslova uvádí.¹²⁶

Výše uvedený předběžný závěr ohledně hlasování poslanců MNP však platí, vezmeme-li za směrodatnou odkazovanou souhrnnou zprávu – byť částečně bohužel nedůslednou – předsedy společného klubu poslanců Gézy Szüllóho pro maďarského ministra zahraničních věcí z konce prosince 1935, z níž vyplývá, že neobjasněn – pravděpodobně pouze na úrovni širšího politického uvažování – zůstal původce pouze jednoho prázdného hlasovacího lístku. Na pomoc nám zde nemůže být ani hlavní soudobý tisk, který se otázkou, komu vyjma SdP a Národní obce fašistické mohly prázdné hlasovací lístky patřit, nezabývá. Pokud by Szüllóova zpráva nebyla přesná a i v politickém foyer by nakonec nebyly identifikovány dva prázdné hlasovací lístky, museli bychom výše uvedené konstatování upravit následovně: Benešovu prezidentskou kandidaturu na společné volební schůzi obou sněmoven Národního shromáždění 18. prosince 1935 podpořili určitě minimálně tři z pěti přítomných volitelů Maďarské národní strany.

V každém případě to, že pro zákonodárce Maďarské národní strany nebyla podpora Benešova prezidentství jednoduchá, by mohla dokládat i skutečnost, že se ze společné volební schůze obou sněmoven Národního shromáždění omluvili pro nemoc oba senátoři strany, Füssy a i sám stranický předseda MNP Törköly, aniž by předložili lékařské osvědčení, jak ta učinil senátor vládní agrární strany Kornel Stodola. Být hypotéza, že se oba zákonodárci neúčastnili společné schůze poslancecké sněmovny a senátu Národního shromáždění záměrně, je nedokladovatelná. V této souvislosti je pozoruhodná skutečnost, že absence obou senátorů Maďarské národní strany při volbě Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky nebyla v citovaných pramenech ministerstva zahraničí horthyovského Maďarska vůbec reflektována (!). Že by bylo na základě tohoto faktu možné usuzovat, že se ze strany těchto zákonodárců MNP skutečně nejednalo o záměrnou absenci, nelze samozřejmě stoprocentně konstatovat. Stejně však, bez ohledu na Szüllóho raport do Budapešti, nelze zcela vyloučit ani to, že ani jeden z vůdčích představitelů MNP, ať již Jaross nebo Szent-Ivány neodevzdal ve volbě nového prezidenta republiky prázdný hlasovací lístek. Proto by nejpřesnější celkový výsledný sumář k hlasování zákonodárců maďarských menšinových stran v prezidentské volbě v prosinci 1935 měl mít tuto podobu: Edvarda Beneše ve volbě nové hlavy státu podpořilo určitě minimálně deset (v případě, že by pro Beneše nehlasovali Jaross i Szent-

¹²⁶ L. ESTERHÁZY, *Szívek*, s. 68.

Ivány) či 11 (v případě, že by Benešovu kandidaturu nepodpořil ze zákonodárců MNP pouze Jaross nebo Szent-Ivány) volitelů z řad přítomných zákonodárců OKSzP a MNP na společné volební schůzi Národního shromáždění, ovšem nelze vyloučit ani to, že prezidentský kandidát Beneš získal nakonec hlasy od všech přítomných volitelů obou maďarských menšinových stran, tj. od všech 12 jejích zákonodárců, kteří se 18. prosince 1935 dostavili do Vladislavského paláce, což v uvedeném interview pro deník *Az Est* potvrzoval koneckonců i sám výkonný předseda Andor Jaross.

Proč expředseda OKSzP Szüllő propagoval Benešovu volbu?

Závěrem se ještě pozastavme nad tím, co mohlo být skutečným důvodem Szüllőho propagace Benešova prezidentství nejen mezi zákonodárci obou maďarských stran, ale i na odpovědných místech v Budapešti. Jako velmi pravděpodobným se nabízí vysvětlení, že Beneš byl přeci jen, i přes averzi maďarských menšinových politiků vůči jeho osobě, již „přečteným“ politikem, u něhož se dalo zhruba předpokládat, co od něj lze očekávat. Zásadním faktorem zde mohla být skutečnost, že stejně jako Beneš, i Szüllő patřil k již profesně i věkově zasloužilým politikům na prvorepublikové politické scéně, stál u jejího zrodu a jejího etablování se v rámci nastolených ústavněprávních mantinelů. Jako příslušník starší politické generace mohl bývalý předseda maďarských křesťanských socialistů volit spíše jistotu před nejasným politickým partnerstvím se stranami občanského bloku pod taktovkou stále více doprava se odklánějících agrárníků. Koneckonců to sám potvrzoval i ve svém výše citovaném povolebním vyjádření. Stejně tomu mohlo být i v případě jeho mladšího nástupce na postu stranického předsedy OKSzP, Jánose Esterházyho, jenž se do čela strany dostal za výrazného Szüllőho přispění, byť sám Szüllő nesl velmi nelibě tlak Budapešti na svou osobu, aby z čela strany odešel a přenechal funkci stranického předsedy mladšímu nástupci. Preferenci jistoty před nejistotou u Esterházyho, a de facto i u dalších politických činitelů maďarských stran, nám dokládají paměti Esterházyho sestry, Lujzy Esterházyové.

Váha širší platnosti uvedeného důvodu Benešovy podpory u politické reprezentace menšinových Maďarů však ztrácí na své argumentační váze s ohledem na postoj politického lídra druhého maďarského menšinového politického subjektu, Maďarské národní strany, Szent-Iványe. I on sice stál u zrodu československé politické scény a etablování se maďarské menšinové politické reprezentace v politickém životě nového státu, nicméně, jak bylo výše vidět, Szent-Ivány ještě v předvečer prezidentské volby odmítal přistoupit na podporu Benešovy prezidentské kandidatury i navzdory intenzivnímu nočnímu naléhání maďarského vyslance v Praze. Nedůvěřivě se však vůči prosazované podpory Beneše v prezidentské volbě netvářil z MNP pouze Szent-Ivány. Do jaké míry by za váhavým postojem nejen MNP mohly být zákulisní kontakty Szent-Iványe s agrárníky, na které ve své sumarizační zprávě v souvislosti s prezidentskou volbou upozorňoval koncem prosince Buda-

peš' i expředseda mařarských křesťanských socialistů, lze jen těžko říci. Faktem však je, jak bylo výše uvedeno, že na podzim roku 1934 byl mezi představiteli obou stran, jmenovitě mezi Szent-Iványem a ministrem vnitra Josefem Černým, přímý kontakt navázán, a to dokonce i v souvislosti s již tehdy předpokládanou brzkou nevyhnutelností předčasné volby nástupce místo nemocného Masaryka do prezidentského úřadu. Je skutečně možné, ovšem důsledně nedokumentovatelné, že v případě představitelů MNP mohly u příležitosti prezidentských voleb převládnout obavy z prosazení autoritářské politiky agrárníků na vládní úrovni, resp. z toho, že by agrární strana, disponující resortem ministerstva vnitra, mohla nakonec prosadit vůči národnostně menšinovým politickým stranám důraznější politiku. Nebylo by to poprvé, kdy by se mařarská menšinová politická scéna reálně a vážně obávala postupu státního aparátu vůči svým politickým subjektům, resp. pozastavení či zrušení činnosti jedné z její dvou politických stran. Zmatkem a chaosem – jak dokumentuje přísně důvěrná policejní zpráva prezidia policejního ředitelství v Košicích z 31. října 1933 – si mařarské menšinové politické strany prošly i v důsledku zákona o rozpuštění a zastavování činnosti politických stran z října 1933. Předseda OKSžP Esterházy se měl tehdy i domnívat, že jeho strana bude rozpuštěna a MNP bude přímo pozastavena činnost. Obě mařarské menšinové politické strany měly tehdy pro případ naplnění jejich obav připravovat dokonce i alternativní řešení, jak by mohly po případném pozastavení činnosti strany pokračovat v politické činnosti.¹²⁷ Již tehdy v případě Mařarské národní strany referovaly policejní zprávy na základě dobře informovaných pramenů vyšším místům, že v zasvěcených kruzích se mělo hovořit o tom, že MNP „*bude hľadat' možnosť sblíženia sa s vládou, aby sa tak uchránila pred rozpustením*“.¹²⁸

Právě podobná obava o další budoucnost strany mohla být motivací pro podporu Benešovy prezidentské kandidatury i v případě bývalého předsedy OKSžP Szüllóho. Zatímco Szent-Ivány mohl v zájmu budoucí existence MNP inklinovat spíše k případné spolupráci s největší vládní stranou, Szülló pak v zájmu budoucnosti OKSžP zase naopak k vládnímu socialistickému politickému spektru. To, že se nemusí jednat o spekulativní úvahy, dokladují i archivní prameny. Bratislavské policejní ředitelství obdrželo 1. července 1935 od krajinského (zemského) prezi-

¹²⁷ Srov. Slovenský národný archív (dále jen SNA), fond Policajné riaditeľstvo Bratislava (dále f. PR), kart. č. 241, dok. č. 14287/33 prez. (*Mařarské opozičné strany – informácie.*), přísně důvěrná policejní zpráva prezidia policejního ředitelství v Košicích prezidiu zemského (krajinského) úřadu v Bratislavě z 31. 10. 1933 (kopie zprávy byla postoupena i ministerstvu vnitra), fol. 352–353 (s. 1–4) a tamtéž, kartón č. 240, dok. č. 50441/33 prez. (*Křesťansko-sociálna strana – prípravy pre prípad rozpustenia strany.*), důvěrná policejní zpráva prezidia zemského (krajinského) úřadu v Bratislavě policejnímu řediteli v Bratislavě z 22. 11. 1933 (kopie zprávy byla postoupena i policejnímu ředitelství v Košicích), fol. 835. Nebo zde srov. A. TÓTH, *Zemská křesťansko-socialistická strana...*, roč. 19, 2011, č. 1, s. 67–103, resp. 82 včetně pozn. pod čarou č. 40.

¹²⁸ Srov. SNA, f. PR, kart. č. 241, cit. dok. č. 14287/33 prez., fol. 352 (s. 2).

denta zprávu policejního ředitelství v Košicích z 4. června 1935, v níž košický policejní ředitel postupoval Krajiniskému úřadu v Bratislavě další důvěrné informace o maďarských opozičních stranách. Na jeho závěru stojí zajímavé upozornění, podle kterého se opět někteří vůdčí politici maďarské menšinové politické scény před květnovými parlamentními volbami v roce 1935 obávali toho, že maďarské strany budou před volbami rozpuštěny. Podle zprávy košického policejního ředitelství k tomu údajně nedošlo jen kvůli zákroku jednoho, ve zprávě bohužel neuměnovaného československého politika, kterému musel expředseda OKSZP a šéf společného klubu poslanců maďarských menšinových politických stran přislíbit, že „*pri eventuelnej voľbe prezidenta republiky budú parlamentní zástupci obidvoch maďarských stran voliť dľa jeho pokynov*“.¹²⁹

Nakolik tato zprávu odpovídá skutečnosti, lze jen stěží říci. To, že se maďarští menšinoví politici po zvýšení dohledu státu na politickou scénu v průběhu roku 1933 rozpuštění svých stran opravdu obávali, je níméně skutečností, a platilo to i pro „supervolební“ rok 1935.¹³⁰ Byť vyplnění těchto obav se spíše nezdá být

¹²⁹ Srov. SNA, f. PR, kart. č. 252, dok. č. 35.766/1935 prez. ze dne 24. 6. 1935, resp. 7731/935 prez. ze dne 4. 6. 1935, *Maďarské opoziční strany – informácie*, zpráva policejního ředitele v Košicích prezídiu krajiniského úřadu v Bratislavě (v opisu byl dokument postoupen i prezídiu ministerstva vnitra), fol. 461–462, resp. 462 (s. 2).

¹³⁰ To, že maďarské menšinové politické strany měly přidělenou nálepku negativistických opozičních stran, v důsledku čehož byly logicky vystaveny zvýšené kontrole státních orgánů, si její političtí představitelé mohli znovu připomenout i ve druhé polovině volebního roku 1935. I v tomto roce se ústřední deník opozičních maďarských menšinových politických stran potýkal s cenzurou svých příspěvků a s konfiskací svých čísel ze strany státního zastupitelství. Tak např. v říjnu bylo zabaveno vydání listu ze 17. dne měsíce kvůli jeho úvodníku, v němž jeho autor kritizoval bezpečnostní politiku vlády v souvislosti s plánovanými nákladnými opatřeními na zvyšování obranyschopnosti státu (výstavbou pohraničních pevností) a hájil v této souvislosti již tak dost zatíženou kapsu daňových poplatníků. Pravdou však je, že úvodník při této příležitosti zpochybňoval mírovou politiku vlády a dával jí za vinu stávající nestabilní vztahy se sousedními státy. Deník se však v tomto směru vůbec neodlišoval od rétoriky maďarských menšinových zákonodárců v Národním shromáždění, kteří ve svých vystoupeních na schůzích obou sněmoven v podobném duchu zahraniční politiku vlády permanentně kritizovali. V takovýchto případech však cenzura nemohla zasáhnout, protože parlamentní exposé musely vycházet i v tisku doslova tak, jak na půdě parlamentu zazněly. [Srov. MOL, K 66 – 250. cs. – 1935 – I-5 t., 186/pol./35, *A Prágai Magyar Hirlap elkobzása*, zpráva maďarského vyslance v Praze maďarskému ministru zahraničních věcí Kálmánu Kányovi z 21. 10. 1935 včetně zaslaného původního, prvního vydání zkonfiskovaného PMH ze 17. 10. 1935 (roč. XIV., č. 238 /3790/, tit. s., *A katonai kiadások és az adózó polgár*, požadované pasáže k vyškrtnutí označeny perem; s uplatněním dodatečného zásahu cenzury vyšel deník ještě jednou ve druhém vydání), nefol. dok. Zcenzurován dodatečně byl však i článek informující čtenáře o zabavení pasu dvěma podkarpatorským tajemníkům OKSZP (jeden byl obviněn z toho, že udržuje styky s nepřáteli státu a že do ciziny vyjíždí s odkazem na svůj zdravotní stav, druhý pak ze šíření nepříznivých zpráv o republice a jejích úředníků v cizině) a dalším dvěma osobám v zájmu udržení vnitřního míru a bezpečnosti republiky. Cenzuře vadil odkaz článku na to, že i přesto, že dotyčné osoby byly státními orgány obviněni z trestného činu, nebylo vůči nim údajně podáno zároveň i trestní oznámení, i když k tomu byli povinováni, čímž

reálné. Jak však bylo možné výše vidět, někteří vrcholní vládní politici mohli tyto obavy představitelů národnostně menšinových politických stran o svou budoucnost využívat, resp. lépe řečeno zneužívat v zájmu uplatnění stranických mocenskopolitických ambicí skupin či frakcí, jak je patrné i z kontaktu mezi agrárnickým ministrem vnitra Černým a politickým lídrem MNP Szent-Iványem. Kdo by mohl v tomto případě být oním „*jedním československým politikem*“, jenž byl zmíněn ve výše citované policejní zprávě, však není zřejmé. Nakolik je tedy pravděpodobné, že by se mohlo jednat o nějakého „socialistického“ politika, který by se snažil získat menšinové Maďary pro Benešovu volbu, lze tak jen stěží určit. Vyloučené to však není. Jak bylo vidět, prohradní vládní kruhy měly blíže spíše k OKSzP než MNP. Je však dosti možné, že oním „*československým politikem*“ mohl být opět ministr Černý, který se mohl, stejně jako na podzim roku 1934 v případě Szent-Iványe, pokoušet připravovat půdu pro eliminaci politického prostoru pro zvolení prezidentem republiky ministra zahraničních věcí Beneše.

Zda tedy Szüllőova neměnná inklinace k podpoře prezidentské kandidatury Edvarda Beneše během celého období, kdy špičky maďarské menšinové politické scény řešily otázku postoje k prezidentské volbě, byla založena čistě na jistotě pramenící ze zkušeností s mnohaletým Benešovým působením na politické scéně anebo byla důsledkem nějakých výše naznačených zákulisních neformálních dohodů na pragmatické platformě výhodné pro obě strany již z dřívějšího období, nelze určit. Je však zde třeba dodat, že dochované maďarské archivní prameny na podobné neformální dohody neodkazují, což je přinejmenším zajímavé a na základě této skutečnosti se spíše zdá, že jakékoliv jiné informace jakkoliv poukazující na tuto možnost, jsou pravděpodobně nevěrohodné. Na druhé straně však první uvedený důvod podpory Benešovy kandidatury byl prakticky spojen, přímo i nepřímo, s obavami o další budoucnost maďarské menšinové politické scény, bez ohledu na to, bylo-li v politickém zákulisí v této souvislosti ve vztahu k očekávanému zachování se maďarských stran v prezidentské volbě komukoliv z maďarské politické reprezentace kdy něco naznačeno. Co ovšem platí bez pochybností je skutečnost, že maďarské menšinové politické strany se v prezidentské volbě zachovaly pragmaticky. Nejenže se přiklonily k čitelnějšímu prezidentskému kandidátovi, a to i přes jejich negativní postoj k vůdčím osobnostem stojících u zrodu ústavněprávní koncepce první Československé republiky, mezi které Beneš bezesporu patřil, a odvrátily se od dobrodružného spojení s radikalizujícími se zástupci občanského bloku, nepřistoupily nyní ani k demonstraci svého politického negativismu odevzdáním prázdných hlasovacích lístků, jak tak učinili poslanci a senátoři SdP. Nutno podtrhnout, že Maďaři zaujali v rámci prezidentské volby aktivistický postoj i bez ohledu na politiku svého nejbližšího potencionálního politického partnera na slovenské „autonomistické“ politické scéně, Hlinkových ľudáků, kteří až takřka do

tak podle PMH měly samy úřady spáchat trestný čin. (Srov. PMH, tamtéž, s. 7, *Föltűnő útlevélbevonások a rahói járásban.*)

poslední chvíle podporovali tzv. prosincový blok občanských stran. Nemalou zásluhu na tomto postoji maďarských stran při prezidentské volbě v prosinci 1935 měli především její přední političtí představitelé z řad křesťanských-socialistů, zejména expředseda strany Géza Szüllő a stávající stranický šéf János Esterházy, jehož si z čelných zástupců maďarské menšinové politické scény vybral k jednáním o své politické podpoře i sám Beneš.¹³¹

¹³¹ I ústřední list Sudetoněmecké strany *Die Zeit* upozorňoval v této souvislosti, že aktivitické intermezzo zástupců maďarské menšinové politické scény v prezidentských volbách v prosinci 1935 bylo výsledkem dominantního vlivu klerikálních kruhů. (Srov. *Die Zeit*, roč. 1, č. 68, 19. 12. 1935, viz pouze třetí vydání čísla deníku, v prvním a druhém vydání inkriminovaná pasáž článku chybí, s. 3, *Aufschlußreiche Wahlziffern.*)

Andrej Tóth

Die ungarischen Minderheitsparteien in der Tschechoslowakei und die Präsidentenwahl im Dezember 1935. Teil II.

Zusammenfassung

Außenminister Edvard Beneš wurde am 18. Dezember 1935 von überwältigender Mehrheit der Abgeordneten und Senatoren der Nationalversammlung zum zweiten Präsidenten der Tschechoslowakischen Republik gewählt. Die Kandidatur von Beneš wurde von den Gesetzgebern aller tschechoslowakischen Parteien (Agrarpartei, Sozialdemokratie, Nationalsozialistische Partei, Volkspartei, Hlinkas Slowakische Volkspartei, Politische Gewerbsleute und Kommunistische Partei) unterstützt. Für seine Wahl sprachen sich auch die Abgeordneten und Senatoren der deutschen aktivistischen Parteien, d.h. der Deutschen Sozialdemokratie, der Deutschen Christlich-Sozialen Partei und der Deutschen Agrarpartei aus. Zum ersten Mal in der Geschichte der tschechoslowakischen Präsidentenwahl nahmen eine aktivistische Stellung zu dieser Wahl auch Gesetzgeber der politischen Oppositionsparteien der ungarischen Minderheit, die bei den früheren Präsidentenwahlen ihre negativistische Einstellung zu den konstitutionsrechtlichen Grundlagen des tschechoslowakischen Staates immer gezeigt und leere Stimmzettel abgegeben hatten. Ihre Stimmen bei dieser Präsidentenwahl sollten einheitlich sein, wie nachträglich von ihren Vertretern öffentlich erklärt. Einheitliche negativistische Stellung bei der Präsidentenwahl nahmen nur die Abgeordneten und Senatoren der von Henlein geführten Sudetendeutschen Partei und der Nationalen Einigungspartei. Die wahrscheinlichen Abstimmungsergebnisse der ungarischen Minderheitsparteien im Dezember 1935 sahen wie folgt aus: Edvard Beneš wurde gewiss von mindestens 10 (falls weder Jaross noch Szent-Ivány für Beneš stimmte) oder 11 (falls entweder Jaross oder Szent-Ivány gegen Beneš stimmte) anwesenden OKSzP- und MNP-Gesetzgebern gewählt; nicht auszuschließen ist jedoch auch die Möglichkeit, dass alle bei der am 18. Dezember 1935 stattfindenden Präsidentenwahl anwesenden Wähler der beiden ungarischen Parteien, d.h. insgesamt 12 ungarische Gesetzgeber ihre Stimmen für Beneš abgegeben hatten.

Andrej Tóth

Political parties of the Hungarian minority in Czechoslovakia and the election of President Masaryk's successor in December 1935.

Part II

Summary

Foreign Minister Edvard Beneš became the second President of the Czechoslovak Republic when he was elected by the overwhelming majority of deputies and senators of the National Assembly on 18 December 1935. His nomination for President was supported by the members of all Czechoslovak parties, i.e., the Agrarian Party, Social Democratic Party, National Socialist Party, People's Party, Hlinka's Slovakian People's Party, Political Tradesmen, and Communist Party. Beneš's nomination was also supported by deputies and senators of the German 'activist' parties (German Social Democratic Party, German Christian Social Party, and German Agrarian Party). For the first time in the history of presidential elections also legislators-members of the Hungarian opposition parties in the country showed an activist attitude to that election, unlike the previous elections where they had always demonstrated their negative attitude to Czechoslovakia's constitutional foundations by abstaining, i.e., by returning blank ballots. Their position on the presidential election was to be homogeneous, as subsequently declared by their representatives. Negative position at the election was only shown by deputies and senators of Henlein's Sudetengerman Party and Kramář's National Unification Party. The most probable voting pattern of Hungarian parties at the presidential election in December 1935 was as follows: Edvard Beneš's candidature for President was certainly supported by 10 Hungarian representatives in the least (provided Jaross and Szent-Ivány failed to do so) or 11 (if from the OKSzP and MNP representatives attending the National Assembly only Jaross or Szent-Ivány failed to vote for Beneš); nevertheless, it cannot be excluded that Presidential Nominee Beneš had obtained the votes of all their 12 legislators that attended the election session on 18 December 1935.

Daniel Baránek

Židovská náboženská obec Frýdek-Místek v letech 1918–1942. Asimilace Židů do většinové společnosti

The Jewish congregation of Frýdek-Místek from 1918 to 1942. Assimilation of Jews to majority society

Before the outbreak of World War I the Jewish congregation in Frýdek-Místek saw a period of its apparent heyday. The local Jews declared their adherence to the Jewish nationality; this encouraged the local followers of Zionism to try and establish a Zionist association here. In the twenties, however, the Zionists failed to create a compact group within the local Jewish community. The economic foundations of the Jewish congregation were then disrupted by the Great Depression. The rise of Nazi power reflected also in the congregation in spring 1938 as several Jewish refugees came here from Austria. Other refugees joined the community in late summer and early autumn in connection with the Nazi occupation of Sudetenland. In spite of that most Jews stayed in the city. Their tragic fate was eventually closed with the transports to concentration camps that took place from September 1942 to early 1945.

Keywords: History, 20th century, Czechoslovakia, Jews, Zionism, racism, holocaust

ŽNO Frýdek-Místek na vrcholu

Před vypuknutím první světové války zažívala Židovská náboženská obec Frýdek-Místek (ŽNO Frýdek-Místek) na první pohled období rozkvětu. Vyznavači židovského – neboli dobově řečeno „*israelitského*“ – náboženství tou dobou již více než půl století nebyli omezováni protižidovskými předemancipačními opatřeními. Z těchto opatření židé pociťovali nejtěživěji kromě familiantských zákonů, zužujících možnost sňatku prakticky jen na prvorozené, především segregační zákony, podle nichž museli židé (pokud od úřadů neobdrželi výjimku) bydlet v ghettech odděleně od křesťanů. Roku 1860 ovšem císař židům povolil zakupování křesťanských nemovitostí, čímž odboural poslední zásadní překážku migrace židů z bývalých ghatt do kulturně a hospodářsky se rozvíjejících center.¹

Mezi lokality, jež židy přitahovaly, patřila také města Frýdek a Místek, oddělená moravsko-slezskou zemskou hranicí a řekou Ostravicí. Během let 1859–1900 se díky zmíněnému uvolnění migrace počet židů žijících na území soudních okresů Frýdek a Místek, jež od roku 1893 tvořily obvod ŽNO Frýdek-Místek, zvedl z přibližně ze 104 na 996.² Více než polovina židovských imigrantů mířila přímo do Frýdku a Místku, případně do okolních menších měst.³ Příchozí židé se zde záhy začlenili mezi relativně dobře situované struktury obyvatelstva. Roku 1890 náleželo ve Frýdku 66 % židů ke střední třídě, většinou se jednalo o obchodníky a úředníky, a dalších 19 % jich patřilo do horní společenské vrstvy, jako majitelé textilních podniků s více než 50 zaměstnanci.⁴ Postavení horní třídy frýdeckých židů dokresluje skutečnost, že její příslušníci měli roku 1888 v rukou všechny textilní závody ve Frýdku a zaměstnávali celkem 1 323 lidí, tedy 72 % zaměstnanců všech frýdeckých továren.⁵

Vzrůstající počet a zámožnost členů frýdecko-místecké židovské komunity se samozřejmě odrazily také na výši členských příspěvků a na rozvoji židovských

¹ *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich* [RGI.] 45/1860, císařské nařízení z 18. 2. 1860, § 1.

² Gregor WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren, I*, Abtheilung: Olmützer Erzdiocese, III. Band, Brünn: 1859, s. 27–65, 98–136; Archiv Židovského muzea v Praze [AŽMP], Židovská náboženská obec Frýdek-Místek [ŽNO FM], inv. 1, sig. 1798, kapitola IX a kapitola Aufwand für Kultusbedürfnisse.

³ Roku 1894 žilo ve Frýdku 28 % členů židovské obce, v Místku 16 %, v městečkách Frýdlant 5 %, Paskov 3 %. Urbanizace židovského obyvatelstva tedy přesahovala 50 %. – Státní okresní archiv Frýdek-Místek [SokA FM], Archiv města Frýdek [AM Frýdek], sig. 547, kart. 112, složka D 1894, č. j. 5359/1894.

⁴ Radek LIPOVSKI – Ivana SLEZÁČKOVÁ, *Analýza židovské populace města Frýdek podle teritoriálního původu a socioekonomického postavení*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity: Historie 2007, č. 14, s. 216–219.

⁵ SokA FM, AM Frýdek, inv. 551, kart. 124, složky G 1888 a G 1889.

náboženských institucí. Již roku 1863 židé z Frýdku, Místku a bezprostředního okolí založili Židovský náboženský spolek Frýdek,⁶ který následujícího roku začal provozovat jednotřídní židovskou školu, byť zatím bez statutu veřejné školy. Zároveň spolek zahájil stavbu frýdecké synagogy, jejíž slavnostní vysvěcení a otevření proběhlo roku 1865. Židovský spolek následně pro svou školu roku 1870 vyjednal statut soukromé lidové školy a o pět let později také práva veřejné školy. Po zřízení židovského hřbitova ve Frýdku roku 1882 místní židovský spolek vlastně obsáhl všechny základní funkce židovské obce, chyběl už jen rabín. Statut židovské obce frýdecko-místecká židovská komunita získala nakonec roku 1893, rabína však ŽNO Frýdek-Místek zaměstnala až roku 1900 poté, co navzdory značné finanční náročnosti a odporu části členstva vystavěla školní budovu, jež zároveň sloužila židovské obci jako obecní dům.⁷

Činnost židovské obce na přelomu 19. a 20. století doplňovaly především dva dobročinné židovské spolky – jeden ženský a jeden mužský. „Židovský ženský dobročinný spolek císaře Františka Josefa pro Frýdek, Místek a Koloredov“ (*Kaiser Franz Josef Israelitischer Frauen-Wohlthätigkeits-Verein für Friedek, Mistek und Koloredov*) vznikl roku 1888 a měl „podporovat hodné židovské chudé, zejména domácí chudé [*Hausarme*]“.⁸ Tradiční dobročinná židovská organizace, *chevra kadiša*, byla ve Frýdku založena roku 1896 a jejím cílem nebyla pouze podpora chudých, nýbrž také péče o nemocné a pohřbívání souvěrců.⁹

Navenek se tedy před první světovou válkou mohlo zdát být všechno v pořádku. ŽNO Frýdek-Místek zdárně plnila své základní funkce a svou činnost úspěšně rozvíjela také *chevra kadiša*. Když předseda židovské obce Alois Reik roku 1910 usiloval o své znovuzvolení, ilustroval rozvoj obce například skutečností, že velikost jejího nadačního jmění se jen během let 1906–1909 více než zdvojnásobila. Reik sice zmínil také problémy s výukou náboženství ve Frýdlantě a reflektoval úbytek žáků na frýdecké židovské škole, avšak záležitost Frýdlantu považoval jen za teritoriální a dočasný problém a problém frýdecké židovské školy se měl vyřešit v tom okamžiku, kdy pochopí její kvality i ti židovští rodiče, kteří doposud posílali své děti raději na veřejné školy.¹⁰ Uspokojení představitelů frýdecko-místeckých židů pramenilo také ze skutečnosti, že antisemitská kampaň německých nacionalistů neměla v tomto regionu příliš velký ohlas a úspěch slavili především němečtí liberálové. Právě díky vzestupu tohoto politického proudu, který roku 1884 ovládl ve

⁶ Zemský archiv v Opavě [ZAO], Zemská vláda slezská Opava [ZVIS Opava], inv. 1504, kart. 2029, č. j. 12323/1863, zařazeno pod č. j. 7077/1890.

⁷ AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, s. 23–36; Tamtéž, inv. 7, sig. 1799, kap. 1.

⁸ ZAO, ZVIS Opava, inv. 1330, kart. 1375, č. j. 638/1891.

⁹ Tamtéž, č. j. 37101/1906.

¹⁰ AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, kapitola IX, zpráva Aloise Reika o činnosti výboru ŽNO Frýdek-Místek v letech 1907–1910.

Frýdku všechny tři volební kurie¹¹ a mezi jehož přívržence se židé počítali, a díky svému dobrému hospodářskému postavení se mohli židé ve Frýdku, podobně jako v dalších moravských a slezských městech,¹² stát magistrátními rady (Adolf Landsberger, Alois Reik) nebo členy opavské obchodní a živnostenské komory (Adolf Landsberger, Julius Neumann, Jakob Munk). Díky svým podnikatelským úspěchům mohl Alois Reik dokonce získat titul císařského dvorního dodavatele (*Hoflieferant*) a Adolf Landsberger dokonce roku 1903 Řád železné koruny III. třídy a roku 1912 šlechtický titul.¹³

Židovští podnikatelé byli tedy se stávajícím stavem spokojeni a do budoucnosti hleděli s optimismem; i projevy antisemitských nálad (hilsneriádu) a protizidovské násilnosti (pogromy v Rusku) v posledních dvou desetiletích jim připadaly vzdálené a nijak se jich osobně netýkaly. Ovšem někteří další židé tento optimismus nesdíleli a považovali úbytek žáků na židovské škole za mnohem vážnější problém. Citlivě tuto skutečnost přirozeně vnímal především ředitel frýdecké židovské školy Bernhard Kraus, kterého nenaplňovala obavami pouze představa, že by časem mohl ztratit práci, ale také dění v Židovském náboženském spolku Frýdlant (ŽNS Frýdlant), který spadal pod ŽNO Frýdek-Místek a jenž v polovině 90. let přestal prakticky fungovat – návštěvnost i frekvence bohoslužeb klesala, frýdlantská židovská škola byla pro nedostatek žáků zavřena a nakonec byl roku 1911 zrušen i samotný skomírající židovský spolek.¹⁴

Nejen klesající účast na bohoslužbách a počet dětí v židovské škole, ale i další jevy naznačovaly, že dosavadní úspěchy židovské obce uvnitř skrývají úpadek náboženského života. K uzavírání židovsko-křesťanských, resp. židovsko-ateistických sňatků, které se musely uzavírat civilně, jelikož frýdecký rabín smíšené páry

¹¹ 700 let Frýdku-Místku [700 let FM], Frýdek-Místek, Městský národní výbor ve Frýdku-Místku 1965, s. 28.

¹² Moritz BRUNNER, *Geschichte der Juden in Brünn*, in: Hugo Gold, *Die Juden und Jüdengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brünn, Jüdischer Buch- und Kunstverlag 1929, s. 160; Radoslav DANĚK, *Koloredovští Lichtensternové a jejich podnikání na Ostravsku*, in: *Židé a Morava XIII*, Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 2007, s. 64; Jan JANÁK, *Dějiny Moravy 3/1: Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918*, Brno, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 1999, s. 45–47; Veronika KOŠTÁLKOVÁ – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Olomoucká židovská komunita v éře modernizace do konce trvání rakouské monarchie*, in: *Židé a Morava XIV*, Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 2008, s. 68–69; Galina RUCKÁ, *Fritz Redlich – hodonínský velkopodnikatel*, in: *Židé a Morava XII*, Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 2006, s. 80–86.

¹³ AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, kapitola VIII; Milan MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, Ostrava, Ostravská univerzita 2003, s. 255; Janusz SPYRA, *Židé v rakouském Slezsku (1742–1918): Nástin dějin*, in: *Židé ve Slezsku: studie k dějinám Židů ve Slezsku*, Český Těšín, Muzeum Těšínska 2001, s. 43–44.

¹⁴ AŽMP, ŽNO FM, inv. 11, sig. 56 213, protokol č. 87 z 5. 5. 1911.

odmítal sezdat, docházelo již v předcházejících desetiletích. Nyní však přestávaly být důvodem k vyloučení z židovské pospolitosti – smíšené sňatky se stávaly něčím „normálním“, dotyčný žid se dále mohl účastnit společného náboženského života, byť s dodržováním základních náboženských předpisů v jeho domácnosti to mohlo být všelijaké. Takto například roku 1901 rabín Juda Bergmann odmítl sezdat Hugo Kufflera s římskou katoličkou Olgou Grossmannovou, která se sice před úřady prohlásila být bez vyznání, aby mohla uzavřít sňatek s nekřesťanem, ve skutečnosti se však ke katolictví dále hlásila. Hugo Kuffler sám se sice společného náboženského života židovské komunity dále účastnil, platil židovské obci daň a byl členem *chevry kadiše*, ovšem náboženské výchovy jeho dětí se ujala jeho křesťanská manželka. Dokonce i jeho syn Leo Kuffler nebyl obřezán, nýbrž pokřtěn.¹⁵ Smíšené sňatky často neměly okamžitý dopad, a tak je mnozí nepovažovali za nějak zvlášť závažný problém, vždyť židovský partner dále přispíval do pokladny židovské obce. Jejich první negativní efekt se objevil, až když měli potomci příslušného páru nastoupit povinnou školní docházku a když místo židovské školy začali navštěvovat veřejnou školu, na níž křesťané převažovali. Jako první museli tento efekt samozřejmě postřehnout ti, kdo byli bezprostředně spjati s židovskou školou – třeba právě Bernhard Kraus nebo zakladatel ŽNS Frýdlant Sigmund Wechsberg. Ostatní si závažnost tohoto jevu uvědomili až o deset patnáct let později, když křesťanští synové ze smíšených křesťansko-židovských manželství začali židovské obci chybět jako plátcí náboženské daně. Až tehdy začali i ostatní vnímat, že zdánlivě úspěšná integrace do německé společnosti těsně souvisí se sekularizací.

Ostatně ani růst nadačního jmění židovské obce, jímž se předseda Alois Reik roku 1910 tak chlubil, nepředstavoval pouze pozitivní jev. Většina nadací totiž vznikala z pozůstalostí: zesnulý před svou smrtí odkázal stanovami požadovaných 200 zl. (400 K) anebo tuto částku obci věnovali jeho příbuzní, za což měl dotyčný nárok na to, aby byl zapsán do vzpomínkové knihy (*Haskara-Buch*) a aby se jeho jméno každý rok v den výročí jeho úmrtí vzpomenulo při modlitbě v synagoze.¹⁶ Růst nadačního jmění obce se tedy úzce pojil s vymíráním starší generace, která se narodila ještě v předemancipačním období nebo v samých počátcích emancipace a které se dostalo tradiční židovské výchovy. Příslušníci této generace sice plně využívali možností, jež jim nabízelo zrovnoprávnění, snažili se o ekonomicko-politické a částečně také kulturní začlenění do společnosti, zároveň však nezapomínali na své židovské kořeny a mnoho své energie věnovali rozvoji židovských náboženských institucí. Vyznávali sice reformní judaismus, což ovšem nelze chápat jako

¹⁵ SOKA FM, AM Frýdek, inv. 547, kart. 111, složka Povolení sňatku 1883–1901, č. 1; Národní archiv [NA], Státní úřad statistický I – Sčítání obyvatelstva ČSR v roce 1930, Praha [SO 1930], kart. 8751.

¹⁶ NA, Ministerstvo kultu a vyučování Vídeň [MKV-R], inv. 592, kart. 1367, č. j. 1027/1896. Stanovy ŽNO Frýdek-Místek z roku 1896, § 76 IV; AŽMP, ŽNO FM, inv. 6, sig. 56 215, Buch der stiftungen und Fonde.

úpadek jejich víry, ale spíše jen jako formu služby Bohu přizpůsobenou novým podmínkám. Místo této generace na přelomu 19. a 20. století nastupovala generace nová, jež se narodila a byla vychovávána již v období emancipace, takže tradiční předemancipační forma judaismu i jeho hodnoty jí byly poněkud cizí.

Někteří frýdecko-místečtí židé narození v 80. letech 19. století pak už nedržovali ani nejzákladnější náboženské předpisy. Tak tomu bylo třeba v rodině Oskara Landsbergera, narozeného roku 1886, který si vzal za ženu židovku z Hamburgu. Jeho dcera Eva Kalinová vzpomíná: „*Slavili jsme akorát seder [pesachovou večeří]. To bylo jediné, co jsme slavili. Pak jsme samozřejmě slavili všechno, co se slavit dalo: Velikonoce, Vánoce [...] O košer ale nebylo ani zdání, nic košer tam nebylo, poněvadž my jsme nebyli žádná košer domácnost. Tam bylo vepřové, stejně jako hovězí. Všechno dohromady.*“¹⁷ „*Babička byla víc pobožná, ta se vždycky zlobila, to si pamatuju, říkala: ‚Aber Oschi...‘ [‚Ale Oskare...‘]*“¹⁸

Lidé jako učitel náboženství Kraus nebo zakladatel ŽNS Frýdant Wechsberg spatřovali východisko v sionismu, který se podle nich měl stát prostředkem vnitřní obrody židovstva. Svou vizi se snažili realizovat založením spolku *Ahava des „Zion“*, pobočky sionistického Svazu rakouských spolků pro kolonizaci Palestiny a Sýrie „Zion“ („Zion“, *Verband der österreichischen Vereine für Colonisation Palästinas und Syrien*). Nepodařilo se jim však najít dostatek přívrženců, a tak již roku 1902 spolek ohlásil ukončení činnosti.¹⁹ Koncept sionismu jako náboženské obrody mohl totiž jen stěží oslovit generaci mladých židů, pro něž židovské obřady už představovaly spíše jen pouhý zvyk bez vnitřního náboženského obsahu. Dalo by se říci, že v případě starší generace přišel sionismus příliš brzo, neboť její příslušníci si většinou ještě plně neuvědomovali závažnost větších či menších náznaků úpadku víry a domnívali se, že tyto problémy jsou jen dočasné a že je možné je vyřešit standardními prostředky. Sionismus chápaný Krausem, Wechsbergem a několika dalšími jako příležitost k obnově společně prožívané židovské víry oproti tomu přišel v případě mladé generaci zase příliš pozdě, již ji nedokázal oslovit.

Mladé generaci nicméně imponoval jiný prvek sionismu – tělovýchova. Koncem 19. století se totiž dosavadní tělovýchovné organizace začaly kvůli vyhrocování nacionalismu i antisemitismu židům uzavírat.²⁰ Mladá generace tak v procesu sekularizace přestávala být židy v náboženském slova smyslu a postupně se v prostředí tehdejších nacionálních svárů stávala Židy ve smyslu národnostním. Důraz sionismu na židovskou pospolitost mladá generace ovšem nechápala v nábožen-

¹⁷ *Paměť národa*, Eva Kalinová (1913–2011), úsek stopáže: 0:59:45–1:02:15. Dostupné online: <<http://www.pametnaroda.cz/witness/recording/id/1450>>.

¹⁸ AŽMP, *Dokumenty persekuce [DP]*, vzpomínky Evy Kalinové.

¹⁹ ZAO, ZVIS Opava, inv. 1330, kart. 1390, č. j. 21754/1902.

²⁰ Radoslav DANĚK, *Ostravští Židé a sportovní hnutí*, in: *Židé a Morava XIV*, Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 2008, s. 152–163.

ském smyslu jako Kraus či Wechsberg, nýbrž především ve smyslu nacionálním. Po neúspěchu spolku *Ahavah des „Zion“* se sice Kraus zapojil do činnosti sionistickým mládežnických spolků, prosazovat svou vizi se mu však nedařilo. Pohyb myšlení frýdecko-místecké vysokoškolské mládeže směrem k sekulárnímu sionismu se totiž neodehrával pouze v prostředí okolo frýdecké synagogy, ale také (a především) na univerzitě ve Vídni, v samém jádru sionistického hnutí.²¹ Právě tito studenti vytvořili frýdecký studentský klub *Hasmonea*²² a právě mládež se ještě před první světovou válkou stala na Frýdecku a Místecku nositelkou sionistické ideje. Rady příslušníků sionistických klubů nicméně ještě nebyly nijak široké, jednalo se o pouhé kluby, nikoli o spolky. Velmi podobně se situace vyvíjela také v ostatních částech Moravy a Slezska, kde první sionistické spolky nejdříve zanikly, aby je vzápětí nahradily sionistické tělovýchovné organizace.²³

Konec monarchie jako příležitost k demokratizaci židovské obce

Náznaky ochabování společného náboženského života bylo možné sledovat od přelomu 19. a 20. století, ovšem až do první světové války se jednalo o pozvolný proces, takže si jej povšimla jen část frýdecko-místeckých židů, a ještě menší skupina členů židovské obce jej považovala za nějak významnější problém, s nímž by se něco mělo dělat. Skutečným přelomem se tak stala až první světová válka, která plně odhalila dosud ve skrytu se přibližující úpadek frýdecko-místecké židovské náboženské komunity.

Shodou okolností jen několik měsíců před vypuknutím „velké války“ oznámil oblíbený rabín Dr. Jakob Drobinsky odchod z frýdeckého rabinátu, jelikož získal místo rabína ve Vídni. Z průběhu střídání rabínů vysvítá postavení ŽNO Frýdek-Místek v rámci pomyslné hierarchie židovských obcí. Frýdecký rabinát v ní hrál roli pouhé „přestupní stanice“: lákal mladé perspektivní rabíny, kteří začínali v nějaké menší upadající „předemancipační“ židovské obci, avšak kteří se záhy po získání místa ve Frýdku začali poohlížet po nějakém ještě lepším místě, kde by mohli více uplatnit své vzdělání. Předchozí rabín Dr. Josef Bergmann po Frýdku působil v Karlových Varech, ve Frankfurtu nad Odrou a v Berlíně, Drobinsky získal místo rovnou ve Vídni. Více než jedno desetiletí pak Drobinského zastupoval moravskoostravský rabín Jakob Spira.²⁴

²¹ Robert S. WISTRICH, *Die Juden Wiens im Zeitalter Kaiser Franz Josephs*, Wien, Böhlau 1999, s. 288–305.

²² AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, kapitola VIII.

²³ Janusz SPYRA, *Syjonizm na Śląsku austriackim i na Morawach (do 1918 roku)*, in: *Studia Judaica* 10, 2007, s. 25–41.

²⁴ AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, s. 71–72.

Neobsazení frýdeckého rabinátu, které mimochodem znamenalo finanční úsporu, stěží mohlo ovlivnit fungování ŽNO Frýdek-Místek více než válka. Odvod synů a otců do armády uvrhl místní rodiny do strachu o jejich životy a později židy, kteří zůstali doma, naplňovaly zármutkem zprávy, že se někteří z jejich blízkých dostali do italského nebo ruského zajetí, že jiní byli těžce zraněni a že sedm jich dokonce padlo.²⁵ Do války museli odejít také mladší členové výboru židovské obce (čtyřicetiletý Moritz Huppert a osmačtyřicetiletý Julius Huppert).²⁶ Jejich místa sice zaujali starší náhradníci, aktivita výboru však stále více klesala.²⁷ Ještě větší závažnost měla skutečnost, že roku 1916 výboru vypršel mandát, nové volby se však nekonalý. Pokud pak někdo ze členů výboru nebo rozšířeného výboru zemřel nebo podal demisi, doplňovaly se tyto zastupitelské sbory kooptací.²⁸

Odchod části členů ŽNO Frýdek-Místek do války znamenalo zprvu také ochromení pravidelných bohoslužeb. Dosáhnout *minjanu* (minimálního počtu dospělých mužů potřebného k započetí bohoslužby) nečinilo potíže pouze o všedních dnech, ale dokonce také i při svátcích. Situace se změnila, když do synagogy začali přicházet židovští uprchlíci z Haliče a židovští vojáci z 22. pěšího pluku, jenž byl do Frýdku přesunut koncem roku 1915 z Černovic, hlavního města Bukoviny.²⁹ V červnu 1918 bohoslužba utrpěla ještě zrekvírováním cínových píšťal synagogálních varhan.³⁰ S potížemi se musela potýkat také škola, neboť její budovu již v listopadu 1914 zabralo vojsko a výuka musela několik měsíců probíhat v pronajatých prostorách. V lednu 1915 se vedení školy podařilo s vojskem vyjednat navrácení alespoň části prostor, takže se vyučování mohlo opět odehrávat ve školní budově, nikoli však za úplného klidu, jelikož v budově stále zůstávali nakvartýrováni vojáci.³¹ Počet žáků židovské školy v polovině války prudce stoupl až na 69 dětí (viz graf č. 1), pravděpodobně opět kvůli přílivu haličských uprchlíků.

Uprchlíci z Haliče byli v okrsku ŽNO Frýdek-Místek soustředováni do uprchlického tábora v Paskově, několik jich pobývalo také ve Frýdlantě a některých vesnicích. Výbor židovské obce se spolu s ženským dobročinným spolkem snažili židovským uprchlíkům pomáhat zejména obstaráváním potravin a zajištěním výuky náboženství.³² Výbor zprvu z rozpočtu obce zasílal příspěvky také jiným organiza-

²⁵ AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, s. 78–79.

²⁶ Tamtéž, kapitola Verwaltung und Vertretung.

²⁷ AŽMP, ŽNO FM, inv. 2, sig. 56 209.

²⁸ Tamtéž, č. j. 70/1917 a 455/1917.

²⁹ SOkA FM, Městský národní výbor Frýdek-Místek [MěNV Frýdek-Místek], inv. 1, fol. 5.

³⁰ Tamtéž, č. j. 271/1918; AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, s. 80–81.

³¹ AŽMP, ŽNO FM, inv. 2, sig. 56 209, č. j. 443/1914; AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, s. 81–82.

³² AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, s. 83–84.

cím pečujícím o haličské uprchlíky v Pohořelicích, Mikulově, Kyjově a ve Vídni, na podzim roku 1916 se však výbor rozhodl tuto podporu zastavit a věnovat se pouze haličským uprchlíkům pobývajícím na Frýdecku a Místecku.³³ Výbor spolu s *chevrou kadišou* navíc každoročně o svátku Pesach přispíval židovským vojákům pobývajícím v této oblasti několika sty korun na stravu.³⁴ Pomoc haličským uprchlíkům ovšem byla limitována vlastními ekonomickými možnostmi židovské obce, jež oslabil pokles členských příspěvků, rostoucí drahota a koupě válečných dluhopisů v hodnotě přes 50 000 K. (Roku 1920 byly válečné dluhopisy převedeny na státní dluhopisy, ovšem nikoli v jejich plné hodnotě.)³⁵

S koncem války se život židů na Frýdecku a Místecku zpět do zajetých kolejí nevrátil. Proměnu mocenského uspořádání využili Židé v různých evropských zemích k zakládání židovských národních rad (ŽNR). Taková instituce vznikla 22. října 1918 také v Praze s cílem dosáhnout uznání židovské národnosti, k níž by bylo možné se svobodně hlásit a jež by představovala naprosto rovnoprávnou menšinu. Pražská ŽNR ovšem chtěla vzhledem k novým poměrům změnit také stav uvnitř židovských obcí, které se podle jejich představ měly demokratizovat a společně pak vytvořit nějaký zastřešující orgán.³⁶ První skupinu požadavků se podařilo vyřešit na centrální úrovni: československá ústava z roku 1920 deklarovala rovnost všech občanů před zákonem a stejná občanská i politická práva všem občanům bez ohledu na rasu, jazyk či náboženství³⁷ a uznání národních požadavků Židů se projevilo zejména možností uvádět židovskou národnost při sčítání lidu.³⁸ Druhou skupinu požadavků si však musela vyřešit každá židovská obec sama. Záhy po vyhlášení Československé republiky proto ti členové ŽNO Frýdek-Místek, kteří nesouhlasili s volbou zastupitelů židovské obce podle kuriálního systému, založili Židovskou národní radu pro Frýdek-Místek (*Jüdischer Volksrat für Friedek-Mistek*). Toto uskupení pak v polovině prosince 1918 předložilo výboru židovské obce následující požadavky: a) urychleně změnit stanovy podle principu rovného volebního práva a podle změněných státoprávních poměrů a následně uspořádat nové volby zástup-

³³ AŽMP, ŽNO FM, inv. 2, sig. 56 209, č. j. 443/1914, 303/1915, 585/1915, 249/1916, 366/1916.

³⁴ Tamtéž, č. j. 138/1916, 181/1917, 265/1918.

³⁵ Roku 1914 vybrala ŽNO Frýdek-Místek na náboženské dani 17 100 K, 1915: 14 700 K, 1916: 16 100, 1917: 16 300 K, 1918: 20 300 K. – AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, s. 80 a kapitola Aufwand für Kultusbedürfnisse. – AŽMP, ŽNO FM, inv. 2, sig. 56 209, č. j. 443/1914, 249/1916, 487/1916, 456/1917, 455/1920.

³⁶ Kateřina ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Praha–Litomyšl, Paseka 2005, s. 27–40.

³⁷ § 128 zákona č. 121/1920 Sb. ze dne 29. února 1920, *kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky*.

³⁸ K. ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé?*, s. 41–45.

ců židovské obce, neboť mandát současných zástupců vypršel již roku 1916; b) rozšířit výuku češtiny ve frýdecké židovské škole.³⁹

Výbor židovské obce se těmito návrhy zabýval v polovině ledna 1919, přičemž se proti sobě v ostřejší diskusi postavili příslušníci první a druhé kurie. Změnu stanov kategoricky odmítl Jonas Lamberg, tvůrce a vášnivý obhájce kuriálního volebního systému, naproti tomu Adolf Reik žádal, aby změnu stanov projednal rozšířený výbor, a Ferdinand Kornfeld navrhol posunout připravované volby nového výboru alespoň o tři měsíce, dokud se spor nevyřeší. Heinrich Löw a předseda židovské obce Alois Reik se snažili situaci uklidňovat, nakonec však výbor jakoukoli změnu stanov odmítl.⁴⁰

ŽNR Frýdek-Místek však tou dobou již měla silného spojence. Československé úřady při uznání židovské národnosti kalkulovaly s tím, že tento krok oslabí pozice německé národnosti a odpůrců vzniku Československa.⁴¹ Stejný přístup přejal i frýdecký národní výbor, který 1. listopadu 1918 s pomocí českého dobrovolnického oddílu z Těšina obsadil frýdeckou radnici⁴² a potom 20. prosince 1918 s několika dalšími českými organizacemi vydal následující prohlášení: „*Přejeme Židům svobodu a rovnoprávnost, ale nesmí jí býti zneužíváno na úkor náš. Uznáváme Židy jako národ a přejeme jim jejich samostatnost v jejich vlastním státě. Ale pokud žijí v našem státě, musí uznati, že jsme tu pány ve svém domově a že nemůžeme strpět, aby žijíce z výtěžku české práce, byli dále živlem nám nepřátelským. Odsuzujeme každý hrubý antisemitismus, vrcholící v pronásledování Židů a ničení jich majetku: tím bychom ničeho nedocílili, leda opovržení u vzdělaných národů. Němci a Židé, kteří máte závody, buďte si toho vědomi, že k výnosu a zisku nestačí jen kapitál, továrny a stroje.*“⁴³ Představy ŽNR Frýdek-Místek a Národního výboru pro samosprávné město Frýdek se tedy setkaly: vznik Československa a převrat na frýdecké radnici představoval pro odpůrce kuriálního systému výbornou příležitost, jak poměry v židovské obci demokratizovat. Zatímco židovská národní rada odpovídala představám národního výboru o přechodu židů od německé národnosti k židovské a později snad k české, jak to naznačoval požadavek ŽNR na rozšíření výuky češtiny na židovské škole.

Slezská zemská vláda pověřila 3. ledna 1919 správou Frýdku komisi, která se skládala z 20 zástupců české a 10 zástupců německé národnosti (mezi těmi byli i dva židovští továrníci, Alois Reik a Jakob Munk) a v jejímž čele stál vládní komisař František Tesař.⁴⁴ Když tedy v polovině ledna výbor ŽNO Frýdek-Místek od-

³⁹ AŽMP, ŽNO FM, inv. 2, sig. 56 209, č. j. 394/1918.

⁴⁰ Tamtéž, č. j. 17/1919.

⁴¹ K. ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé?* s. 34–40.

⁴² SOKA FM, MěNV Frýdek-Místek, inv. 1, fol. 3. – *700 let FM*, s. 94.

⁴³ SOKA FM, MěNV Frýdek-Místek, inv. 1, fol. 5.

⁴⁴ Tamtéž.

mítl požadavky židovské národní rady, neváhal její zástupce Otto Mayer podat proti rozhodnutí výboru odvolání k vládnímu komisaři. Tento krok odpůrce změny stanov evidentně zastrašil, neboť když se na konci ledna výbor židovské obce sešel znovu, deklaroval připravenost jednat s ŽNR a navrhl vytvořit komitét, jenž by vypracoval nové znění stanov a v němž by zasedali tři zástupci výboru a tři zástupci židovské národní rady. To vše pod podmínkou, že Mayer stáhne své odvolání k vládnímu komisaři. Výbor židovské obce do těchto pozic rovnou delegoval Jonase Lamberga, Leopolda Münstera a Sigmunda Wechsberga.⁴⁵ ŽNR Frýdek-Místek tyto podmínky přijala a vyslala do komitétu Dr. Siebenscheina, nadučitele Bernharda Krause a člena výboru ŽNO Adolfa Reika.⁴⁶ Na stejném zasedání také výbor ŽNO po poradě se Siebenscheinem a Krausem nakonec souhlasil s rozšíření výuky českého jazyka na židovské škole o šest hodin týdně. Pozdější požadavky rozšíření výuky češtiny výbor ovšem odmítl, neboť v takovém případě by buď došlo k velkému zatížení žáků anebo by se musel změnit vyučovací jazyk z němčiny na češtinu, na což nebyla většina členů výboru židovské obce ochotna přistoupit.⁴⁷ Konečně výbor ŽNO ještě vyslal Heinricha Löwa a Sigmunda Wechsberga jako své dva delegáty do výboru židovské národní rady.

Pozice ŽNR Frýdek-Místek se tedy na konci ledna značně posílila, zatímco výbor židovské obce se začal rozpadat. Již v polovině ledna podali rezignaci Jakob Munk a Julius Huppert a na konci dubna podal demisi dokonce předseda židovské obce Alois Reik. Na květnovém zasedání výboru židovské oznámil svou rezignaci také Heinrich Löw, který přijal funkci poradce židovské národní rady, ale ještě před svým odchodem prosadil návrh zaprotokolovat poděkování výboru svým dlouhodobým činitelům: Aloisi Reikovi, Jonasi Lambergovi a Sigmundu Wechsbergovi.⁴⁸ Tímto poděkováním snad Löw chtěl učinit definitivní tečku za existencí výboru a svým odchodem dokonat revoluci uvnitř židovské obce. Židovská národní rada však nakonec funkce výboru ŽNO nepřevzala, neboť Alois Reik se nechal konzervativnějšími členy židovské obce přesvědčit, aby svou rezignaci stáhl a vedl židovskou obec dále až do nových voleb.⁴⁹

Svůj hlavní cíl nicméně ŽNR Frýdek-Místek splnila: dokázala prosadit změnu stanov a zabránit konání voleb podle starého volebního řádu. Komitét ustavený v lednu během několika měsíců vytvořil nové stanovy, které rušily kuriální volební systém a zaváděly rovné volební právo. Navíc se rozšířily řady těch, kterým se přiznávalo aktivní a pasivní volební právo. Aktivní právo náleželo každému členovi židovské obce bez rozdílu pohlaví a státního občanství, kteří dosáhli věku 21 let

⁴⁵ AŽMP, ŽNO FM, inv. 2, sig. 56 209, č. j. 48/1919.

⁴⁶ AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, s. 99.

⁴⁷ AŽMP, ŽNO FM, inv. 2, sig. 56 209, č. j. 363/1919.

⁴⁸ Tamtéž, č. j. 269/1919.

⁴⁹ Tamtéž, č. j. 317/1919.

a kteří disponovali právem volit v obcích Československé republiky. Došlo tedy ke snížení věkové hranice z 24 na 21 let, ženy začaly volit přímo a již nemusely k vykonání volebního aktu pověřovat mužského zástupce (§ 32 stanov ŽNO). V případě pasivního volebního práva se státní občanství na rozdíl od předchozích stanov nezohledňovalo; pasivního volebního práva požíval každý, kdo měl aktivní volební právo, dosáhl věku alespoň 26 let, platil řádně náboženskou daň a nebyl zaměstnancem obce (§ 33). Další novinku představovalo zavedení principu volebních stran (§ 38–39) a oddělení voleb předsedy a výboru – předsedu již nevolil výbor ze svého středu, nýbrž přímo voliči, a to na dobu pěti let (§ 8, 48). Z nových stanov vypadl princip, že ve výboru a rozšířeném výboru musí být zástupci Frýdku i Místku (§ 5). Další úpravy přizpůsobovaly stanovы změněným státoprávním poměrům, měnily různé lhůty při pořádání voleb a aktualizovaly výši náboženské daně a dalších poplatků.⁵⁰ Nové znění stanov schválil rozšířený výbor v září 1919, slezská zemská vláda však změnu potvrdila až v březnu 1921.⁵¹

Nový stát, nová identita

Schvalování stanov státními úřady se poněkud protáhlo, jejich vytvoření nicméně situaci ve frýdecko-místecké židovské obci uklidnilo. Výbor židovské obce již nezatěžovaly vážné spory uvnitř komunity, takže se mohl věnovat běžným záležitostem: tvorbě a schvalování rozpočtu, vybírání náboženské daně, zaměstnancům židovské obce, otázkám výuky náboženství a vyřizování žádostí o podporu. Poslední zmíněný okruh agendy ovšem naznačuje, jak nesnadno se velká část židů vyrovnávala s novým státním uspořádáním. Ještě několik let po vzniku Československa výbor ŽNO Frýdek-Místek totiž stejně jako v minulosti pravidelně přispíval několika vídeňským židovským organizacím, avšak žádné pražské.⁵² Odpůrci kuriálního systému dokázali vzniku Československa využít k demokratizaci poměrů v židovské obci a někteří frýdecko-místečtí židé prosazovali zavedení češtiny do židovské školy, jelikož jim bylo jasné, že znalost tohoto jazyka bude mnohem potřebnější než doposud, prakticky nikdo se však nevzdával snadno své identity úzce spjaté s německým prostředím. Drtivá většina místních židů upřednostňovala němčinu před češtinou – v zaměstnání, při jednání představitelů židovské obce, při bohoslužbě v synagoze, v židovských spolcích, v židovské škole, při výchově dětí.

Československé úřady si tento problém uvědomovaly, a mimo jiné právě proto přistoupily k odlišování židovské a německé národnosti. Zatímco před vznikem Československa představovala židovská národnost na Frýdecku a Místecku doménu nepočtené skupinky sionistů, nyní se stala příležitostí, jak se příliš nevzdá-

⁵⁰ SOKA FM, Okresní úřad Frýdek [OÚ Frýdek], inv. 855, kart. 764.

⁵¹ SOKA FM, Okresní úřad Místek [OÚ Místek], inv. 891, kart. 1095, fol. 60–66.

⁵² AŽMP, ŽNO FM, inv. 2, sig. 56 209, např. č. j. 48/1919, 363/1919, 81/1920, 226/1920.

lit své původní jazykově německé identitě a zároveň vyjádřit loajalitu vůči novému státu.⁵³ Většina židů nabídnutého východiska využila. Například v Místku se roku 1922 z celkového počtu 223 vyznavačů judaismu hlásilo 206 (92 %) k židovské a jen 17 (8 %) k německé národnosti. Většina místeckých žáků židovského vyznání stejného roku navštěvovala školy, v nichž se vyučovalo německy: 11 jich docházelo do frýdecké židovské školy, 18 do ostatních německých škol a pouze 5 jich chodilo do českých škol.⁵⁴ Uvedenou statistiku vypracoval místecký městský úřad na základě dotazu Svazu Čechů-židů, jenž se roku 1920 zajímal zejména o jména těch židů, jejichž děti začnou chodit do školy.⁵⁵

Svaz Čechů-židů pak tyto rodiče pravděpodobně oslovil a nelze vyloučit, že oněch pět dětí navštěvovalo české školy z podnětu této organizace. Navzdory tomu, že se většina židů místo k německé národnosti přihlásila k židovské, panovala mezi českými úředníky jistá podezřívavost ohledně jejich „národní spolehlivosti“. Svědčí o tom poznámka připojená k seznamu židů z roku 1922: „Zdejší židé chovají se celkem slušně a nedošlo dosud k žádným stížnostem.“ Příklon frýdecko-místeckých židů k židovské národnosti povzbudil místní stoupence sionismu, aby se po neúspěchu na přelomu 19. a 20. století opět pokusili založit sionistický spolek, takže by se jejich činnost už nemusela dále realizovat na bázi pouhých klubů (zejména *Hasmonea*).⁵⁶ Vznik spolku iniciovali roku 1919 Oskar Singer, Marie Mayerová a Eduard Srulowicz a nesl název *Židovský turistický spolek „Techeleth-Lavan“ ve Frýdku-Místku (Jüdischer Wanderbund „Techeleth-Lavan“ in Friedek-Mistek, někdy také Blau-Weiss)*. Jeho stanovy se sice o žádné centrální organizaci nezmiňovaly, takže se *de iure* jednalo o zcela samostatnou organizaci, fakticky však spolek velmi pravděpodobně představoval jednu z poboček centrální organizace *Techelet Lavan*, jaké tou dobou vznikaly ve všech českých zemích.⁵⁷ (Obdobná pobočka vznikla také v blízké Moravské Ostravě již před první světovou válkou, jelikož však byla napojena na centrálu ve Vídni, neprodloužily jí československé úřady roku 1920 registraci. Ke znovuzaložení moravskoostravské pobočky pak došlo roku 1925.)⁵⁸ Stanovy frýdecko-místeckého *Techelet-Lavan*, které slezská zemská vláda schválila v listopadu 1919, vymezovaly hlavní cíl spolku takto: „vést židovskou mládež k tělesně, duševně a morálně zdravému vědomí židovské kmenové příslušnosti a tyto úkoly naplňovat skrze turistiku, tělesná cvičení a sportovní hry, setkání družin a přednášky, vzdělávací kurzy a skrze zprostředkování hodnot židovské

⁵³ Srov. K. ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé?*, s. 46–53.

⁵⁴ SOkA FM, AM Místek, inv. 404, kart. 63, č. j. 711/1922.

⁵⁵ Tamtéž, č. j. 901/1921.

⁵⁶ AŽMP, ŽNO FM, inv. 2, sig. 56 209, č. j. 363/1919.

⁵⁷ K. ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé?*, s. 248–252.

⁵⁸ Radoslav DANĚK, *Koloredovští Lichtensternové a jejich podnikání na Ostravsku*, s. 154, 158.

kultury. [Spolek] nesleduje žádné politické ani náboženské tendence a má pouze kulturní cíle.“ (§ 1).⁵⁹ Z poslední uvedené věty je zcela zřetelné, že sekulární verze sionismu na Frýdecku a Místecku naprosto převážila. Sionisté nicméně podobně jako před dvaceti lety nastalou situaci odhadli špatně: považovali příklon místních židů k židovské národnosti za příklon k myšlenkám sionismu, zatímco ve skutečnosti se jednalo opravdu jen o vyjádření loajality vůči nově vzniklému státu. Spolku *Techelet-Lavan* se nepodařilo získat potřebný počet příznivců, a tak záhy po svém vzniku zanikl. Roku 1922 již mezi frýdeckými spolky není uveden.⁶⁰

Ve 20. letech se sionistům nepodařilo uvnitř frýdecko-místecké židovské komunity vytvořit nějakou kompaktní skupinu, takže hlavní dělící linie uvnitř této komunity neprobíhala mezi sionisty a nesionisty, ale mnohem důležitější roli hrála dvě jiná kritéria: a) loajalita vůči novému státu a b) sociálněekonomické postavení. Na počátku 20. let tak lze uvnitř ŽNO Frýdek-Místek vypořádat čtyři základní skupiny.

První skupinu lze nazvat „*němečtí židé*“, tvořenou příslušníky bývalé první kurie, kteří odmítali přijmout koncept židovské národnosti a dále se hlásili k národnosti německé. Do této skupiny patřil zejména horlivý zastánce kuriálního systému Dr. Jonas Lamberg, jenž se roku 1920 dostal do prvního místeckého zastupitelstva za *Deutschbürgerliche Partei*,⁶¹ nebo majitel největší frýdecké textilky Alfred Landsberger, jenž zastupoval Němce od roku 1923 v prvním frýdeckém obecním zastupitelstvu za stranu *Friedeker Volkspartei*.⁶² Po zrušení kuriálního systému se příslušníci této skupiny stali prakticky nevolitelnými do zastupitelských orgánů židovské obce; v případě Alfreda Landsbergera to hrálo zanedbatelnou roli, neboť podobně jako jeho otec Adolf se o funkce v židovské obci ani neucházel, v případě Jonase Lamberga, jenž posledních deset let vykonával funkci místopředsedy židovské obce, se však jednalo o zásadní změnu.

„*Židovští demokraté*“ byla skupina příslušníků bývalé první kurie, kteří do té doby hráli hlavní roli ve správě židovské obce, avšak záhy po vzniku Československa si uvědomili, že radikální obhajoba kuriálního systému by představovala jen velmi krátkodobé řešení a že by se brzy mohli podobně jako Lamberg stát nevolitelnými. Rozhodli se tedy pro konstruktivní řešení a přistoupili na spolupráci s Židovskou národní radou Frýdek-Místek. Před volbami do výboru židovské obce roku 1921 vytvořili *Židovskou demokratickou stranu* (*Jüdische demokratische Partei*), v jejímž čele stáli továrníci Heinrich Löw a Oskar Landsberger, obchodníci Leopold Münster a Hermann Strauss nebo advokát Leopold Citron.⁶³

⁵⁹ ZAO, ZVIS Opava, inv. 2550, kart. 5283, č. j. XII-1030/1919.

⁶⁰ SOKA FM, MěNV Frýdek-Místek, inv. 1, fol. 16.

⁶¹ SOKA FM, AM Místek, inv. 157, s. 71.

⁶² SOKA FM, MěNV Frýdek-Místek, inv. 1, fol. 18.

⁶³ SOKA FM, OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, fol. 73.

Skupina „*národních Židů*“ se skládala z ekonomicky lépe postavených členů dřívější druhé kurie, kteří bojovali za rovné volební právo prostřednictvím ŽNR Frýdek-Místek a svých zastupitelů ve výboru židovské obce. Po prosazení vlastních požadavků vytvořili volební stranu *Sdružení národních Židů (Nationaljüdische Vereinigung)*,⁶⁴ v jejímž čele stáli obchodníci Adolf Reik a Gustav Herz, lékař Heinrich Schmiedl, ředitel školy Bernhard Kraus nebo pekař Ferdinand Kornfeld.⁶⁵ Sdružení národních Židů a Židovská demokratická strana nakonec pro volby do výboru židovské obce roku 1921 vytvořili společnou kandidátku, čímž se „národní Židé“ odvděčili „demokratům“ za to, že projevíli vstřícnost vůči požadavku rovného volebního práva.

Koalice židovských pracujících, úředníků a drobných řemeslníků pro Frýdek-Místek a okolí (Wählergruppe jüd. Arbeiter, Angestellte und Kleingewerbetreibenden für Friedek-Mistek und Umgebung) rovněž vzešel z okruhu lidí kolem židovské národní rady, od „národních Židů“ se však lišili zejména svým sociálně-ekonomickým postavením a zaměřením na jinou skupinu voličů. Reprezentovali ji strojvedoucí Viktor Egger, rada státních drah Otto Mayer, tiskař Eduard Srulowicz, úředník Julius Ziffer nebo profesor gymnázia Siegfried Bodansky.⁶⁶ Jistou roli hrál snad také generační moment: představitelé „národních Židů“ se narodili zpravidla mezi lety 1855–1880, zatímco „židovští pracující“ většinou mezi lety 1880–1895.

Naprostá krize náboženského života

Na základě nových stanov se v květnu 1921 konečně konala volba předsedy židovské obce, jímž se stal opět Alois Reik. O měsíc později se proběhly volby do zastupitelstva židovské obce, v nichž zvítězila společná kandidátka „židovských demokratů“ a „národních Židů“. Ve výboru a rozšířeném výboru získali „národní Židé“ po pěti mandátech, „židovští demokraté“ po třech mandátech a „židovští pracující“ po dvou mandátech. Do výboru a rozšířeného výboru se dostalo celkem třináct úplně nových lidí a převratnost těchto voleb pak ještě více zdůrazňuje skutečnost, že mezi zvolenými byla také jedna žena (Hermine Reiková, manželka Adolfa Reika).⁶⁷

V polovině roku 1921 tedy frýdecko-místecká židovská obec po delší době získala plně funkční a hlavně legitimní výbor, jenž se mohl s novou energií pustit do plnění důležitých úkolů. Výbor stál především před nutností vypořádat se s finančním vyčerpáním a zadlužeností židovské obce. Tato snaha ovšem narážela na skutečnost, že změna státních hranic oslabilu ekonomické základny židovské obce.

⁶⁴ ZAO, ZVIS Opava, inv. 2292, kart. 4704, č. j. XII-151.

⁶⁵ SOkA FM, OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, fol. 73.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, s. 99; Tamtéž, kapitola Verwaltung und Vertretung.

Největšími částkami židovské obci přispívali majitelé textilních továren, kteří se po rozpadu Rakouska-Uherska museli vyrovnávat se zmenšením vnitřního trhu, ztrátou některých odbytišť, s následnou nadprodukcí a poklesem příjmů.⁶⁸ Velkou část příjmů židovské obce pak spotřebovávalo umořování dluhů (roku 1929 činily 42 800 Kč, o čtyři roky později 36 680 Kč),⁶⁹ renovace elektrického osvětlení synagogy a obnova varhan,⁷⁰ takže nezbývaly peníze na vydržování vlastního rabína. Z důvodu velkého zaneprázdnění moravskoostravského rabína Jakoba Spiry se ŽNO Frýdek-Místek snažila najít nějakou jinou sousední obec, s níž by mohla rabína sdílet, dlouho se jí to však nedařilo. Vyjednávání s ŽNO Nový Jičín skončilo roku 1924 neúspěšně,⁷¹ podobně jako později pokus o ustavení společného rabína s ŽNO Bohumín. Teprve roku 1930 se podařilo získat nového společného rabína, jímž se stal těšínský rabín Dr. Arnošt Bass. Ministerstvo školství a národní osvěty nicméně při souhlasu s jmenováním těšínského rabína zároveň rabínem ve Frýdku zdůrazňovalo, že se jedná jen o velmi výjimečné opatření na dobu dvou let.⁷² Toto provizorium však nakonec trvalo až do roku 1936, kdy teprve židovská obec zaměstnala svého vlastního rabína Dr. Viléma Soleho.⁷³

Finanční potíže přivedly předsedu židovské obce Aloise Reika k tomu, aby roku 1922 nastolil otázku zrušení školy, zastal se jí však Židovský školní spolek, jenž se pod vedením Heinricha Schmiedla zavázal ročně na chod školy přispívat 10 000 korun. Škole přispěli svými dary také Heinrich Löw a Oskar Landsberger. V následujících letech se však počet žáků židovské školy pohyboval okolo pouhých třiceti (viz graf č. 1), roku 1924 její dlouholetý ředitel Bernhard Kraus odešel do penze a jeho spolupracovník a nový ředitel Jakob Pollak nemohl ve svých sedmdesáti letech vyučovat pravidelně. O osudu školy nakonec rozhodla skutečnost, že žakovský spolek vedený od roku 1923 Johannou Landsbergerovou nebyl schopen slíbenou částkou přispívat, a tak se výbor židovské obce v únoru 1928 rozhodl židovskou školu po skončení probíhajícího školního roku zrušit.⁷⁴

Velká hospodářská krize ekonomickou základnu židovské obce jen ještě více nabourala. Od roku 1929 se frýdecké a místecké židovské textilky dostávaly do stále větších problémů, jejich majitelé museli začít propouštět stovky dělníků a čelit několika velkým stávkám a demonstracím, při kterých muselo několikrát zasahovat

⁶⁸ 700 let FM, s. 93, 96.

⁶⁹ AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, zpráva Bernharda Krause o činnosti výboru ŽNO Frýdek-Místek v letech 1929–1933.

⁷⁰ Tamtéž, kapitola IX, zpráva Aloise Reika o činnosti výboru ŽNO Frýdek-Místek v letech 1921–1926.

⁷¹ SOkA FM, OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, fol. 77–78.

⁷² Tamtéž, fol. 86–89.

⁷³ Tamtéž, fol. 192.

⁷⁴ AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, s. 48–49.

i četnictvo. Alfred Landsberger dokázal krizi ustát, ostatní židovští majitelé místních velkých textilek však nikoli: Oskar Landsberger zkrachoval, neboť nechtěl propouštět dělníky, firma Brüder Neumann se roku 1932 ocitla v likvidaci. Fritz Reik a Artur Lemberger dokonce kvůli dluhům spáchali sebevraždu.⁷⁵

Finanční potíže nicméně ztělesňovaly pouze jednu stránku krize frýdecko-místecké židovské obce. Mnohem závažnější problém představoval úbytek věřících a rostoucí lhostejnost zbylých členů židovské obce vůči náboženskému životu. Roku 1908 měla ŽNO Frýdek-Místek okolo 950 členů,⁷⁶ roku 1921 již však 732 a do roku 1930 počet členů klesl na pouhých 549.⁷⁷ Na počtu plátců daně se úbytek členů zprvu neprojevil, od založení židovské obce až do poloviny 20. let se pohyboval mezi 200 a 250, roku 1926 však začal rapidně klesat, takže roku 1937 náboženskou daní přispívalo už jen 144 členů (viz graf č. 2).⁷⁸

Předseda židovské obce Alois Reik úbytek členů roku 1926 připisoval tomu, že změnou státních hranic města Frýdek a Místek jednak ztratila výhodnou pozici na trase Morava–Halič a zhoršily se podmínky pro místní průmysl, takže se židé začali stěhovat za obživou pryč z tohoto regionu do jiných oblastí, a jednak změna hranic zastavila proud imigrantů z Haliče.⁷⁹ Bernhard Kraus však za úbytkem členů židovské obce spatřoval také jiné příčiny než jen migraci a stárnutí místní židovské populace: „Část členů zmizela odpadnutím, vystoupením z židovství. Věrnost ke zděděné víře otců a příslušnost k židovstvu jim nebyla cennější než předepsaná náboženská daň.“⁸⁰ Změny v seznamech plátců daně během roku 1934 zachytil detailně protokol z prosincového zasedání odhadní komise, jež předepisovala náboženskou daň. Během onoho roku přibyli čtyři plátci daně a osm jich ubylo: dva zemřeli, jeden vystoupil z židovství a ostatní se přestěhovali většinou do Moravské Ostravy či Brna.⁸¹

Náznaky ochabování víry a lhostejnosti k tradičním náboženským hodnotám z počátku 20. století přerostly na přelomu 20. a 30. let v naprostou krizi. Pokles

⁷⁵ SOKA FM, MěNV Frýdek-Místek, inv. 1, fol. 30–32; Jaromír a Jiřina POLÁŠKOVÍ, *Židovské podniky a domy ve Frýdku-Místku*, in: *Židé a Morava XII*, Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 2006, s. 54–63; Janusz SPYRA, *Židovské rody ve Slezsku: Munkové z Frýdku*, in: *Těšínsko*, 1997, roč. 40, č. 2, s. 9.

⁷⁶ SOKA FM, OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095

⁷⁷ AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, kapitola IX, zpráva Bernharda Krause o činnosti výboru ŽNO Frýdek-Místek v letech 1929–1933.

⁷⁸ Tamtéž, kapitola Aufwand für Kultusbedürfnisse.

⁷⁹ Tamtéž kapitola IX, zpráva Aloise Reika o činnosti výboru ŽNO Frýdek-Místek v letech 1921–1926.

⁸⁰ Tamtéž, kapitola IX, zpráva Bernharda Krause o činnosti výboru ŽNO Frýdek-Místek v letech 1929–1933.

⁸¹ AŽMP, ŽNO FM, inv. 5, sig. 56 228, č. j. 486/1934.

návštěvnosti bohoslužeb dosáhl takové míry, že aby se *minjan* sešel alespoň v pátek a sobotu, musel výbor židovské obce ustanovit, že se chudým účastníkům těchto svátečních bohoslužeb bude vyplácet příspěvek z nadačního fondu a že samotní členové výboru se budou v návštěvě bohoslužeb střídat.⁸² Židovská obec pozvolna vymírala (ve 30. letech hlásila výraznou převahu počtu zemřelých nad počtem narozených)⁸³ a nová generace projevovala vůči židovství naprostou lhostejnost. Bohoslužby navštěvovalo dobrovolně jen několik starých židů, zatímco členové výboru tak činili z povinnosti, jakožto reprezentanti obce, a chudí židé si za přítomnost v synagoze vlastně nechávali zaplatit.

Z dříve uvedeného vyprávění Evy Kalinové vyplývá, že frýdecko-místecké židovské rodiny sice slavily židovské svátky, často se ovšem jednalo o pouhé rituály zbavené jejich náboženského obsahu. Děti vyrůstající v tomto prostředí pak často neměly o židovském náboženství žádné ponětí. Eva Kalinová, byť několik roků chodila do židovské školy, ve svých vzpomínkách uvádí: „*Vůbec jsem se necítila jako židovka. Já jsem to vůbec nevěděla až do Hitlera. Cítila jsem se jako Češka, měla jsem jenom české spolužáky a pohybovala jsem se v české společnosti.*“⁸⁴ Irena Brodová, narozená roku 1911 v rodině frýdeckého židovského obchodníka Sigmunda Demnera, vyrůstala pro změnu v německojazyčném prostředí, ale vztah k židovství se u ní vyvíjel velmi podobně: „*Drželi jsme jenom ty nejvyšší svátky, pracovalo se v sobotu, v neděli. Kromě té hebrejštiny, kterou jsem se naučila ve škole, kde jsem měla také náboženství, tak [co se týče náboženské výchovy] nic moc. Moje spolužačky žily zrovna v takovém prostředí jako já. Bylo tam dost bohatých továrníků, žili dosti exkluzivně. Byla to jenom německá kultura a o židovství nic.*“⁸⁵ Dokonce i vnučka frýdeckého šamaše (správce synagogy) Friese, narozená roku 1927, vzpomíná: „*Otec pocházel z Frýdku-Místku a byl z rodiny, která měla devět dětí; z velice zbožné rodiny, jeho otec byl šamesem [šamašem] v synagoze. [...] Židovské svátky se u nás neslavily, šábés se neslavil a pozoruhodné je – myslím, že to bylo ovlivněno z tátovy strany, že mě asi chtěli ušetřit potíží, které bych jako židovka mohla mít, protože otec patrně znal situaci v Polsku – že jsem nechodila ani na židovské náboženství, takže jsem byla úplně mimo. Myslím, že rodiče před válkou vstoupili dokonce do nějaké církve, myslím, že to byli unitáři.*“⁸⁶

⁸² AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, kapitola IX, zpráva Bernharda Krause o činnosti výboru ŽNO Frýdek-Místek v letech 1929–1933.

⁸³ ŽNO Frýdek-Místek roku 1935 hlásila, že se ve Frýdku nenarodilo žádné židovské dítě, byl uzavřen jen jeden sňatek a zemřelo 5 židů. Roku 1936 činily tyto počty poměr 2 : 1 : 5 a roku 1937 1 : 0 : 4. – SOKA FM, MěNV Frýdek-Místek, inv. 1, fol. 38–39.

⁸⁴ *Paměť národa*, Eva Kalinová (1913–2011), úsek stopáže: 1:10:40–1:14:20.

⁸⁵ AŽMP, DP, vzpomínky Ireny Brodové.

⁸⁶ Tamtéž, vzpomínky Jany René Friesové.

Představitelé „zvolení bez voleb“ versus problémoví zaměstnanci

Rovné volební právo, za něž už od vzniku ŽNO Frýdek-Místek bojovala značná část členů této obce, na počátku 30. let fakticky ztratilo jakýkoli význam, jelikož nedostalo příležitost se uplatnit. Členové židovské obce si mohli své zastupitele zvolit po změně stanov roku 1921 pouze třikrát, naposledy roku 1929. Další volby, jež se měly konat roku 1933, odpadly, jelikož volební komise obdržela pouze jedinou kandidátku, na níž figurovali zástupci dosavadních volebních uskupení, kteří se tak do výboru dostali automaticky.⁸⁷ Stejný scénář se opakoval i roku 1937.⁸⁸ „Volba“ předsedy probíhala velmi obdobně: roku 1928 byl „zvolen bez volby“ jediný kandidát Ferdinand Kornfeld⁸⁹ a stejným způsobem o dva roky později Heinrich Löw.⁹⁰ Roku 1934 se „volby“ předsedy odlišovaly tím, že „byly podány dvě kandidátky, obě se stejným návrhem znějící na jméno pana Pavla Steinschneidra“,⁹¹ který byl opět jakožto jediný uchazeč „zvolen bez konání volby“ také roku 1938.⁹²

Vznik jednotné kandidátky *Sdružených židovských stran* členové židovské obce přijali nevzrušeně, ačkoli toto uskupení spojovalo ideologicky naprosto odlišné skupiny: Čechy-židy, sionisty i židovské demokraty. Představitelé Čechů-židů z velké části vzešli z řad Koalice židovských pracujících, úředníků a drobných řemeslníků, která měla své zástupce ještě ve výboru zvoleném roku 1929.⁹³ Příklon části členů výboru k českožidovskému hnutí odrážel skutečnost, že stále větší část frýdecko-místeckých židů se hlásila k české národnosti. Zatímco roku 1921 se v Místku nenacházel ani jeden žid považující se za Čecha, roku 1930 uvedlo při sčítání lidu českou národnost již 22 % místeckých židů. Růst zastoupení české národnosti mezi židy se přitom odehrával na úkor židovské národnosti, k níž se oproti 92 % v roce 1921 nyní hlásilo již jen 61 % místeckých židů. Na úkor židovské národnosti stouplo také zastoupení německé národnosti mezi místeckými židy, a to z 8 % na 17 %. Národnostní identita židů žijících ve Frýdku se vyvíjela podobně, roku 1930 se jich k české národnosti hlásilo 14 %, k německé 22 % a k židovské 64 %.⁹⁴ Ačkoli židy považující se za Čechy nelze automaticky ztotožňovat se stou-

⁸⁷ SOKA FM, OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, fol. 94.

⁸⁸ SOKA FM, OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, č. j. 2118/1937.

⁸⁹ SOKA FM, OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, fol. 80.

⁹⁰ Tamtéž, fol. 85.

⁹¹ SOKA FM, OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, č. j. 1619/1934.

⁹² Tamtéž, č. j. 1954/1934.

⁹³ AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, kapitola Verwaltung und Vertretung.

⁹⁴ Daniel BARÁNEK, *Židovské obyvatelstvo ve Frýdku a Místku při sčítání lidu roku 1930*, in: *Židé a Morava XVI*, Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 2010, s. 107, srov. s. 151.

penci českožidovského hnutí a uvedení české národnosti při sčítání lidu lze s jistotou považovat pouze za vyjádření loajality Československé republiky,⁹⁵ mezi částí frýdecko-místeckých židů se myšlenky Čechů-židů nejpozději okolo roku 1930 přece jen začaly šířit. Tato skupina ovšem bez problémů získala odpovídající zastoupení ve vedení ŽNO Frýdek-Místek, a tak neměla prakticky důvod, proč by měla přecházet do opozice vůči jednotné kandidátce.

Jediným vážným odpůrcem jednotné kandidátky se tak stal Max Friedländer, kterého k tomu ovšem vedly jiné, než ideologické důvody. Narodil se roku 1892 v Alsasku a měl rumunskou státní příslušnost.⁹⁶ Roku 1924 jej ŽNO Frýdek-Místek zaměstnala jako vrchního kantora, učitele náboženství a sekretáře,⁹⁷ to ovšem odporovalo zákonu o židovské náboženské společnosti, podle něhož zřizenci židovských obcí museli mít československé občanství.⁹⁸ Frýdecký magistrát proto roku 1928 rozhodnutí výboru židovské obce o zaměstnání Friedländera zrušil. Následujících šest let se Friedländer i židovská obec proti úředním rozhodnutím odvolávali, nakonec však roku 1934 představitelé ŽNO Frýdek-Místek museli Friedländera propustit.⁹⁹ Friedländer tím ztratil nárok na služební byt v budově sídla židovské obce, odmítl jej však vyklidit a schůze výboru židovské obce se kvůli tomu dokonce musely konat v místnosti hotelu Škrábal. Nakonec Friedländer roku 1936 prohrál v této věci soudní spor s židovskou obcí a musel z obecního domu odejít,¹⁰⁰ ve znepríjemňování života představitelům židovské obce ovšem vytrvale pokračoval dále. Ještě stejného roku podal na frýdecký okresní úřad stížnost, že předseda Pavel Steinschneider vykonává svou funkci neoprávněně, a žádal proto jeho odvolání. Odkazoval přitom na články stanov židovské obce, které již patnáct let neplatily, což musel velmi dobře vědět a což si velmi brzy zjistil i okresní úřad, za pokus to ovšem Friedländerovi evidentně stálo.¹⁰¹

O rok později se měly konat volby do výboru židovské obce a Friedländer kolem sebe shromáždil několik příznivců, s nimiž sestavil kandidátní listinu Židovské liberální strany (*Jüdische liberale Partei*). Volební komise kandidátku vrátila k přepracování s požadavkem, aby strana změnila své jméno, údajně „*aby voličstvo nebylo vedeno v omyl*“, a aby byli vyškrtnuti kandidáti, kteří neplatili řádně daně, a nepožívali proto pasivního volebního práva. Strana se tedy přejmenovala na

⁹⁵ K. ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé?*, s. 50–53.

⁹⁶ NA, SO 1930, kart. 8752.

⁹⁷ AŽMP, ŽNO FM, inv. 3, sig. 56 210.

⁹⁸ RGBI. 57/1890, § 10 původně vyžadoval rakouské občanství, po vzniku Československa bylo zapotřebí občanství československé.

⁹⁹ SOKA FM, OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, fol. 20, 110–112.

¹⁰⁰ AŽMP, ŽNO FM, inv. 5, sig. 56 218, č. j. 143/1937; SOKA FM, OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, fol. 43.

¹⁰¹ SOKA FM, OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, č. j. 2112/1936.

Židovskou stranu lidovou (*Jüdische Volkspartei*), nevolitelné kandidáty vyškrtla a doplnila kandidáty nové. I tuto kandidátku ovšem volební komise odmítla, takže zbyla opět jediná kandidátka Sdružených židovských stran, jejíž kandidáti tak byli opět „*zvoleni bez voleb*“. Friedländer a spolustraník Sigmund Demner vzápětí podali stížnost na frýdecký okresní úřad, v níž žádali zrušení voleb, protože volební komise podle nich zamítla kandidátku jeho strany neoprávněně, členy „zvoleného“ výboru se prý stali lidé nedisponující pasivním volebním právem a protože údajně došlo ke zfalšování podpisů na kandidátní listině protistrany.¹⁰²

Na dotaz okresního úřadu odůvodnilo představenstvo židovské obce zamítnutí kandidátky takto: „*Stěžovatelé netvořili žádnou stranu [...], nýbrž pojmenovali několik přívrženců jednoho propuštěného zaměstnance teprve při podání kandidátní listiny na stranu „jüdisch liberale Partei.“* Představenstvo dále argumentovalo, že volební komise nenařídila nahrazení nevolitelných kandidátů, nýbrž údajně pouze jejich vyškrtnutí. S nevolitelnými kandidáty Sdružených židovských stran se těsně před volbami předseda židovské obce domluvil na splátkách dlužné daně, čímž se prý stali volitelnými. Nařčení z falšování podpisů představenstvo nevyvrátilo, ale jen uvedlo, že i kdyby tomu tak bylo, nacházelo se na kandidátce dostatečné množství dalších pravých podpisů. Celou záležitost se pak pokusilo smést ze stolu s tím, že se za Friedländerovou stížností skrývá msta za propuštění.¹⁰³

Zdůvodnění působí ve všech bodech poněkud podivně. První argument ohledně pojmenování strany nemá sebemenší oporu ve stanovách židovské obce. Volební komise opravdu explicitně vyzvala pouze k vyškrtnutí nevolitelných kandidátů, bez doplnění nových kandidátů ovšem oprava kandidátky nebyla možná, neboť jinak by se na ní nacházel nižší počet uchazečů, než dovolovaly stanovy. Zda zmíněná dohoda mohla dlužníkům vrátit pasivní volební právo, bylo rovněž přinejmenším velmi diskutabilní. Falšování podpisů se představenstvo ani nesnažilo vyvracet. Ke zrušení voleb nicméně nedošlo, protože na začátku ledna 1938 se na frýdecký okresní úřad dostavil Demner, jenž rovněž jménem Friedländera z blíže nspecifikovaného důvodu svou stížnost stáhl.¹⁰⁴ Představenstvo si snad samo uvědomovalo slabost své argumentace a nejspíš se s Friedländerem a Demnerem nějak dohodlo.

Ať už za stažením stížnosti stálo cokoli, odhalují Friedländerovy spory s židovskou obcí, že Sdružené židovské strany vítězily ve „volbách-nevolbách“ nejen díky přátelské dohodě mezi představiteli tří hlavních ideových proudů, ale také díky těžko obhajitelným praktikám, které sice třeba nikomu nemusely vadit v případě, že by se vztahy mezi členy židovské obce obešly bez větších problémů, za dané situace se však staly výbornou záminkou k napadení zneprátelené skupiny.

¹⁰² Tamtéž, č. j. 252/1937.

¹⁰³ Tamtéž, č. j. 2118/1937.

¹⁰⁴ Tamtéž, č. j. 221/1939.

Židovská obec se přitom nesoudila pouze s Friedländerem, ale také s dalším zřízen-
cem židovské obce, kantorem Josefem Bernkopfem, jenž se dopustil zpronevěry
a dalších poklesků, kvůli nimž byl nakonec propuštěn.¹⁰⁵

Chvilí před krachem?

„Vidíme na příkladu mnoha obcí v Čechách a na Moravě, že židovské obce
v této zemi co do počtu populace upadají, mnoho dříve vzkvétajících obcí v Če-
chách a na Moravě stojí před rozpuštěním, jiné existují jen díky stávajícím nadacím
a hřbitovním poplatkům. Toto nebezpečí Frýdku-Místku zatím nehrozí, ačkoli mož-
nost dalšího úbytku plátců daně nelze zcela popřít,“ uvedl ve své zprávě o stavu
frýdecko-místecké židovské obce její předseda Alois Reik roku 1926.¹⁰⁶ Marně
přitom doufal, že se situacelepší, nebo alespoň stabilizuje, neboť o deset let poz-
ději místní židovská obec přestávala plnit své základní úkoly vymezené jejími sta-
novami (§ 3). Postarat se „o pravidelnou bohoslužbu a to aspoň každou sobotu a
o židovských svátcích“ dokázal výbor židovské obce jen za cenu ustanovení, že se
chudým účastníkům bohoslužeb bude vyplácet příspěvek a že se jich musí účastnit
alespoň dva členové výboru. Rituální porážku vykonával *šochet* zaměstnaný židov-
skou obcí, zájem o jeho služby ovšem podobně jako v případě bohoslužeb klesal.
Vlastního rabína židovská obec sice roku 1936 zaměstnala, jen obtížně však hledala
vhodné a spolehlivé náboženské zřízence, které by nemusela po několika letech
propustit a soudit se s nimi. Zajištění pravidelného vyučování náboženství se po
zrušení židovské školy také ne vždy dařilo. Svou funkci frýdecko-místecká židov-
ská obec úspěšně plnila snad jen v případě provozování židovského hřbitova.

Poslední zásadní úkol vytyčený stanovami představovala dobročinnost, avšak
i tu limitovaly finanční možnosti. Do počátku 30. let výbor ŽNO Frýdek-Místek
vyřizoval různé žádosti o podporu většinou kladně a ještě roku 1933 se podobně
jako v jiných židovských obcích zástupci frýdecko-místeckých židů rozhodli pod-
pořit německé Židy prchající před nacismem, zřídit lokální Pomocný výbor pro ně-
mecké židovské uprchlíky (*Hilfsskomitee für deutsche jüdische Flüchtlinge*) a vě-
novat mu 10 500 Kč.¹⁰⁷ Dalšího roku již výbor židovské obce žádosti uprchlických
organizací o subvenci odmítl,¹⁰⁸ stále méně přispíval také jiným organizacím, až

¹⁰⁵ Tamtéž, č. j. 127/1939.

¹⁰⁶ AŽMP, ŽNO FM, inv. 1, sig. 1798, kapitola IX, zpráva Aloise Reika o činnosti výboru
ŽNO Frýdek-Místek v letech 1921–1926.

¹⁰⁷ AŽMP, ŽNO FM, inv. 5, sig. 56 214, č. j. 268/1933; Kateřina ČAPKOVÁ – Michal
FRANKL, *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*, Praha–
Litomyšl, Paseka 2008, s. 123–124.

¹⁰⁸ AŽMP, ŽNO FM, inv. 5, sig. 56 228, protokol z 8. prosince 1934.

nakonec roku 1937 v podstatě všechny prosby o příspěvek zamítal.¹⁰⁹ Roku 1938 nepodpořil dokonce ani židovské uprchlíky z nacisty obsazeného Rakouska s odůvodněním, že to „*poměry náboženské obce ve Frýdku-Místku nedovolují*“.¹¹⁰ Žadatele o podporu výbor odkazoval na *chevru kadišu* a židovský ženský dobročinný spolek, nad nimiž židovská obec vykonávala dohled. *Chevra kadiša* své úkoly díky relativně stabilnímu počtu členů ještě mohla plnit, avšak možnosti ženského spolku se značně zmenšovaly kvůli rychlému úbytku členek (jen během let 1933–1936 jejich počet klesl z 83 na 57).¹¹¹

Vliv na výchovu dětí a mládeže židovská obec prakticky ztratila, neboť kromě výuky náboženství jim nedokázala nic jiného nabídnout, takže se mnohem lákavějšími staly aktivity pořádané sionistickými vychovateli. Petr Eisenberg (Erben), který se narodil roku 1921 a dětství prožil ve Frýdku, se o výuce náboženství ve svých pamětech nezmiňuje vůbec a o synagoze píše jen to, že do ní s rodiči chodil na Velké svátky a že v ní absolvoval *bar micva*.¹¹² Nesrovnatelně hlubší vzpomínky v něm zanechala činnost sionistů: „*V roce 1933 založili u nás sionistické skautské hnutí Techelet Lavan a posílali nám vychovatele z Ostravy. Rychle jsme se na to přeorientovali a od té doby jsme patřili k celostátní organizaci, která pořádala časté meziměstské slезiny a celostátní letní a zimní tábory. Vlastně to změnilo náš život a přivedlo nás k sionismu. Měli jsme v bývalé židovské škole náš ‚domov‘ a scházeli jsme se tam často, poslouchali přednášky, zpívali nové hebrejské písně, hráli na dvoře společenské hry a pořádali skautské závody.*“¹¹³

Ve 30. letech se sionistům po několika neúspěšných pokusech v předchozích třech desetiletích konečně podařilo založit ne jednu, ale hned několik sionistických organizací. Kromě *Techelet Lavan* ve Frýdku fungoval ještě *Sionistický spolek Frýdek-Místek*, jenž měl okolo 40 členů, a dobročinná sionistická *Židovská ženská organisace pro Frýdek-Místek* s přibližně 85 členy.¹¹⁴ Představitelé těchto spolků (sionistický spolek: Otto Mayer, Alfred Bachrach, Robert Steiner, Marie Löwová, Elsa Aufrichtová; ženský spolek: Marie Löwová, Elsa Aufrichtová, Klára Eisenbergová) sice také často zároveň zasedali ve výboru židovské obce a občas se jim podařilo z rozpočtu získat pro svůj nebo nějaký jiný sionistický spolek finanční příspěvek,¹¹⁵ žádné právní vazby však mezi těmito sekulárními organizacemi a frýdec-

¹⁰⁹ AŽMP, ŽNO FM, inv. 5, sig. 56 218, č. j. 210/1937 a 311/1937.

¹¹⁰ Tamtéž, č. j. 245/1938.

¹¹¹ SOkA FM, Okresní národní výbor Frýdek-Místek [ONV Frýdek-Místek], inv. 86, s. 6, 14.

¹¹² Petr ERBEN, *Po vlastních stopách (Vzpomínky)*, Praha, Petr Kalina 2003, s. 16, 20–21.

¹¹³ Tamtéž, s. 21.

¹¹⁴ SOkA FM, ONV Frýdek-Místek, inv. 86, s. 107

¹¹⁵ AŽMP, ŽNO FM, inv. 5, např. sig. 56 214, č. j. 286/1933, 307/1933; sig. 56 228, č. j. 196/1934.

ko-místeckou židovskou náboženskou obcí neexistovaly a vliv židovské obce na jejich fungování byl jen velmi omezený.

Úpadek náboženského života nakonec navenek ztělesnila chátrající budova židovské obce. Jednání výboru o „*neudržitelných poměrech v domě náb. obce*“ na podzim roku 1937 žádné reálné výsledky nepřinesl,¹¹⁶ a když se před schůzí na jaře 1938 uskutečnila „*prohlídka zacpaného odpadového kanálu, přeplaveného souterrainu, prádelny a bytu*“, členové výboru se pouze usnesli na tom, že se napříště budou scházet raději v místecké kavárně Avion.¹¹⁷ Místo provedení nutných oprav začal výbor z podnětu příznivce českožidovského hnutí Waltera Grünbergera projednávat odprodej obecního domu spolu s pozemkem nacházejícím se za hřbitovem,¹¹⁸ rozšířený výbor se nicméně v únoru 1939 rozhodl s prodejem nespěchat: „*Ohledně odprodeje pozemku a domu je čas, poz[d]ěji jednati.*“¹¹⁹

Ve skutečnosti čas téměř vůbec nezbýval. Hrozbu nacismu si židé často odmítali připustit. Uvažování svého otce v první polovině 30. let popisuje ve svých vzpomínkách Petr Eisenberg: „*Obědy a večere jsme jedli dohromady a dost slavnostně, a našel-li se čas, většinou večer, probíraly se denní zajímavosti, témata obchodní, společenská a také politická, hlavně po volebním vítězství nacistů v Německu. Otec [Artur Eisenberg] nevěřil, že to tak zůstane.*“¹²⁰ Eva Landsbergerová (Kalinová) se o osud Židů v Německu ani nezajímala: „*Byla jsem tak apolitická, že jsem ani nevnímala, když přišli Židi z Německa k nám. Dneska se za to stydím, protože to je něco příšerného. Stydím se za to, že jsem Hitlera v Německu a pronásledování Židů nevnímala.*“¹²¹

Ani v běžném životě se židé s vážnějšími varovnými signály nesetkávali a antisemitismus představoval něco výjimečného. Franzi Landsbergerová (Oberländerová) vzpomíná: „*Do té doby, než Němci obsadili Místek, vůbec jsem antisemitismus nepoznala. Každý mě znal jako Francku Landsbergerovou a každý věděl, že jsem židovka. Jednou ve škole jsem se prala s někým, protože mi řekla... [že jsem židovka], ale to bylo jen jednou. Já jsem jí tak natřískala, celá třída se na ni také vrhla, ale od té doby nikdy, nikdy jsem antisemitismus v Místku necítla.*“¹²² Poklidně situaci ve Frýdku vnímal také Petr Eisenberg: „*Vím, že rodiče se cítili ve Frýdku dobře a také pro nás děti to byl ráj. Spolužití se všemi národnostními*

¹¹⁶ Tamtéž, sig. 56 218, č. j. 363/1937.

¹¹⁷ Tamtéž, 237/1938.

¹¹⁸ Tamtéž, č. j. 365/1938.

¹¹⁹ Tamtéž, č. j. 93/1939.

¹²⁰ Petr ERBEN, *Po vlastních stopách (Vzpomínky)*, s. 15.

¹²¹ *Paměť národa*, Eva Kalinová (1913–2011), úsek stopáže: 1:14:20–1:15:50.

¹²² AŽMP, DP, vzpomínky Franzi Oberländerové.

skupinami bylo velmi srdečné a měli jsme blízké přátelé také mezi německou mládeží.¹²³

Jiný názor na spolužití národnostních skupin ovšem měli zejména dělníci pracující v textilních továrnách, kde se situace v důsledku propouštění značně vyhrotila. Například dělník Jan Skalický na situaci vzpomínal takto: „...*Jak sym začnul vydělovať na chlib a robil ve fabrice, niroz jo se zpumnil na našeho barda Petra Bezruča. [...] ve Frydku, Mistku a po cylym kraju se roztahovali němečti vykořisťovateli z Vidňa a židi z Polska, keři num vlastně vladli. Naše robotniky enem otravovali gořolku a utiskovali socialně a narodostně. K num, do našeho kraja, přivandrovali kjejsi enem s uzličkami a za jakysi čas stavjali už fabriky, pily i palarně, a tak konkurenčně přinutili drobne tkalce z dolin a hor robiť bud' u nich za pakatel, nebo doma pro nich.*“¹²⁴ Obdobně se ve svých pamětech vyjádřil také Ondřej Lepík: „*Bez německé řeči nemohl našinec chytnout slušnou práci. Němčina byla požadována u dráhy, u pošty u financů a armády. Bez znalosti němčiny nedostal se našinec ani za předního dělníka, ne tak za mistra v továrně. Zavody a podniky až na nepatrné vyjimky patřily Němcům a Židům. Nedovedl jsem si představit tehdy boj sociální bez boje národnostního. [...] Boj proti kapitalismu spojoval jsem vždy s bojem proti Němcům a Židům.*“¹²⁵

Dokonce ani poměrně umírněné texty měly daleko od obrazu idylického soužití, jak ukazuje například článek *My a Němci* v týdeníku *Stráž nad Ostravicí* z roku 1928: „*Hlavní kádr frýdeckého němectví tvoří však židé. Židé u nás jako národnost žítí nemohou a je proto věcí jejich vkusu, hlásí-li se k Němcům a snaží-li se dokonce býti členy hackenkreuzlerovských společností po všech urážkách a kopancích, jakým se jim od německo-nacionálních stran dostalo. Že už i mezi frýdeckými židy svítá, lze pozorovati z toho, že značná část dětí ze zrušené školy židovské přešla do škol českých. Nevíme ovšem, pokud je tento čin upřímně míněn, a proto se chováme prozatím rezervovaně, ač si dovedeme vážiti prastaré židovské kultury a obdivujeme židovskou houževnatost, jakou projevuji v praktickém životě.*“¹²⁶

Pocit bezpečí a idylické vzpomínky židů, kteří v oné době prožívali na Frýdecku a Místecku své dětství, vycházel ze skutečnosti, že se židé stýkali se složkami obyvatelstva, jež vůči nim projevovaly umírněnost, a ostatních si v běžném životě příliš nevšímali.¹²⁷ Nevraživost až nenávist značné části obyvatelstva začali

¹²³ P. ERBEN, *Po vlastních stopách (Vzpomínky)*, s. 21.

¹²⁴ *125 let textilu v Pobeskydí*, Frýdek-Místek, Slezan 1958, s. 26.

¹²⁵ Ondřej LEPIK, *Paměti I*, Rukopis sepsaný roku 1962, fotokopie uložena u Marie Bartkové, kronikářky obce Metylovice, s. 66, 88.

¹²⁶ *Stráž nad Ostravicí* : pokrokový týdeník politický, roč. I, 1928, č. 22, s. 1 a č. 22 s. 2.

¹²⁷ Srov. např. AŽMP, DP, vzpomínky Ireny Brodové (roz. Demnerové): „*Antisemitismus jsem poznala, když jsem přestoupila do střední školy, kde jsem byla jediná židovka. Byla to německá škola a už tam se to tenkrát dělilo na Bauernpartei a Intellektualenpartei. Tak já jsem se*

frýdecko-místečtí židé brát vážně až okolo roku 1937. Smír s „*hackenkreuzlerovskou společností*“ se kvůli stále větším „*urážkám a kopancům*“ ukázal být nemožný, a tak se židovská obec snažila nezavdat příležitosti ke kritice ze strany Čechů. Roku 1937 začala úřadovat česky¹²⁸ a na jaře 1938 po okupaci Rakouska výbor obce uložil představenstvu, „*aby souvěrce oběžníkem upozornilo, aby se nebavili ve veřejných místnostech hlasitě německy a aby se nechovali nápadně*“.¹²⁹ V červenci 1938 se židovská obec zapojila také do sbírky na obranu státu, sama sice mohla ze svého rozpočtu přispět pouhých 500 Kč, skupině Čechů-židů se však podařilo vybrat téměř 10 000 Kč.¹³⁰

Útěk před postupujícími nacisty

Zcela bezprostředně se mocenský vzestup Hitlera frýdecko-místecké židovské obce dotkl na jaře 1938, když se do jejího obvodu přistěhovalo několik židovských uprchlíků z Rakouska. Další utečenci do oblasti přišli na přelomu léta a podzimu téhož roku v souvislosti s obsazením Sudet nacisty.¹³¹ Polský zábor postihl na počátku října 1938 kromě soudních okresů Fryštát a Český Těšín okrajově také soudní okres Frýdek a tím pádem také obvod ŽNO Frýdek-Místek, což židovská obec pocítila zejména v případě obcí Šenov a Vojkovice, kde žilo několik jejích členů.¹³² Mnohem zásadněji územní změny postihly ŽNO Nový Jičín, velká část jejího okrsku včetně jejího sídla se stala součástí říšské župy Sudety, a tak ŽNO Frýdek-Místek požádala ministerstvo školství a národní osvěty, aby dovolilo přičlenění

přidala k těm intelektuálům, ale když potom přišel Hitler, tak jsem v té době měla lepší zkušenosti s těmi jednoduchými, ti ostatní mě absolutně ignorovali.“

¹²⁸ AŽMP, ŽNO FM, inv. 5, sig. 56 218, č. j. 143/1937.

¹²⁹ Tamtéž, č. j. 245/1938.

¹³⁰ Tamtéž, č. j. 288/1938 a 313/1938.

¹³¹ Počet židovských uprchlíků, kteří se během roku 1938 usídlili v okrsku ŽNO Frýdek-Místek se nepodařilo stanovit ani přibližně. Frýdecko-místecké židovské obci se jako plátcí náboženské daně přihlásili celkem čtyři židé uprchlí z Vídně a dva ze Sudet (AŽMP, ŽNO FM, inv. 5, sig. 56 218, č. j. 387/1938.), obci se ovšem zcela jistě nehlásili nevěřící Židé a mnohdy také ani věřící. Agenda Berního úřadu ve Frýdku z roku 1939 v souvislosti s vystěhovaleckou daní obsahuje jména mnoha dalších uprchlíků, na základě uvedených údajů ovšem nelze v mnoha případech s jistotou stanovit, zda byl dotyčný židovského původu, a už vůbec nelze stanovit jeho vyznání (SOkA FM, Berní úřad Frýdek-Místek [BÚ Frýdek-Místek], inv. 31, kart. 642–643.). Další židovské uprchlíky zachycují zprávy frýdecké četnické stanice (SOkA FM, Četnická stanice Frýdek [ČS Frýdek], inv. 13, kart. 5.).

¹³² Josef BARTOŠ – Jindřich SCHULZ – Miloš TRAPL, *Historický místopis Moravy a Slezsku v letech 1848–1960*, Svazek XV: okresy Frýdek-Místek, Český Těšín. Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého 2000, s. 24, 69, 71; Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české XV.a (1938–1945)*, Praha–Litomyšl, Paseka 2006, s. 14–19; SOkA FM, OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, č. j. 358/37/1939.

zbylého soudního okresu Frenštát pod Radhoštěm k obvodu frýdecko-místecké židovské obce.¹³³ Představitelé obce ani nečekali na vyřízení této žádosti a začali židům z Frenštátska předepisovat náboženskou daň.¹³⁴

Po těchto událostech se frýdecko-místečtí židé už vůbec necítili v bezpečí jako dříve. Přes deset židů se na konci roku 1938 rozhodlo vystoupit s židovského náboženského společenství.¹³⁵ Na samém konci února 1939 pak výbor židovské obce zvolil „výbor pro úpravu vystěhovalecké akce“, v němž kromě představitelů sionistických organizací Marie Löwové, Herminy Spitzerové a Klary Eisenbergové zasedli mimo jiné továrnici Alfred Landsberger a Ernst Geiringer, kteří až do této doby žádnou aktivitu v židovské obci neprojevali, disponovali však dostatečnými prostředky k tomu, aby mohli finančně podpořit také emigraci svých souvěrců.¹³⁶ Tento tah se příliš nezdařil, průmyslníci totiž možná o svém zvolení ani nevěděli, protože jednání výboru nebyli přítomni, ale možná se zamýšlenou vystěhovaleckou akcí nepodařilo plně realizovat jen proto, že do okupace Frýdecka a Místecka nacisty zbývaly pouze dva týdny. Skutečností každopádně zůstává, že zatímco továrníkům se podařilo uprchnout, Landsberger se nejpozději v květnu dostal do Francie¹³⁷ a Geiringer prchl z Místku krátce po přestřelce s okupačními vojsky u Čajánkových kasáren,¹³⁸ všechny zmíněné sionistky zahynuly v koncentračních táborech.¹³⁹ Značné množství Židů se snažilo od roku 1938 prodat své nemovitosti, čehož si povšiml také autor frýdecké kroniky: „Zajímavý zjev ve Frýdku. Město, které má již přes 1200 domů, má jich celou jednu třetinu na prodej. Jsou nabízeny u místních a realitních kanceláří. Zejména židé nabízejí své nemovitosti ke koupi. [...] Kupců však není.“¹⁴⁰

Vojáci Wehrmachtu dorazili do Frýdku a Místku již 14. března 1939.¹⁴¹ Ještě téhož dne se třeba manželům Siegfriedovi a Ilse Friedenbergovi podařilo z Lískov-

¹³³ SOKA FM, OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, č. j. 358/1939.

¹³⁴ AŽMP, ŽNO FM, inv. 5, sig. 56 218, č. j. 387/1938.

¹³⁵ Tamtéž, č. j. 365/1938 a 387/1938.

¹³⁶ Tamtéž, č. j. 92/1939.

¹³⁷ ZAO, Landsberger A., první slezská přádelna bavlny, tkalcovna, bělidlo a úpravna, Frýdek [LA Frýdek], inv. 63, kart. 17, dopis ze dne 29. 9. 1945.

¹³⁸ *125 let textilu v Pobeskydí*, s. 24–25.

¹³⁹ *Almanach obětí nacismu v letech 1939–1945 v okrese Frýdek-Místek [Almanach]*, Frýdek-Místek, Okresní výbor Českého svazu bojovníků za svobodu Frýdek-Místek 1991; Institut Tereziánské iniciativy, Databáze obětí. Dostupné online: <http://www.holocaust.cz/cz2/victims/victims>. – Yad Vashem, The Central Database of Shoah Victims' Names.

¹⁴⁰ SOKA FM, MěNV Frýdek-Místek, inv. 1, fol. 41.

¹⁴¹ J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české XV.a (1938–1945)*, s. 169–170.

ce u Frýdku utéct za hranice protektorátu,¹⁴² jiným Židům se to povedlo ve dnech následujících, většina však zůstala. Svou roli přitom sehrála skutečnost, že mnozí neměli pas a nechtěli podstoupit riziko dopadení německými či polskými pohraničnickými při ilegálním přechodu hranice do Polska. Bezpečnějším jim připadalo požádat úřady o vystavení pasu, což bylo také řešení podporované nacisty, kteří mohli vykonávat na žadatele nátlak, aby za vydání pasu a vystěhovaleckého povolení třeba velmi levně odprodali svůj majetek. Zájemci o vystěhování navíc museli od podzimu platit „vystěhovaleckou daň“, ovšem ani její zaplacení nezaručovalo volnou cestu k vycestování. Nakonec se z vydávání pasů stal spíše jeden z dalších prostředků ožebračování Židů, neboť jen velmi malá část Židů, kteří o cestovní doklady žádali až roku 1939, opravdu vycestovala.¹⁴³

Definitivní zánik náboženské komunity

Kromě svých uprchlých členů a některých běženců z Vídně a Sudet, pro něž pobyt na Frýdecku a Místecku představoval pouze krátkou zastávku před dalším útekem, ztratila ŽNO Frýdek-Místek také rabína Viléma Soleho, jenž se v březnu 1939 přestěhoval do Moravské Ostravy a na počátku dalšího roku emigroval do Palestiny.¹⁴⁴ Ve stejném měsíci vláda pod záminkou „ochrany zvířat proti týrání“ zakázala rituální porážky¹⁴⁵ a v červnu ztratilo skomírající společenství frýdecko-místeckých vyznavačů judaismu také místo k modlitbám. Jen pár dní poté, co bylo

¹⁴² SOKA FM, BÚ Frýdek-Místek, inv. 31, kart. 643, č. j. 257/pas/1940.

¹⁴³ Několik příkladů pro ilustraci: Walter (nar. 1903) a Elsa (1908) Briegerovi žádali o pas v květnu 1939 s tím, že vycestují do Ameriky nebo do Palestiny. Dříve než však své plány stačili uskutečnit, byl Walter v říjnu 1939 deportován do Niska, jeho manželka pobývala roku 1943 v Rostocku (Německo), následujícího roku zřejmě v lodžském ghettu a konce války se nedožila. Rovněž v květnu žádal o pas Kurt Brunn (1911), ale také on byl deportován do Niska a pak padl jako voják Svobodovy armády. Také Vilém Sole (1908) požádal o pas v květnu, aby mohl vycestovat do Ameriky, nakonec roku 1940 odjel do Palestiny. – V srpnu žádaly o vystavení pasu Marta Kreutzwirtová (1909), aby se mohla přestěhovat do Polska, k čemuž ovšem nedošlo. Na území nacisty obsazeného Polska se dostala až roku 1942 vlakem, který ji vezl na smrt do Osvětimi. Konečně Helena Spitzerová (později Friedová, nar. 1920), která uváděla jako svůj zamýšlený cíl nejdříve Palestinu a později Peru, byla také transportována do Osvětimi, podařilo se jí však přežít a po válce se přestěhovala do Aškelonu. – SOKA FM, BÚ Frýdek-Místek, inv. 31, kart. 642–643; Miroslav KÁRNÝ, „Konečné řešení“ : *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*, Praha, Academia 1991, s. 34–38; Helena PETRŮV, *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941)*, Praha, Sefer 2000, s. 79–80, Tidhar 1958, s. 1739, – Institut Tereziánské iniciativy, Databáze obětí.

¹⁴⁴ SOKA FM, ČS Frýdek, inv. 13, kart. 5, č. j. 4954/1939. – Tidhar 1958, s. 1739.

¹⁴⁵ Vládní nařízení 106/1939 Sb. – SOKA FM, ČS Frýdek, inv. 13, kart. 5, č. j. 2486/1939.

vypáleno šest synagog a modliteben na Ostravsku,¹⁴⁶ vzplála 14. června 1939 okolo jedné hodiny v noci také synagoga ve Frýdku. K požáru se dostavili i frýdečtí četníci, kteří pak ve své zprávě mimo jiné napsali: „*Oheň se v krátké době rozšířil tak, že zachvátil celé vnitřní zařízení najednou a toto úplně zničil. Na místo požáru ihned přispěchavši četnická hlídka nemohla se k budově pro veliký žár přiblížit, takže nemohly býti bezpečně zjištěny vznik a příčina požáru. Místní hasičské dobrovolné sbory přijely k požáru krátce po jeho vypuknutí, ale jelikož nebyla naděje na zachránění hořící budovy – oheň již zachvátil celý vnitřek budovy – věnovali se s veškerou přičinlivostí ochraně a hájení sousedních objektů.*“¹⁴⁷ Zatímco četníkům se příčinu požáru nepodařilo zjistit, frýdecký kronikář měl ve věci vcelku jasno: „*[Synagoga] vyhořela za podezřelých okolností asi okolo druhé hodiny v noci. Oheň nesměl býti hašen a šířil se náramně rychle. Všichni se shodovali v tom, že synagoga byla uvnitř důkladně polita benzinem nebo petrolejem a zapálena.*“¹⁴⁸

Dva dny po požáru navštívil zástupci frýdeckého městského a stavebního úřadu a předseda židovské obce Pavel Steinschneider trosky synagogy, z níž zbylo jen obvodové zdivo. Komise nařídila synagogu z bezpečnostních důvodů oplotit a zástupce stavebního úřadu doporučil synagogu zbourat „*z estetických důvodů*“ a vzhledem k tomu, že „*se nechá předpokládati, že k obnově synagogy nedojde*“.¹⁴⁹ O něco později si místo prohlédli také zástupci pojišťovny, kteří konstatovali, že obvodové zdi jsou zachované dostatečně k tomu, aby synagogu bylo možné obnovit. Doporučení synagogu zbourat navíc nemělo oporu v žádném zákoně, a tak se židovská obec proti nařízení provést demolici odvolala.¹⁵⁰ Toto ani další odvolání však nepomohlo, takže v prosinci 1940 byla demolice vyhořelého objektu nakonec provedena.¹⁵¹

Ke konci září 1939 začali nacisté chystat vůbec první transport Židů z Ostravska a Katovicka, přičemž koordinací příprav byl pověřen Adolf Eichmann.¹⁵² Informace o plánovaných deportacích se postupně začaly šířit i mezi frýdecko-místeckými Židy, z nichž někteří neváhali a rychle oblast opustili, jako například Franzi Landsbergerová se svými příbuznými: „*Říkalo se, že bude transport mužů z Ostravy a okolí do Niska. Nikdo nevěděl, co to Nisko je, kde to je... nikdo*

¹⁴⁶ Mečislav BORÁK, *První deportace evropských Židů : Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*, Šenov u Ostravy, Tilia 2009, s. 20–21.

¹⁴⁷ SOKA FM, ČS Frýdek, inv. 13, kart. 5, č. j. 4472/1939.

¹⁴⁸ SOKA FM, MěNV Frýdek-Místek, inv. 1, fol. 49.

¹⁴⁹ SOKA FM, AM Frýdek, inv. 867, kart. 290, fol. 3.

¹⁵⁰ Tamtéž, fol. 6.

¹⁵¹ Tamtéž, fol. 14; Jaromír POLÁŠEK, *Frýdecká synagoga a její zánik v roce 1939*, in: *Židé a Morava V, Kroměříž*, Muzeum Kroměřížska 1998, s. 116–117.

¹⁵² M. BORÁK, *První deportace evropských Židů*, s. 45–62.

neměl zdání, co to bude. Naše maminka [Johanna Landsbergerová] se rozhodla z jednoho dne na druhý: ‚Zítřka jedeme do Prahy.‘ Všechno jsme nechali, jak to bylo, a maminka, já, sestra a její budoucí manžel (bylo to několik měsíců před jejich svatbou) jsme v noci odjeli do Prahy. Maminka se toho transportu bála kvůli [budoucím] švagrovi, poněvadž on byl jediný muž v rodině. Nechali jsme v Místku babičku, které bylo už 80 let a která skoro neviděla, a další příbuzné, všechny tety, bratrance a sestřenice.“¹⁵³ Pravděpodobně v tuto dobu prchl předseda židovské obce Pavel Steinschneider do rodné Plzně a další tři členové výboru se svými rodinami se přestěhovali většinou do Prahy.¹⁵⁴

Původně se sice plánovalo, že transport postihne pouze ostravské, vídeňské a katovické Židy, ovšem obavy frýdecko-místeckého židovského obyvatelstva se nakonec naplnily, neboť 16. října došel ŽNO Frýdek-Místek pokyn, aby se na shromaždiště v Moravské Ostravě následující den dostavili také židovští muži z jejího obvodu. Teprve tam se mělo rozhodnout, kdo bude do Niska skutečně deportován. Vzhledem k tomu, že deportovaní měli v Nisku teprve barákový tábor vybudovat, byli vybíráni muži tělesně zdatnější, zpravidla ve věku 15–55 let. Volba pak padla především na ty, kteří kvůli vyloučení Židů z některých profesí¹⁵⁵ v předchozích měsících ztratili práci, a z hlediska úřadů tak představovali zbytečnou zátěž. Dne 18. října nakonec do Niska odjelo nejméně 36 Židů bydlících na Frýdecku či Místecku, z nichž odhadem polovinu tvořili „neužiteční“ Židé: 5 úředníků, 4 právníci, 3 lékaři, 1 zvěrolékař, 2 (rituální) řezníci, 1 student. Z oněch 36 transportovaných bydlelo 13 ve Frýdku, 18 v Místku, 3 ve Frýdlantě nad Ostravicí a 2 v Nové Vsi. Polovina z nich musela doma zanechat manželky a třetina kromě manželek také děti. V drtivé většině případů se jednalo o protektorátní státní příslušníky.¹⁵⁶

Transport do Niska nejen od sebe rozdělil blízké, ale také téměř úplně ochromil činnost výboru židovské obce. Na konci roku 1939 vypracoval člen výboru Robert Steiner zprávu o stavu ŽNO Frýdek-Místek, jež obsahovala také ručně psaný seznam představitelů židovské obce obsahující údaje o současném pobytu: předseda Steinschneider se odstěhoval do Plzně, z desetičlenného užšího výboru se čtyři členové rovněž odstěhovali a další tři byli deportováni do Niska, ze stejného početného širšího výboru se jeden odstěhoval a tři byli deportováni. Ve výboru tedy zůstali pouze tři a v rozšířeném výboru šest zastupitelů, takže v žádném případě nebylo možné přijmout nějaké usnesení. Do konce roku počet židů v obvodu frýdecko-místecké židovské obce klesl na 249, z nichž jen 45 přispívalo obci náboženskou

¹⁵³ AŽMP, DP, vzpomínky Franzi Oberländerové.

¹⁵⁴ SOKA FM, OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, č. j. 2204/1940.

¹⁵⁵ Helena KREJČOVÁ – Jana SVOBODOVÁ – Anna HYNDRÁKOVÁ, *Židé v protektorátu: Hlášení ŽNO v roce 1942. Dokumenty*, Praha–Maxdorf, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997, s. 264–292.

¹⁵⁶ Archiv bezpečnostních složek [ABS], sig. 325-90-8.

daní, takže během posledních dvou let klesl počet přispěvatelů téměř o rovnou stovku (viz graf č. 2).¹⁵⁷

Oficiálně rabínské funkce vykonával nový moravskoostravský rabín Dr. Arnošt Baas a židovská obec dále zaměstnávala ještě „*košeráka a kantora*“ Michaela Wiesela,¹⁵⁸ kterého však frýdecký velitel četníků na podzim 1939 navrhoval s celou rodinou jako „*obtížného cizince*“ vypovědět do rodné, nyní Maďarskem obsazené, Podkarpatské Rusi, protože od židovské obce neměl za co dostávat plat – košerovat nemohl kvůli březnovému vládnímu nařízení a po vypálení synagogy neměl ani kde vést bohoslužbu. Wiesel se proto raději rychle ukryl do Prahy.¹⁵⁹

V podstatě nefunkční frýdecko-místecká židovská obec nemohla uspokojit nejen židovské věřící, ale nevyhovovala ani úřadům, protože nemohla plnit úlohu prostředníka mezi nimi a židovským obyvatelstvem. Ústředna pro židovské vystěhovalectví (*Zentralstelle für jüdische Auswanderung*), která nařízením říšského protektora z 15. března 1940 získala právo dozoru nad židovskými obcemi,¹⁶⁰ zřejmě uvažovala o úplném sloučení ŽNO Frýdek-Místek včetně frenštátského okresu pod ŽNO Moravská Ostrava a podnikla v tomto směru i první kroky.¹⁶¹ Nakonec však existence frýdecko-místecké židovské obce zůstala zachována a pouze proběhla nutná reorganizace v její správě. V jejím čele stanul na počátku na počátku dubna „zástupce předsedy“ Robert Steiner, výbor židovské obce doplnili členové nyní již zrušeného rozšířeného výboru a v posledních volbách zvolení náhradníci; chybějící desátý člen výboru byl kooptován.¹⁶²

Zmíněné březnové nařízení říšského protektora rovněž rozšířilo působnost židovských náboženských obcí na všechny Židy, tedy na všechny, kteří splňovali definici Žida podle norimberských zákonů. Kvapné vystoupení ze svazku židovského náboženského společenství a prohlášení se za ateistu, k čemuž docházelo zejména na přelomu let 1938 a 1939, dotyčné Židy od protižidovských předpisů a perzekucí nijak neochránilo, neboť určující roli hrál jejich původ (respektive víra jejich rodičů a prarodičů) a nikoli jejich vlastní náboženské přesvědčení.¹⁶³ Po rozšíření působnosti židovských náboženských obcí museli tito „*nemožnější Židé*“ opět začít platit

¹⁵⁷ SOKA FM, OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, č. j. 2204/1940.

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ SOKA FM, BÚ Frýdek-Místek, inv. 13, kart. 643, č. j. 163/pas/1939; SOKA FM, ČS Frýdek, inv. 13, kart. 5, č. j. 6387/1939 a 7113/1939.

¹⁶⁰ H. KREJČOVÁ – J. SVOBODOVÁ – A. HYNDRÁKOVÁ, *Židé v protektorátu*, s. 9.

¹⁶¹ SOKA FM, OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, č. j. 411/43/1940 a č. j. 411/45/1940.

¹⁶² Tamtéž, č. j. 745/1940.

¹⁶³ M. KÁRNÝ, „*Konečné řešení*“, s. 29–33; H. KREJČOVÁ – J. SVOBODOVÁ – A. HYNDRÁKOVÁ, *Židé v protektorátu*, s. 264–267.

náboženskou daň.¹⁶⁴ V lednu 1941 ŽNO Praha ustanovila dosavadního „zástupce předsedy“ Roberta Steinera „vedoucím ŽNO Frýdek-Místek“, a to na základě práva udílet ostatním židovským náboženským obcím v Protektorátě pokyny, které pražské židovské obci udělila Ústředna pro židovské vystěhovalce 7. května 1940.¹⁶⁵ Na počátku února pražská obec ustanovila ještě „zástupce vedoucího ŽNO Frýdek-Místek“, jímž se stal Paul Grosser.¹⁶⁶

Tyto personální změny ovšem nic nezměnily na tom, že frýdecko-místecká židovská náboženská obec již více než rok postrádala jakoukoli náboženskou funkci – košerovat se nesmělo, po synagoze zbylo jen prázdné místo a oplocení, takže už více než rok ani nemělo smysl, aby židovská obec někoho zaměstnávala.¹⁶⁷ Činnost židovské obce spočívala v podstatě jen ve vedení matrik a v poskytování sociální podpory těm Židům, kterým byl kvůli jejich původu výkon dřívějšího zaměstnání zakázán. Podle představ nacistů mělo jít vyřazení Židů z hospodářského života ruku v ruce s židovským vystěhovalcem. Podobně jako v jiných částech Protektorátu se tato strategie i na Frýdecku a Místecku zprvu dařila, neboť majitelé velkých židovských podniků ještě před nebo velmi záhy po příchodu německých vojsk skutečně emigrovali. Problém ovšem nastával u drobnějších podnikatelů, lékařů a advokátů, kteří nedisponovali takovými finančními prostředky, aby mohli svůj domov opustit bez obav, že se v cizině bez větších obtíží uchytlí. Po vypuknutí druhé světové války v září 1939 se možnosti vystěhování ještě více dramaticky zhoršily.¹⁶⁸ Stále naléhavější sociální otázku Židů, kteří na Frýdecku a Místecku zůstali, ačkoli jim byla vzata možnost obživy, nacisté částečně vyřešili deportací do Niska, přinejmenším devět z frýdecko-místeckých deportovaných (přibližně čtvrtina) se však nedlouho po příjezdu do Niska vrátilo zpět domů.¹⁶⁹

V průběhu roku 1940 se sociální situace zhoršila ještě více. Na konci srpna 1940 byl pořízen soupis Židů ve Frýdku, jenž v porovnání se stavem roku 1930, kdy bylo provedeno poslední sčítání lidu, ukazuje, že dosavadní emigrace neměla za důsledek pouze zmenšení židovské populace (z 232 na 98), ale také její značné zestárnutí (viz graf č. 3). Mladá generace prakticky zmizela, ve Frýdku žilo již jen 12 Židů ve věku do 34 let, jen 30 Židů ve věku 35–54 let, ale zato 48 Židů ve věku 55–89 let; u ostatních osmi se věk nepodařil zjistit. Zatímco roku 1930 byl poměr mužů a žen takřka vyrovnaný, roku 1940 tvořili muži jen 38 % frýdecké židovské

¹⁶⁴ SOKA FM, OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, č. j. 357/45/1940; SOKA FM, OÚ Místek, inv. 892, kart. 1101, č. j. a-5189/7/1940.

¹⁶⁵ SOKA FM, OÚ Místek, inv. 891, kart. 1096, č. j. a-1110/1941.

¹⁶⁶ SOKA FM, OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, č. j. 436/59/1941.

¹⁶⁷ Tamtéž, č. j. 436/57/1941.

¹⁶⁸ M. KÁRNÝ, „Konečné řešení“, s. 34–38.

¹⁶⁹ NA, OVS, inv. 76, kart. 84, fol. 34–59; M. BORÁK, *První deportace evropských Židů*, s. 107–108.

populace. Postarší Židé vyloučení z hospodářského života sháněli novou práci velmi obtížně a často museli živořit. Tíživou situaci Nathana Hilfsteina na jaře 1940 popsala zpráva frýdecké četnické stanice: „*Nathan Hilfstein je židovské národnosti, izraelického náboženství, ženatý, má 5 nezaopatřených dětí ve stáří od 7 do 13 let [...] bydlí v pronájmu a platí 100 K nájemné měsíčně, zaměstnával se do 1. dubna 1940 sbíráním starého železa a kostí, při čemž si vydělal tolik, aby svou rodinu uživil. Nyní je bez zaměstnání a výdělků.*“¹⁷⁰

O značnou část Židů se tak musela postarat židovská obec. Nejdříve se o staré a nezaměstnané zřejmě starala *chevra kadiša*, jediný z frýdecko-místeckých židovských spolků, jehož existence zůstala zachována až do deportací místních židů. Ostatní spolky byly rozpuštěny již dříve: sionistická Židovská ženská organizace pro Frýdek-Místek již v červenci 1939, Sionistický spolek Frýdek-Místek v září 1941 v souvislosti se zrušením Ústředního sionistického svazu – Palestinského úřadu a Židovský ženský dobročinný spolek Frýdek-Místek na konci prosince 1941.¹⁷¹ Na podporu *chevry kadiše* a ostatních dobročinných spolků ovšem neměl nikdo nárok a nezaměstnaní Židé byli stále odkázáni na příspěvky z veřejné chudinské péče, a proto nakonec nařízení říšského protektora ze dne 5. srpna 1941 převedlo chudinskou péči z obcí na židovské náboženské obce.¹⁷²

„Evakuace Židů“ a „likvidace jejich majetku“

Existenci ŽNO Frýdek-Místek nakonec ukončilo rozhodnutí Ústředny pro židovské vystěhovalce ze dne 27. března 1942, jímž došlo k rozpuštění všech „provinčních“ židovských náboženských obcí v Protektorátu a převedení jejich agendy na jedinou zbylou židovskou obci v Praze.¹⁷³ Ve stejné době se začala připravovat „evakuace Židů“ a „likvidace jejich majetku“, jak se tehdy označovala „likvidace Židů“ a „evakuace (rozprodání) jejich majetku“. Na deportaci Židů se připravovaly nejen místní úřady a četnictvo, jež dostalo instrukce ohledně organizace „evakuace“ v dubnu,¹⁷⁴ ale také obyvatelstvo, v němž měla protižidovské nálady probudit či posílit březnová výstava, jež mimo jiné pojednávala o majetku širokými vrstvami nepříliš milovaných rodin Löwů a Geiringerů.¹⁷⁵ O provedení deportace se starala

¹⁷⁰ SOKA FM, ČS Frýdek, inv. 13, kart. 5, č. j. 2094/1940.

¹⁷¹ SOKA FM, ONV Frýdek-Místek, inv. 86, s. 6, 14, 107; H. KREJČOVÁ – J. SVOBODOVÁ – A. HYNDRÁKOVÁ, *Židé v protektorátu*, s. 183–186.

¹⁷² H. PETRŮV, *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941)*, s. 120–121.

¹⁷³ SOKA FM, OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, č. j. 436/57/1941; H. KREJČOVÁ – J. SVOBODOVÁ – A. HYNDRÁKOVÁ, *Židé v protektorátu*, s. 267–271.

¹⁷⁴ SOKA FM, ČS Frýdek, inv. 21, kart. 10, č. j. 3090/1942.

¹⁷⁵ SOKA FM, AM Místek, inv. 157, s. 213.

Ústředna pro židovské vystěhovalectví, respektive Gestapo s pomocí četnictva, zatímco záležitosti spojené s židovským majetkem obstarávalo zvláštní oddělení RAV (Reichsauftragsverwaltung, „správa z pověření říše“) při Okresním úřadě v Místku (okresy Frýdek a Místek byly k 1. červnu 1942 sloučeny).¹⁷⁶

Deportace většiny Židů z Frýdecko-Místecka proběhla 14. září 1942. Alois Beran a Emilie Lambergová raději spáchali pár dní před transportem sebevraždu. Potom celkem 255 frýdecko-místeckých Židů bylo deportováno 18. září 1942 transportem Bh do Terezína a šest dalších je následovalo transportem Bm 30. září 1942. V drtivé většině případů byli po několika dnech z Terezína odvezeni do vyhlazovacího tábora Treblinka nebo Malý Trostinec, kde byli okamžitě zavražděni. Dalších 42 Židů s trvalým pobytem na Frýdecko-Místecku bylo transportováno během následujícího roku a čtvrt z jiných míst Protektorátu. V regionu zůstalo jen 45 Židů, kteří žili ve smíšeném manželství nebo z takového manželství pocházeli.¹⁷⁷ Pět z nich bylo přiřazeno do „židovského pracovního komanda“, které pomáhalo oddělení RAV „likvidovat“ majetek „evakuovaných“ Židů, tedy oceňovat a případně stěhovat majetek deportovaných Židů.¹⁷⁸ Nakonec v prvních měsících roku 1945 postihly transporty 28 Židů z oněch 45 nedeportovaných, přičemž deportace se vyhnuly zpravidla dětem. Zatímco tyto poslední deportace všichni přežili, z frýdecko-místeckých Židů, které nacisté „evakovali“ v září 1942, se jich z koncentračních táborů vrátilo pouhých sedm...¹⁷⁹ Osudy zmíněné židovské komunity z Frýdecko-Místecka na konkrétních příkladech osvětlují způsob života a celkový tragický úděl Židů ve střední Evropě v průběhu převratných a konfliktních událostí první poloviny 20. století.

¹⁷⁶ ABS, sig. Z-797-2, fol. 101.

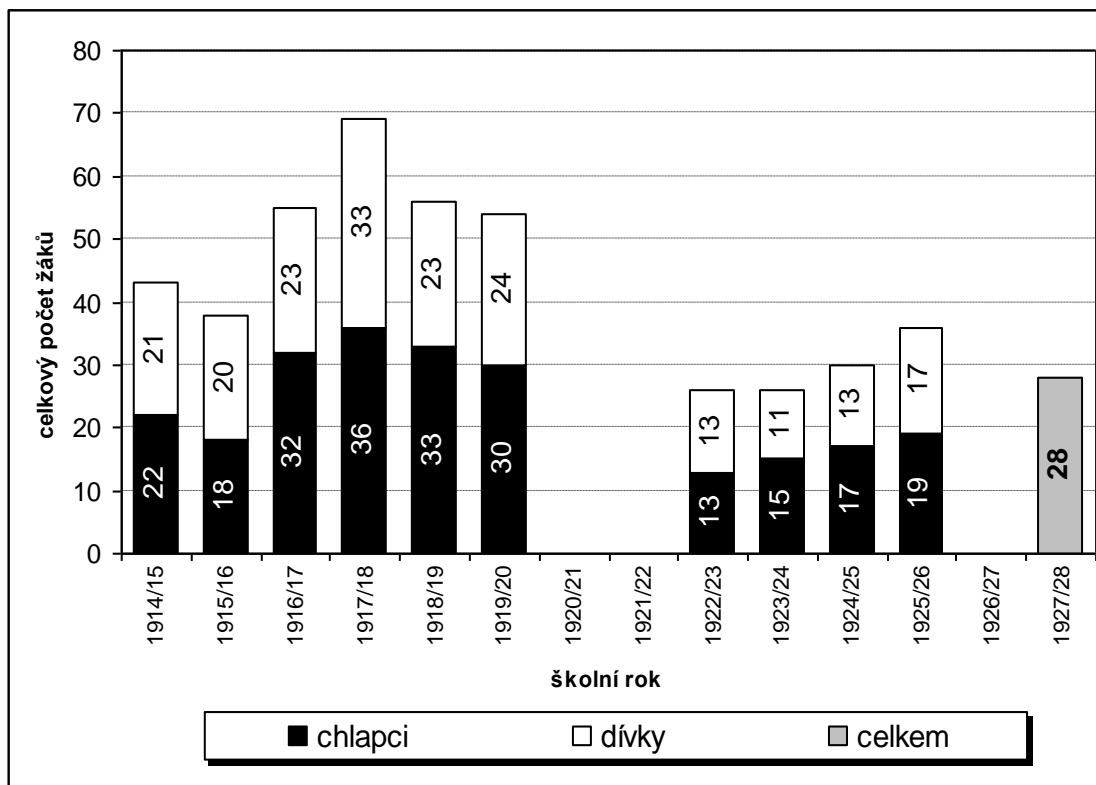
¹⁷⁷ NA, OVS, inv. 76, kart. 81, fol. 69–86; SOkA FM, AM Místek, inv. 157, s. 232–233. – *Almanach*.

¹⁷⁸ Jednalo se o tyto Židy: Martin Weiss, Ernst Graf, Ernst Bleiweiss, Ernst Politzer a Rudolf Medák, SOkA FM, OÚ Místek, inv. 936, kart. 1389, seznam z 15. prosince 1943.

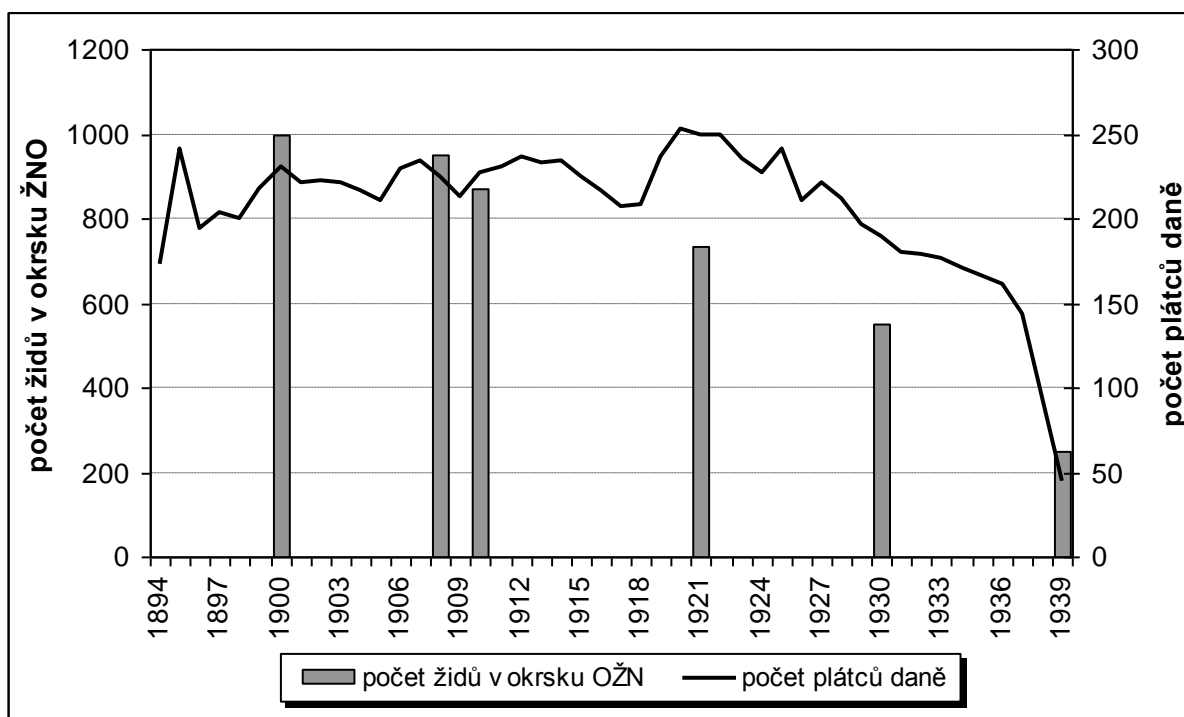
¹⁷⁹ Institut Tereziánské iniciativy, Databáze obětí.

Přílohy

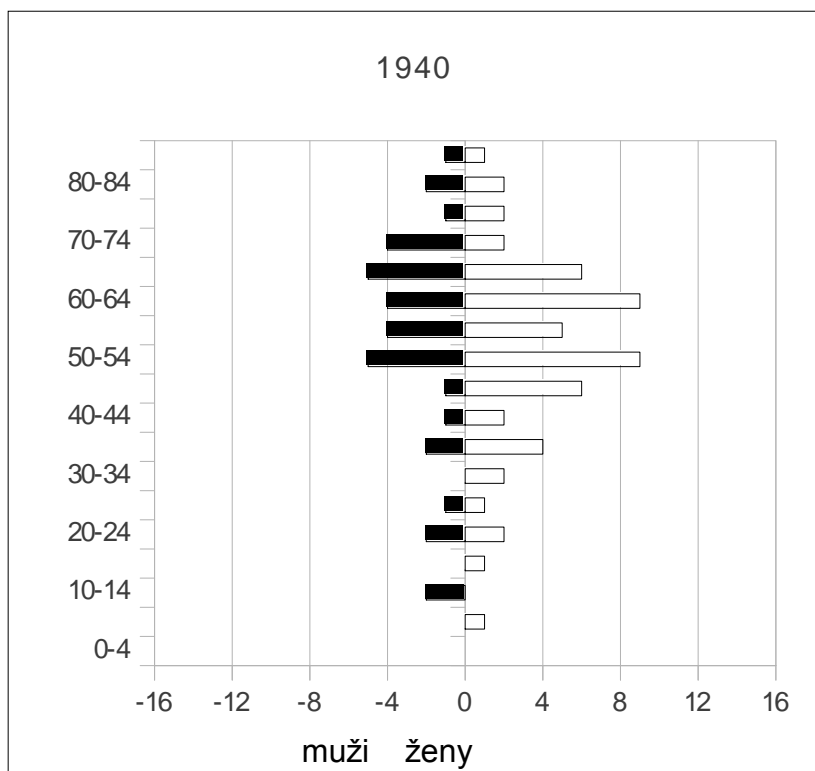
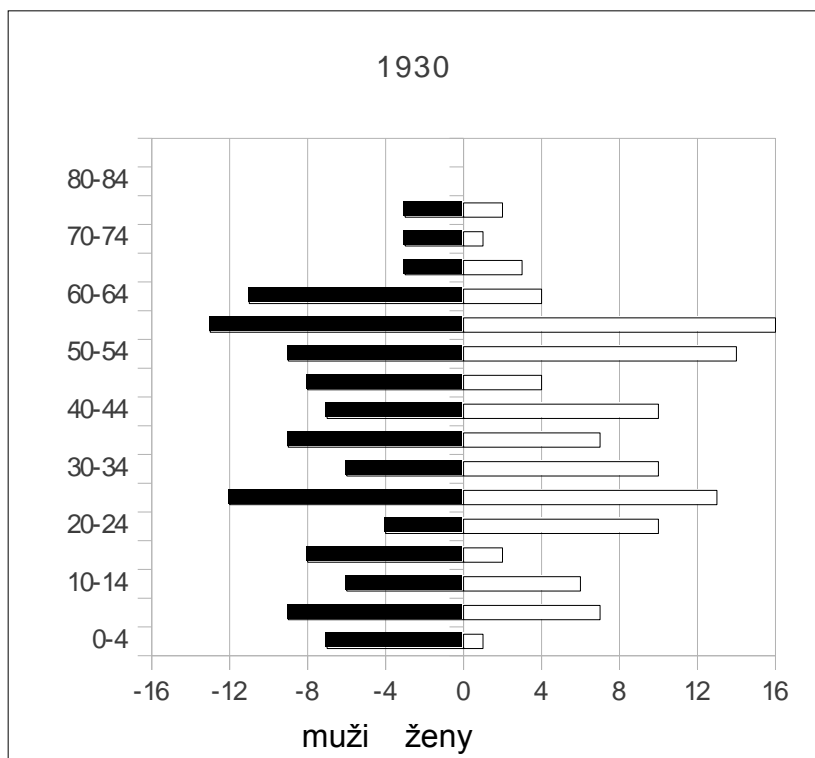
Graf 1: Počet žáků frýdecké židovské školy v jednotlivých školních rocích (1914–1928)

Graf 2: Počet členů a plátců náboženské daně v ŽNO Frýdek-Místek

Graf 3: Struktura židovského obyvatelstva ve Frýdku podle věku roku 1930 a 1940

Daniel Baránek

Die Judengemeinde in Frýdek-Místek von 1918 bis 1942.

Assimilation der Juden an die Mehrheitsgesellschaft

Zusammenfassung

Vor dem Ausbruch des Ersten Weltkriegs erlebte die Judengemeinde in Frýdek-Místek auf den ersten Blick eine Blütezeit. Steigende Anzahl und zunehmender Wohlstand ihrer Mitglieder spiegelten sich natürlich auch in der Höhe deren Beiträge und in dem Aufschwung jüdischer Religionsinstitutionen. Nach der Entstehung der Tschechoslowakei unterschieden die Staatsbehörden die jüdische Nationalität von der deutschen. Die Juden dieser Kommunität bekannten sich zu der jüdischen Nationalität und das hatte die lokalen Zionismusanhänger zum Versuch angeregt, einen zionistischen Verein zu gründen. Es gelang ihnen jedoch in den zwanziger Jahren nicht, eine kompakte Gruppe innerhalb der jüdischen Kommunität hier zu schaffen. Die ökonomische Basis der Judengemeinde wurde dann von der Weltwirtschaftskrise stark betroffen. Die jüdischen Textilfabriken gerieten in immer größere Schwierigkeiten, ihre Besitzer mussten Hunderte von Arbeitern entlassen und es kam deshalb zu mehreren großen Streiks und Demonstrationen, bei denen auch die Gendarmerie mehrmals eingesetzt werden musste. Der Nazi-Aufstieg machte sich in der hiesigen Judengemeinde ganz spürbar im Frühling 1938, als mehrere jüdische Flüchtlinge aus Österreich in die Stadt eingewandert waren. Weitere Flüchtlinge kamen in das Gemeindegebiet an der Sommerwende desselben Jahres in Zusammenhang mit der Okkupation von Sudetenland durch die Nazis. Die meisten Juden entschieden sich trotzdem hier zu bleiben. Die Existenz der hiesigen Judengemeinde endete mit dem Beschluss der Zentrale für Judenauswanderung vom 27. März 1942, sämtliche jüdischen „Provinzgemeinden“ im Protektorat aufzulösen und ihre Agenda in der einzigen noch bestehenden Judengemeinde in Prag zu konzentrieren. Die meisten Juden aus Frýdek-Místek wurden im September 1942 nach Terezín (Theresienstadt) deportiert und nach ein paar Tagen wurden praktisch alle in das Vernichtungslager Treblinka bzw. Maly Trostinez abtransportiert, wo sie unverzüglich ermordet wurden. Weitere 42 Juden wohnhaft in Frýdek-Místek und dessen Umgebung wurden dann binnen fünfzehn Monaten aus anderen Orten des Protektorats abtransportiert. Nur 45 Juden blieben in der Region übrig, welche in Mischehre lebten bzw. aus Mischehre stammten. Und schließlich, in den ersten Monaten des Jahres 1945, wurden auch 28 von den bislang nicht deportierten Juden abtransportiert, wobei meistens nur Kinder davon ausgeschlossen waren. Während alle Betroffenen die letzten Deportationen überlebten, nur sieben von den Juden aus Frýdek-Místek, die im September 1942 „evakuiert“ worden waren, kehrten aus den KZ-Lagern zurück.

Daniel Baránek

The Jewish congregation of Frýdek-Místek from 1918 to 1942. Assimilation of Jews to majority society

Summary

Before the outbreak of World War I the Jewish congregation in Frýdek-Místek saw a period of its apparent heyday. The growing number and wealth of its members reflected also in the size of member contributions and in the development of Jewish religious institutions. After the creation of Czechoslovakia the authorities started distinguishing between the Jewish and the German nationality. The local Jews declared their adherence to the Jewish nationality; this encouraged the local followers of Zionism to try and establish a Zionist association. In the twenties, however, the Zionists failed to create a compact group within the local Jewish community. The economic foundations of the Jewish congregation were then disrupted by the Great Depression. The local Jewish textile factories were getting into growing difficulties, their owners had to lay off hundreds of workers and faced some large strikes and demonstrations during which also gendarmerie had to intervene. The rise of Nazi power reflected also in the congregation in spring 1938 as several Jewish refugees came here from Austria. Other refugees joined the community in late summer and early autumn in connection with the Nazi occupation of Sudetenland. In spite of that most Jews stayed here. The existence of the local Jewish community ended with the dissolution of all “provincial” Jewish congregations in the Protectorate of Bohemia and Moravia and with the transfer of their agenda to the only remaining Jewish congregation in Prague. Most Jews from the region of Frýdek-Místek were deported to Terezin in September 1942. An overwhelming majority of them were after a couple of days in Terezin transported to the extermination camps Treblinka and/or Maly Trostenets where they were immediately killed. Additional 42 Jewish residents of the region of Frýdek-Místek were transported from other places in the Protectorate during the following one and a quarter of years. Only 45 Jews living in mixed marriage remained in the region. Finally, in the first months of 1945, 28 Jews of the remaining 45 were transported, while mostly children remained. All of them survived; nevertheless, of all the local Jews “evacuated” by the Nazis in September 1942 only seven returned from concentration camps.

Eva Palivodová

Ideální obraz „obránce hranic“ komunistického Československa v letech 1948–1956

Ideal image of frontier guard in Communist Czechoslovakia in the years 1948–1956

The model image of Czechoslovak frontier guards and its evolution from 1948 to 1956 is discussed in the study. It was important for the Communist power to separate the country from the outer world by means of the Iron Curtain. The state frontier was protected by the Frontier Guard Corps. No less important was the role of propaganda, particularly in creating a picture of outer enemies allegedly threatening the country and, on the other hand, that of frontier guards heroically defending Motherland. The author deals with the main features of the frontier guard's image and of the propaganda tools used.

Key words: History, 20th century Czechoslovakia 1948–1956, frontier-guard, propaganda, image of the enemy, image of the frontier guard

Úvod

„Naše pohraniční stráž se musí stát nepřekonatelnou překážkou a zábranou pro všechny zrádné elementy narušující naše státní hranice, musí se stát bezpečnou zárukou nedotknutelnosti posvátných hranic naší vlasti.“¹

¹ Příspěvek Tauš, Zpráva výboru branného a bezpečnostního k vládnímu návrhu zákona

Střežení hranic pomocí tzv. železné opony patřilo mezi významné nástroje kontroly, které Komunistická strana Československa (KSČ) využívala k ovládnutí společnosti. Zavedení trestného činu opuštění území republiky spolu se zřízením ženíjně-technických zabezpečení a vojenského sboru Pohraniční stráže (PS) uzavřelo Československo a jeho obyvatelstvo před okolním světem a pomáhalo upevňovat vládu KSČ.

Uzavření země a omezení volného toku informací pomocí cenzury a zákazu cestování mělo vytvořit prostředí, jež by vyplnila jen oficiální propaganda a komunisty kontrolovaná média. Zvláště v prvních letech vlády měla KSČ ambice ovládnout nejen reálný, ale i myšlenkový svět Čechů a Slováků. Pomocí propagandy a jejích nástrojů měl být vytvořen nový obraz světa, který by byl závazný pro všechny občany. Hannah Arendt nazývá toto působení indoktrinací. Vůči jedincům, kteří se nepodrobí indoktrinaci, pak byl uplatněn teror.² Tento model se ale komunistické moci dařilo prosadit jen částečně, propaganda se střetávala s dalšími vlivy, především s působením propagandy druhé strany studené války (vysílání zahraničních rádií Radia Svobodná Evropa, Hlas Ameriky; balony s letáky) a rozpory mezi obrazem propagandy a předchozí zkušeností obyvatel (např. zážitek osvobození Plzně v roce 1945 americkou armádou, nikoliv Sověty, jak byl oficiální komunistický výklad).

Důležitou součástí nového komunistického obrazu světa byl obraz nepřátel, především vnějších nepřátel, kteří údajně čekali za hranicemi země a připravovali se k útoku na Československo a další spřátelené země východního bloku. Podle propagandy zosobňovali hlavní vnější nepřátele imperialisté, kteří byli hrozbou pro Československo a jejich jediným cílem byl finanční zisk a válka, chystali se zotročit lid.³

V mytickém příběhu boje dobra proti zlu čelili „zlým“ agresorům hrdinové – pohraničníci, kteří byli často romantizováni. Tato studie se bude zabývat obrazem ideálního pohraničníka v letech 1948–1956, jak jej prezentovala komunistická propaganda. Bude hledat odpovědi na otázky: Jaký měl být ideální pohraničník? Jaké

o ochraně státních hranic, tisk 577, Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954, 56. schůze, 11. července 1951, in: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online], 2003 [cit. 2010-06-28], dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056001.htm>>.

² Marína ZAVACKÁ, *Kto žije za ostnatým drotom? Oficialna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956–1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*, Bratislava 2005, s. 18–19; Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu*, Praha 1996, s. 473. K problematice represí např. Karel KAPLAN, *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno 2008; TÝŽ, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993; TÝŽ – Vladimír PACL, *Tajný prostor Jáchymov*, České Budějovice 1993.

³ Viz M. G. MOŠENSKIJ, *Fašisace politického života v USA*, Praha 1951; karikatury J. POP, *Imperialismus*, Dikobraz, 1. ledna 1952, roč. 8, č. 1, s. 2; Otakar ŠTEMBERA, *Korejské posláni*, Dikobraz, 16. března 1952, roč. 8, č. 11.

měl vlastnosti? Které momenty působení Pohraniční stráže byly zdůrazňovány v jejím oficiálním obrazu? Jaké výrazové prostředky propaganda využívala? Která média a psychologické nástroje propaganda využívala? Nastíněna bude také prošlechmatika tvůrců propagandy v Pohraniční strážce a možného vlivu propagandy na recipienty.

Základní hypotézy jsou, že obraz pohraničníků působil především odstrašujícím dojmem, měl vzbudit v obyvatelích strach, a tak je odrazovat od emigrace. Obraz PS i vnějších nepřátel napomáhal efektivní ochraně hranic, doplňoval železnou oponu.

Pohraniční stráž a ochrana hranic

Po druhé světové válce zajišťovalo ochranu hranic několik strážních sborů. Tradiční byly jednotky finanční stráže, která existovala již od roku 1842, byla obnovena po první světové válce i po druhé světové válce a její doménou byla především celní ochrana hranic a boj proti pašerákům. Na významu získával Sbor národní bezpečnosti. Z počátku se do ochrany státních hranic zapojila také armáda.

Systém střežení hranic prošel několika reformami, z nichž nejvýznamnější bylo zrušení finanční stráže a zřízení nového útvaru Pohraniční stráže Sboru národní bezpečnosti v lednu 1949 a přechod na vojskovou ochranu státních hranic od 1. ledna 1951.⁴

V letech 1945–1948 se strážci hranic potýkali především s pašeráctvím: odsunutí Němci se často vraceli do Čech pro svůj zabavený majetek. Bezpečnostní riziko pak představovali tzv. Werwolfové jako záškodnická organizace nacistů, která byla založena na podzim roku 1944. Jejím cílem bylo v případě porážky nacistického Německa bojovat i po válce proti spojeneckým vojskům a německým antifašistům a bránit poválečné demokratizaci společnosti.⁵ Organizace byla v Československu rozprášena v průběhu roku 1945.⁶ Pohraniční jednotky byly také nasazeny do bojů proti banderovcům na Slovensku.⁷

Systém ostrahy hranic se výrazně proměnil po převzetí moci KSČ v únoru 1948. Změnili se také hlavní protivníci, pozornost pohraničních bezpečnostních

⁴ K reformám organizace ostrahy hranic: Martin PULEC, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*, Praha 2006, s. 15–21.

⁵ Heslo *Werwolf*, in: *Universum: Všeobecná encyklopedie*, sv. X, Praha 2001, s. 419.

⁶ Jan JIRÁK, *Na stezkách krále Šumavy*, Domažlice 2005, s. 52–53.

⁷ Martin PULEC, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*, Praha 2006, s. 17.

složek se nadále nesoustředila na pašeráky, ale především na lidi pokoušející se o emigraci a převaděče.⁸

Okamžitě po únorovém převratu se hranice uzavírala, aby byla nastolena diktatura a informační monopol KSČ. Mezi první opatření proti emigraci patřilo zrušení platnosti cestovních pasů z 24. února 1948, čímž zmizela možnost legálně vycestovat z Československa. Výnosem ministerstva vnitra z 30. března bylo nařízeno použití zbraně proti řidičům aut ujíždějících přes hranice. Výnos z 3. dubna nařizoval vykopat na všech polních cestách 120 cm hluboké a 150 cm široké příkopy ve vzdálenosti 15–20 m od státní hranice.⁹

Dalším krokem byla legislativní úprava problému. Trestný čin emigrace a pokusu o přechod hranic byl zaveden zákonem č. 231/1948 Sb. z října 1948. Jednalo se o § 40 zákona Neoprávněné opuštění území republiky a neuposlechnutí výzvy k návratu: „*Československý občan, který v úmyslu poškodit zájem republiky opustí neoprávněně území republiky nebo ve stejném úmyslu neuposlechne výzvy úřadu, aby se v přiměřené lhůtě, kterou mu úřad určí, na území republiky vrátil, bude potrestán pro zločin těžkým žalářem od jednoho do pěti let.*“¹⁰

Protože se přesto nedařilo zabránit hromadné emigraci do zahraničí, došlo v lednu 1949 k reorganizaci systému ostrahy hranic. Zákonem č. 275/1948 Sb. byla zrušena finanční stráž, která byla považována za „buržoazní přežitek“ a nebyla pro komunisty důvěryhodnou, a její úkoly přešly na Sbor národní bezpečnosti.¹¹

Vláda vytvořila nový útvar – Pohraniční stráž SNB, která spadala pod ministerstvo vnitra.¹² Tato jednotka měla střežit všechny československé hranice, což se jí však nejprve nedařilo plnit. Proto byly zavedeny dva režimy dozoru. Jelikož komunistická moc měla zvláštní zájem hlavně na ostraze západní hranice republiky, byl v západním úseku hranic zaveden téměř vojenský systém, jednotky zde byly lépe vyzbrojeny a vybaveny a zaměřily se na osoby prchající za hranice a na kurýry západních zpravodajských služeb.¹³

Oproti tomu ve východních oblastech se pohraničníci soustředili hlavně na boj s pašeráky a podléhali krajským velitelstvím Národní bezpečnosti. Systém ochrany hranic zde byl spíše policejní, odpovídal tradiční náplni práce finanční stráže.

⁸ František WEIS, *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*, Praha 1986, s. 40–41.

⁹ David KOVAŘÍK, „*V zájmu ochrany hranic“: Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951–1952)*, Soudobé dějiny, 2005, č. 3–4, s. 687.

¹⁰ Stanislav ŠEFRANÝ (ed.), *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*, Praha 1989, s. 48.

¹¹ Tamtéž, s. 49–50.

¹² František WEIS, *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*, Praha 1986, s. 44.

¹³ Martin PULEC, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*, Praha 2006, s. 17–18.

Protože ani tato reforma nezabránila úplně emigraci, bylo rozhodnuto o přechodu na tzv. vojskový způsob ochrany hranic, který byl používán v Sovětském svazu. Reforma probíhala od roku 1950, kdy Pohraniční stráž přešla do působnosti nového ministerstva národní bezpečnosti. PS měla být posílena vojáky základní služby. Oficiálně začala nová sestava brigád fungovat k 1. lednu 1951.¹⁴

Legislativní zakotvení nového systému ostrahy hranic představoval zákon č. 69/1951 Sb. o ochraně státních hranic z 11. července 1951.¹⁵ Podle něj byla ochrana státní hranice povinností každého občana ČSR. Hranice bylo třeba chránit, aby se zamezilo pronikání nepřátel do republiky a byla zajištěna klidná výstavba socialismu. Střežení hranic mělo zajišťovat ministerstvo národní bezpečnosti prostřednictvím svých orgánů, především Pohraniční stráže.

Zatímco dřívější finanční stráž fungovala jako policejní a pořádkový sbor, nová Pohraniční stráž byl vojenský útvar, který sice podléhal ministerstvu národní bezpečnosti a později ministerstvu vnitra, ale pro jeho příslušníky platily vojenské předpisy, mladí muži sem nastupovali na základní vojenskou službu. Další změna byla provedena v taktice střežení hranice: zatímco dříve byly základem služby pochůzky hlídek podél hraniční čáry, nyní byla ostraha hranic posunuta dále do vnitrozemí a posílena, bylo vytvořeno hraniční pásmo, odkud bylo vystěhováno „nespolehlivé“ obyvatelstvo, a zakázané pásmo, kde se směli zdržovat jen pohraničníci a lidé se speciálními propustkami, doprovázeni pohraničníky. Postupně bylo budováno tzv. ženině-technické zabezpečení hranice, které se skládalo z drátěných zátarasů, někdy elektrizovaných, a dalších nástražných systémů.¹⁶ Cílem těchto opatření byla úplná nedotknutelnost a neporušitelnost státních hranic, především hranice se Spolkovou republikou Německo a s Rakouskem.

Propagandisté v Pohraniční stráži

Utváření obrazu pohraničníků a vnitřní propagandu, jejímž cílem byla výchova vojáků k lojalitě ke komunistické vládě, zajišťovala tzv. politická správa Pohraniční stráže. Od roku 1946 působili na pohraničních útvarech osvětoví instruktoři, po absolvování politické školy osvětoví důstojníci. Tato funkce byla po únoru 1948 přeměněna ve funkci zástupce velitele pro věci politické, kterou vojáci nazývali „politruk“. Tato funkce existovala na všech stupních velení (od 1951 pohranič-

¹⁴ Tamtéž, s. 18.

¹⁵ Československo, 69. *Zákon ze dne 11. července 1951 o ochraně státních hranic*, in: Sbirka zákonů republiky Československé, 1951, částka 35, s. 217–218. Dostupný také z WWW: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=69/1951&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy>, [online], 2010, [cit. 2010-12-15].

¹⁶ Viz Martin PULEC, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*, Praha 2006; Pavel VANĚK, *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*, Praha 2008.

ní rota, prapor, brigáda). Na úrovni velitelství Pohraniční stráže se propagandě věnovala politická správa, jejíž struktura se měnila při reformách.¹⁷

Po zřízení Pohraniční stráže SNB v roce 1949 stálo v jejím čele Velitelství PS, které se skládalo z velitele, náčelníka štábu, pobočnické kanceláře a čtyř oddělení – 1. organizační, 2. výkonné, 3. osobní a 4. materiální. Zajišťování propagandy, kázně a výcviku pohraničnicků patřilo do kompetence 2. oddělení výkonného. V roce 1950 bylo velitelství reorganizováno na skupiny, sektory a oddělení. 1. skupinu tvořil štáb, 2. skupina byla politická správa a 3. skupina týl, samostatné byly sektory 4. kádrový a 5. finanční. Roku 1954 bylo Velitelství PS změněno na Hlavní správu PS, v jejímž čele stál velitel, náčelník štábu a zástupce náčelníka štábu. Propagandu a školení pohraničnicků řídila politická správa PS, která se členila na odbory stranické práce, agitace a propagace a odbor Československého svazu mládeže, dále obsahovala oddělení všeobecné, finanční a kádrové. Součástí politické správy byla také volená stranická komise, tiskárna a redakce časopisu „*Pohraniční a Vnitřní stráž*“, který byl určen pohraničnickům.¹⁸

Při reorganizaci Pohraniční stráže roku 1950 se zástupcem velitele PS pro politické věci stal Václav Tauš, bývalý učitel v západních Čechách a poslanec Národního shromáždění za KSČ.¹⁹ Propagandu v PS schvalovali a ovlivňovali také jeho nadřízení – velitel Pohraniční stráže, náměstek ministra národní bezpečnosti a ministr národní bezpečnosti (po zrušení ministerstva národní bezpečnosti v roce 1953 ministr vnitra). V letech 1949–1956 se ve funkci velitele Pohraniční stráže vystřídali: plk. Jiří Kovář, gen. Josef Pavel, plk. Ludvík Hlavačka, plk. Miroslav Duda a poté plk. Josef Sixta.²⁰

Pohraniční stráž spadala do kompetence ministra vnitra Václava Noska (ministrem 1945–1953), ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy (1950–1952), ministra národní bezpečnosti Karola Bacílka (1952–1953) a ministra vnitra Rudolfa Baráka (ministrem 1953–1961).²¹ Vliv na dění v Pohraniční stráži měl také náměstek ministra národní bezpečnosti Oskár Jeleň.²²

¹⁷ Martin PULEC, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*, Praha 2006, s. 71.

¹⁸ Tamtéž, s. 38.

¹⁹ Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond A2/1, a. j. 9 – Návrh na jmenování plk. Václava Tauše zástupcem velitele Pohraniční stráže pro politické věci.

²⁰ Jiřina DVOŘÁKOVÁ, *Státní bezpečnost v letech 1945–1953: Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek*, Praha 2007, s. 212–213.

²¹ Petr CAJTHAML (ed.), *Vedení ministerstva vnitra (ministerstva národní bezpečnosti) 1948–1989*, Paměť a dějiny, 2007, č. 1, s. 92–93, dostupné na WWW: < <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0701-91-97.pdf>>.

²² Pavel VANĚK, *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*, Praha 2008, s. 73.

Kromě „politruků“ byly důležitým tvůrcem a šířitelem komunistické propagandy i obrazu ideálních pohraničnicků organizace Komunistické strany Československa a Československého svazu mládeže, které působily u pohraničních jednotek. Organizace KSČ se soustředily na organizování ideologického školení pohraničnicků a fungovaly především jako stranický dohled nad politickou prací, komunisté měli být živoucím vzorem pro ostatní pohraničnický, měli provádět osobní agitaci a přesvědčovat vojáky o komunistické ideologii.²³ Oproti tomu organizace Československého svazu mládeže se věnovaly více praktické přípravě propagačních akcí a pozitivní prezentaci PS na veřejnosti. Pohraničníci – „svazáci“ připravovali besedy s úderníky, významnými osobnostmi, pořádali čtenářské kroužky za účelem získání Fučíkova odznaku, zajišťovali kulturní akce pro pohraničnický (např. filmová promítání) i veřejnost (hudební produkce na místních plesech, sportovní akce). Zapojili se také do péče o děti v Pionýrské organizaci.²⁴

Obraz ideálního pohraničnicka a stranicko-politická práce

Pro činnost Pohraniční stráže a její spolupráci s civilním obyvatelstvem²⁵ byl důležitý její obraz v očích veřejnosti. Ten měla formovat především propaganda, která působila jak navenek – obraz PS ve společnosti; tak dovnitř PS²⁶ – představa, jak má vypadat správný pohraničnick. Uvnitř PS šířila vzor pohraničnicka tzv. stranicko-politická práce. Mezi její úkoly patřila politická a vojenská výchova pohraničnicků, jejich motivování a dohled nad morálkou, včetně kontroly dodržování kázně a řešení kázeňských postihů i odměn, také spolupráce s civilním obyvatelstvem. Ceněny byly vysoké morální a bojové vlastnosti – chrabrost, odvaha, čestnost, pravdomluvnost, ukázněnost, láska k pohraniční službě a vlasti... *„Politická práce je zaměřena k ideově politické výchově pohraničnicků v duchu socialistického vlastenectví a přátelství mezi národy, v duchu národní a vojenské hrdosti, bezmezné lásky a oddanosti k lidově demokratické vlasti, československé vládě, prezidentu republiky a Komunistické straně Československa, v duchu nerozborného přátelství se Sovětským svazem a zeměmi demokratického tábora a nenávisti k nepřátelům na-*

²³ Např. ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, inv. č. 02344/2, Konference komunistů PS Pobežovice 1952, s. 1.

²⁴ ABS, fond PS Domažlice, ka 8, Služební předpisy a pomůcky – F. KOVANDA, *Příspěvek ke vzniku Československého svazu mládeže ve vojscích Ministerstva vnitra*, in: *Historie SNB 5*, s. 66–78.

²⁵ Tato spolupráce měla pomáhat zpravodajské činnosti Pohraniční stráže. Civilní obyvatelstvo v pohraničí a v hraničním pásmu mělo pohraničnický upozorňovat na „vetřelce“, informovat je o dění v pohraničí. Tzv. pomocníci Pohraniční stráže dokonce pomáhali při stíhání „narušitelů“ hranice.

²⁶ Propaganda směřovaná na členy KSČ se nazývala agitace.

šeho lidu, v duchu vysoké bdělosti, věrnosti vojenské přísaze a uvědomělého plnění základních vojenských povinností při ochraně hranic.²⁷

Jaké nástroje propaganda v PS používala? Především politická školení důstojníků i mužstva, ideologické přednášky a besedy; činnost KSČ a Československého svazu mládeže u jednotek, tzv. osobní agitaci, což bylo přesvědčování v soukromých rozhovorech, které měli vést komunisté, především pověřeni agitátoři, s nekomunisty. Propagandisticky měly být využívány také volnočasové aktivity pohraničnicků – umělecká činnost, sport, soutěže. Neopominutelná byla také veřejná média – pohraničníci měli číst tisk, poslouchat rozhlas, sledovat televizní vysílání a společně o pořadech diskutovat. U jednotek se měly vydávat nástěnné noviny k vyvěšení na nástěnkách.²⁸ Jednotky PS měly mít tzv. politickovýchovné světnice, které byly budovatelsky vyzdobeny a v nichž se konala politická školení.²⁹

Stranicko-politická práce byla prostředkem indoktrinace – usilovala o prosazení vlastní verze reality a mobilizaci pohraničnicků k ochraně socialistického státního uspořádání. Na politickou výchovu kladlo velení PS velký důraz, protože měla posílit loajalitu pohraničnicků komunistické moci, která byla vzhledem k jejich službě na hranicích státu klíčová. Politická práce měla být ideová, nepřetržitá a účinná.³⁰ Jejím účelem bylo vychovávat „vzorné pohraničníky“, kteří výborně hlídají hranice, zapojují se do hnutí zlepšovatelů a vynálezců a zdokonalují metody výkonu služby i ženižně-technická zařízení.³¹

Toto poslání se ale nedařilo naplnit. V praxi se politická práce netěšila velké pozornosti, často byla veliteli rot opomíjena a pohraničníci ji vnímali jako zbytečnou zátěž v době mimo pohraniční službu.³² Proto se propaganda snažila zlepšit pohled na agitátory a politické pracovníky u jednotek. Jejich význam byl vyzdvihován v osvětových člancích,³³ ale i v básních. Oslavě agitátorů se věnovala báseň „Agitátor“ od Alexeje Kusáka. Báseň líčí až kouzelnou moc politické agitace, která působí jako vzpruha pro unavené pohraničníky, dodává jim nové síly. Agitátor je zde vykreslen jako obyčejný proletářský synek, jehož v boji pohání osud matky, která mě-

²⁷ Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 267–268.

²⁸ ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 270–271.

²⁹ Tamtéž, s. 272.

³⁰ Tamtéž, s. 269.

³¹ Tamtéž, s. 269.

³² Viz ABS, fond A2/1, a. j. 472, Zhodnocení stranicko-politické a politicko-výchovné práce a růstu politického aparátu v Pohraniční a Vnitřní strážní MNB; J. PIVOŇKA, *Za zlepšení stranickopolitické práce v Pohraniční strážní*, Pohraničník, červen 1956, roč. 2, č. 3, s. 145–148.

³³ Např. *Agitátor – nejlepší pomocník velitele*, Pohraniční stráž, 10. ledna 1952, roč. 2, č. 1, s. 1.; *Agitátor čtyř – pomocník velitele*, Pohraniční stráž, 20. září 1951, roč. 1, č. 14, s. 2.

la těžký život a poznala i hlad v kapitalistické zemi. Agitátor je výborným vojákem, který bojuje proti protivníkům za socialismus, „*aby už žádné matce nezešedly vlasy, protože malé děti mučil hlad*“. Uprostřed boje i cvičení ještě podporuje a podněcuje ostatní vojáky.³⁴ „*Když četa přes cvičiště křížem krážem – běhá a padá a zas utíká, on přečte o přestávce kousek z Reportáže – milovaného July Fučíka.*“³⁵ Podobné texty měly působit pro pohraničnický jako vzor, měly je inspirovat. Báseň měla vést k identifikaci vojáků s agitátorem.

John B. Thompson definuje ve své knize *Ideology and Modern Culture* ideologii jako mobilizaci významu ve společnosti, pomocí významu jsou nastolovány a udržovány vztahy dominance. Vymezuje základní způsoby, kterými v textu ideologie operuje, nazývá je mody operandi a rozlišuje mody: legitimizace, přetvářka/předstírání, sjednocování, tříštění (fragmentace) a zhmotnění.³⁶ V obrazu pohraničnicků významnou měrou působila komunistická ideologie, obraz byl součástí komunistické propagandy. I v uvedené básni najdeme mody sjednocení a legitimizace. Modus sjednocení je vyjádřen popisem obtížné situace a náročných životních podmínek vojáků i agitátora, který není nijak zvýhodňován, snáší stejné útrapy jako ostatní: „*Kde najdeš klíče k jeho činům, což nemá stejné tělo, stejný stejnokroj, což nepoznal snad na své kůži zimu anebo což ho chrání zvláštní zbroj? Ne! On do stejných onucí si nohy balí a jako my má boty cvoky podbité...*“³⁷

Báseň pracuje také s heroizací agitátora, využívá odkazy na druhou světovou válku a potencionální nebezpečí nového útoku Německa na Československo: „*A kdyby bylo třeba nový Reichstag dobýt a kdyby vzdát se nechtěl nepřítel, já věřím, on stal by se hrdinou mé doby a útočil by s naším Za vlast! v ohni střel.*“³⁸ Motivací pro pohraničnický mělo být také udělování řádů Vzorný pohraničnický a Vzorný voják.³⁹ Vyznamenání vojáci se za plnění svých povinností dočkali veřejného uznání, získali obdobu medaile a byli dávání za příklad ostatním vojákům, psalo se o nich v časopise *Pohraniční stráž*.⁴⁰ Propaganda využívala poznatků psychologie,

³⁴ Alexej KUSÁK, *Agitátor*, Československý voják, 25. ledna 1952, roč. 1, č. 2, s. 27.

³⁵ Tamtéž, s. 27.

³⁶ John B. THOMPSON, *Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in Era of Mass Communication*, Cambridge 1990. Citováno podle: Alex RÖHRICH, *Ideologie, jazyky, texty: Analýza a interpretace textů Rudého práva z roku 1953 a 1975 a Práva z roku 1997*, Liberec 2008.

³⁷ Alexej KUSÁK, *Agitátor*, Československý voják, 25. ledna 1952, roč. 1, č. 2, s. 27.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 270–271.

⁴⁰ Např. M. PALANOVÁ, *Dopis matky vzorného vojáka – pohraničnicka*, *Pohraniční stráž*, 10. července 1951, roč. 1, č. 9, s. 1.

pomocí řádu, veřejného ocenění pohraničnicka uspokojovala jeho potřebu uznání.⁴¹ Ostatní vojáci chtěli být také pochváleni, proto lépe plnili své povinnosti. Řád Vzorého pohraničnicka měl fungovat podobně jako v podniku vyhlásování Zaměstnance měsíce, měl podnítit k lepšímu plnění povinností.

Obraz Pohraniční stráže v médiích

Pro propagandu navenek byla využívána společenská média – především plakáty, filmy a beletristická literatura. Tematicke Pohraniční stráže a ochraně hranic se věnovaly různé literární žánry a vizuální prameny. V první řadě politické propagandistické texty a proslovy. V nich byl obraz pohraničnicka pevně spjat s představou vnějších agresorů, kteří ohrožují vlast. Činnost Pohraniční stráže byla legitimní a oprávněná pouze v případě, že čekalo za hranicemi nebezpečí, proti kterému bylo třeba bránit rodnou zemi. Proto byl zdůrazňován směr narušitelů hranice do republiky, hranice překračovali jen „agenti, diverzanti, špioni vysílání imperialisty“. Komunistická moc nepřipouštěla existenci uprchlíků-obyčejných lidí, kteří nebyli spokojeni s životními podmínkami v Československu. Emigranti byli podle propagandy „zločinné kontrarevoluční živly, které opouštěly území republiky a hledaly útočiště na kapitalistickém západě“, aby byly zpět vyslány jako teroristé.⁴² V proslovu ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy k přijetí zákona o ochraně státních hranic zápasili stateční pohraničníci proti imperialistickým špionům a vrahům, kteří se v nejhorší podobě projeví vraždami komunistických funkcionářů v Babicích.⁴³ Zmíněno bylo také odhalování údajných zakuklených agentů imperialistů – „vnitřního nepřítele“, konkrétně byla uvedena protistátní skupina Šling, Švermová, Clementis. Proslov zdůraznil, že ochrana hranic a odhalování nepřátel je povinností každého občana, celého lidu. A lid deleguje tento úkol na Pohraniční

⁴¹ Viz Maslowova teorie potřeb – Milan NEKONEČNÝ, *Základy psychologie*, Praha 1998, s. 467–470.

⁴² Kopřiva, *Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954*, 56. schůze, 11. července 1951, in: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online], 2003 [cit. 2010-06-28], dostupné z WWW:

<<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056002.htm>>.

⁴³ 2. července 1951 byli v obci Babice v okrese Moravské Budějovice zastřeleni tři příslušníci Místního národního výboru a organizace KSČ. Pachatelem byl údajný agent CIC Ladislav Malý s pomocníky Antonínem Mityskou a bratry Plichtovými. Vražda byla využita komunistickou mocí k likvidaci možných nepřátel – soukromých zemědělců a představitelů církve, případ byl také propagandisticky medializován jako důkaz snahy amerických kapitalistů násilím zvrátit socialistické zřízení v ČSR, jak je vidět v příspěvcích poslanců. U případu se nepodařilo zjistit, jestli byl Malý agent CIC nebo StB a jestli se nejednalo o připravenou provokaci StB. – Daniel RŮŽIČKA, *Totalita* [online]. 1999–2010 [cit. 2010-06-30], *Babický případ*, dostupné z WWW: http://www.totalita.cz/proc/proc_babice.php; Viz též Michal STEHLÍK, Michal Stehlík [online]. 5. 2. 2008 [cit. 2010-06-30], *Případ Babice 1951*, dostupné z WWW: <<http://www.michalstehlik.cz/page.php?fp=region/dacicko/pripad-babice-1951->>>.

stráž. Služba u Pohraniční stráže a ochrana hranic se měla stát výsadou vybraných „příslušníků pracujícího lidu“, nejlepších mladých mužů, měla být poctou, které si vážili.⁴⁴ I v tomto textu je uplatněn proces legitimizace, zde legitimizace utvoření silné Pohraniční stráže. J. B. Thompson uvádí jako hlavní prostředky, kterými se dosahuje legitimizace: racionalizaci, univerzalizaci a narativizaci. Racionalizace představuje postup, při němž propagandista vytváří řetězec zdůvodnění, které ospravedlňují existenci různých zákonů, nařízení či institucí. Univerzalizace prezentuje institucionální opatření sloužící některým jedincům jako výhodná pro všechny, například jsou zaměňovány zájmy KSČ a všech obyvatel Československa. Narativizace je strategie pracující s příběhy, které popisují minulost a prezentují současnost jako část nadčasové a opatrované tradice.⁴⁵

V proslovu ministra Kopřivy jsou využívány všechny strategie legitimizace. Ministr obhajoval existenci Pohraniční stráže a nutnost schválení zákona o státních hranicích především nebezpečím útoku imperialistů na Československo, obranou před jejich agenty. „*V březnu letošního roku (1951) byl v americkém tisku uveřejněn pověstný plán X, který cynicky odhaluje záměry imperialistů. V těchto strategických plánech se konec konců počítá s rozpoutáním nové světové války. Imperialisté horečně zbrojí. Přikročili k remilitarisaci západního Německa bez ohledu na platnost mezinárodních dohod, které po porážce nacistů spolupodepsali. V tak zvané studené válce, kterou rozpoutali, sázejí hlavně na činnost svých zpravodajských centrál. V americké okupační zóně Německa a Rakouska rozmístili podél našich hranic své zpravodajské služebny a výcvikové tábory. Naverbovali do svých služeb gestapácké kreatury i naše domácí zrádce. Cvičí je k organizování sabotáží, diversí a vražd. S příkazy k provádění nepřátelské činnosti a k terorizování našeho pokojného obyvatelstva vysílají je na československé území.*“⁴⁶ Ladislav Kopřiva rozvádí ve svém příspěvku řetězec rozumových argumentů, které mají potvrdit potřebnost instituce.

Další strategií je univerzalizace. Zákon má podpořit „vůle lidu“. „*Gangster-ské metody imperialistických agentů vyvolávají oprávněné rozhořčení našeho lidu. Díky podpoře lidu mají pak naše bezpečnostní orgány úspěchy při stíhání protistátních živelů. Pro náš lidově demokratický bezpečnostní aparát je právě při srovnání s policejními orgány buržoasního státu charakteristické, že se může opírat a opírá*

⁴⁴ Kopřiva, *Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954*, 56. schůze, 11. července 1951, in: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online], 2003 [cit. 2010-06-28], dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056002.htm>>.

⁴⁵ Alex RÖHRICH, *Ideologie, jazyky, texty: Analýza a interpretace textů Rudého práva z roku 1953 a 1975 a Práva z roku 1997*, Liberec 2008, s. 63.

⁴⁶ Kopřiva, *Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954*, 56. schůze, 11. července 1951, in: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online], 2003 [cit. 2010-06-28], dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056002.htm>>.

se o široké vrstvy obyvatelstva, od něhož se mu dostává celé pomoci při zneškodňování nepřátel.“⁴⁷ Hlavní zásadou je, že ochrana státních hranic je povinností každého občana Československa, týká se všech obyvatel, kteří svoji povinnost ostrahy hranic přenesou na vybrané pohraničníky. Ministr využil i strategii narativizace, když zdůrazňoval kontinuitu ochrany hranic a Pohraniční stráž prezentoval jako pokračovatele slavných tradic husitů a Chodů – Psohlavců. Obraz vnějšího soupeře tvořil základ projevu tehdejšího ministra národní obrany Alexeje Čepičky „*Přeměníme západní hranici výspy socialismu v nedobytnou pevnost*“, který byl pronesen v Národním shromáždění při předložení zákona o branné výchově 2. listopadu 1951. Čepička zdůraznil význam obrany země a jejích hranic před tzv. imperialisty. Ochrana hranic byla v jeho proslovu pojímána v širším kontextu, nebyla míněna hlídková služba a zadržování jednotlivých narušitelů, což měla být doména Pohraniční stráže, ale obrana proti válečnému útoku, který byl očekáván ze zahraničí. Protivníkem, se kterým ČSR zápolilo, byli američtí imperialisté.⁴⁸

Zásadní byla myšlenka „výspy socialismu“, která zvyšovala závažnost ochrany hranice a dobré obrany. Západní hranice Československa totiž v tomto podání nepředstavovala jen hranici státu se sousedním státem, ani hranici, která oddělovala socialistické Československo od případných agresorů, ale hranici mezi dvěma nepřátelými bloky – „tábor míru a socialismu“ na jedné straně a „tábor války a imperialistických snah o ovládnutí celého světa a jeho vykořisťování“ na straně druhé. Tato idea měla několik momentů: Československo čelí nebezpečným nepřátelům, ale není samo, je součástí svazku socialistických zemí a má podporu silného Sovětského svazu. Dále je zde prvek vlastenectví, hrdosti na vlast – Československo totiž není jen bezvýznamnou zemí, ale je „výspou socialismu“, nejzazším střediskem „pokrokového socialismu“, který musí ochraňovat. Jeho situace je náročnější než jiných zemí bloku, protože není obklopeno spřátelenými státy se stejným politickým zřízením, ale čelí úhlavním sokům – kapitalistům hned za svými hranicemi. Rostla také důležitost Pohraniční stráže, která neměla hlídat jen hranice Československa, ale pomezí mezi dvěma světovými soustavami.

Brožura *O obraně země proti vnitřním i vnějším nepřátelům* od Jaroslava Jermana⁴⁹ podtrhovala spojení Pohraniční stráže a Sboru národní bezpečnosti (SNB) s „pracujícím lidem“. „Pracující lid“, z něhož byly vyloučeny všechny podezřelé a nedostatečně spolehlivé osoby, zde posvěcoval činnost Pohraniční stráže. V pojetí Jermana byl „pracující lid“ ztotožněn s Komunistickou stranou ČSR: Příslušníci SNB neměli nikdy zapomínat, „že do SNB byli vysláni Komunistickou stranou Československa, a proto nikdy nesmějí přerušit spojení s našimi pracujícími, z jejichž řad vyšli. Jedině budeme-li se opírat o naši dělnickou třídu, o naše pracující, využí-

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Alexej ČEPIČKA, *Za nerozbornou obranu vlasti: Sborník statí, projevů a rozkazů*, Praha 1954, s. 214–217.

⁴⁹ Jaroslav JERMAN, *O obraně země proti vnějším i vnitřním nepřátelům*, Praha 1952.

vající zkušeností Sovětského svazu a vedení naší rodnou stranou, splníme svoje úkoly.“⁵⁰ V textu je základním postupem legitimizace, autor se snaží prokázat potřebnost a užitečnost bezpečnostních složek, využívá přitom strategie univerzalizace: jedná se o bezpečí všech obyvatel, lid posvěcuje činnost bezpečnostních složek. „Lid“ představoval v komunistické propagandě velmi častý pojem, jeho vůle byla zdrojem legitimacy a měřítkem dobra. Lid měl reprezentovat obyvatele Československa, ale ne všechny, jeho součástí nebyla podle propagandy buržoazie, vnitřní nepřátelé, zrádci, příslušníci starých elit atd. Jeho základ a jádro ztělesňovala dělnická třída, již ale tvořili jen někteří manuálně pracující v továrnách. Byli z ní vyloučeni zaměstnanci, pro které měla být naopak dělnická práce trestem za jejich původ, předchozí činnost a názory. Tito příslušníci poražených společenských tříd neměli práva dělníků a nebyli považováni za členy lidu. O tom, kdo patří a nepatří k lidu, rozhodovala komunistická strana. „Zájem lidu“ byl většinou totožný s potřebami KSČ. Z tohoto důvodu bylo možné v ideologických textech vzájemně zaměňovat pojmy „lid“ a „strana“, jak se děje v Jermanově brožuře.⁵¹

Vyloučení určitých skupin ze společnosti a vytváření obrazů vnitřních nepřátel představuje modus fragmentace – tříštění společnosti, která je rozdělena na „my“ a „oni“.⁵² „Oni“ jsou prezentováni jako nepřátelé, kteří se snaží rozvracet společnost, ničit její prosperitu, a proto mají být eliminováni. V prezentaci pohraničnicků byl obraz nepřátel a fragmentace často využívány. I v Jermanově politické brožuře je využívána heroizace pohraničnicků, vypráví příběh jediného pohraničnicka, který sám zneškodnil skupinu šesti lidí, již chtěli přejít hranice. Text využívá velmi ideologický jazyk – pohraničníci jsou nazýváni důsledně „soudruhy“, jejich protivníci „nepřátelé“, hlavní zásadou je „bdělost a ostražitost“, Sbor národní bezpečnosti má chránit vše, „co vybojoval a vybudoval náš lid pro svou šťastnou socialistickou budoucnost“.⁵³ Stylisticky se ale jedná o neobratný projev, který používal ustálené obraty komunistické ideologie, ale postrádal účinnější strategie k oslovení a přesvědčení diváka. Literární a žurnalistické texty byly pravděpodobně propagandisticky účinnější, protože čtenáři nabízely i zážitek zprostředkovaného dobrodružství, vzbuzovaly více emocí než čistě ideologické texty a proslovy. Důležitým médiem, které formovalo obraz pohraničnicků, byl tisk – všeobecný a specializovaný. Ve všeobecném tisku, na příklad v Rudém právu, se téma Pohraniční stráž objevovalo jen zřídka, především v červenci u příležitosti výročí schválení zákona

⁵⁰ Tamtéž, s. 19.

⁵¹ Petr FIDELIUS, *Řeč komunistické moci*, Praha 1998, s. 44–46.

⁵² Alex RÖHRICH, *Ideologie, jazyky, texty: Analýza a interpretace textů Rudého práva z roku 1953 a 1975 a Práva z roku 1997*, Liberec 2008, s. 66.

⁵³ Jaroslav JERMAN, *O obraně země proti vnějším i vnitřním nepřátelům*, Praha 1952, s. 18–19.

o ochraně státních hranic 69/1951 Sb.54 a od roku 1956 u příležitosti Dne Pohraniční stráže.⁵⁵ Další příležitostí, kdy se zájem redaktorů obrátil k Pohraniční stráži, byly vojenské přehlídky, kterých se kromě armády účastnila také Pohraniční stráž, Sbor národní bezpečnosti a Lidové milice.⁵⁶

Pohraniční stráž ale vydávala vlastní specializované časopisy. Od roku 1950 vycházel časopis *Pohraniční stráž*, později *Pohraniční a Vnitřní stráž*, který měl náklad 7 500 výtisků a byl určen pro vnitřní potřebu. Od roku 1954 vycházel také časopis *Pohraničník*,⁵⁷ jenž byl zaměřen spíše teoreticky, přinášel návrhy pro politruky k přípravě politických školení, hodnocení plnění povinností Pohraniční stráží, hojně byly překlady ruských textů týkajících se ochrany hranic. Obraz pohraničnicka významně utvářel také časopis *Československý voják*, i když jeho hlavním zájmem byla armáda: *Československý voják* měl vojákům zprostředkovat kulturní prožitky a také reprezentovat československé ozbrojené síly na veřejnosti, proto byl velmi dobře graficky zpracován, nechyběly ilustrace i barevné fotografie. Pohraniční stráž v něm byla prezentována reportážemi i literárními díly – povídkami, básněmi. Literatura byla významným nástrojem šíření ideálního obrazu pohraničnicků. Tematika Pohraniční stráže byla představována veřejnosti především pomocí prózy – povídky, drobné příběhy i romány.

Pro literární popularizaci Pohraniční stráže byl význačným autorem Rudolf Kalčík, který pravidelně přispíval básněmi i povídkami do časopisů *Pohraniční stráž* a *Československý voják*, kde rovněž od roku 1954 pracoval jako redaktor. Spolupracoval také s nakladatelstvím „Naše vojsko“. Kalčík absolvoval základní vojenskou službu v letech 1950–1952 u Pohraniční stráže, takže prostředí pohraničí dobře znal a jeho povídky působily autenticky.

Proslavil se především scénářem k filmu *Král Šumavy* z roku 1959, v němž oslavoval boj pohraničnicků proti západním agentům. Pohraniční stráž se věnoval i v dalších dílech – povídková kniha *V hraničních horách* (1954), *V ruce samopal* (1972), což je literárně zpracovaná kronika pohraničního útvaru SNB Lesov odehrávající se v letech 1946–1949, doplněná i fotografiemi. Tuto knihu napsal Kalčík podle vyprávění důstojníka Pohraniční stráže Václava Janečka, který skutečně sloužil v letech 1946–1949 v Lesově. Kniha měla časově předcházet knize *Král Šumavy*. Kromě literárně zpracované kroniky jsou v publikaci zveřejněny také dobové

⁵⁴ Fotografie, Rudé právo, 11. července 1952, roč. 32, č. 179, s. 2.

⁵⁵ *Stráž na hranici*, Rudé právo, 8. července 1956, roč. 36, č. 189, s. 1; *Neprojdou!* Rudé právo, 8. července 1956, roč. 36, č. 189, s. 3.

⁵⁶ *Mohutná přehlídka bojové připravenosti našich ozbrojených sil*, Rudé právo, 10. května 1952, roč. 32, č. 117, s. 2–3.

⁵⁷ Martin PULEC, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*, Praha 2006, s. 40; Prokop TOMEK, *Ochrana státní hranice a Pohraniční stráž*, Historie a vojenství, září 2011, roč. 60, č. 3/2011, s. 38.

fotografie, které měly příběh čtenářům více přiblížit a působit na jejich emoce.⁵⁸ Kniha byla v roce 1980 zfilmována pod názvem *Drsná planina*. Dále se Kalčík podílel na publikaci *Strážce na pomezí* (1958), jejímž těžištěm byly reportážní fotografie Jaroslava Zimy.⁵⁹ Kombinace psaného textu s fotografiemi byla účinnou formou k přiblížení služby PS čtenářům. Emotivně působily zvláště portréty pohraničnicků. V Kalčíkově povídce *V hraničních horách* byla vykreslena realita těžkého života horalů v náročných přírodních podmínkách. V povídce jsou nejprve líčeny krásy Šumavy, poté se přechází k příběhu – je brzké jaro, ve Vlčíně je obleva, náhle a hrozivě se ale zima vrací a padá nový sníh. Uprostřed sněhové bouře začíná čtyřicetiletá žena Kišová rodit. Lékař je vzdálený skoro třicet kilometrů a po nebezpečném kluzkém povrchu by se do hor nedostal. Porod byl těžký, žena krvácí a její život je v ohrožení. Ve vesnici se naštěstí koná tancovačka, na kterou přišli i pohraničníci. Lékař od jednotky rodičku ošetří, musí jí poskytnout transfuzi a vojáci se předhánějí, kdo rodičce daruje krev. První se nabídne pohraničník, který chodil s dospělou dcerou Kišové Helenou, než to její otec dřevař Kiš zakázal. Nedůvěřoval totiž četníkům-pohraničnickům, o kterých si myslel, že jim nezáleží na obyčejných lidech. Nyní na ně změnil názor, když zachránili jeho ženě život, a již dceři lásku s pohraničnickem nezakazuje. Jako paralela se povídkou táhne podobné vyprávění o cestě lékaře k zraněnému do hor od Karla Klostermanna.⁶⁰

V příběhu je vyzdvížena obětavost a dobrota pohraničnicků. Zdůrazněn je rozdíl proti první republice, kdy měli finančníci a četníci hlavně pronásledovat chudé pašeráky, a tak podle propagandy zvyšovat jejich bídu. Pohraničníci v povídce nevystupují jako představitelé bezpečnostních a represivních složek státu, ale jako lidumilové, kteří pomáhají vesničanům. Příběh nese poselství, že komunistický stát a jeho reprezentanti se skutečně zajímají o blaho obyčejných lidí, nechťejí je jen využívat a utiskovat, jako to údajně činila prvorepubliková buržoazie. Ideologie se v povídce projevuje Thompsonovým modermem přetvářky – předstírání.⁶¹ Skutečné poslání Pohraniční strážce – střežit hranici a i za použití zbraně zastavit přecháze-

⁵⁸ Václav JANEČEK – Rudolf KALČÍK, *V ruce samopal*, Praha 1972.

⁵⁹ Kalčík působil i jako scénárista, mimo jiné napsal díl *Strach* ze seriálu *Třicet případů majora Zemana*. – Heslo *Rudolf Kalčík*, in: Ilona BABORÁKOVÁ, *Spisovatelé.cz* [online], 2010 [cit. 2010-07-06], dostupné z WWW: <<http://www.spisovatele.cz/rudolf-kalcik>>.

„Kalčík Rudolf, český prozaik, * 13. 9. 1923 Berehevo (Ukrajina), + 15. 2. 1980 Praha; v 50. letech autor dobrodružných próz z prostředí českých pohraničnicků, v nichž využíval postupů masové literatury k propagandě komunistické ideologie (*V hraničních horách*, 1954, *Král Šumavy*, 1960, *V ruce samopal*, 1972); na detektivním žánru zakládal i příběhy o bezpečnostním aparátu (*Bartolomějská ulice*, 1980).“ – Heslo *Kalčík Rudolf*, in: *Universum*, *Všeobecná encyklopedie*, sv. IV, Praha 2001, s. 455.

⁶⁰ Rudolf KALČÍK, *V hraničních horách*, *Československý voják*, 1953, roč. 2, č. 9, s. 35–38.

⁶¹ Alex RÖHRICH, *Ideologie, jazyky, texty: Analýza a interpretace textů Rudého práva z roku 1953 a 1975 a Práva z roku 1997*, Liberec 2008, s. 62.

jící lidi – je potlačováno, ustupuje do pozadí. V příběhu pohraničníci vystupují jen jako milí lidé, kteří pomáhají místním v těžké situaci. Další Kalčíkova povídka *Pronásledování* pojednává o služebních povinnostech pohraničníků. Hlídka dlouho stíhá narušitele ve sněhové vánici a nemůže jej najít. Nakonec ho pohraničník najde ve vlaku, ale nemůže mu dokázat, že byl v hraničním pásmu a že je cizí agent. Po-daří se mu to až pomocí snubního prstenu pachatele, kde je psáno: „E. H., Berlin, 19. 9. 1944“.⁶² Povídka obsahuje motivy zápasu s divokou přírodou a v závěru popisuje také detektivní schopnosti pohraničníků. Příběh je čtivý, jsou v něm prvky dobrodružných románů i detektivky, a tak má účinněji zapůsobit na publikum. Pohraničníci museli být tělesně zdatní jedinci, aby mohli sloužit v náročných horských podmínkách, zároveň měli být inteligentní a schopní detektivního pátrání – takový je obraz hraničářů v povídce. Dalším žánrem referujícím o pohraničích byly reportáže a články popisující drobné příhody ze života vojáků. Reportážní charakter má např. článek Jiřího Marka *Strážci mírových hranic*. Vyobrazuje průběh pohraniční hlídky i kulturní aktivity pohraničníků a jejich volný čas. Autor líčí své dojmy z návštěvy pohraniční jednotky, i když ani v tomto článku nechybí představa nebezpečného soupeře a připomínky válečných hrůz⁶³

Činnost Pohraniční stráže se stala také námětem poetického zpracování, zvláště v časopisu *Československý voják* vyšla řada básní opěvujících službu na hranicích. Básně byly lyrické i epické, patřily k různým žánrům poezie. Rudolf Kalčík napsal v době své vojenské služby báseň *Jaro na hranicích*, která představuje typ přírodní lyriky. Autor opěvuje jaro – tající sníh, provlhlá země, květiny. Přesto i pod obrazem probouzející se přírody najdeme jasný politický podtext: „*Ale já přece jen mám rád ten jarní sníh, soudruzi moji všichni také tak: zda tady šel či prchal darebák – v hraničním pásmu poznáš v šlépějích.*“ Závěr básně obsahuje metaforu „jaro práce“, které se má šířit na všechny světové strany a přivést lidi ke štěstí.⁶⁴ Kalčík zde pracuje s motivem jara, jež je tradičně spojováno s mládím, s novou epochou, novým začátkem a v komunistickém mýtu představovalo počátek nové éry socialismu a komunismu, šťastné doby.⁶⁵ Autor tedy nástup jara spojuje s příchodem komunistického věku, který přinese štěstí všem lidem, pomocí líčení přírody se hlásí ke komunistické ideologii a budování socialismu. A zde se báseň opět vrací k ochraně hranic, pohraničník má střežit bezpečí nového idylického světa a zakročovat proti „darebákům“.

⁶² Rudolf KALČÍK, *Pronásledování*, Československý voják, 1955, roč. 4, č. 21, s. 10–14.

⁶³ Jiří MAREK, *Strážci mírových hranic*, Pohraniční stráž, 10. ledna 1952, roč. 2, č. 1, s. 4; 20. ledna 1952, roč. 2, č. 2, s. 4.

⁶⁴ Rudolf KALČÍK, *Jaro na hranicích*, Československý voják, 16. května 1952, roč. 1, č. 10, s. 15.

⁶⁵ Vladimír MACURA, *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948–1989*, Praha 1992, s. 8–18.

Poněkud jinou výrazovou formu zvolil příslušník SNB a autor Josef Čížek v básni *Píseň pohraničnicka*. Báseň nejprve předstírá milostnou lyriku, následně ale přijde šok a nečekané rozuzlení. Je využit i vtip, rozpor mezi zvolenou formou a situací, kterou báseň popisuje. Vyvrcholením je pak slavnostní a vážné poselství básně:

*„Měsíc krásně svítil, les se na mě smál,
když jsem svojí milé lásku vyznával.
Nebyla však se mnou v ten májový čas,
od hranice vítr přines tichý cizí hlas.
Měsíc krásně svítil, les se na mě smál,
když jsem já té noci stisknul samopal.
Věř mi, moje milá, slavně přísahám,
nepřekročí škůdce přes hranice k nám.“⁶⁶*

Na námět Pohraniční stráže byly tvořeny i hudební písně – např. píseň Pohraničnická od autorů Neumanna a Franze.⁶⁷ Důležitým propagandistickým nástrojem byla vizuální sdělení, především obrázky a plakáty, popř. karikatury. Karikatura měla dva hlavní úkoly: sloužit jako zbraň ideologického boje, útočit na protivníky a odpůrce komunistické moci a zesměšňovat je. Druhým úkolem byla konstruktivní kritika nedostatků v socialistické společnosti, výchova občanů.⁶⁸ Pro útočné a břitké karikatury byly Pohraniční stráž a Československá lidová armáda nedotknutelné. Vojáci byli vždy prezentováni pozitivně, v karikaturách vystupovali jako hrdinové, stateční bojovníci. Výchovně zaměřená mírná karikatura se objevovala v rubrice „Na mušku“ v časopisu Československý voják. Rubrika přinášela karikatury některých nešvarů rozšířených mezi vojáky, snažila se zábavným způsobem vychovávat vojáky, aby neřestí zanechali. Vojáci byli např. nabádáni dodržovat vojenské tajemství, šetřit pohonnými hmotami, chodit na rozcvičku. Rubrika vycházela na zadních obálkách časopisu Československý voják v letech 1953–1955 a dala prostor i soutěži, jejímž cílem bylo zapojit vojáky do umělecké výtvarné činnosti a zároveň politické práce, protože karikatura měla hledat nedokonalosti a konstruktivně je kritizovat.⁶⁹

Ve vizuálních pramenech byla často znázorňována spolupráce a družba pohraničnicků s civilním obyvatelstvem, především byli pohraničníci i vojáci zobrazo-

⁶⁶ Josef ČÍŽEK, *Píseň pohraničnicka*, Československý voják, 7. března 1952, roč. 1, č. 5, s. 28.

⁶⁷ V. NEUMAN – R. FRANZ, *Pohraničnická*, Československý voják, 7. července 1956, roč. 5, č. 14, s. 2.

⁶⁸ Miroslav KLIVAR, *Karikatura bojující*, Praha 1963, s. 44.

⁶⁹ *Soutěž „Na mušku“*, Československý voják, 1954, roč. 3, č. 6, s. 19.

vání v přátelském setkání s dětmi.⁷⁰ Tyto vize mohly mít několik symbolických významů. Za prvé ukazovaly lidskou stránku pohraničnicků, hlásaly, že PS a armáda nejsou nepřítelem prostých lidí, že jejich záměrem není zastrašování a utiskování obyvatel, ale jejich ochrana, zajištění bezpečnosti. Za druhé zpodobení vojáku s dětmi, dělníky, ženami pracoval s propagandistickým principem „*jsme jedna rodina, jsme na jedné lodi*“.⁷¹ Tyto obrazy vzbuzují pocit jednoty, sounáležitosti a síly davu, což je recipientům příjemné. Diváci se měli ztotožnit se strážci hranic, kteří byli prezentováni jako důležití členové společenství občanů ČSR. Odlišné poselství přináší další grafické zobrazení pohraničnicků – fotografie, na nichž jsou zachyceni v akci a s důležitými atributy: psem-německým ovčákem a samopalem.⁷² Zatímco zobrazení vojáku s dětmi mělo posilovat důvěru obyvatelstva v ně a podporovat vzájemnou spolupráci, toto ztvárnění ukazuje sílu Pohraniční stráže a má působit především odstrašujícím dojmem, má odradit potencionální „narušitele hranice“ od jejich činu, protože proti Pohraniční stráži nemají žádnou šanci.

Ve sledovaném období se na vytváření obrazu Pohraniční stráže ve společnosti podílela i filmová tvorba. Propagandistické filmy vytvářel pro Pohraniční stráž Československý armádní film. Vznikaly filmy krátkometrážní dokumentární, výcvikové a také hrané. V 50. letech bylo natočeno o Pohraniční stráži jen několik filmů, užší spolupráce s PS probíhala v dalších desetiletích. Z dokumentárních filmů se tématem zabýval např. film režiséra Zbyňka Brynycha *Neprojdou* z roku 1952⁷³ a film režiséra Vladimíra Síse *Pevný břeh* z roku 1953, který referoval o službě pohraničnicků na Dunaji.⁷⁴ Z hraných filmů vznikl roku 1956 film *Ztracená stopa*, který vytvořil režisér Karel Kachyňa. Film se věnoval vděčnému tématu psovodů u Pohraniční stráže. Vyprávěl o přátelství pohraničnicka Pavla a jeho psa Boja-

⁷⁰ O. MRKVIČKA, *Obraz Děti a vojáci*, *Dikobraz*, 9. října 1951, roč. 7, č. 41, s. 1.; O. ŠTEMBERA, *Obraz Tankista*, *Dikobraz*, 4. května 1952, roč. 8, č. 18, s. 1.; Lev HAAS, *Obraz Nepřátel se nelekáme, mír ubráníme*, *Dikobraz*, 4. října 1953, roč. 9, č. 40, s. 1.

⁷¹ O. ŠTEMBERA, *Obraz Tankista*, *Dikobraz*, 4. května 1952, roč. 8, č. 18, s. 1; František KOUKOLÍK – Jana DRTILOVÁ, *Vzpouza deprivantů: Nestvůry, nástroje, obrana*, Praha 2006, s. 111–123.

⁷² Národní archiv, fond 502, Dokumentace (D I), ka 54, plakát Den československé Pohraniční stráže; Národní archiv, fond 502, Dokumentace (D I), ka 54, plakát Střež hranice po jejich vzoru!; Národní archiv, fond 502, Dokumentace (D I), ka 54, plakát Za nedotknutelnost státních hranic, za bezpečnost naší vlasti.; Úvodní obrázek, *Československý voják*, 7. července 1956, roč. 5, č. 14, s. 1.

⁷³ Václav ŠMIDRKAL, *Armáda a stříbrné plátno: Československý armádní film 1951–1999*, Praha 2009, s. 29.

⁷⁴ Václav ŠMIDRKAL, *Film jako historický pramen: Spolupráce mezi Pohraniční stráží a Československým armádním filmem*, Seminář Ochrana státní hranice 1948–1955. 60. výročí započetí vojskového střežení státní hranice, Brno 17.–19. května 2011.; Česko-Slovenská filmová databáze [online], 2009 [cit. 2011-09-30], *Pevný břeh (1953)*, dostupné z WWW: <<http://www.csfd.cz/film/221498-pevny-breh/>>.

ra, kteří slouží v jedné šumavské posádce. Ze začátku má Pavel problémy přivyknout vojenskému životu, poté ale pohraničníci zasahují proti škůdci Janurovi, který otrávil jejich psy, a Pavel se uplatňuje jako odvážný voják, ochotný nasadit při akci i vlastní život. I když film postrádal psychologii osob a bylo zde patrné schématické rozdělení na dobro a zlo, byl skvěle herecky obsazený (Eduard Cupák, Josef Bek, Miloš Nedbal, Ilja Racek, Petr Haničinec atd.).⁷⁵ Až v roce 1959 vznikl další Kachyňův film *Král Šumavy*, který byl natočen podle scénáře Rudolfa Kalčíka a stal se nejznámějším filmem o pohraničnících. Jeho umělecká hodnota je již vyšší, film kromě hlavní zápletky, kterou je opět boj pohraničníků s diversanty, přináší i milostný příběh a nepostrádá ani psychologii osob.

Význam Pohraniční stráže pro stát měl být vyzvednut zřízením zvláštního svátku – Dne československé Pohraniční stráže, který byl stanoven na den 11. červenec. Jednalo se o výročí přijetí zákona č. 69/1951 Sb. o ochraně státních hranic, který byl schválen Národním shromážděním 11. července 1951. Den československé Pohraniční stráže byl zaveden v roce 1956 a měl představovat ocenění hrdinství a obětavosti pohraničníků a uznání úlohy práce Pohraniční stráže.⁷⁶ Přestože svátek oficiálně existoval až do konce vlády komunistické moci, na rozdíl od Dne Československé lidové armády (6. října) se neujal a nebyl veřejností ve větší míře registrován, přijímán a slaven.⁷⁷ Jeho oslavy se konaly jen lokálně v pohraničí.

První oslavy Dne československé Pohraniční stráže se uskutečnily 8. července 1956. Podle rozkazu ministra vnitra měly být především oceněním služby PS, neopominutelná byla ale také jejich propagační funkce, poprvé měla být více veřejně zviditelněna činnost a fungování Pohraniční stráže. Oslavy by bylo možné chápat také jako preventivní silový krok. Měly ukázat sílu PS a účinnost střežení hranic, a tak odradit případné agresory. Z rozkazu ministra vnitra Rudolfa Baráka k oslavám svátku totiž vyplývá určitá skepse k uvolnění mezinárodního napětí a také konzervativní zaměření stranických špiček v roce 1956, které velmi brzy potlačily reformní snahy.⁷⁸ Barák i v této době upozorňoval na existenci „*monopolistických kruhů starého světa*“, jež podle jeho názoru stále usilovaly o zničení socialistické soustavy, obhajovaly zastaralou kapitalistickou politiku a snažily se o zostření mezinárodních vztahů. Kvůli těmto temným silám mělo být i v budoucnu potřeba bdělé hlídání hranic. Proto ministr vyzýval pohraničníky, aby nepolevovali ve

⁷⁵ Václav ŠMIDRKAL, *Armáda a stříbrné plátno: Československý armádní film 1951–1999*, Praha 2009, s. 40.

⁷⁶ Stanislav ŠEFRANÝ (ed.), *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*, Praha 1989, s. 100.

⁷⁷ Michael PEŠTÁK, *Svátky a oslavy za socialismu*, in: Miroslav Eisenhammer (ed.), *Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni 2007, Plzeň 2008*, s. 139.

⁷⁸ Viz Jiří PERNES, *Československý rok 1956: K dějinám destalinizace v Československu*, Soudobé dějiny, 2000, roč. 7, č. 4, s. 594–618.

své pozornosti, naopak aby zmobilizovali své síly i prostředky k ještě lepší ostraze hranic.⁷⁹

Oslavy měly být nástrojem propagandy uvnitř PS i prezentací PS navenek. Součástí oslav proto byly: veřejné schůze a besedy s pracujícími na závodech, v Jednotných zemědělských družstvech (JZD), školách na téma „*Nerozbornou družbou pracujících s pohraničníky, za nedotknutelnost státních hranic, za bezpečnost naší vlasti*“, dále besedy se vzornými pracovníky JZD a závodů v pohraničí, veřejné schůze organizací KSČ a Československého svazu mládeže v PS na téma: „*Komunisté a svazáci do čela boje za další zkvalitnění ostrahy státních hranic, za další úspěchy Pohraniční stráže*“; shromáždění důstojníků a poddůstojníků, besedy pohraničníků se vzornými a vyznamenanými pohraničníky v záloze, vojenské schůze, slavnostní předání Řádu republiky 9. poběžovické brigádě a bojové zástavy 25. dunajskému praporu PS. Dále se uskutečnil den družby PS s pracujícími v pohraničních oblastech, jehož součástí byly projevy předsedy Místního národního výboru a zástupce PS, sportovní a branné odpoledne, vystoupení souborů a lidové veselice.⁸⁰ Oslavy Dne československé Pohraniční stráže měly tedy hlavně pozitivně představit Pohraniční stráž, přiblížit ji lidem prostřednictvím kulturních akcí a besed.

Hlavní prvky obrazu pohraničníka

V propagandistickém obraze měl pohraničník několik rolí, byl vnímán v několika rovinách. První role byla pohraničník-ochránce. Strážce hranic představoval sílu a pocit bezpečí v nebezpečném světě. Přestože bylo Československo ohrožováno „krvežíznivými imperialisty“, kteří toužili po válce, pracující se nemuseli bát, neboť jejich pokojný spánek opatrovali pohraničníci. Toto zobrazení se často objevuje v básních, jejichž tématem je noční hlídka pohraničníka, který bdí a hlídá hranice před agresorem, zatímco ostatní obyvatelé vlasti odpočívají. Pohraničník střeží bezpečí jejich domovů a klidné snění dětí. V tomto obraze je klíčový motiv domova, poklidného bezpečného místa, kde žijí lidé člověku drazí, útočiště. Ztráta domova je lidmi vnímána velmi negativně. Básně často pracovaly s představou ohrožení vlasti a především domova lidí, čímž probudily pocit strachu a nejistoty, jenž byl následně upokojen představou statečných pohraničníků, kteří vetřelci zabrání zničit domov. Zdůrazňována byla obětavost pohraničníků, již v zimě, v dešti, v různých rozmarech přírody bdí a střeží hranice před protivníky, aby zajistili bezpečí ostatních. Motiv spících dětí je velmi častý a typický. Děti jsou symbolem nevinnosti, bezbrannosti, míru a také budoucnosti a naděje, symbolem nadcházejícího mytické-

⁷⁹ Stanislav ŠEFRANÝ (ed.), *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*, Praha 1989, s. 100–101.

⁸⁰ ABS, fond A2/1, a. j. 991, Den československé Pohraniční stráže 1956.

ho ráje (období komunismu), který je nutné chránit.⁸¹ Pohraničníci měli svou službou zajistit klid pro budování „socialistického ráje“.

Další rovinou vnímání pohraničnicků byla role „strážce míru a socialismu“. Atribut míru se stal hlavním znakem tzv. socialistického tábora. Východ byl prezentován jako země poklidné mírové práce, zatímco Západ byl spojován s válkou a válečnými přípravami.⁸² Podoba ideálního pohraničnicka často splývala s obrazem československého vojáka, popř. jejich vzoru sovětského rudoarmějce. Jejich hlavním úkolem a také znakem v propagandistickém obraze byla rovněž obrana míru. Spojení „stráž vlasti“, „stráž míru“ se nepoužívalo jen v souvislosti s Pohraniční stráží. „Stráž vlasti a míru“ bylo také poslání Československé lidové armády.⁸³

Základním byl námět pohraničnicka-bojovníka a hrdiny, který kráčí v jednom šiku s rolníky a dělníky a bije se s vnějším agresorem. Pohraničnick – kladný hrdina byl znázorňován v opozici k zápornému vnějšimu protivníkovi. Tento obraz nacházíme hojně v politických a ideologických textech, někdy také v grafickém ztvárnění. Do určité míry nebyli pohraničníci typičtí socialističtí hrdinové. V 50. letech se totiž rozšířilo nové komunistické pojetí hrdinů, hrdinové neměli být výjimečné osobnosti, výrazné individuality (výjimkou byli váleční bojovníci proti nacismu a především političtí vůdci). Hrdinou se měl stát každý – „Hrdinou práce“, který dobře plní své povinnosti, hrdinou všedního dne, s tímto pojetím pracovalo stachanovské hnutí.⁸⁴

V tomto smyslu se hrdiny měli stát i pohraničníci, protože měli dobře a povitě dělat svou práci, v jejich obraze ale byly i další prvky. Důležitá měla být lidovost hrdinů, jejich spojení s lidem, obyčejnost – na tato témata byl kladen důraz i v prezentaci pohraničnicků. „Hrdinové“ měli budovat novou dobu, měli být morálně kvalitními a komunisticky uvědomělými „obyčejnými lidmi“, kteří si jsou vědomi vyšších hodnot a jsou pro ně ochotni sebezapření i obětí. Vyzvednut byl kontrast, hrdinové měli být opakem nepřátel, rozdíl mezi „našimi hrdiny“ a protivníky měl být velmi zřetelný.⁸⁵

⁸¹ Rudolf KALČÍK, *Na hranicích*, Československý voják, 21. března 1952, roč. 1, č. 6, s. 10. Mýtický ráj – viz Vladimír MACURA, *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948–1989*, Praha 1992, s. 8–18.

⁸² Viz Vladimír MACURA, *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948–1989*, Praha 1992, s. 19–27.

⁸³ Příkladem jsou názvy útvarových časopisů. Časopisy Pohraniční stráže se jmenovaly např. *Hraničiar*, *Ohlas Šumavy*, *Novodobí Chodové* nebo *Na stráži míru*. Časopis sušické armádní posádky se jmenoval *Stráž vlasti*. – Viz časopis Pohraniční stráž.

⁸⁴ Silke SATJUKOW – Rainer GRIES, *Zur Konstruktion des „sozialistischen Helden“*, in: Silke Satjukow – Rainer Gries (ed.), *Sozialistische Helden: Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*, Berlin 2002, s. 15–16.

⁸⁵ Christiane BRENNER – Peter HEUMOS, *Eine Heldentypologie der Tschechoslowakei*, in: Silke Satjukow – Rainer Gries (ed.), *Sozialistische Helden: Eine Kulturgeschichte von Pro-*

Motiv boje, bojovníků nebyl spojován jen s vojáky a pohraničníky, muži, kteří bojovali skutečnými zbraněmi – samopaly, tanky; ale byl rozšířen na celou společnost. I dělníci a rolníci se měli stát obránci proti agresorům a ideologickým odpůrcům, jejich zbraní ale měl být jejich pracovní nástroj. Přesto bylo postavení příslušníků ozbrojených sil specifické, protože jejich zápas se soupeřem nabýval konkrétnější podoby, zbraně nebyly jen symbolem.

V době rozšíření pojmu hrdinství představovali pohraničníci typ „velkých hrdinů“, představitelů původního pojetí hrdinství, bojovníků, kteří vykonávají velké činy, zápolí s nebezpečným protivníkem, riskují svůj život, podávají oběti – v podobě sebezapření, zřeknutí se vlastního pohodlí a vyložení velkého úsilí k ochraně hranice i položení života za službu vlasti.⁸⁶ Celou řadu námětů spojených s ochranou hranic a obrazem pohraničníka nalezneme v básni Pavla Kohouta *Zpěv neklidné noci*.⁸⁷ Báseň přináší vizi pohraničníků na stráži, spojení pohraničníků s „pracujícím lidem“ je zde dovedeno až k jejich ztotožnění: „*To na strážních stezkách bdí dnes lid.*“ Pohraničníci stráží spánek dětí, také syna a dcery básníka. Pocit strachu a ohrožení vyvolávají představy „stád tanků na bavorských polích“, které jsou přirovnávány k divoké a nebezpečné zvěři. Báseň vzbuzuje vzpomínky na největší hrůzy druhé světové války – koncentrační tábory – obrazem dozorkyně z Majdanku, která se kochá lampou z lidské kůže a touží po nové. Výjev lampy z lidské kůže je drastický, podněcuje asociace na nejtemnější hlubiny lidské psychiky – kanibalismus, mučení, degradaci a zneuctění lidského těla, které je využito k výrobě užitkového předmětu. Představa má ukázat úplné pohrdání lidským životem a hodnotou člověka u protivníků, člověk je zneužit jako zvíře. Těmto hrůzám musí zabránit českoslovenští vojáci a pohraničníci a nepustit zrudné nepřátele do země. K obraně vlasti se připravuje i básník, přestává psát rozmarné básničky u vína, opouští svou milou a jde bránit domovinu. Motiv odloučení od milé kvůli ochraně vlasti je důležitou částí obrazu pohraničníků. V Kohoutově básni nacházíme také námět stráže míru, vojáci a pohraničníci jsou mírumilovní lidé, kteří nechtějí bojovat, ale přesto jdou bránit zemi proti soupeřům, jdou hájit domovy. Jejich boj není agresí, ale nutnou sebeobranou. Údajně obranný charakter Pohraniční stráže a částečně i armády byl v propagandistických textech často zdůrazňován. Důvodem bylo, že výraznou částí komunistické ideologie byl tzv. boj za mír, důležitou propagandistickou akcí nejen Československa, ale celého sovětského bloku představovalo na začátku 50. let mírové hnutí.⁸⁸ Sovětský blok se stylizoval do role ochránce

pagandafiguren in Osteuropa und der DDR, Berlin 2002, s. 237.

⁸⁶ Tamtéž, s. 238.

⁸⁷ Pavel KOHOUT, *Zpěv neklidné noci*, in: J. Bartl – P. Šoltész, Repertoární sborník č. 15: Bojové tradice našich národů, Praha 1955, s. 200–201. – Příloha č. 1.

⁸⁸ Vladimír MACURA, *Šťastný věk (Symboly, emblémy, mýty 1948–1989)*, Praha 1992, s. 19. K sovětské kampani a britské kontrapropagandě viz: John JENKS, *British Propaganda and News Media in the Cold War*, Edinburgh 2006, s. 115–131.

míru ve světě a z válečných úkladů naopak obviňoval své protivníky. Proto i v básních a literárních dílech mohlo vojsko vystupovat jen v obranné válce. Báseň končí parafrází básně Viktora Dyka „*Země mluví*“: „*Napadnou-li nás – nezahynem! Napadnou-li nás – zahynou!*“ Tak autor odkazuje k obraně otčiny a národních hodnot, k vlastenectví.⁸⁹ Národní motiv služby vlasti, popř. obětování se pro vlast tvoří nedílnou část obrazu ideálního pohraničníka. Najdeme jej na plakátech⁹⁰ i v ideologických textech. Námět národa a jeho obrany je velmi silný v publikaci *Emigranti proti národu*.⁹¹

Některé texty zdůrazňují lidskost pohraničníka a jeho obětavost – často v souvislosti s láskou a odloučením od dívky. S touto látkou pracuje báseň „*Dopis z hranice*“ od nadporučíka Petříčka. Pohraničník v ní vzpomíná na svoji ženu, zatímco drží hlídku na západní hranici.⁹²

S Pohraniční stráží se úzce pojilo také téma hranice, okraje civilizace, služby v divoké a nebezpečné přírodě, v pustině. Příkladný byl život sovětských pohraničníků, kteří střežili hranice na dálném východě, uprostřed tundry a pustiny, působili jako zálesáci, první stateční, kteří kolonizují divokou a nespoutanou přírodu. Zdůrazněn byl motiv dobrodružství, vůně dálek. Tento námět se často vyskytoval v obrazových i textových reportážích ze života zvláště sovětských pohraničníků⁹³ a v přeložených příbězích psaných ruskými autory – např. poema „*Pohraniční posádka*“ od autora Semjona Gudzenka líčí službu sovětských pohraničníků v poušti Turkmenistánu.⁹⁴ V českém prostředí např. v rubrice „*Ze života našich jednotek*“ v časopisu *Pohraniční a Vnitřní stráž*.⁹⁵

S prvkem dobrodružství, hrdinství, zápasu s přírodou a překonáváním sebe sama se setkáváme v obrazu pohraničníků určeném dětem. Pohraničníci se měli stát novými vzory pro děti. V propagandě zaměřené na děti se využívalo dětské touhy po dobrodružství a romantice. Děti byly také zapojeny do systému ochrany hranic,

⁸⁹ Pavel KOHOUT, *Zpěv neklidné noci*, in: J. Bartl – P. Šoltész, Repertoární sborník č. 15: *Bojové tradice našich národů*, Praha 1955, s. 201.

⁹⁰ Plakát *Jsem připraven bránit svou vlast*, in: Jakub ZELNÍČEK (ed.), *Moc obrazů, obrazy moci: Politický plakát a propaganda*, Praha 2005, s. 241.

⁹¹ Čestmír SUCHÝ – Jiří HOCHMAN – Jiřina BREJCHOVÁ, *Emigranti proti národu*, Praha 1953.

⁹² M. PETŘÍČEK, *Dopis z hranice*, *Československý voják*, 4. dubna 1952, roč. 1, č. 7, s. 26.

⁹³ K. NIKOLAJEV, *Slavní sovětsští pohraničníci – náš velký vzor*, *Pohraniční a Vnitřní stráž*, 9. ledna 1955, roč. 5, č. 2, s. 3.

⁹⁴ Semjon GUDZENKO, *Pohraniční posádka*, *Československý voják*, 1953, roč. 2, č. 22, s. 13.

⁹⁵ Např. *Ze života našich jednotek*, *Pohraniční a Vnitřní stráž*, 8. ledna 1956, roč. 6, č. 2, s. 1.

kteřá se pro ně měla stát dobrodružnou bojovou hrou. Příkladem se měli stát chlapi a děvčata, kteří aktivně pomáhali Pohraniční strážci zadržet protivníka, jak byli zobrazováni v povídkách. Např. v povídce „Na hranicích“ od Jiřího Marka chlapec Zdeněk sám vypátrá a s pomocí pohraničnicků i zadrží nebezpečného narušitele hranice.⁹⁶ V pionýrských kroužcích Mladých strážců hranice se děti pod vedením pohraničnicků učily pátrat po „narušitelích“, hlásit podezřelé osoby, pozorovat hraniční zátaras – to vše formou bojových her a vycházek.⁹⁷

Důležitými vlastnostmi ideálních pohraničnicků měly být bdělost a ostražitost, jak bylo v propagandě opakovaně zdůrazňováno.⁹⁸ Podrobněji se touto charakterní vlastností pohraničnicků zabývá článek majora Kroupy „Vysoká revoluční bdělost – mocná zbraň pohraničnicků.“⁹⁹ Potřeba bdělosti pohraničnicků je zde zdůvodněna probíhajícím bojem mezi světem socialismu a světem kapitalismu, kdy se „imperialisté“ snaží pomocí agentů a podkopávání morálky lidu oslabit socialistický tábor. K podkopávání politické morálky používají balony s letáky a vysílání rádia Svobodná Evropa. Lid se však nesmí nechat oslabit.

Klíčovou charakteristikou celého československého lidu má být podle článku politická bdělost, která je popsána jako schopnost dobře se orientovat v situaci a odhalit jakkoli maskovaného nepřítele. „*Naučit se být bdělým je zvlášť důležité pro pohraničnický, kteří chrání státní hranice a denně vedou boj proti pokusům a záměrům agentů nepřátelských rozvědek a zrádců vlasti. Vysoká politická bdělost předpokládá, aby každý pohraničnický byl uvědoměným, dovedným a aby pátral po každém narušování zákonů naší lidově demokratické republiky. Být bdělým pohraničnickem však také znamená bojovat všude proti lajdáctví, neodpovědnosti a být nesmiřitelný k nedostatkům.*“¹⁰⁰

Významnou roli v propagandistickém obrazu pohraničnicků hráli jejich psi. Ikonou se stal německý ovčák Brek, který sloužil u psovoda staršiny Jaroslava Kuchaře u 4. znojenské brigády. Brek přispěl k zadržení více než šedesáti narušitelů, za což mu bylo dovoleno dožít ve veterinárním zařízení. Po jeho smrti v roce 1961 byl preparován a stal se exponátem v Muzeu Pohraniční strážce v Praze – Karlo-

⁹⁶ Jiří MAREK, *Na hranicích*, Československý voják, 1953, roč. 2, č. 10, s. 9–11.

⁹⁷ Pavlína FORMÁNKOVÁ, *Propaganda pro nejmenší: Dětská literatura ve službách komunistické propagandy (1948–1956)*, in: *Totalitarismus 2: Zkušenost Střední a Východní Evropy*. Praha 2006, s. 43–49; Pavlína FORMÁNKOVÁ, *Propaganda pro nejmenší: Dětská literatura ve službách komunistických idejí*, *Dějiny a současnost*, 2007, roč. 29, č. 1, s. 17–20.

⁹⁸ *Bdělost a ostražitost – náš neustálý úkol*, *Pohraniční stráž*, 20. listopadu 1951, roč. 1, č. 20, s. 4.; Jiří KALOUSEK, *Obraz Bdělost a ostražitost*, *Československý voják*, 1955, roč. 4, č. 23.

⁹⁹ V. KROUPA, *Vysoká revoluční bdělost – mocná zbraň pohraničnicků*, *Pohraničnický*, květen 1955, roč. 1, č. 3, s. 146–153.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 150.

vě.¹⁰¹ Brek byl oslavován také v článku „Pes – druhá zbraň pohraničníka“ v časopisu Pohraniční a Vnitřní stráž. V článku je popisován střet Breka a jeho pána s dvěma ozbrojenými narušiteli. Je vylíčena dokonalá souhra pohraničníka Kuchaře a jeho psa, když nejprve Kuchař kryje psa před střelbou narušitelů, poté je Brek vyslán pronásledovat prchající bandity, je však jimi postřelen. Přesto hrdinně pokračuje v stíhání, až střilející útočníky zadrží. Poté je obětavě ošetřován a opečováván svým psovodem. Tento příklad měl upozornit pohraničníky na důležitost služebních psů a velký význam jejich pomoci při ostraze hranic. Zdůrazňována byla souhra psovoda a jeho psa.¹⁰²

Psi pohraničníků a jejich zásahy proti narušitelům se stali také tématem literárních děl. Povídka Jiřího Muka „Vlčák Kazan“, která vyšla v časopise *Československý voják*, vypráví o šikovném psu, který našel a chytil dva emigranty i přes chybu jeho psovoda, který psovi neporozuměl. Najdeme zde idealizaci psa, který je tak dobrý jako jeho psovod. A když se budou psovodi učit a snažit se dobře porozumět psům, psi jim výborně poslouží.¹⁰³ Pro utváření obrazu pohraničníků byly zásadní tradice, ke kterým se Pohraniční stráž hlásila, a vzory, kterými se řídila. Hlavním ideálem československé Pohraniční stráže byla především pohraniční vojska SSSR, z jejichž zkušeností se měli českoslovenští pohraničníci učit a jejichž poučky měli realizovat ve své službě.¹⁰⁴

Kromě bojových tradic husitů, k nimž se hlásily československé ozbrojené složky, si Pohraniční stráž vybrala za svůj předobraz Chody. K oficiálnímu přihlášení se k husitství byla využívána např. výročí husitských bitev v západních Čechách.¹⁰⁵ Podtrhován byl především námět agresora přicházejícího ze západu. „Imperialisté a fašisté“ byli prezentováni jako noví křižáci a pohraničníci se stali novými husity. „*I dnes se imperialisté pokoušejí shromáždit nové hordy fašistů, kteří – jako před pěti sty lety křižáci – byli ochotni vtrhnout do naší země a vraždit pokojné lidi, pálit a rozbít naše města. Dnes proti těmto západním nepřátelům stojíme na hranicích my, příslušníci Pohraniční stráže.*“¹⁰⁶ Rozdíl proti husitům však měl spočívat v tom, že husité bojovali zcela osamoceni, kdežto pohraničníci nejsou v boji

¹⁰¹ Pavlína FORMÁNKOVÁ, *V zemi Fučíka jen sběr a chamrad' utíká: Příběh pohraničního psa Breka*, Dějiny a současnost, 2007, roč. 29, č. 9, s. 12.

¹⁰² B. KERNER, *Pes – druhá zbraň pohraničníka*, Pohraniční a Vnitřní stráž, 26. července 1953, roč. 3, č. 21, s. 2.

¹⁰³ Jiří MUK, *Vlčák Kazan*, Československý voják, 13. června 1952, roč. 1, č. 12, s. 19–20.

¹⁰⁴ A. VACHTA, *Pohraniční vojska SSSR*, Pohraničník, únor 1956, roč. 2, č. 1, s. 26–29.

¹⁰⁵ Např. Národní archiv, fond 502, D I, ka 54, plakát 520. výročí vítězství husitů u Domažlic 1431–1951.

¹⁰⁶ *Učit se z historie našich slavných tradic*, Pohraniční stráž, 10. srpna 1952, roč. 2, č. 22, s. 1.

proti imperialistům sami, ale pomáhá jim Sovětský svaz a lidově demokratické státy.¹⁰⁷

Z historie ochrany hranic v Čechách byla preferována chodská tradice. O spojení s Chody měla svědčit také psí hlava ve znaku Pohraniční stráže, symbol, který Alois Jirásek přisoudil obyvatelům Domažlicka.¹⁰⁸ Vyzdvihována byla lidovost Chodů i pohraničnicků. Chodové totiž kromě statečných obránců vlasti představovali prostý lid utiskovaný vrchností, který se ale nevzdával a bojoval za svá práva. Tento zápas byl propagandou interpretován jako „třídní boj utlačovaných proti vykořisťovatelům“. Jako vůdce tohoto „revolučního boje“ byl prezentován Jan Sladký Kozina.¹⁰⁹ Propojení s lidem, boj prostého lidu proti vnějším agresorům (křížáci, Němci) i vnitřnímu nepříteli (Lomikar a vrchnost) bylo zdůrazňováno v chodské i husitské tradici. Připomenutí tradicí Pohraniční stráže se nacházelo i v základní operační příručce „Předpis pohraniční služby (pohraniční rota)“, kde čteme: „*Pohraniční stráž plněním úkolu ochrany státních hranic navazuje na tradice našich dávných ochránců hranic, na tradice Chodů, jejichž symbol – hlava psa – nosí jako čestné označení všichni pohraničníci.*“¹¹⁰ Chodská tradice patřila nerozlučně k obrazu pohraničnicků, najdeme ji i v materiálech, jimiž se Pohraniční stráž prezentovala před veřejností u příležitosti Dne československé Pohraniční stráže v roce 1956.¹¹¹

Osvěta o tradicích Pohraniční stráže patřila také do náplně politických školení pohraničnicků. Pro rozšíření povědomí o husitské a chodské tradici a jejich historickému kontextu vycházela v roce 1953 v časopise Pohraniční a Vnitřní stráž rubrika „Učíme se z tradic strážců našich hranic“, kde byly otiskovány historické články od odborníků (např. o chodské tradici psal František Roubík), které měly rozšířit i faktické znalosti pohraničnicků o daných tradicích.¹¹² Příběhy o pohraničnických měly nejčastěji formu romance. Základním dějovým prvkem romance je dobrodružství, které Northrop Frye nazývá hledáním. Romanci tvoří tři hlavní stá-

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 1.

¹⁰⁸ Viz Tauš, *Zpráva výboru branného a bezpečnostního k vládnímu návrhu zákona o ochraně státních hranic*, tisk 577, Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954, 56. schůze, 11. července 1951, in: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online], 2003 [cit. 2010-06-28], dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056001.htm>>.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 8.

¹¹¹ Národní archiv, fond 502, Dokumentace (D I), ka 54, plakát Za nedotknutelnost státních hranic, za bezpečnost naší vlasti.

¹¹² František ROUBÍK, *Chodové – strážci zemských hranic*, Pohraniční a Vnitřní stráž, 30. června 1953, roč. 3, č. 18, s. 4.; J. DURDÍK, *O husitské obraně vlasti*, Pohraniční a Vnitřní stráž, 19. července 1953, roč. 3, č. 20, s. 6.

dia: stadium nebezpečné cesty, menších počátečních dobrodružství, rozhodující souboj – bitva, ve které musí zemřít hrdina nebo nepřítel, případně oba – a povýšení hrdiny. Hlavní postavy jsou protagonista – hrdina a antagonista – nepřítel, kteří se utkají v boji.¹¹³ Na příkladu Kalčíkovy knihy a filmu *Král Šumavy* je možné tento postup sledovat. První stádium cesty, menších počátečních dobrodružství představuje příjezd hlavního hrdiny pohraničnicka Karla Zemana k jednotce na Šumavě, jeho milostný vztah s Marií, pátrání po Králi Šumavy. Hlavní bitva se odehrává v močálech, umírá při ní Marie i její manžel-agent, pohraničníci poté chytí a přemohou Krále Šumavy a jeho kumpány. Nakonec se jim dostává povýšení – oni se symbolicky stávají „Králi Šumavy“.¹¹⁴ V reportážích o pohraničnících představuje hlavní bitvu mezi hrdinou a nepřítelem příběhu střet pohraničnicků s agenty na hranicích a zatčení nebo zastřelení „narušitelů“.

Obraz Pohraniční stráže a Československé lidové armády

Pohraniční stráž byla často zobrazována společně s Československou lidovou armádou a dalšími bezpečnostními složkami – např. při popisu vojenských přehlídek. Jejich zobrazení bylo velmi podobné a byly zdůrazňovány stejné prvky. Mezi hlavní hesla společná v obrazu pohraničnicků i armády patřila „Stráž míru a socialismu“, zdůrazňována byla role armády i Pohraniční stráže jako ochránců domovů, garantů bezpečí pro pracující lidi. Při utváření obrazu Československé lidové armády byly využívány stejné nástroje jako v Pohraniční stráž. Pro formaci vojáků byla určena politická školení, která rovněž zajišťovali zástupci velitele pro politické věci. U jednotek působily organizace KSČ, rozvíjela se spolupráce s Československým svazem mládeže. Motivující mělo být udělování odznaků „Vzorný voják“, jehož obdoba u Pohraniční stráže byl „Vzorný pohraničník“. Také v prezentaci navenek byly využívány stejné prostředky – tisk, filmy, spolupráce jednotek s místním obyvatelstvem, která měla u armády formu tzv. patronátů průmyslových podniků a závodů nad vojenskými útvary a posádkami, také spolupráce s Pionýrskou organizací a školami.¹¹⁵

Zásluhy Pohraniční stráže měl zdůraznit „Den Pohraniční stráže“. Armádě byly věnovány tyto významné dny: „Den československého dělostřelectva“ 15. ledna, „Den československého letectva“ 17. září, „Den československých tankistů“ 24. března a „Den československé armády“ 6. října.¹¹⁶ Hlavní rozdíl v obrazech pohraničnicků a armády byl motiv dobrodružství, služby v přírodě, vystavení neustálé-

¹¹³ Northrop FRYE, *Anatomie kritiky*, Brno 2003, s. 216–217.

¹¹⁴ Rudolf KALČÍK, *Král Šumavy*, Praha 1971.

¹¹⁵ Jiří BÍLEK – Jaroslav LÁNÍK – Jan ŠACH, *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí (květen 1945 – květen 1955)*, Praha 2006, s. 164.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 172.

mu nebezpečí, který v zobrazení vojáků chyběl. Služba u Pohraniční stráže měla více prvků romantiky, dobrodružství, ale také oběti – náročná služba v zimě, v létě, za všeho počasí, odtrženost od civilizace i blízkých. Pohraniční stráž měla být elitním ozbrojeným útvarům, ke kterému byli povoláváni jen dobře prověřeni, uvědomělí branci z komunistických rodin.¹¹⁷

Vliv propagandy

Vliv propagandy ohledně Pohraniční stráže je obtížné rekonstruovat. Reflexi fungování propagandy zaměřené dovnitř PS se věnují zprávy pro Komisi pro bezpečnost ministerstva národní bezpečnosti a později pro ministerstvo vnitra, pod které Pohraniční stráž spadala. Fungování vnitřní propagandy, tzv. stranicko-politické práce, bylo hodnoceno také v interním periodiku Pohraničník. V pramenech najdeme především kritiku nedostatečné politické práce s pohraničníky. Roku 1953 byla velením kritizována odtrženost politických školení od života a problémů jednotek, podceňování politickovýchovné práce, také formálnost, malá účinnost a přesvědčivost osobní agitace. Málo pozornosti bylo prý věnováno péči o manželky a děti pohraničníků z povolání, které nebyly politicky školené. Naopak bylo konstatováno zlepšení ve spolupráci s civilním obyvatelstvem v kulturní oblasti.¹¹⁸

V roce 1956 vyšel v časopise *Pohraničník* článek „Za zlepšení stranicko-politické práce v Pohraniční stráži“, který vycházel z údajů dokumentu ÚV KSČ o politické práci v Pohraniční stráži. Autor oceňoval úspěchy Pohraniční stráže v ochraně hranic i v politické práci. Zmiňoval, že v roce 1955 bylo 10,5 % všech pohraničníků oceněno řádem „Vzorný pohraničník“ nebo „Vzorný voják“. Také zásluhou stranicko-politické práce se zvýšila spolupráce civilních obyvatel na ochraně hranic. Tyto informace by svědčily o dobré účinnosti propagandy věnované Pohraniční stráži, zapojení pohraničníků do hnutí „Vzorný voják“ ale ovlivňovaly kromě propagandy také výhody, které byly s oceněním spojené – např. delší vycházky.¹¹⁹

Přesto byla stále vytýkána propagandě uvnitř PS odtrženost od problémů a života jednotek a také nedostatečná pozornost věnovaná stranicko-politické práci ze strany velitelů. Politické výchově velitelů a politických pracovníků chybělo studium děl klasiků marxismu a leninismu. Článek kritizoval také nízkou úroveň politicko-masové práce. Chyběly besedy s vojáky o aktuálních událostech, málo se do přednáškové činnosti zapojovali velitelé. „*Kulturně osvětová práce u jednotek je*

¹¹⁷ Prokop TOMEK, *Ochrana státní hranice a Pohraniční stráž*, Historie a vojenství, září 2011, roč. 60, č. 3/2011, s. 39.

¹¹⁸ ABS, fond A2/1, a. j. 472, Zhodnocení stranicko-politické a politicko-výchovné práce a růstu politického aparátu v Pohraniční a Vnitřní stráži MNB.

¹¹⁹ Jiří BÍLEK – Jaroslav LÁNÍK – Jan ŠACH, *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí (květen 1945 – květen 1955)*, Praha 2006, s. 171.

*jednostranná a nepřitažlivá. U některých rot jsou takřka jedinou formou kulturního využití filmová představení. Není pečováno o kulturní využití rodin vojáků z povolání. Kulturně osvětová práce až dosud málo přispívá k upevňování morálně politického stavu a zvyšování všeobecného vzdělání pohraničnicků.*¹²⁰ Článek vyzývá k snaze o zvýšení úrovně ideologických školení, politická práce se má více přiblížit každodennímu životu roty a problémům pohraničnicků, má být konkrétnější a bojovnější.¹²¹

Velení Pohraniční stráže tedy nebylo s provedením a účinností propagandy zaměřené na pohraničnický příliš spokojené. Naopak oceňovalo, že reprezentace PS navenek a spolupráce s místními obyvateli se zlepšila. Je ale obtížné zjistit, jaký byl vliv propagandy týkající se Pohraniční stráže na obyvatele Československa, jak lidé pohraničnický vnímali. V tomto směru je ještě zapotřebí další výzkum. Částečně by bylo možné využít metody orální historie, i pak je ale nutné zvážit, že vzpomínky pamětníků budou ovlivněny pozdějšími zkušenosti z období normalizace a také současným společenským diskursem k problematice Pohraniční stráže.

Závěr

Ochrana hranic byla v období let 1948–1956 úzce spojena s komunistickou propagandou a ideologií. Důležitá byla nejen vlastní ochrana hranice, ale také propagandistický obraz strážců hranic a nepřátel, kteří se podle propagandy za hranicemi připravovali k útoku na Československo a tzv. „tábor míru a socialismu“ vedený Sovětským svazem. Právě existence vnějšího nepřítele legitimovala systém zosílené ostrahy hranic. Propaganda byla směřována nejen na československou veřejnost, ale i do řad příslušníků Pohraniční stráže, kteří museli absolvovat politická školení. Propaganda využívala všechna dostupná média, téma Pohraniční stráže se vyskytovalo v politických projevech, uměleckých textech i vizuálních pramenech. Využívala poznatků moderní psychologie, snažila se především působit na emoce recipientů, vzbudit v nich strach z vnějších nepřátel a pocit ohrožení. Naopak Pohraniční stráž měla poskytovat jistotu a bezpečí. Pohraničnický byli prezentováni jako hrdinové, již se obětují pro vlast a ve dne v noci, v těžkých podmínkách střeží hranice před nebezpečným protivníkem. Významným námětem v obrazu pohraničnicka byla ochrana domovů, které agresor ohrožoval, a také spojení s lidem a komunistickou stranou, která měla lid reprezentovat. Zdůrazňován byl také pečlivý výběr pohraničnicků. Mezi hlavní vlastnosti ideálního pohraničnicka měla patřit především bdělost a ostražitost, aby zadržel všechny narušitele hranice. Hypotéza o odstrašujícím působení Pohraniční stráže se nepotvrdila, naopak pohraničnický byli prezentováni jako ochránci před vnějším nebezpečím, jejich obraz byl pozitivní. Tato pre-

¹²⁰ J. PIVOŇKA, *Za zlepšení stranickopolitické práce v Pohraniční stráži*, Pohraničnick, červen 1956, roč. 2, č. 3, s. 145–148.

¹²¹ Tamtéž, s. 147.

zentace ale představovala pouze ideální typ pohraničníka, který se vždy nemusel shodovat s realitou. Ani propaganda vždy nefungovala podle představ svých tvůrců. Svědčí o tom např. nedostatky v politické práci u Pohraniční stráže, které byly opakovaně kritizovány nadřizenými a vedením Pohraniční stráže.

Příloha č. 1

Pavel Kohout

*Zpěv neklidné noci
Už nebudu skládat jen milostné sloky
a počítat hvězdy
a o lásce nýt.
V tišině noci zahřměly kroky.
To v starostech vážných přechází lid.*

*Má dcera
tichounce z prsu pije,
s medvídkem klidně spí
můj syn.
Ale svět hlučný a neklidný je.
Je cítit krev z vychladlých rozvalin.*

*Voní jak čerstvá,
voní a nutí
ke střehu jako před lety.
A nedává času
a nedává chuti
na tiché básnické výlety.*

*Zas v bavorských polích stáda tanků
dupou jak zvěř, když zdivočí,
zas dozorkyně od Majdanku
staví si pěkně na oči*

*svou starou lampu z lidské kůže,
toužíce chtivě po nové.
V takové chvíli,
domove,
nemohu, nechci opěvat tvé růže,
nemohu plakat u tvé jedné břízy
a v páru modrých očí utonout,*

*aby nám zatím někdo zlý a cizí
sto tisíc jiných neproměnil v troud.*

*Už nebudu skládat jen rozmarné sloky
a z veselých džbánek
vínečko pít.*

*V tišině noci zahřměly kroky.
To na strážních stezkách bdí dnes lid.*

*On dovede snít,
on sám verše píše
o dívčím střevíčku,
o jitroceli -
ale když třeba
vzdává tím spíše
chválu oceli,*

*té těžké,
co ve vzdušných mořích plove,
té chladné co varem klokotá,
té mrtvé
oceli ocelové,
bez níž by nebylo života,
té, která dnes v noci na stráž je
od českých lesů až po Pekin
a za níž má dcera
z prsu pije
a za níž spí s medvídkem
můj syn.
Jsme lidé míru
a lásky
a chleba
a neublížíme kuřeti,
však v této noci nám zbraní třeba,
chceme-li přežít století.*

*Těch zbraní, bratři, jejichž ústí
zrození bouře nepřipustí,
a přijde-li, pak s kterými
projdeme vichry sterými
a jejichž rachot hromový
ochrání naše domovy!*

*Ne, nebudu veršem dušičku pitvat
a bez konce soukat
lyrickou nit.
Možná, že zítra čeká nás bitva
a na ni, i na ni teď myslí můj lid.
A nezlomen slabostí,
nezpít vínem
zpívá si píseň jedinou:*

*Napadnou-li nás – nezahynem!
Napadnou-li nás – zahynou!*

Pavel KOHOUT, *Zpěv neklidné noci*, in: J. Bartl – P. Šoltész, Repertoární sborník
č. 15: Bojové tradice našich národů, Praha 1955, s. 200–201.

Eva Palivodová

Das ideale Bild des Grenzschutzsoldaten in der kommunistischen Tschechoslowakei in den Jahren 1948–1956

Zusammenfassung

Bewachte Staatsgrenze und Trennung der Tschechoslowakei von der Außenwelt mit dem Eisernen Vorhang waren wichtige KPTsch-Tools zur Beherrschung der Gesellschaft und deshalb wurde dieser Sache auch viel Aufmerksamkeit in der Propaganda gewidmet. Es war wichtig das Bild eines äußeren Feindes zu schaffen, der die Heimat bedrohe und vor dem sie mit dem Eisernen Vorhang geschützt werden müsse. Den bösen Feinden sollten Helden entgegentreten – die tapferen Grenzschutzsoldaten. Die Verfasserin untersucht die einzelnen Elemente des Grenzschutzvorbildes in den Jahren 1948 bis 1956, zeigt, wie der ideale Grenzschutzsoldat aussehen sollte und wie der Grenzschutzkorps innerhalb und außerhalb des Landes präsentiert wurde. Grundlegend war die Vorstellung über den Grenzschutzsoldaten als Behüter, der die Heimat, die Heime und Kinder vor tückischen und blutdurstigen Feinden schütze. Weitere Motive im Vorbild eines idealen Grenzschutzsoldaten waren z.B. Treue dem Volke und der KPTsch, Vaterlandsliebe, Abenteuer und Kampf mit der wilden Natur. Für die Verbreitung dieser Vorstellung wurden in der Propaganda alle vorhandenen Medien eingesetzt (politische Reden, literarische Texte, visuelle Mittel wie Plakate, Karikaturen und Filme). Mit der sog. politischen Arbeit wollte man die Grenzschutzsoldaten indoktrinieren und formen.

Eva Palivodová

Ideal image of frontier guard in Communist Czechoslovakia in the years 1948–1956

Summary

Protecting the state frontier and separating the country by the Iron Curtain were important Communist instruments to control society. Therefore, much attention was paid to it also by Communist propaganda. It was important to depict an outer enemy who allegedly threatened the country and against whom the country had to be defended by the Iron Curtain. The bad enemies were confronted with heroes – brave frontier guards. Particular elements of the frontier guard's image between 1948 and 1956 are discussed as well as a model frontier guard in that period of time and the way of presenting the guard inside and outside the country. The frontier guard was mostly presented as a guardian protecting the country, homes and children against the dishonest and bloodthirsty enemy. Additional motifs in the picture of model frontier guard were, e.g., devotion to the people and to the Communist Party, patriotism, adventure, and struggle with wild nature. Communist propaganda made use of all media available (political speeches, literary texts, visual tools – posters, caricature, film) to disseminate the frontier guard's image. "Political education" was used in the Frontier Guard Corps to indoctrinate and form its members.

Jaroslav Miller

Neznámý příběh českého exilu: Josef Kučík a *Sdružení Lidé dobré vůle* v Západní Austrálii, 1950–1969¹

An unknown Czech case in exile: Josef Kučík and the Goodwill Association in Western Australia, 1950–1969

The number of Czech and Slovak post-February (1948) exiles in Australia, according to the Australian national census of 1954, amounted to some 10 to 12 thousand people referred to as *displaced persons*. The rather high number was mainly due to the fact that Australia offered the shortest repatriation waiting time and, at least at the turn of the 1940s, actively fostered immigration from Europe. For that purpose the Australian government launched a media campaign that found its echo primarily in the refugee camps in Germany and Austria. The group of Czech post-February (1948) exiles, numbering some 400-500 persons in the 1950s, was developing rather separately (perhaps even in voluntary isolation) from the main exile centers. The above group in Australian exile faced many personal, collective, organizational, financial and political controversies and problems. In the fall of 1969 the first stage of Czech and Slovak emigration to Western Australia was closed and another stage started in connection with the new wave of post-August (1968) exiles.

Keywords: History, 20th century, Australia, Cold War, Czech and Slovak emigration after February 1948

¹ Studie vznikla jako dílčí výsledek projektu GAČR P410/12/1294 *Český exil v Austrálii a jeho kultura, 1948–1989*.

Výzkum českého poúnorového exilu a emigrace se v posledních dvou desetiletích etabloval jako autonomní a slibně se rozvíjející badatelské pole, a to i zásluhou svého silného institucionálního zakotvení v podobě olomouckého Centra pro československá exilová studia, knihovny Libri prohibiti, Ústavu pro studium totalitních režimů či Československého dokumentačního střediska.²

Jednou ze slabin dosavadního bádání však zůstává jeho převažující, byť zcela pochopitelná, orientace na činnost exilových skupin v hlavních centrech azylu, tedy ve Spojených státech amerických, Velké Británii a ostatních západoevropských zemích. Na druhé straně výzkum mimoevropské a mimoamerické emigrace zatím systematickému zájmu historické vědy uniká, což se jeví – především se zřetelem k velikosti exilových komunit v některých regionech – jako překvapivé. Toto konstatování lze vztáhnout na český a slovenský poúnorový exil v Austrálii, který dle údajů australského celonárodního censu z roku 1954 čítal přibližně deset až dvanáct tisíc osob označovaných jako *displaced persons*. Toto poměrně vysoké číslo bylo dáno v první řadě skutečností, že Austrálie nabízela nejkratší čekací dobu na repatriaci a alespoň na přelomu 40. a 50. let aktivně podporovala přistěhovalce z Evropy. Za tímto účelem australská vláda zahájila mediální kampaň, která rezonovala zvláště v německých a rakouských uprchlických táborech. Především Rádio Svobodná Evropa se v tomto období systematicky věnovalo propagaci tohoto kontinentu a pravidelně přinášelo reportáže ze života přistěhovalců v jednotlivých australských státech.³ O proimigrační politice australské vlády informoval rovněž exilový tisk. Například *Svobodný zítřek* přinášel na počátku roku 1950 pod titulkem „Austrálie zve“ informaci, o tom, že země v tomto roce přijme „50.000 tisíc (Sic) politických uprchlíků ze zemí za železnou oponou“.⁴ Drtivá většina českých a slovenských přistěhovalců tak přicestovala do Austrálie v letech 1949–1951, a to na palubách lodí vypravených převážně z německých či italských přístavů.⁵

Studium problematiky českého exilu v Austrálii je ovšem ztěžováno celou řadou faktorů. Kromě problémů spíše technické povahy (vysoká finanční náročnost výzkumu, geografická vzdálenost) se jedná o značnou míru teritoriální roztržitosti

² Viz jedno z prvních polistopadových shrnutí exilové problematiky, které zároveň naznačilo hlavní směry bádání v Zdeněk JIRÁSEK – Miloš TRAPL, *Exilová politika v letech 1948–1956*, Olomouc 1996.

³ Centrum pro československá exilová studia v Olomouci (dále CČES), Fond Petr Hrubý, *Vysílání RFE o Austrálii*, kartón 3.

⁴ CČES, Fond Josefa Kučika, *exilová periodika v pozůstalosti Josefa Kučika – Svobodný zítřek*, 5. 2. 1950. Neinventarizováno.

⁵ Census z roku 1954 uvádí 12 680 osob narozených v Československu. Z nich ovšem 1484 žilo v Austrálii již před rokem 1947. Viz James JUPP – Barry YORK, *Birthplaces of the Australian People: Colonial & Commonwealth Censuses, 1828–1991*, Canberra 1995, s. 43. Srov. obdobný údaj v W. D. BORRIE, *The European Peopling of Australasia: A Demographic History, 1788–1988*, Canberra 1994, s. 240.

nosti krajanských skupin rozesetých po celém kontinentu i o fragmentární a vysoce selektivní charakter pramenného materiálu. Za jediný poměrně ucelený fond přímo se vztahující k činnosti českého exilu a emigrace v Austrálii tak lze považovat pouze nekompletní sbírku periodik a krajanských tisků uchovávanou v pražské knihovně Libri prohibiti.⁶ Dosavadní pokusy o alespoň zběžné podchycení problematiky jsou skrovné a v podstatě se omezují na užitečnou, byť spíše sociologicky zaměřenou studii Michaela Ciglera *The Czechs in Australia* z roku 1983.⁷ Nedávno vydaná publikace Jana Kratochvíla a Sabiny Kratochvílové *Austrálie můj nový domov/Australia My New Home* obsahuje pouze stručné životopisy několika desítek Čechů usazených v Austrálii a k samotnému studiu exilu a emigrace nepřináší nic nového.⁸ Jiné práce se soustřeďují pouze na život českého exilu v konkrétních městech, a to především ze sociologického pohledu. Českým přistěhovalecům do Melbourne se zabýval dnes v těžko přístupné nepublikované diplomové práci z roku 1986 Zdeněk Volek, zatímco problematiku identity Čechů a Slováků v 50. letech v Adelaide podrobila rozboru australská socioložka Jean Martin.⁹ Petr Hrubý se v nedávno vydané práci *Nebezpeční snílci – Australská levice a Československo* zaměřil na dílčí rozbor aktivit československých tajných služeb v Austrálii v období studené války.¹⁰ Všechny výše zmíněné texty se ovšem vyznačují jednostrannou orientací na české osídlení a exil ve východních teritoriích Austrálie (New South Wales, Victoria, Capital Territory, Queensland, Southern Australia) a zcela opomíjejí existenci exilových organizací a aktivit v jiných částech Austrálie.

Absolutně toto tvrzení platí o českém exilu na odlehlém a řídko osídleném teritoriu Západní Austrálie, jehož činnost zůstává pro historickou vědu dosud zcela nedotčeným badatelským polem. Výzkum exilových tiskovin a materiálů ve *State Library of Western Australia* a *National Archives of Australia*, v pražské knihovně *Libri prohibiti* a především rozbor bohatého a v mnoha ohledech unikátního pramenného materiálu v pozůstalosti Josefa Kučíka (1912–1993), hlavní postavy exilového života v Perthu, naznačuje, že český pounorový exil v Západní Austrálii,

⁶ Viz Lucie FORMANOVÁ – Jiří GRUNTORÁD – Michal PŘIBÁŇ, *Exilová periodika: Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945 (Libri prohibiti)*, Praha 1999, s. 18–48. Srov. Miriam GILSON – Jerzy ZUBRZYCKI, *The Foreign Language Press in Australia 1848–1964*, Canberra 1967, s. 181–182.

⁷ Ciglerova monografie vyšla v ediční řadě *Australian Ethnic Heritage Series*, jejímž byl Michael Cigler hlavním editorem. Viz Michael CIGLER, *The Czechs in Australia*, Melbourne 1983.

⁸ Jan KRATOCHVÍL – Sabina KRATOCHVÍLOVÁ, *Austrálie můj nový domov/ Australia My New Home*, Praha 2006.

⁹ Zdeněk VOLEK, *The Czechoslovak-born refugees in Melbourne, Australia*, University of Queensland 1986. Nepublikovaná magisterská práce. Jean MARTIN, *Community and Identity: refugee groups in Adelaide*, Canberra 1972.

¹⁰ Petr HRUBÝ, *Nebezpeční snílci – Australská levice a Československo*, Brno 2007.

čítající v 50. letech 20. století okolo čtyři sta až pět set osob, se vyvíjel značně autonomně (ne-li v jisté dobrovolné izolaci) na hlavních exilových centrech v Melbourne, Sydney, Adelaide a Brisbane a vykazoval řadu zcela specifických rysů.¹¹

Prostřednictvím Mezinárodní organizace pro uprchlíky (*International Refugee Organisation*) a programu australské vlády *Displaced Person Group Resettlement scheme* proudili do Austrálie uprchlíci před komunistickým režimem v Československu od roku 1949. Do přístavu Fremantle v Západní Austrálii však první početnější skupiny exulantů připlouvaly na lodích *Skaugum* a *Dundalk Bay* teprve v průběhu roku 1950. Dvě budoucí hlavní postavy českého exilového života v Perthu, Josef Kučík a Karel Kosina, se vylodily se svými rodinami 24. září 1950.¹² Většina exulantů byla po příjezdu převezena do sběrného tábora v Northamu, který se pro většinu z nich stal dočasným domovem. Pomocí politickým uprchlíkům naplňovala Austrálie zároveň vlastní imigrační program (*Labor's Immigration Programme*), jehož cílem byla, kromě růstu populace, rovněž podpora poválečného hospodářství. Mezi lety 1947 a 1954 tak země přijala celkem 170 tisíc repatriovaných osob z různých evropských zemí. V rámci tohoto programu se čeští pouťovníci přistěhovalci museli zavázat k dvouleté pracovní činnosti v hlavních či nově se rozvíjejících sektorech australské ekonomiky. Nezávisle na své kvalifikaci tak byli přistěhovalci umísťováni na farmách, v dolech či na stavbách železnic spojujících vnitrozemská osídlení s městy na pobřeží.¹³ K práci na železnici byl přidělen rovněž Josef Kučík, který však měl štěstí, že našel alespoň částečné uplatnění v oboru výtvarného umění, který studoval v Brně a který rovněž uváděl v dokumentech Mezinárodní organizace pro uprchlíky jako svou hlavní kvalifikaci. Jako specialista na nástěnnou malbu byl pověřen výzdobou západoaustralských nádražních budov a tato činnost se stala počátkem jeho pozdější australské umělecké kariéry, kterou především díky zakázkám od církevních institucí, úspěšně rozvinul v 60.–70. letech.¹⁴

Právě povinnost naplnit dvouletý pracovní kontrakt, rozlehlost Západní Austrálie (třetina celého kontinentu), nerozvinutost dopravní infrastruktury a nízký

¹¹ Pozůstalost Josefa Kučíka, původně uložená v Darlingtону v Západní Austrálii, byla velkoryse darována rodinou *Centru pro československá exilová studia* v Olomouci a od roku 2012 zde prochází inventarizací. Dále uváděno jako „Fond Josef Kučík“.

¹² *National Archives of Australia*, Canberra, Series no. A12037, control symbols 1178-1179, 813-816, item barcodes 4739617, 4739566.

¹³ John LACK – Jacqueline TEMPLETON, *Bold Experiment: A Documentary History of Australian Immigration since 1945*, Melbourne–Oxford–Auckland–New York 1995, s. 8–11; James JUPP, *From White Australia to Woomera: The Story of Australian Immigration*, Cambridge 2002, s. 1–13. Stručně rovněž M. CIGLER, *The Czechs in Australia*, s. 45–59.

¹⁴ Viz základní studie k umělecké dráze Josefa Kučíka v Západní Austrálii. Iva ROSARIO, *Josef Kucik's sgraffito murals in the Church of the Holy Trinity, New Norcia*, Melbourne Art Journal 5, 2001, s. 71–82.

počet zde usazených Čechoslováků byly zřejmě hlavní příčinou, proč k úspěšnému ustavení československého krajanského spolku v Perthu došlo až s několikaletým zpožděním oproti obdobným organizacím v Novém jižním Walesu, Queenslandu, Victorii či Jižní Austrálii. Tato skutečnost se stala záhy předmětem kritiky ze strany *Ústředí čs. demokratických organizací v Austrálii a na Novém Zélandě*, zastřešujícího exilového orgánu, který na stránkách hlavního krajanského periodika *Hlasu domova* upozornil na počátku roku 1952, že „Západní Austrálie jest jediným ze zdejších států, kde není čs. organizace, která by byla členem Ústředí čs. demokratických organizací v Austrálii a na Novém Zélandě. Není tam mezi našimi krajany zájem o čs. exilový život?“¹⁵ Kritický odsudek ovšem nebyl zcela pravdivý, protože velmi podobná situace panovala rovněž v řídko osídleném Severním teritoriu. Česká (mini)komunita v Darwinu totiž na stejnou výzvu k založení krajanské exilové organizace uvedla, že „žádný náš Klub, Sdružení nebo Sokol zde není, nikdy zde ve skutečnosti nebyl a těžko asi bude. Mezi hrstkou našich lidí zde není o to zájem a kromě toho se zde naši krajané dosti střídají. Přijedou si sem vydělat 100–200 liber a jedou někam jinam“.¹⁶

Kritika nicméně výstižným způsobem ilustrovala nízké povědomí exilového ústředí na východním australském pobřeží o složitých poměrech na opačném konci kontinentu a odhalovala těžkosti ve vzájemné komunikaci mezi jednotlivými centry exilu. Tato situace přetrvávala i přesto, že západoaustralská komunita prostřednictvím Josefa Kučíka a Artuše Wohlmuta poměrně pravidelně informovala o dění v Perthu v hlavním exilovém periodiku *Hlas domova*. Výtka o nečinnosti českého exilu v Západní Austrálii však nebyla objektivní ještě v jiném smyslu. K pokusům organizovat exilový život v Perthu, a to na stranické bázi, totiž došlo již v roce 1950, kdy byla, podobně jako v jiných australských městech, formálně založena pobočka Národně socialistické strany. Neduhy tradičního partajnictví v kombinaci se zanedbatelnou členskou základnou a nezájmem Slováků o účast v české politické straně však vyústily v ukončení činnosti v roce 1953.¹⁷ V korespondenci Josefa Kučíka se nalézá jediná a poměrně nejasná zmínka o uvažovaném vzniku západoaustralské pobočky Sociálně demokratické strany, jejímž založením byl pověřen Slovák Alexander Lorián. K uskutečnění tohoto záměru však zřejmě nedošlo a sociálně-demokratické stranické organizace se krátkodobě udržely pouze v Sydney a Melbourne.¹⁸ Zřejmě od počátku roku 1951 fungovala v Perthu také tělocvičná jednota *Sokol* v čele s Karlem Kosinou, Jiřím Wildem a náčelníkem Jiřím Mar-

¹⁵ Libri prohibiti, *Hlas domova*, 4. 2. 1952, č. 3, s. 8.

¹⁶ Libri prohibiti, *Hlas domova*, 7. 1. 1952, č. 1, s. 13.

¹⁷ Michael CIGLER, *The 1948 and 1968 Czech Refugee Settlers in Australia: A Comparison of the Settlement and Integration Processes among two Waves of Settlers*, nepublikovaná disertační práce, Deakin University 1986, s. 93.

¹⁸ CČES, Fond Josef Kučík, 1953, *Dopis Alexandra Loriána Josefu Kučíkovi ze dne 20. 8. 1953*. Neinventarizováno.

kem.¹⁹ *Sokol* však záhy rovněž zanikl, bohužel přesnou dobu nelze s jistotou určit. V korespondenci z konce 50. let Josef Kučík uvedl, že organizace přestala existovat jako živý spolek již v roce 1952,²⁰ což však bylo ve zjevném rozporu se skutečností, protože podle zpráv otištěných v *Hlasu domova* organizace ještě na počátku tohoto roku zvažovala otevření své pobočky ve městě Albany na jihu Západní Austrálie.²¹ Ta byla pod vedením Karla Kosiny v polovině roku 1952 skutečně založena.²² Za spolehlivý nelze považovat ani údaj Michaela Ciglera, který kladl zánik sokolské organizace do roku 1953.²³ Poslední pramenně doložený doklad o existenci *Sokola*, který se mi podařilo nalézt, je totiž datován 21. března 1954 a nijak nenaznačuje, že by se organizace nacházela v krizi. Dopis adresovaný Josefu Kučíkovi se týká objednávky knih pro děti navštěvující Československou doplňovací školu v Perthu a oznámení o existenci školy uveřejněné v ústředním exilovém periodiku *Hlas domova*.²⁴ *Sokol* v Perthu tak nejspíše zanikl až v průběhu roku 1954, protože „pro [blíže nespecifikované] malicherné osobní třenice byl neschopný projevovat jakoukoliv další činnost“, jak uvedl ve své retrospektivní zprávě o organizaci exilového života v Západní Austrálii Josef Kučík v roce 1969.²⁵

Krajanské sdružení Čechů a Slováků v západoaustralském exilu tak bylo za přítomnosti 21 osob oficiálně založeno v Perthu až 20. června 1953 a z iniciativy Josefa Kučíka byl přijat název *Sdružení Lidé dobré vůle*.²⁶ Charakter sdružení a jeho vývoj v 50. a 60. letech byl silně ovlivněn křesťanskými ideály, národoveckým vlastenectvím a uměleckými sklony Josefa Kučíka, až do roku 1969 vůdčí osobností českého exilu v Západní Austrálii. Důrazem na harmonii, svornost a jednotu v lásce naplňovala Kučíkova koncepce v podstatě étos křesťanský a vlastenecky orientované utopie. Ve svém dramaticky koncipovaném provolání ke krajanům Kučík uvedl jako hlavní důvod vzniku sdružení „*touhu shromáždit rozptýlené, osamocené, nedůvěřivé, raněné, uražené, ponížené i bloudící syny a dcery naší vlasti*“.²⁷

¹⁹ Libri prohibiti, *Hlas domova*, 1. 10. 1951, č. 6, s. 8. Obsahuje informaci o volbě Karla Kosiny starostou Sokola v Perthu.

²⁰ CČES, Fond Josef Kučík, 1957, *Dopis ze dne 15. 9. 1957*. Neinventarizováno.

²¹ Libri prohibiti, *Hlas domova*, 17. 3. 1952, č. 6, s. 8.

²² Libri prohibiti, *Hlas domova*, 7. 7. 1952, č. 14, s. 8.

²³ M. CIGLER, *The 1948 and 1968 Czech Refugee Settlers*, s. 98.

²⁴ CČES, Fond Josef Kučík, 1954, *Korespondence Sokola č. j. 37/54 (21. 3. 1954)*. Neinventarizováno.

²⁵ CČES, Fond Josef Kučík, 1953, *Zpráva o založení Sdružení Lidé dobré vůle, září 1969*. Neinventarizováno.

²⁶ CČES, Fond Josef Kučík, 1953, zápis Josefa Kučíka z ustavující schůze 20. 6. 1953. Neinventarizováno.

²⁷ CČES, Fond Josef Kučík, 1953, *Důvod vzniku a účel: Sdružení lidí dobré vůle* (Říjen 1953). Neinventarizováno.

Kučík sice uznával existenci politických, ideových a náboženských rozdílů, avšak nad těmito rozdíly stojí „*to, co nás po věky ... spojuje: krev, řeč, historie, kultura, tradice*“. Účelem sdružení tak mělo „*být spjati v jednotu,*“ přičemž k této harmonické jednotě uvnitř exilu měla napomoci „*láska křesťanská. [K ní] chceme se utíkat vždycky, když slabost či neláska ovládne naše srdce a mysl.*“²⁸

Život exilových sdružení měl obecně tendenci navazovat na kulturní a sociální tradice a politické organizace meziválečného Československa. S jistou nadsázkou lze dokonce říci, že československý exil si v zahraničí vytvářel vlastní virtuální první republiku s jejími ctnostmi i neduhy. Toto vědomé úsilí o vzkříšení ducha masarykovského Československa se velmi výrazně projevovalo na východním pobřeží Austrálie s exilovými centry v Melbourne, Sydney, Brisbane či Adelaide. Vedle zakládání organizací jako byl *Sokol*, *Orel*, *Skaut* či *Československá obec legionářská* se jednalo především o hluboce zakořeněný princip politického stranictví, který všude ve světě štěpil československý pounorový exil a zásadním způsobem ohrožoval rovněž akceschopnost vrcholného exilového orgánu, jimž byla *Rada svobodného Československa*.²⁹ Konkrétně v kontextu českého exilu v Austrálii zastávala na počátku 50. let nejsilnější pozici Národně socialistická strana, která byla zastoupena ve všech státech s výjimkou Severního teritoria (*Northern Territory*). Ostatní politické organizace, včetně Živnostenské strany, Národně demokratické strany či Sociální demokracie, byly zakládány pouze v několika největších městech.³⁰

Právě kritický postoj k partajnictví mohl být jedním z dalších důvodů Kučíkovy snahy koncipovat *Sdružení Lidé dobré vůle* jako nadstranický spolek založený nikoliv na úzké politické či národnostní orientaci, nýbrž na křesťanských hodnotách a na vlasteneckém sentimentu. Vlastí bylo předválečné Československo a spolupráce v rámci sdružení se tak měla realizovat v rámci nadnárodní harmonické součinnosti „*dobrych Čechů, Rusínů i Slováků*“.³¹ Takto chápaný charakter spolku přitom nebyl v Austrálii úplně obvyklý. Většina spolků se do druhé exilové vlny po roce 1968 sestávala z drtivé většiny pouze z Čechů. To bylo částečně dáno vlašným postojem Slováků k ryze českému politickému stranictví, které v řadě spolků hrálo důležitou roli, relativně nízkou početností slovenského exilu ve srovnání s exilem českým a v neposlední řadě též odtažitým postojem některých Čechů ke slovenskému nacionalismu a klerofašismu, které vinili z podílu na rozbití první republiky. Dlouholetý (zlo)zvyk spojovat jakoukoliv organizovanou činnost s přísluš-

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Ke stranické rivalitě uvnitř československého exilu a Rady svobodného Československa v posledním období především Pavel KOSATÍK, *Ferdinand Peroutka – pozdější život (1938–1978)*; Milada POLIŠENSKÁ, *Zapomenutý „nepřítel“ Josef Josten*, Praha 2009, s. 141–253.

³⁰ M. CIGLER, *The 1948 and 1968 Czech Refugee Settlers*, s. 91–93.

³¹ CČES, Fond Josef Kučík, 1953, *Důvod vzniku a účel: Sdružení lidí dobré vůle* (Říjen 1953). Neinventarizováno.

ností ke konkrétní politické linii se projevil i uvnitř české exilové komunity v Perthu, jejíž část se na založení *Sdružení Lidé dobré vůle* dívala s despektem a žádala, aby Kučík dal jasně najevo kdo je a co chce: „*Je to Čechoslovák, prchalovec, separatista, fašista nebo sudeťák, krelikál (sic) či agrárník, zakuklený komunista, zednář...?*“³² Koncepce *Sdružení Lidé dobré vůle* však byla zároveň poplatná Kučíkovým sympatiím k tradičnímu programu slovanské vzájemnosti, což se vedle zdůrazňované solidarity malých utlačovaných slovanských národů v Kučíkově korespondenci mimo jiné projevovalo vzájemnou podporou a úzkou součinností s polským exilovým spolkem v Perthu *Zwiazek Polaków w Zachodniej Australii* a občasnou přítomností osob jiných slovanských národností na schůzích sdružení.

Výše uvedené Kučíkově koncepci nejlépe odpovídala poměrně neortodoxní forma volného sdružení bez jakýchkoliv stanov, voleného výboru a pravidelných členských finančních příspěvků, což se záhy setkalo s kritikou ze strany ústředních exilových orgánů, které mimo jiné trvaly na tom, aby v názvu „*bylo jasně řečeno, že jde o Sdružení Čechoslováků*“ jinak „*Sdružení LDV v té formě v jaké nyní v Perthu existuje do Ústředí nemůže být přijato*“.³³ Navzdory stupňujícímu se úsilí *Rady svobodného Československa a Ústředí čs. demokratických organizací v Austrálii a na Novém Zélandě*, aby se *Sdružení Lidé dobré vůle* transformovalo do podoby standardní exilové organizace, zůstal západoaustralský krajanský spolek v tomto směru specifický až do roku 1969. Tehdejší předseda *Ústředí* František Nový z Adelaide, který převzal vedení organizace po odjezdu prvního předsedy Leopolda Rozbořila do Ameriky, uvedl v dopise ze 7. září 1957 hlavní důvody nutné transformace *Sdružení Lidé dobré vůle* ve standardní exilový spolek. V emotivně laděném dopise Nový poukázal na to, že vedení českého exilu v USA potřebuje vybudovat síť organizačně jednotných a vzájemně spolupracujících exilových sdružení po celém světě, což může *Radě svobodného Československa* dopomoci k vyšší míře podpory ze strany americké vlády i k respektu ze strany zemí demokratického světa. Nový ovšem rovněž upozornil na ryze australskou dimenzi celého problému, který spočíval v pokračující diskriminaci přistěhovalců ze strany vlády a doplnil, že „*teprve až podložené stížnosti budou předloženy institucemi, které doloží, že zastupují zájmy všech, bude o věci jednáno*“.³⁴ Je možné, že vedle organizačních a politických důvodů byla strategie *Ústředí* diktována i aspekty finančními. Exilové spolky sdružené v *Ústředí* totiž vybíraly od svých členů finanční příspěvky, jejichž část byla určena na pokrytí nákladů zastřešující celoaustralské organizace. Tyto platby však byly realizovány velmi liknavě a v neúplné výši a případné nové finanční zdroje plynoucí ze Západní Austrálie by *Ústředí* nepochybně

³² CČES, Fond Josef Kučík, 1953, *dopis ze dne 12. 10. 1953*. Neinventarizováno.

³³ CČES, Fond Josef Kučík, 1957, *Dopis Františka Nového Josefu Kučíkovi do Perthu* (26. 10. 1957). Neinventarizováno.

³⁴ CČES, Fond Josef Kučík, 1957, *Dopis Františka Nového Jiřímu Markovi ze dne 7. 9. 1957*. Neinventarizováno.

přivítalo. Tlak vyvrcholil na konci roku 1957, kdy se Josef Kučík uvolil přednést členům sdružení žádost *Ústředí*, aby se západoaustralský exil reorganizoval dle zaslaných pokynů. O zřejmé Kučíkově nechuti k tomuto kroku svědčí jeho námitky v dopise ze 17. října 1957, z nichž zásadní význam měl argument, že *Rada svobodného Československa* se prostřednictvím *Ústředí* snaží o to, „čemu my se už po čtyři léta vyhýbáme: politisování“. Kučík uvedl, že s politikou *Rady* mnozí nesouhlasí, podrobil kritice její nekonstruktivní činnost a ironicky se otázal, k jakým cílům vlastně hodlá vedení československého exilu jejich podpory využít.³⁵

Jak se záhy ukázalo, Kučíkovy výhrady nebyly zcela bezpředmětné, protože v průběhu roku 1959 došlo k ideologickému rozkolu uvnitř *Ústředí*, které o rok později vyvrcholilo jeho rozštěpením na dvě autonomní organizace s centry v Adelaide (František Nový) a Brisbane (Stanislav Pokorný).³⁶ Rozbuškou konfliktu, který velmi negativně poznamenal celou organizaci a především akceschopnost československého exilu v Austrálii se stalo obvinění, že v průběhu Festivalu české hudby v Adelaide František Nový jednal s exponenty komunistického režimu v Československu.³⁷ Západoaustralský exil se ve značně vyhroceném sporu nijak významně neangažoval, nicméně zůstal loajální původní celoaustralské organizaci, které předsedal František Nový. To se projevilo mimo jiné tím, že na sjezdu delegátů *Ústředí* čs. demokratických organizací v Austrálii a na Novém Zélandě v Adelaide dne 22. listopadu 1958 se Josef Kučík stal jedním z členů výboru a po dvou letech, tedy již v době existence dvou vzájemně si konkurujících vrcholných orgánů, byl v této funkci znovupotvrzen.³⁸ Z dochovaných pramenů však vyplývá, že Kučíkovu angažmá v ústředním exilovém orgánu zůstalo ryze formální záležitostí a bylo zřejmě projevem snah Františka Nového o připoutání západoaustralského exilu k jeho organizaci. Sám Kučík neskrýval překvapení nad informací, že byl zvolen do výboru *Ústředí* a v dopise Františku Novému do Adelaide poukázal na skutečnost, že „nejsme (Sdružení Lidé dobré vůle) řádnými členy *Ústředí*, a proto si nedovedu vysvětlit, jak mohlo k té volbě dojít“.³⁹

³⁵ CČES, Fond Josef Kučík, 1957, *Dopis Josefa Kučíka Františku Novému do Adelaide* (17. 10. 1957). Neinventarizováno.

³⁶ Příčinou rozkolu byla obvinění z údajně prokomunistických sympatií *Ústředí* pod vedením Františka Nového, která byla vznesena výrazně pravicově orientovaným křídlem. Viz polemika v soudobém exilovém tisku v *Výzva – The Challenge Československého klubu v Queenslandu*, ročník X, září–říjen 1960, s. 5–7; *Organizační Věstník – Ústředí československých demokratických organizací v Austrálii a na N. Zélandě*, říjen 1960, s. 11–12.

³⁷ CČES, Fond Josef Kučík, 1960, *Ústředí čs. Demokratických organizací v Austrálii a na Novém Zélandě*. Č. j. I/60, 7. 1. 1960. Neinventarizováno.

³⁸ *Organizační Věstník*, květen 1959, s. 10; *Věstník*, duben–červen 1961, s. 8.

³⁹ CČES, Fond Josef Kučík, 1958, *Kopie dopisu Josefa Kučíka Františku Novému ze dne 1. 2. 1959*. Neinventarizováno.

Kučík zřejmě takticky vyčkával, jak spor o vedení australského exilu dopadne, protože teprve 29. října 1961 nechal na schůzi *Sdružení Lidé dobré vůle* konečně hlasovat 48 přítomných členů o připojení k *Ústředí čs. demokratických organizací v Austrálii a na Novém Zélandě*. Ačkoliv dle zápisu drtivá většina vyslovila souhlas, nedošlo ani k přejmenování sdružení ani k jeho zásadní reorganizaci a hlasování tak mělo zanedbatelný praktický efekt.⁴⁰ Do roku 1969 tak byl západoaustralský exil zastupován pouze *Sdružením Lidé dobré vůle*, které se svou organizační strukturou výrazně odchylovalo od standardního modelu československých exilových spolků v jiných částech Austrálie, a tím do jisté míry zůstalo stranou debat o vnitřních záležitostech a především problémech, se kterými se australský exil v 50. a 60. letech potýkal. O jisté izolovanosti západoaustralského exilu svědčí i korespondence vydavatele *Hlasu domova* Františka Váni s Josefem Kučíkem. V dopise z konce září 1954 se Vána pro své noviny dožadoval podrobnějších informací o činnosti *Sdružení* a o životě krajanů v Perthu („Nemohl byste o tom napsat trochu víc? Jak se scházíte...jak a o čem debatujete, zájem přítomných atd.“). Zároveň přislíbil, že Kučíkův referát upraví tak, aby mohl být v brzké době odvysílán v *Rádiu Svobodná Evropa*.⁴¹

Kučíkova skepse a nechuť nechat se zatáhnout do politických rozepří pramenila nepochybně i z jeho poměrně vysoké informovanosti o podstatě dění a konfliktech uvnitř československého exilu, a to nejen v Austrálii, ale i v Evropě a v USA. Kromě *Hlasu domova*, který čerpal převážnou část zahraničních politických zpráv z Jostenova *Free Czechoslovakia Information Service*,⁴² dostával Kučík informace i prostřednictvím řady mimoaustralských exilových periodik, které si obstarával. Kromě *Čechoslováka*, vydávaného Josefem Jostenem v Londýně, se v Kučíkově pozůstalosti nachází například newyorský list *Křesťanská demokracie – zprávy křesťansko-demokratického hnutí v exilu*, sociálnědemokratický *Hlas* tištěný v Belgii a Lucembursku, *Rozpravy z Bruselu* či *Československý zpravodaj/News from Czechoslovakia*, který ovšem referoval především o událostech v komunistickém Československu.⁴³

Činnost *Sdružení Lidé dobré vůle* v 50. letech

Především z iniciativy Josefa Kučíka vyvíjelo *Sdružení Lidé dobré vůle* v 50. letech řadu kulturních, sociálních a politických aktivit a zároveň pomáhalo v Zá-

⁴⁰ CČES, Fond Josef Kučík, 1957, *Zápis ze schůze konané dne 29. 10. 1961* (připojeno ke korespondenci mezi Josefem Kučíkem a Františkem Novým z roku 1957). Neinventarizováno.

⁴¹ CČES, Fond Josef Kučík, 1954, *Dopis Františka Váni Josefu Kučíkovi ze dne 25. 9. 1954*. Číslo jednací 388/54/Va. Neinventarizováno.

⁴² Viz Milada POLIŠENSKÁ, *Zapomenutý „nepřítel“ Josef Josten*, Praha 2009.

⁴³ CČES, Fond Josef Kučík, *exilová periodika v pozůstalosti Josefa Kučíka*. Neinventarizováno.

padní Austrálii usazeným Čechům a Slovákům úspěšně se ekonomicky i sociálně integrovat do místní společnosti. Jednou z pravidelných činností *Sdružení* bylo zasílání finanční a materiální pomoci českým a slovenským uprchlíkům v německých sběrných táborech, v nichž na počátku 50. let panovaly velmi tíživé podmínky a mnoho osob či rodin v nich čekalo na repatriaci celou řadu měsíců.

Ze zápisů jednotlivých schůzí, jejichž počet se pohyboval mezi sedmi až deseti ročně, vyplývá, že více méně pravidelně se na činnosti *Sdružení* podílelo přibližně padesát až šedesát osob, a to včetně několika přistěhovalců zastupujících polský a jugoslávský exil.⁴⁴ V praxi však veškeré aktivity organizoval poměrně úzký okruh přibližně deseti lidí, přičemž tytéž osoby se angažovaly na počátku 50. let i ve vzniku *Sokola*. Vedle Josefa Kučíka se jednalo především o manželé Sasovi, manželé Havlíkovi, Artuše Wohlmuta, a především o právníka a překladatele Alexandra Loriána, zástupce západoaustralských Slováků, který se v roce 1952 výrazně angažoval jako obhájce ve skandálním a mediálně sledovaném případě Karola Tapciho, mladého slovenského přistěhovalce obžalovaného z vraždy farmáře a odsouzeného k smrti ve věznici v přístavním městě Fremantle.⁴⁵ Převažující pasivitě a pohodlnost krajanské obce ironicky glosoval v periodiku *Hlas domova* na konci roku 1953 jeden z českých přistěhovalců žijících v Perthu: „Češi a Slováci, i ti liknaví, by se tu velice rádi účastnili každého čs. Podniku, kdyby: 1. je tam zadarmo...odvážely autobusy a zase až do postele je přivezly. 2. kdyby se na každém kulturním podniku tančilo...4. kdyby tam bylo hodně pití. Víc už těch přání nemají.“⁴⁶

Trvalým problémem, který ohrožoval činnost exilové organizace, však zůstala skutečnost, že podobně jako Severní teritoria byla i řídce osídlená a na nerostné suroviny bohatá Západní Austrálie přistěhovalci často považována za dočasné místo pobytu sloužící pouze k vydělání dostatečných finančních prostředků. Řada Čechů a Slováků tak po několika letech ze Západní Austrálie odcházela buď do Melbourne, Sydney či Brisbane nebo se stěhovala do Spojených států amerických. Specifickým případem byl zakladatel pražského symfonického orchestru Rudolf Pekárek (1900–1974), který po své emigraci působil několik let jako ředitel symfonického orchestru v Perthu a který se svou manželkou aktivně působil v rámci exilového života. V roce 1954 však obdržel prestižnější a lépe placené místo ředitele

⁴⁴ Např. v zápise ze schůze 3. 3. 1956 uvedeni mezi přítomnými dva Poláci a jeden Jugoslávec. V zápise z 8. 6. téhož roku uvedeni čtyři polští přistěhovalci. CČES, Fond Josef Kučík, 1956, *Přítomni na schůzi Sdružení Lidí dobré vůle 3. 3. 1956; Sdružení Lidí dobré vůle, schůze 8. 6. 1956*. Neinventarizováno.

⁴⁵ Západoaustralský investigativní novinář Tom Austin se případem detailně zabýval na přelomu 80.–90. let a došel k závěru, že se pravděpodobně jednalo o justiční vraždu a důsledek antipatií západoaustralské společnosti k imigrantům. Viz Tom AUSTIN, *The Stranger: Crime and Prejudice in Australia*, Perth 1992.

⁴⁶ Libri prohibiti, *Hlas domova*, 30. 11. 1953, č. 24, s. 17.

Symfonického orchestru Queenslandu v Brisbane a ze Západní Austrálie natrvalo odešel.⁴⁷ Další člen *Sdružení*, příslušník jednoho z nejstarších českých aristokratických rodů Adam Bubna–Litic, naopak reprezentoval tu část českého a slovenského exilu v Západní Austrálii, která profesně působila příliš daleko od Perthu, než aby mohla do organizace exilového života výrazněji zasáhnout. Adam Bubna se sice v 50. a v první polovině 60. let příležitostně účastnil aktivit *Sdružení*, avšak v 70. letech byl jmenován ředitelem školy v Broomu (cca dva tisíce km na sever od Perthu) a v exilových záležitostech se z těchto důvodů přestal zcela angažovat.⁴⁸ Poslední skupinu tvořili Češi a Slováci, kteří zůstávali zcela pasivní a o činnost exilové organizace neprojevovali sebemenší zájem. Energický a silně demokraticky a vlastenecky orientovaný Kučík tuto skutečnost těžce nesl a neúnavně argumentoval povinností všech zapojit se do exilových aktivit ve jménu jednoty protikomunistické opozice a udržení národní pospolitosti a národního vědomí. Kučíkova nespokojenost s nízkým entuziasmem některých v okolí Perthu usazených Čechů a Slováků zřejmě vyvrcholila v roce 1956, kdy sestavil „černou listinu“ 64 osob, které se vyhýbaly jakékoliv exilové práci.⁴⁹ Z některých podrážděných reakcí na Kučíkovo přesvědčování k vyšší míře aktivity však vyplývá, že jím prosazovaná a poněkud starosvětsky působící buditelská koncepce exilové práce byla často přijímána kriticky a hodnocena jako postrádající smysl. Takto polemicky zaměřené dopisy většinou obsahovaly výhrady, že na pouhou „Dobrou vůli se vám nikdo nenachytá...to už jsme tisíc let za tím“,⁵⁰ či explicitní výroky „já...na nějaké to vlastenčení kašlu“.⁵¹

První výraznou aktivitou *Sdružení* bylo provozování doplňovací Československé školy v Perthu, která byla zřízena 14. března 1953 původně z iniciativy a s finanční podporou *Sokola*.⁵² Přibližně ve stejném období přitom vznikly doplňovací školy rovněž v Sydney a v jihoaustřalském Adelaide, kde se ovšem v prvním období vyučovalo pouze náboženství.⁵³ Výuka pro děti od pěti let měla probíhat každou sobotu mezi 10:00–13:00 hodinou, přičemž skladba předmětů byla koncipována tak, aby v žácích bylo uchováno a rozvíjeno české a slovenské národní

⁴⁷ CČES, Fond Josef Kučík, 1953–1954, *Činnost Sdružení Lidé dobré vůle; Korespondence*. Neinventarizováno.

⁴⁸ CČES, Fond Josef Kučík, 1953–1969. *Činnost Sdružení Lidé dobré vůle; Korespondence*. Neinventarizováno.

⁴⁹ CČES, Fond Josef Kučík, 1956, *Co nikdy nepřišli*, s. 1–3. Neinventarizováno.

⁵⁰ CČES, Fond Josef Kučík, 1953, *Dopis ze dne 12. 10. 1953*. Neinventarizováno.

⁵¹ CČES, Fond Josef Kučík, 1956, *Pozvánka na schůzi Sdružení Lidé dobré vůle 8. 9. 1956*. Neinventarizováno.

⁵² K oznámení o zřízení doplňovací školy v Perthu viz Libri prohibiti, *Hlas domova*, 29. 6. 1953, č. 13, s. 8.

⁵³ Libri prohibiti, *Hlas domova*, 28. 4. 1952, č. 9, s. 8; 8. 2. 1954, č. 3, s. 8.

vědomí. Vedle čtení a psaní se jednalo především o dějiny a literaturu, přičemž Josef Kučík, navzdory snaze najít v perthské exilové komunitě jiného učitele, se vyučování ujal z velké části sám.⁵⁴ Do prvního ročníku se zapsalo celkem dvacet dětí, avšak z Kučikovy evidence vyplývá, že účast většiny dětí byla spíše nepravděpodobná a v průměru na vyučování docházelo kolem 8–11 žáků.⁵⁵ Podle údajů Artuše Wohlmuta, občasného informátora *Hlasu domova* o exilovém životě v Západní Austrálii, žilo přitom v Perthu okolo padesáti českých a slovenských dětí ve školním věku, účast ve škole se tedy pohybovala mezi 30–40 %.⁵⁶ Skladba literárních děl, které pro školu Josef Kučík objednal v Melbourne u českého a slovenského knihkupectví *The Inlibrum Booksellers* jasně odkazuje k převažující koncepci výuky. Z autorů pro školní četbu byli dominantně zastoupeni Alois Jirásek, Božena Němcová a Karel Václav Rais.⁵⁷ Ačkoliv se Kučikova náročnost a celkové pojetí výuky nesetkaly s jednoznačným souhlasem ze strany rodičů, škola úspěšně ukončila první vyučovací rok, a to předvánoční slavností 19. prosince 1953, na níž žáci dokonce obdrželi vysvědčení opatřené razítkem *Sokola*.⁵⁸ Není zcela jasné, zdali tradice doplňovací Československé školy pokračovala i v následujícím období. Vzhledem k poměrně vysoké fluktuaci českých a slovenských rodin v Perthu je pravděpodobné, že druhý ročník školy se již buď neuskutečnil nebo byl v průběhu roku 1954 přerušen kvůli snižujícímu se počtu žáků. O neexistenci školy v roce 1955 podává nepřímé svědectví dopis Josefa Kučíka z 29. července, v němž konstatuje, že on sám učil celý rok české a slovenské děti, přičemž poukázal na skutečnost, že bydlel v Northamu a „*abych mohl být v deset ráno v Perthu, musel jsem vstát každou sobotu v půl páté ráno a dostal jsem se domů...vždy kolem půlnoci...nikdo v Perthu však nebyl, kdo by měl čas učit tři hodiny jednou týdně...Příklad nezlákal nikoho*“.⁵⁹

Navzdory své specifické organizační struktuře, zdrženlivému postoji k politickým aktivitám i jisté izolaci, která byla způsobena odlehlostí Západní Austrálie, však *Sdružení Lidé dobré vůle* sdílelo stejný protikomunistický étos jako celý

⁵⁴ CČES, Fond Josef Kučík, 1953, *Zpráva o zřízení doplňovací Československé školy a oznámení úmyslu založit Sdružení Lidé dobré vůle*. Neinventarizováno.

⁵⁵ CČES, Fond Josef Kučík, *Historie – Československá škola v Perthu (rukopisné poznámky, obsah výuky historie, průběh vyučování a počty přítomných žáků)*. Neinventarizováno.

⁵⁶ *Libri prohibiti, Hlas domova*, 29. 6. 1953, č. 13, s. 8.

⁵⁷ CČES, Fond Josef Kučík, 1953, *Odpověď z The Inlibrum Booksellers na objednávku knih z 1. 12. 1953*. Neinventarizováno.

⁵⁸ CČES, Fond Josef Kučík, 1953, *Pozvánka na ukončení prvního ročníku Československé doplňovací školy v Perthu dne 19. 12. 1953*. Neinventarizováno.

⁵⁹ CČES, Fond Josef Kučík, 1955, *Dopis Josefa Kučíka ze dne 29. 7. 1955*. Neinventarizováno.

poúnorový exil v Austrálii.⁶⁰ Tento vyhraněný postoj se projevil především v ostrých reakcích exilových organizací na návštěvu profesora Josefa Hromádky (1889–1969), evangelického teologa, který v 50. letech prosazoval politiku soužití církve s komunismem a byl tak českými exulanty považován za kolaboranta se zločinným režimem v Československu.⁶¹ V září 1954 byl Hromádka v rámci kampaně Světové rady míru pozván k přednáškovému pobytu do Austrálie, avšak jeho přítomnost vyvolala v exilových kruzích bouři nevole a hromadné protesty v Brisbane, Sydney i Melbourne. Tehdejší ministerský předseda Austrálie Robert Gordon Menzies dokonce v této záležitosti obdržel od exilových organizací protestní dopis, nicméně vláda Hromádkově příjezdu nezabránila. Přesvědčení exulantů, že Hromádka plní *de facto* roli „komunistického propagandisty“ mělo své opodstatnění. Jak nedávno ukázal ve své monografii o australské levici Petr Hrubý, byl Hromádkův pobyt organizačně zajišťován agentem tajné bezpečnosti Zdeňkem Žižkou, který v té době oficiálně zastával funkci československého obchodního zástupce v Sydney.⁶² Veškeré aktivity Josefa Hromádky v Austrálii tak byly přímo řízeny Stb a ministerstvem vnitra. Také Hromádkova přednáška v Perthu, plánována na 22. září 1954,⁶³ vyprovokovala české přistěhovalce k činu a v předvečer akce Josef Kučík svolal členy *Sdružení* k poradě, jak nejlépe vyjádřit protest českého exilu v Západní Austrálii. Výsledkem byl dopis adresovaný pořadateli reverendu Ralphu Suttonovi. V něm česká exilová obec vyjádřila podivení nad tím, že sdružení protestantských církví v Perthu dává zaznít hlasu stoupence komunismu („*follower of communism*“), který byl příčinou emigrace tisíců lidí, zatímco trpké zkušenosti Čechů usazených v Perthu se zločinnou komunistickou vládou ještě nikdo nevyslyšel. K dopisu byl připojen seznam otázek, které měly být Hromádkovy položeny, a které se týkaly širokého spektra ožehavých záležitostí, od mučení, zadržování a popravování politických vězňů přes svobodu voleb v Československu až k rozporům mezi biblí a komunistickou ideologií hlásající třídní nenávist.⁶⁴ Po přednášce, která se podobně jako v jiných australských městech uskutečnila v bouřlivé atmosféře živel-

⁶⁰ Nejpozději od poloviny 50. let se o Josefa Kučíka, čelného představitele exilu v Západní Austrálii, zajímala rovněž československá kontrarozvědka. Viz Archiv bezpečnostních složek, *Protokol registrace dotazníků osob podléhajících evidování*, 1. zvláštní oddělení KS MV Gottwaldov, arch. č. 3415. Tamtéž, *Archivní protokol svazků kontrarozvědného rozpracování*, útvar SEO KS SNB Brno, arch. č. 18 992.

⁶¹ Ke kontroverzní osobnosti Josefa L. Hromádky v poslední době především Jan DOBEŠ, *J. L. Hromádka – hlas pravého nebo falešného proroka?*, in: Pavel Marek – Jiří Hanuš (vyd.), *Osobnost v církvi a politice: Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*, Brno 2006, s. 462–474.

⁶² Viz HRUBÝ, *Nebezpeční snílci*, s. 239–252.

⁶³ Hrubý chybně uvádí, že Hromádka odlétal z Perthu již 21. 9. 1954. Tamtéž, s. 250.

⁶⁴ ČČES, Fond Josef Kučík, 1954, *Dopis českých exulantů rev. Ralphu Suttonovi, Seznam otázek pro Josefa Hromádku*. Neinventarizováno.

ného nesouhlasu („*jsme se obořili do Hromádky*“),⁶⁵ byla česká exilová komunita oslovena prostřednictvím několika dopisů zástupci baptistické a metodistické církve v Perthu, jejichž pisatelé vesměs volili apologetický tón, vyjádřili pochopení pro utrpení českých exulantů a ujistili je, že nechovají pražádné sympatie ke komunismu. Český exil nakonec dosáhl alespoň částečné satisfakce ve formě setkání se zástupci protestantských církví, které se konalo měsíc po celé události a na němž delegace vedená Josefem Kučíkem, Alexandrem Loriánem a Annou Vikartovou vysvětlila stanovisko českého exilu v Austrálii k aktivitám Josefa Hromádky.⁶⁶

Veřejný protest proti vystoupení Josefa Hromádky a diskuse se zástupci protestantských církví o nebezpečí komunismu byly v průběhu 50. let zřejmě nejvýraznějšími projevy politické angažovanosti českého exilu v Západní Austrálii. Pod vlivem spíše kulturně a umělecky orientované osobnosti Josefa Kučíka zahájilo *Sdružení Lidé dobré vůle* na přelomu konci 50. a 60. let velkolepou kampaň za zřízení muzea, které by dokumentovalo přínos Čechoslováků (západo)australské kultuře. Tento počín měl zároveň přesvědčit veřejné mínění, naladěné vůči přistěhovalcům spíše kriticky, o celkovém pozitivním vlivu imigrace ve všech oblastech života. Tuto ideu Kučík přednesl členům spolku v polovině roku 1958 a boj za zřízení muzea se stal jeho hlavní aktivitou ve prospěch českého exilu až do počátku 70. let.⁶⁷ Za tímto účelem Kučík kontaktoval řadu osobností kulturního života v exilu včetně ředitele Symfonického orchestru Queenslandu Rudolfa Pekárka či zakladatele australského baletu Eduarda Borovanského (1902–1959), který se v Austrálii usadil již před druhou světovou válkou.⁶⁸

Protože se záhy ukázalo, že zaměření muzea pouze na československou kulturu v Austrálii by bylo příliš úzké, musel Kučík svou původní koncepci modifikovat a oslovil ostatní exilová sdružení a krajské spolky, aby se spolupodílely na přípravě projektu muzea manifestujícího pozitivní vliv jednotlivých národnostních menšin na (západo)australskou společnost. Kvůli nízké ochotě ze strany úřadů a problémům s hledáním vhodného objektu byl projekt na počátku 60. let dočasně pozastaven. V roce 1966 však Josef Kučík dostal prostor pro veřejnou prezentaci celého projektu na konferenci *Good Neighbour Council*, která se konala v Perthu, a myšlenku kromě západoaustralských úřadů poté opatrně podpořila rovněž vláda v Canbeře. Aktivní kampaň alespoň zpočátku přitáhla značnou pozornost médií i oficiálních míst a sám Kučík hovořil ve druhé polovině 60. let o dvaceti národ-

⁶⁵ CČES, Fond Josef Kučík, 1954, *Dopis Anny Vikart Josefu Kučíkovi ze dne 1. 10. 1954*. Neinventarizováno.

⁶⁶ CČES, Fond Josef Kučík, 1954, *Dopisy od Perth Baptist Church ze dne 30. 9. a Central Methodist Mission z 28. 9. a 11. 10.* Neinventarizováno.

⁶⁷ CČES, Fond Josef Kučík, *Korespondence muzeum – program schůze Sdružení Lidé dobré vůle 12. července 1958*. Neinventarizováno.

⁶⁸ CČES, Fond Josef Kučík, 1958, *Kopie dopisu Josefa Kučíka Eduardu Borovanskému ze dne 16. 6. 1958*. Neinventarizováno.

nostech, které jsou na projektu přímo zainteresovány.⁶⁹ Díky Kučikově houževnatosti se idea začala výrazně prosazovat a za účelem zřízení muzea vznikla dokonce *The International Museum Association*, v níž nejaktivněji pracovali zástupci československého, litevského, ukrajinského, chorvatského, lotyšského, makedonského, polského, barmského a estonského exilu, k nimž se připojila novozélandská a anglická krajanská sdružení.⁷⁰ Předlohou pro koncepci západoaustralského muzea se mělo stát americké přistěhovalecké muzeum v New Yorku, s jehož spoluorganizátorem, dr. Georgem Svejdou, Kučík navázal korespondenci.⁷¹ Právě na jedinečnost tohoto kulturního počínu s vysokým přínosem pro Západní Austrálii („*We consider this museum to be a unique project of tremendous value for W.A.*“) poukazoval Josef Kučík i v dopise ministerskému předsedovi Západní Austrálie Siru Davidu Brandovi, přičemž neopomněl zdůraznit, že jediné podobně zaměřené muzeum nacházející se v USA otevíral sám prezident Johnson.⁷² Na rozhraní 60.–70. let byly západoaustralskými úřady zvažovány za tímto účelem dvě vhodné budovy. Jedna v přístavu Fremantle, tedy na velmi vhodném místě, kam připlouvala po válce většina přistěhovalců do Západní Austrálie, a druhá, tzv. Woodbridge House v Guildfordu nedaleko Perthu. Ani jedna z budov však nebyla ihned k dispozici a neúnavný Josef Kučík se jménem *The International Museum Association* v roce 1970 obrátil na vedení Muzea Západní Austrálie s prosbou o zřízení sekce věnované australským přistěhovalcům a jejich kultuře.⁷³ Frustrace z táhlých více než deseti-letých jednání bez hmatatelného výsledku i zřejmá neochota vedení západoaustralského muzea k akci zřejmě nakonec způsobila krach celého projektu, přestože premiér Západní Austrálie ještě v polovině roku 1970 ujišťoval Kučíka o bezvýhradné vládní podpoře celého projektu.⁷⁴ Jistou roli v Kučikově rezignaci na dosažení kýženého cíle mohla hrát i skutečnost, že *Sdružení Lidé dobré vůle* v roce 1969 za poměrně dramatických okolností zaniklo a nová organizace *Československý spolek v Západní Austrálii/The Czechoslovak Association in Western Australia* byla

⁶⁹ CČES, Fond Josef Kučík, *Korespondence muzeum*. Nedatováno, druhá polovina 60. let 20. století. Neinventarizováno.

⁷⁰ CČES, Fond Josef Kučík, *Korespondence muzeum – Minutes of a Meeting of the Committee for an International Cultural Centre*, 18. 6. 1969, 15. 8. 1969, 3. 10. 1969. Neinventarizováno.

⁷¹ CČES, Fond Josef Kučík, *Korespondence muzeum – Dopis Vojtěcha Nevluda Josefu Kučikovi ze dne 16. 9. 1969*. Neinventarizováno.

⁷² CČES, Fond Josef Kučík, *Korespondence muzeum – dopis Josefa Kučíka ministerskému předsedovi Západní Austrálie Davidu Brandovi ze dne 24. 1. 1970*. Neinventarizováno.

⁷³ CČES, Fond Josef Kučík, *Korespondence muzeum – dopis Josefa Kučíka ředitelství Muzea Západní Austrálie ze dne 9. 5. 1970*. Neinventarizováno.

⁷⁴ CČES, Fond Josef Kučík, *Korespondence muzeum – dopis ministerského předsedy Západní Austrálie Josefu Kučikovi ze dne 22. 5. 1970*. Neinventarizováno.

vesměs složená z lidí, kteří měli ke Kučikově úsilí vlažný postoj a se kterými se Josef Kučík a značná část pouťorového exilu ideově rozešla.

Rozpad *Sdružení Lidé dobré vůle*

Od konce 50. let bojovalo *Sdružení Lidé dobré vůle* v Perthu s postupným úbytkem aktivních členů, což negativně poznamenalo činnost celého exilového hnutí v Západní Austrálii. Pozvolný úpadek lze demonstrovat na klesající účasti na schůzích *Sdružení* v tabulce 1:

Tabulka 1

Průměrný počet osob na schůzích *Sdružení Lidé dobré vůle*⁷⁵

Rok	Počet osob
1953	33
1954	20
1955	20
1956	13
1957	15
1958	14
1959	19
1960	12 (pouze 1 zaznamenaná schůze)

Tato sestupná tendence byla do značné míry způsobena tím, že řada českých a slovenských pouťorových exulantů *Sdružení* odjela po několika letech z geograficky izolované a stále relativně ekonomicky nerozvinuté Západní Austrálie do Spojených států či do pracovně i hospodářsky perspektivnějších měst na východním australském pobřeží. V roce 1958 Kučík shrnul tuto neradostnou bilanci, když uvedl, že „do Ameriky odešlo našich příznivců 24...do Východních států...celkem 9...Všelikde jinde se ztratili:...celkem 5“.⁷⁶ Odjezd 38 krajanů sám o sobě znamenal pro nepočtený český a slovenský exil v Západní Austrálii značnou ránu, protože dle zápisů ze schůzí nepřesahoval v 50. letech počet členů angažujících se alespoň sporadicky v činnosti *Sdružení* devadesát osob, i když Josef Kučík komunikoval přibližně s třemi stovkami Čechů a Slováků žijících v Západní Austrálii. Početně tedy *Sdružení Lidé dobré vůle* patřilo k menším exilovým organizacím v Austrálii. Například dle *Věstníku Ústředí čs. Demokratických organizací v Austrálii a na*

⁷⁵ CČES, Fond Josef Kučík, 1958, *Zpráva o činnosti Sdružení Lidé dobré vůle v r. 1958*, s. 5. Neinventarizováno.

⁷⁶ CČES, Fond Josef Kučík, 1958, *Zpráva o činnosti Sdružení Lidé dobré vůle v r. 1958*. Neinventarizováno.

Novém Zélandě z července 1958 měl Československý klub v Jižní Austrálii 354 řádných členů, Československé národní sdružení „Pravda vítězí“ v Novém jižním Walesu 308 členů a Československé národní sdružení ve Viktorii celkem 304 členů.⁷⁷

Pro akceschopnost západoaustralské exilové komunity však byla zásadnější skutečnost, že někteří z Čechů a Slováků odjíždějících z Perthu patřili k neaktivnějším členům jak *Sdružení* tak i zaniklého *Sokola* (Jiří Wild, Jiří Marek, Artuš Wohlmüt a j.) a tuto mezeru se již nepodařilo zcela zacelit. Občasná vyšší účast na schůzích *Sdružení* byla navíc většinou zapříčiněna pouze návštěvou významného českého umělce hostujícího v Perthu. Například besedy se světoznámým pianistou Rudolfem Firkušným se v roce 1959 zúčastnilo 44 Čechů a Slováků, z nichž někteří kvůli této události přijeli až z 400 kilometrů vzdáleného města Albany.⁷⁸ Podobně proslavený hobojsista Jiří Tancibudek však zlákal k účasti pouze 13 krajanů, což Josef Kučík trpce glosoval slovy, že „Čechoslováci se neumí v cizině chovat“ a vypočetl, že rozposlal celkem 249 pozvánek.⁷⁹

V 60. letech tak *Sdružení Lidé dobré vůle* postupně přestalo fungovat na pravidelné bázi a jeho činnost se omezila na občasně schůze či společně organizované kulturní akce a výlety. O narůstající pasivitu *Sdružení* svědčí mimo jiné korespondence mezi jednotlivými členy, z nichž někteří reagovali na obdržené občasně pozvánky na schůze s překvapením, že „*Sdružení Lidí dobré vůle má opět obživnout?*“⁸⁰ Živější diskuse uvnitř *Sdružení* proběhla pouze v letech 1964 a 1965 díky iniciativě Josefa Kučíka, který přišel s návrhem na založení Podpůrného fondu, z něhož by byla vyplácena omezená finanční pomoc Čechoslovákům v hmotné nouzi.⁸¹ Kučíkova myšlenka v podstatě kopírovala starší projekt Leopolda Rozbořila, na počátku 50. let předsedy *Ústředí čs. demokratických organizací v Austrálii a na novém Zélandě*, který se později vystěhoval do Spojených států amerických. Ideu sociálního fondu českým a slovenským rodinám v nouzi totiž Rozbořil prezentoval na počátku roku 1953 v *Hlasu domova*⁸² a dle pozdějších vydání tohoto periodika se na vkladech do fondu podílela i exilová komunita v Západní Austrálii,

⁷⁷ *Organisační Věstník – Ústředí československých demokratických organizací v Austrálii a na Novém Zélandě*, červenec 1958, s. 10–12.

⁷⁸ CČES, Fond Josef Kučík, 1959, *Schůze s R. Firkušným*. Neinventarizováno.

⁷⁹ CČES, Fond Josef Kučík, 1959, *Sdružení LDV krajanům*. Neinventarizováno.

⁸⁰ CČES, Fond Josef Kučík, 1964, *dopis V. Havlíka Josefu Kučíkovi ze dne 26. 10. 1964*. Neinventarizováno.

⁸¹ CČES, Fond Josef Kučík, 1964, *Sdružení Lidí dobré vůle v Západní Austrálii – návrh na zřízení podpůrného fondu ze dne 22. 10. 1964*. Neinventarizováno.

⁸² *Libri prohibiti, Hlas domova*, 9. 2. 1953, č. 3, s. 8.

byť přispívala spíše symbolickými částkami.⁸³ Ke Kučikově myšlence se přes jisté pochybnosti („*vidíme v tom věc předem prohranou. Znáte přece Čížky když mají platiť*“)⁸⁴ řada členů postavila pozitivně. Zřejmě však nešlo o většinový postoj, protože podpůrný fond pravděpodobně nakonec nevznikl a pomoc Čechům a Slovákům byla i nadále řešena formou jednorázových peněžních sbírek a nahodilou materiální pomocí.

Jisté utlumení aktivit českého a slovenského exilu v Západní Austrálii bylo pravděpodobně způsobeno rovněž faktem, že v polovině 60. let se Josef Kučík, do té doby neúnavný organizátor exilového života, začal výrazně prosazovat na výtvarném poli jako umělec specializující se na sakrální tvorbu. Jako průkopník sgrafitové metody, která byla v Austrálii takřka neznámá, obdržel Kučík v roce 1964 prestižní zakázku na výzdobu kaple sv. Gertrudy v klášteře New Norcia, postaveném v letech 1847–1861 španělskými benediktýny, který byl nejznámější a turisticky nejzajímavější církevní institucí na teritoriu Západní Austrálie. Z estetického hlediska atraktivní výtvarná technika i vysoká kvalita provedení přesvědčily vedení kláštera, aby v roce 1967 Kučíka pověřilo výzdobou celého interiéru kostela Svaté Trojice s námětem Křížové cesty. Tímto velkolepým dílem se Josef Kučík výrazně zapsal do dějin výtvarného umění v Austrálii a zároveň si otevřel cestu k další umělecké kariéře jako malíř sakrálních motivů.⁸⁵ Na přelomu 60. a 70. let tak Kučík vytvořil celou řadu výtvarných děl, nacházejících se dnes jak v Západní Austrálii tak v České republice.⁸⁶ Značná časová vytíženost spojená s vlastní realizací maleb však nutně měla za následek nižší míru angažovanosti v exilových záležitostech.

Ačkoliv přesné okolnosti zániku *Sdružení lidé dobré vůle* nelze z dochovaných materiálů přesně zrekonstruovat, je pravděpodobné, že v něm značnou roli – poněkud paradoxně – sehrála druhá vlna emigrace z Československa po násilném potlačení Pražského jara. Příliv několika desítek nových přistěhovalců do Západní Austrálie na jedné straně mobilizoval české a slovenské starousedlíky k poskytnutí pomoci, avšak na straně druhé vzbuzoval jistou nedůvěru k lidem, kteří žili v totalitním režimu a často byli členy komunistické strany.

⁸³ Např. k červnu 1953 obdržel sociální fond celkem 61 liber. Nejvyšší částku poslali Češi a Slováci usazení v Novém jižním Walesu, celkem 42 liber. Ze Západní Austrálie byla fondu zaslána hotovost ve výši 1 libry. Viz Libri prohibiti, *Hlas domova*, 10. 8. 1953, č. 16, s. 8.

⁸⁴ CČES, Fond Josef Kučík, 1964, *dopis V. Havlíka Josefu Kučíkovi ze dne 26. 10. 1964*. Neinventarizováno.

⁸⁵ O umělecké práci Josefa Kučíka referoval s respektem rovněž australský tisk. Například *The West Australian*, 8. 10. 1977, věnoval Josefu Kučíkovi článek pod titulkem *A bit of Buchlovice comes to Darlington*. Na zvyšující se Kučíkovo renomé upozorňovaly české krajany exil v Austrálii rovněž exilové noviny *Hlas domova*. Viz Libri prohibiti, *Hlas domova*, 26. 1. 1970, č. 2, s. 5.

⁸⁶ Viz I. ROSARIO, *Josef Kucik's sgraffito murals*, s. 71–82.

Narůstající pasivita *Sdružení* ve druhé polovině 60. let, značná časová náročnost zakázky v klášteře New Norcia a snad i jistá frustrace pramenící z neplodných debat o zřízení muzea a z nízké ochoty řady krajanů k exilové práci zřejmě dovedly Josefa Kučíka k rozhodnutí odstoupit z vedení organizace a zvolit nové vedení. Za tímto účelem svolal na 15. září 1969 schůzi *Sdružení*, přičemž apeloval „*aby přišlo co nejvíce našich krajanů zvolit si schopné, poctivé a spolehlivé mluvčí pro přítomnou dobu i pro VŠECHNY možnosti v budoucnosti*“.⁸⁷ Dochované materiály nasvědčují tomu, že celý akt se odehrál ve značně napjaté atmosféře a vymkl se Josefu Kučíkovi zcela z rukou. Do průběhu schůze a především samotné volby totiž výrazně zasáhli zřejmě již noví přistěhovalci do Západní Austrálie. Pravděpodobně převážně jejich hlasy byl zvolen, poněkud paradoxně a pro starousedlíky zcela nečekaně, do čela *Sdružení* ing. Karel Kosina. Paradox spočíval ve skutečnosti, že od založení *Sdružení* v roce 1953 se Kosina činnosti *Sdružení* prakticky neúčastnil, což bylo částečně způsobeno i tím, že několik let působil ve městě Albany vzdáleném 400 km od Perthu, kde se mimo jiné pokoušel o založení pobočky *Sokola*. Značnou část 60. let však Karel Kosina prožil v Perthu, ovšem, jak uvedla po schůzi část šokovaných členů *Sdružení* v dopise Josefu Kučíkovi „*zvolit člověka za předsedu spolku, který existuje 15 let a on ani jednou tam nohou nepáchl ač byl zván, považujeme za tak nemorální*“.⁸⁸ Zásadnější výhrady však směřovaly k jiné skutečnosti. Ačkoliv Archiv bezpečnostních složek jméno Karla Kosiny neeviduje v žádné souvislosti, hned několik reakcí na překvapivou volbu poukázalo na jeho intenzivní a pravidelné styky s představiteli komunistického režimu v Československu a především se zaměstnanci Československého konzulátu v Sydney („*Jakým právem tito lidé...navrhovali do spolku, který má...povinnost bojovat proti komunismu, člověka, který s komunisty spolupracuje*“).⁸⁹ Stejnému obvinění byl vystaven nový sekretář (a od roku 1974 předseda) organizace Miroslav Kubíček. Ve zjištěné atmosféře po sovětské okupaci Československa se k novému vedení z tohoto důvodu řada poúnorových uprchlíků obrátila zády („*As you know me, I would never have anything to do with such people as Mr. Kosina who readily helped the Communist regime*“)⁹⁰ a dala jasně najevo, že „*těch 13 co ho zvolilo, ať si utvoří svůj nový spolek a tak Sdružení LDV bude znovu očištěno. Do té doby...nechceme s tímto tzv. sdružením mít nic společného*“.⁹¹

⁸⁷ CČES, Fond Josef Kučík, 1969, *Pozvánka na schůzi Sdružení Lidé dobré vůle na pondělí 15. 9. 1969*. Neinventarizováno.

⁸⁸ CČES, Fond Josef Kučík, 1969, *Dopis Josefu Kučíkovi ze dne 19. 9. 1969*. Neinventarizováno.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ CČES, Fond Josef Kučík, 1969, *Anonymní dopis ze dne 17. 10. 1971*. Neinventarizováno.

⁹¹ CČES, Fond Josef Kučík, 1969, *Dopis Josefu Kučíkovi ze dne 19. 9. 1969*. Neinventarizováno.

Volba Karla Kosiny do vedení organizace nicméně znamenala přelom v dějinách českého a slovenského exilu v Západní Austrálii. Kromě roztržky uvnitř exilového hnutí došlo především k zásadní organizační přeměně. Volné a spíše neformální *Sdružení Lidé dobré vůle* zaniklo a s mnohaletým zpožděním oproti jiným australským státům byl ustaven standardní spolek se stanovami a s pravidelnými členskými příspěvky pod názvem *Sdružení Čechoslováků v Západní Austrálii/ Czechoslovak Association in Western Australia*, který zřejmě již od roku 1970 začal vydávat jednoduchý periodický list *Oběžník* v české (slovenské) i anglické jazykové verzi.⁹² Protože za těmito změnami stáli jak přistěhovalci z posrpnové emigrace tak lidé, kteří se aktivně neúčastnili činnosti *Sdružení Lidé dobré vůle*, je možné konstatovat, že na podzim roku 1969 se uzavřela první kapitola dějin českého a slovenského exilu v Západní Austrálii a zároveň byla otevřena kapitola druhá.

⁹² Časově nejranější *Oběžník*, který se mi podařilo dohledat, nese datum 20. 11. 1973. Vzhledem ke skutečnosti, že tato tiskovina vycházela s měsíční periodicitou, je možné odhadovat, že první číslo snad vyšlo na podzim 1970. Některá čísla *Oběžníku* z let 1973–1975 v Libri Prohibiti. Viz L. FORMANOVÁ – J. GRUNTORÁD – M. PŘIBÁŇ, *Exilová periodika*, s. 33. Čísla od března 1979 do roku 1991 jsem našel v *State Library of Western Australia*, sign. Q369.29 OBE.

Jaroslav Miller

Eine unbekannte Geschichte aus dem tschechischen Exil: Josef Kučík und die Goodwillvereinigung in Westaustralien, 1950–1969

Zusammenfassung

Die Untersuchung des tschechischen Nachfebruar-Exils hat sich in den letzten zwei Jahrzehnten als ein autonomes und vielversprechendes Forschungsgebiet etabliert, und zwar auch dank dessen starker institutioneller Verankerung im Olmützer Zentrum für tschechoslowakische Exilforschung, im Archiv Libri Prohibiti, im Forschungsinstitut für totalitäre Regimes, oder im Tschechoslowakischen Dokumentationszentrum. Das tschechische und slowakische Nachfebruar-Exil in Australien zählte nach Angaben des Australischen Nationalzensus aus dem Jahre 1954 ungefähr zehn- bis zwölftausend Menschen, die als *displaced persons* bezeichnet wurden. Die ziemlich hohe Anzahl ergibt sich vor allem aus der Tatsache, dass Australien die kürzeste Repatriierungs-Wartezeit angeboten hatte und, mindestens an der Wende der vierziger Jahre, die Einwanderung aus Europa aktiv gefördert hatte. Zu diesem Zweck lancierte die australische Regierung eine Medienkampagne, die insbesondere in den Flüchtlingslagern in Deutschland und Österreich räsionierte. Es war vor allem das Radio Free Europe, das diesen Kontinent systematisch propagierte und über das Leben der Einwanderer in einzelnen Staaten Australiens berichtete. Das tschechische Nachfebruar-Exil in Westaustralien, das in den 50er Jahren des 20. Jahrhunderts ungefähr 400 bis 500 Menschen zählte, entwickelte sich ziemlich autonom (vielleicht sogar in gewisser freiwilliger Isolation) von den größten Exilzentren in Melbourne, Sydney, Adelaide und Brisbane, und wies zahlreiche spezifische Merkmale auf. Die Pflicht, einen zweijährigen Arbeitsvertrag zu schließen, die ungeheuren Ausmaße Westaustraliens (ein Drittel des gesamten Kontinentes), die schwach entwickelte Verkehrsinfrastruktur sowie die niedrige Anzahl der hier angesiedelten Tschechoslowaken – das waren offensichtlich die wichtigsten Gründe dafür, dass eine tschechoslowakische Landsmannschaft erst mehrere Jahre später entstehen konnte als die ähnlichen Organisationen in New South Wales, Queensland, Victoria oder Südaustralien. Das oben erwähnte Exil musste sich während der ganzen Zeit mit zahlreichen persönlichen, kollektiven, organisationellen, finanziellen und politischen Widersprüchen und Problemen auseinandersetzen. Im Herbst 1969 wurde das erste Kapitel des tschechischen und slowakischen Exils in Westaustralien abgeschlossen und ein neues Kapitel im Zusammenhang mit einer neuen Welle von Nachaugust-Emigration begann.

Jaroslav Miller

An unknown Czech case in exile: Josef Kučik and the Goodwill Association in Western Australia, 1950–1969

Summary

Studies on the Czech and Slovak exile and emigration have developed in the last two decades into an autonomous and promising field of research, which was also due to its strong institutional base in Olomouc, the Center for Czechoslovak Exile Studies, as well as to the Libri Prohibiti Archives, the Institute for Studies into Totalitarian Regimes, and the Czechoslovak Documentation Center. According to the Australian national census of 1954 the total number of Czech and Slovak post-February (1948) exiles in Australia amounted to some 10 to 12 thousand people referred to as *displaced persons*. This rather high number was mainly due to the fact that Australia offered the shortest repatriation waiting time, at least at the turn of the 1940s, and actively fostered immigration from Europe. For that purpose the Australian government launched a media campaign that found its echo primarily in the refugee camps in Germany and Austria. It was first of all Radio Free Europe that systematically publicized that continent and regularly reported on the life of immigrants in particular Australian states. The Czech post-February (1948) exiles in Western Australia numbering 400-500 in the 1950s were developing rather separately (perhaps even in voluntary isolation) from the main exile centers in Melbourne, Sydney, Adelaide and Brisbane, and exhibited some very specific features. The obligatory two-year employment contract, the extensive territory of Western Australia (one third of the continent), the underdeveloped transport infrastructure, and the low number of Czechoslovaks who had settled there – these were obviously the main reasons why the Association of Czechoslovak Compatriots could be established in Perth with a several-year-delay compared to analogical organizations in New South Wales, Queensland, Victoria, or South Australia. The above group in Australian exile faced many personal, collective, organizational, financial and political controversies and problems. In the fall of 1969 the first stage of Czech and Slovak emigration to Western Australia was closed and another stage started in connection with the new wave of post-August (1968) exiles.

MATERIÁLY

Waldemar Łazuga – Mariusz Menz

Kontinuita nebo změna? Haličští konzervativci vůči projevům demokratizace, emancipace a modernizace v Rakousku na přelomu 19. a 20. století

Continuity or a change? The Galician conservatives opposing the signs of democratization, emancipation and modernization in Austria at the turn of the 19th century

By the end of the 19th century the Polish-Lithuanian state declined and disintegrated. As a result, Malopolska, the southern part of the former state, appeared under the Habsburg rule and this new territory of their empire was renamed Galicia. For eighty years after the disintegration of the Polish state Galicia was the worst annexed territory. The local nobility had to quickly adapt to the new political order and law. The diet of nobility was converted into a diet of estates, instead of free vote there were now petitions to the throne. Local ruling nobles were replaced by the rule of foreigners, mostly Czech and German officials. The Galician conservatives were divided (not only geographically) in two parts: the West Galician group and the East Galician group. The first were called “stańczycy“, the latter “podolaci”. Comparing the two groups we can say that the conservatives of Cracow were certainly more open to changes. On the other hand, the conservatism of “podolaci” was “blind” and “absolute”, their program being limited to the slogan: “What will be here must be what was here”. Due to their traditionalist attitudes the Polish conservatives failed to understand and accept “the modern world”. Therefore, they would never again play the same role as they did in the history of autonomous Galicia. Their vacated positions were taken by “modern” mass political parties.

Keywords: History, 19th and 20th century, Poland, Galicia, Habsburg Empire, nobility, political conservatism

Koncem 18. století došlo k dělení a úpadku polsko-litevského státu. Důsledkem toho se jižní část státu, Malopolsko, dostalo pod vládu Habsburků, kteří přejmenovali nově získané území na Halič. Název Halič (polsky Galicia) totiž pochází z rakouského uplatňování nároku na navrácení toho území, na které ve středověku uplatňovali nárok uherští králové jakožto momentální a krátkodobí panovníci Haliče a Vladiměře (revindikační právo). Tak tedy uherští králové používali od 12. století titul *reges Galicie* a od 13. století *reges Galicie et Lodomeria*. Latinsky Halič znamená Galicia a Vladiměř – Lodomeria. Habsburkové, kteří se považovali za dědice královských práv uherských králů, použili po připojení Malopolska k Rakousku tuto, přiznejme dosti překroucenou historicko-právní argumentaci.

Během prvních osmdesáti let po rozpadu Polského státu byla Halič nejhorším zábořem. Nestačily se zde uplatnit reformy posledního polského krále Stanisława Augusta Poniatowskiego (tzv. reformy stanisławowské doby). Neproběhly zde ani reformy rakouského osvícenského absolutismu. A jestliže Vídeň vedla někde vnitřní koloniální politiku, tak to právě tady, v severovýchodním cípu monarchie. Z tohoto území ždímalda daně a rekruty a neváhala by ho v pravý okamžik vyměnit za nějaká balkánská nebo německá teritoria.

Halič byla ke zbytku monarchie „akomodována“ tedy s velkými těžkostmi. Habsburkové nebyli nadšeni dlouhou hranicí s Ruskem a Pruskem. Nová země byla chudá, její zemědělství nevykonné a sedláci zaostali. Zisky z této inkorporace se jevily proto dosti nejistě. Zato problémy byly značně jistější.¹ Přijala se tedy zásada, že na Halič „*se nevyplatí vydat ani jeden krejcar*“.²

Představy o polské šlechtě byly dlouho v habsburské monarchii ty nejhorší. V očích rakouské byrokracie byla zkažena jezuitskou školou, republikánsko-demokratickými ideály, samosprávným oblastním sněmem a sklonem k anarchii. Osvícenským rakouským absolutistům se polské tradice a zvyky spíše protivily. Nebyly pro ně projevem žádné polské originality, pouze svědčily o polské zaostalosti.

Šlechta z Haliče se musela rychle přizpůsobit novému politicko-právnímu řádu. Místo šlechtického sněmu byl nyní sněm stavovský. Místo svobodného hlasu byly petice k trůnu. Všude vládnoucí šlechtu nahradila vláda cizáků, nejčastěji českých a německých úředníků.

Na úřednická opatření a procedury, nesrozumitelné zákony a německý jazyk reagovala haličská šlechta dlouho alergicky. Ve šlechtickém Polském státě stála totiž v čele veřejného dění (a na to si zvykla), kdežto v byrokratickém Rakousku byla náhle hierarchicky vytlačena a ocitla se mimo běh událostí. S institucemi komunikovala francouzsky nebo latinsky, a tím způsobem se jich stranila. S úředníky, pokud už bylo třeba, se porozumívala jakousi směsicí polského a českého jazyka.

¹ Stanisław GRODZISKI, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*, Wrocław 1971.

² Ludwik DEBICKI, *Portrety i sylwetki z dziewiętnastego stulecia*, Kraków 1907, s. 60.

Čechy neměla haličská šlechta ráda. Představovali totiž pro ni cizí svět. V jejích očích byli germanizátory a emisary okupantů. V roce 1846 (a dlouho poté) se stali spoluodpovědnými za haličské povstání, během něhož sedláci zabíjeli pány (zemřelo tehdy kolem tisíce osob). Polská šlechta měla českým úředníkům za zlé to, že tehdy zůstali loajální rakouské vládě, a že podporovali vzbouřené sedláky.³

Podle nepříliš přesné statistiky bylo v celé Haliči v roce 1900 více než devět tisíc Čechů. Češi byli dlouho přirozeně spojováni s úřednickým stavem, tak jak každého Ukrajince se spojovalo se sedlákem a Žida s krčmou.

Koncem 19. století však došlo k radikální změně vnímání Čechů. Pro polskou šlechtu se tehdy stali příkladem lidí, kteří civilizačně povýšili. Čechy se staly příkladem země, ve které se zdařila modernizace a přeorganizování.

Julian Dunajewski byl bez pochyb jedním z nejlepších ministrů financí, které vůbec kdy rakousko-uherská monarchie měla. Apolinary Jaworski byl zase jedním z nejlepších předsedů polského klubu ve vídeňské říšské radě a jedním z nejobratnějších politiků v celé monarchii. Oba dva udržovali dobré osobní vztahy s Čechy. A oba dva při „upřímných rozhovorech“ (známe je z českých relací) nešetřili chválou českých sedláků a vlastně celého českého třetího stavu. Oproti tomu byly společenské vztahy panující v Haliči anachronické. Na pozadí toho všeho se Jaworskému ještě hrůzněji vybavovala haličská bída a Dunajewského krátce před smrtí, ke které došlo v roce 1907, napadaly myšlenky typu: „*Jak by vypadala Halič, kdyby měla novodobé české sedláky? A tedy: co by bylo, kdyby?*”

Nastává otázka, proč moudří a obratní polští politici (můžeme podotknout, že té obratnosti jim Češi často záviděli) nedokázali „předělat“ polské sedláky na české a Halič na Čechy? Vystává též otázka, proč haličští vůdci byli tak málo modernizační, a někdy přímo ostentativně antimodernizační, na rozdíl například od svých krajanů z Velkopolska? Proč přitom tak významní lidé, nezřídka univerzitní profesori, dokázali přivést Halič k politickému obrození a nedokázali (anebo nechtěli) ji přivést k obrození sociálnímu?

Na začátku jsme se zmínili o tom, že Haliče se nedotkly ani poslední osvícenské reformy v Polském státě, ani rakouské reformy z doby císaře Josefa. Připomněli jsme též, že Rakousko bylo přinejmenším do Jara národů naprosto odlišné od Polska a pro Poláky neakceptovatelné. Jestliže ve Velkopolsku a v Čechách probíhal proces odstranění ngramotnosti a národního uvědomění sedláků celkem bez větších problémů, tak v Haliči selské povstání v roce 1846 vytvořilo mezi dvorem a vsí nepřekonatelnou propast. Stávalo se, že haličské elity byly nadšeny hospodárností a občanským uvědoměním velkopolského sedláka. Naproti tomu se zdálo, že haličský sedlák chudý, zaostalý a dlouho spojován s rebelií, je úplně jinou třídou. Na Haliči se říkalo, že se užívají tři jazyky: panský, židovský a selský. Ty tři jazyky

³ Viz Roman BARON, *Obraz Czecha w społeczeństwie polskim. Przykład Galicji*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MCCCIV – 2009, Prace Historyczne, z. 136, s. 99–111. Tam je také citována rozsáhlá česká literatura.

ve skutečnosti odrážely tři od sebe vzdálené světy. Jaro národů je od sebe ještě více vzdálilo.

Zvláštní problém tvořila polská aristokracie sídlící ve východní Haliči. Vlastnila rozlehlé usedlosti a majetky, které mnohdy rozlohou převyšovaly usedlosti německých bratranců (což zdůraznil např. Clary Aldringen, příbuzný rodu Radivilů). Východohaličská aristokracie byla hrdá a povýšená, považovala se přeci za potomky dávných „*kraleviců polského východní pohraničí*“. O Wojciechovi Dzieduszycském, jenž zemřel v roce 1909, se říkalo, že charakterem „*je císařem u sebe v Jezupolu*“.

Kníže Leon Sapieha, který si držel vůči Habsburkům značný odstup, toho v oblasti modernizace učinil celkem hodně. Budoval železnice a zakládal hospodářské spolky. Celou svou aktivitu však soustředil jen na šlechtu, protože jenom šlechta představovala skutečné občany a skutečný národ.

Pro nezanedbatelnou část šlechty byla modernizace zradou světa předků. A dokonce v určitém stupni zradou někdejšího Polského státu. Heslo „*at' je jak bývalo*“ nejen vyjadřovalo společenské či ekonomické myšlení, ale také chránilo celou národní minulost. Oproti tomu hospodářství, vezmeme-li v potaz bohatství země, bylo z tohoto úhlu pohledu méně důležité. „*Více chleba než je třeba a úrodnou zem dalo nebe*“ citujeme slova básníka. Takový antimodernizační postoj je těžko pochopitelný neznajíc polskou kulturu. Je v něm i polský sarmatismus, i polský romantismus. Zahrnuje nábožnost, mytologii a cit.

Případ skupiny lidí kolem „*krakovské dějepisné školy*“ a s ní spojeného moderního polského konzervatismu, je v tomto kontextu zvláště poučný. Tato skupina vyhlásila válku idealizaci polské kultury a apoteóze někdejšího Polského státu. Útočila na rozmanité polské mýty a odpovědnost za rozpad státu nesvalovala na jiné, nýbrž ji spatřovala ve vlastní vině, čímž se vystavovala obvinění z národní zrady.

Skupina „*Krakovská dějepisná škola*“ byla pozitivistická, bojovala s romantickou tradicí. S minulostí se vypořádala celkem dobře, zato s údaji o budoucnosti to bylo značně horší. Nejvýznamnější představitel této školy Michał Bobrzyński přesvědčoval, že moc se má sice opírat o širokou „*společenskou základnu*“, nicméně problém spočíval v tom, že zatím taková základna neexistovala. Jak dále Bobrzyński tvrdil, z jedné strany není třeba brzdit „*přirozený rozvoj*“ nižších vrstev, z druhé však by se nemělo vzbuzovat jejich přílišná očekávání a potřeby.

Je možné to všechno nějak změřit? Nalézt správné měřidlo? Michał Bobrzyński, jenž vedl po několik let haličské školství, a co je důležité, nebyl dogmatický ve svých konzervativních názorech, chtěl na konci 19. století, aby sedlák již měl „*nějakou reprezentaci ve sněmu*“. Jiní konzervativci však zastávali názor, že na to je rozhodně ještě brzy a podobné názory jen oslabují „*důvěru nižších vrstev k vrstvám vyšším*“.

Problém reprezentace sedláků v parlamentu se vrátil s dvojnásobnou silou, když se na pořadu dne objevila věc všeobecného hlasování do říšské rady. Mnoho

politiků, a to z různých stran politické scény, mělo pocit, že na Haliči je na to rozhodně ještě brzy. Strašili se ponurou vizí, kde forman má zvolit posly, poslem by se stal krejčí a „někdo z ulice” by byl jmenován ministrem. Lepší by bylo se té barbarské doby nedožít! Ujišťovali se navzájem.

Za vlády Kazimíra Badeniho došlo v Rakousku v roce 1896 k volební reformě zavedením páté kurie – kurie všeobecného hlasování. Co však je zajímavé, stejný hrabě Badeni v důvěrném dopise, který měl být okamžitě spálen, ujišťoval, že ve volbách do haličského sněmu takové řešení není dobré.⁴ A zejména by podle jeho názoru nebyla dobrá úplná rezignace na kuriální systém, který měl podle něj tak nějak chránit společenský řád. V tom samém dopise Badeni navrhoval formulaci, kterou konzervativci v Haliči používali do konce existence monarchie, ale kterou vlastně nikdy nevyjasnili. Tvrdili, že jsou pro rozšíření volebního práva, ale ne pro jeho všeobecnost. Ani poprvé ani naposledy v polské historii byl tedy někdo částečně „pro” a částečně „proti”. Další věcí bylo, že takovou formulaci konzervativci mohli využívat v různých politických situacích.

Haličští konzervativci se dělili, a to nejen podle geografického kritéria, na konzervativce západohaličské a východohaličské. Těm prvním se říkalo „stańczycy”, druhým pak „podolaci”. Kdybychom chtěli porovnat oba typy konzervatismu, tak určitě na změny byli více otevřeni konzervativci z Krakova. Naproti tomu konzervatismus podoláků byl „slepý” a „absolutní”, jak to definoval známý levicový publicista Wilhelm Feldman. Jejich program se omezoval na tvrzení: „*necht' bude, jak bylo*”.⁵ Podobného názoru byl Lvovský demokrat Tadeusz Romanowicz, jenž prohlásil v jednom svém projevu, že podoláci jsou stejní konzervativci jako ti krakovští, „*jen méně chytrí*”.⁶

Rozdíl v názorech mezi stańczyky a podoláky v oblasti nutnosti provedení modernizačních reforem v Haliči se zviditelnil zvláště během zasedání Zemského sněmu ve Lvově. Michał Bobrzyński vzpomíná ve svých pamětech na jedno zasedání v roce 1908, během něhož se ujali slova vůdci obou konzervativních uskupení: Leon Piniński za stranu podoláků a Stanisław Tarnowski⁷ za stranu stańczyků. Piniński tehdy konstatoval: „*Nejsme odpůrci pokroku a nebudeme jimi ani v budoucnosti, ale vnímáme pokrok bez převratu, reformy chceme, ale ne reformy bezhlavé.*”⁸ Tarnowski byl proti tomu konkrétnější a požadoval přípravu dvou zákonů:

⁴ List Kazimierza Badeniego do Adama Jędrzejowicza z dn. 2 IV 1895. Archiwum Państwowe w Rzeszowie. Sygn. 358. Mikrofilm nr P-5312.

⁵ W. Feldman poslužyl się oryginalnym ukraińskim określeniem: „*naj bude jak buwało*”. Zob.: Wilhelm FELDMAN, *Dzieje polskiej myśli politycznej 1864–1914*, Warszawa 1933, s. 99.

⁶ Wilhelm FELDMAN, *Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906*, Kraków 1907, t. I, s. 227.

⁷ Michał BOBRZYŃSKI, *Z moich pamiętników*, Wrocław–Kraków 1957, s. 115–132.

⁸ Tamtéž, s. 123.

volebního a obecního. Podle názoru Bobrzyńského tyto projevy zvýrazňovaly rozdíly mezi konzervativisty podolskými a krakovskými. Podle něj Piniński přijal vůči reformám obranný postoj, šlo mu jen o to, aby neprobíhaly bezhlavě, „naslepo”. Naopak Tarnowski se posunul podle názoru Bobrzyńského dále a požadoval, aby se s reformami nečekalo, prostě „vzít do ruky a řešit”.⁹

Rozdíly co se týče charakteru a rozsahu společenských změn v Haliči se projevovaly nejen mezi konzervativci z východní a západní části země, ale byly výrazné také uvnitř samotných stańczyků. Tak jak před chvílí zmiňovaní Stanisław Tarnowski nebo Michał Bobrzyński si všímali anachronismu volebního práva v Haliči a požadovali jeho demokratizaci, o to rozhodnějším odpůrcem takových změn byl Stanisław Koźmian. Vyjádřil to v „*otevřeném dopise pro posla Bobrzyńského*”, ve kterém se postavil proti jakékoli účasti sedláků v parlamentu a tvrdil, že sněm je „*zákonodárný a politický sbor, kde náš sedlák, stejně jako kdokoli jiný, se musí stát buď bezcenným nebo loutkou, neboť ani jeho způsob života, ani vzdělání [...], ani minulost, ho v takovém shromáždění ničím jiným neučiní schopným*”.¹⁰ Koźmian se tedy stavěl proti „*politice opírající se o množství*” a na rozdíl od Bobrzyńského nevěřil ve schopnosti sedláků bránit pro něho nadřazené „politické vědomí” před „vědomím sociálním”. Podle jeho názoru sedláci nedospěli k chápání politiky jakožto umění zachovávání všeobecného dobra a nebyli odolní proti demagogickým heslům. Tedy nejlepším řešením pro všechny by ani tak nebyla „reprezentace sedláků”, nýbrž „reprezentace pro sedláky”.¹¹ Byl to postulát vytváření takové sněmovní reprezentace, která by byla složena ze zemanů, jenž by měli důvěru vsi a rozuměli by jejím potřebám. Koźmian navrhoval, aby představitelé vrstvy sedláků místo zasednutí do sněmovních lavic, se postupně zapojovali do společné „organické práce” se zemany.

Základem koncepce organické práce bylo mimo jiné povzbuzování a podpora iniciativy zdola. Stańczyci, jak jim to vytýkal Wilhelm Feldman, se však v důsledku svého antidemokratického uzpůsobení stavěli proti „*veškerému hnutí zdola, veškerému posilování měšťanského a lidového živlu*”.¹² Podle názoru Feldmana neměli čelní stańczyci kromě toho žádné novodobé ekonomické ani společenské znalosti a „*uměli se pohybovat pouze v obecné rovině*”.¹³

Přes svoji nechuť k demokratizačním procesům se haličští konzervativci, alespoň někteří z nich, neuzavírali před změnami, které s sebou přinášela moderní

⁹ Tamtéž, s. 124.

¹⁰ *List otwarty do posła Bobrzyńskiego*, 6 IX 1889, in: Stanisław Koźmian, *Pisma polityczne*, Kraków 1903, s. 434.

¹¹ Bogdan SZLACHTA, *Stanisław Koźmian – współtwórca szkoły stańczykowskiej*, in: Stanisław Koźmian, *Bezkarność*, Wybór pism, Kraków 2001, s. XXI–XXII.

¹² W. FELDMAN, *Stronictwa i programy...*, *op. cit.*, s. 182.

¹³ Tamtéž.

civilizace. Stanisław Koźmian se například nadchl výdobytky techniky na Světové výstavě v Paříži v roce 1889, kterou nazval „závěrečný ohňostroj století“. Zajímavé je, že konzervativce Koźmian, na rozdíl od mínění mnoha tehdejších „liberálních“ Pařížanů, považoval Eiffelovu věž za „div výstavy“ a přirovnal ji k majáku, který osvětloval „*vplutí devatenáctého století do dvacátého*“.¹⁴

Koźmianovy dojmy z Paříže nebyly ničím efemerickým. Koźmian vřele podporoval například činnost prezidenta Krakova Mikołaje Zyblikiewicze, jenž modernizoval starý hrad u Wawelu. Nevadilo mu ani, že Zyblikiewicz někdy porušoval zákon, když chtěl provést naplánované investice. Jak tvrdil: „*Jinak se tady nedá postupovat, když se chce něco udělat.*“¹⁵ A dále hned dodal, že neexistuje nic více nevděčného než „*vykonávat dílo vyžadující rychlé, okamžité úkony a být omezován zasedajícím sborem*“. Koźmian totiž nejednou vyjadřoval své přesvědčení o vůdčí síle významných osobností. Tvrdil, že v životě polské společnosti „*pilíře jsou dílem výjimečně nadaných lidí a veškeré sněmování je pro nás zhoubné a zůstalo jalové*“.¹⁶

Nakonec ještě zbývá uvážit vztah haličských konzervativců k otázce emancipace žen. Vlastně zde není co rozebírat, neboť v polském prostředí si této problematiky v podstatě nevšímalí. Pravdou je, že hlavní tiskový orgán krakovských konzervativců deník *Čas* informoval o hnutí anglických sufražetek, ale učinil tak jakoby „s přimhouřením oka“, formou kuriozity. Nenašli bychom tam žádný článek, který by se pokusil analyzovat tuto problematiku. Naproti tomu najdeme, patrně ne náhodou, dosti rozsáhlou recenzi knížky amerického psychologa Maxmiliána Baffa, který tvrdil, že „*způsob chápání ženy většinou nepřevyšuje způsob chápání primitivního člověka nebo dítěte*“ a že zvláště snadno podlehne síle sugescí.¹⁷ Právě masové sugesci Baff přisuzoval rozvoj hnutí sufražetek. Předpokládal však, že ta „*hysterická epidemie po několika letech zanikne*“ a ironizoval, že kdyby ženy získaly volební právo ihned, tak většina z nich by ho již po roce přestala využívat. Proto vyhovět požadavkům sufražetek, by bylo podle Baffa „*nejlepším lékem na tuto epidemii*“. Baffovo citované stanovisko bylo nepochybně blízké názorům mnohých konzervativců v Haliči. Sled událostí však ukázal, že co se týče budoucnosti ženského hnutí, se hluboce zmýlili. Mnohokrát zmiňovaný Koźmian si do nepublikovaného deníku z období první světové války k datu 16. ledna 1918 melanco-

¹⁴ Stanisław KOŹMIAN, *Podróże i polityka. Paryż podczas Wystawy w roku 1889*, Kraków 1905, s. 7.

¹⁵ S. KOŹMIAN, *Pisma polityczne*, Kraków 1903, s. 136.

¹⁶ Tamtéž, s. 139.

¹⁷ *Czas*, 3. 12. 1910.

licky zapsal: „*Skončená válka způsobila ve vzduchu vznik leteckých soubojů a na zemi účast žen ve veřejném životě. To jsou dvě krkolomné novoty.*”¹⁸

Koźmian už nechápal ten nový „moderní” svět, který triumfoval po roce 1918. Necháпали ho ani ostatní polští konzervativci. Proto už nikdy později nehráli takovou roli, jakou se zapsali v dějinách autonomní Haliče. Po nich uvolněné místo obsadily „moderní” masové politické strany.

¹⁸ Stanisław KOŹMIAN, *Podczas czteroletniej wojny. 30 lipca 1914 – 16 listopada 1918*. Rukopis v Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Sygn. 8535 I, k. 445.

Waldemar Łazuga – Mariusz Menz

Kontinuität oder Wechsel? Die Konservativen Galiziens gegen die Zeichen von Demokratisierung, Emanzipierung und Modernisierung in Österreich an der Wende des 19. Jahrhunderts

Zusammenfassung

Ende des 18. Jahrhunderts kam es zu einem Verfall und nachträglich auch zur Teilung des polnisch-litauischen Staates. Demzufolge geriet der südliche Teil des Staates, Malopolska (Kleinpolen) unter die Regierung der Habsburger und wurde in Galizien umbenannt. Der neue Name ist auf den österreichischen Anspruch auf das Gebiet zurückzuführen, auf das im Mittelalter Ansprüche von ungarischen Königen, momentanen und kurzzeitigen Herrschern Galiziens und Wladimierz (das Revindikationsrecht) erhoben worden waren. Während der ersten achtzig Jahre nach dem Zerfall des polnischen Staates erwies sich Galizien als der schlimmste Anschluss. Man hatte dort die Reformen des letzten polnischen Königs Stanisław August Poniatowski (sog. Reformen der Stanisławaschen Ära) nicht durchsetzen können. Auch die Reformen des österreichischen aufgeklärten Absolutismus fanden dort nicht statt. Und wenn Wien überhaupt eine innere Kolonialpolitik geführt hat, so war es gerade hier, in der nordöstlichen Ecke der Monarchie. Aus diesem Gebiet wurden Steuern und Rekruten herausgepresst und die Regierung hätte es in einem geeigneten Moment gerne für ein balkanisches bzw. deutsches Territorium ausgetauscht. Galizien wurde also nur mit großen Schwierigkeiten dem Rest der Monarchie „akkommodiert“. Die Habsburger waren von der langen Grenze mit Russland und Preußen wenig entzückt. Das neue Land war arm, seine Landwirtschaft leistungsschwach und die Bauern rückständig. Die Gewinne aus dieser Inkorporation erschienen deshalb als ziemlich unsicher. Der Adel aus Galizien musste sich der neuen politischen und Rechtsordnung schnell anpassen. Statt des adeligen Landtags gab es jetzt einen ständischen Landtag, statt der freien Stimme Petitionen an den Thron. Der überall regierende Adel wurde durch eine Ausländerregierung ersetzt, meistens durch tschechische und deutsche Beamten. Die galizischen Konservativen waren – nicht nur geographisch – in zwei Gruppen geteilt: die westgalizische und die ostgalizische. Die ersten wurden als „stańczycy“, die anderen als „podomci“ genannt. Vergleicht man die beiden Gruppen miteinander, so kann man sagen, dass die Konservativen aus Krakau für gewisse Änderungen offener waren. Der Konservatismus der „podolaki“ war dagegen „blind“ und „absolut“ und ihr Programm war auf bloßes Motto reduziert: „Alles soll so bleiben, wie es war“. Die polnischen Konservativen konnten aus ihren traditionalistischen Positionen die „moderne Welt“ nicht verstehen und wollten auch nicht diese Welt akzeptieren. Deshalb spielten sie nie wieder dieselbe Rolle, mit der sie sich in der Geschichte des autonomen Galiziens eingepägt hatten. Ihre frei gewordene Stelle wurde dann von „modernen“ politischen Massenparteien besetzt.

Waldemar Łazuga – Mariusz Menz

Continuity or a change? The Galician conservatives opposing the signs of democratization, emancipation and modernization in Austria at the turn of the 19th century

Summary

By the end of the 19th century the Polish-Lithuanian state declined and disintegrated. As a result, Malopolska (Lesser Poland), the southern part of the state, appeared under the Habsburg rule and this new territory of their empire was renamed Galicia. The name comes from the Austrian claim to that territory as in the Middle Ages it had been under the rule of Hungarian kings who were also sovereigns of Galicia and Wladimierz (the revindication claim). For eighty years after the disintegration of the Polish state Galicia was the worst annexed territory. The reforms introduced by the last Polish king, Stanislaw August Poniatowski, could not be implemented here, and the reforms carried out in Austria in the period of enlightened absolutism did not take place here, either. And if Vienna had ever waged an inner colonial war, so it was here, in the north-eastern corner of the monarchy. Taxes and recruits were wrung from that territory, and Vienna would certainly have not hesitated to exchange it for some other territories in the Balkans or in Germany. Galicia was “accommodated” to the rest of the monarchy with many difficulties. The Habsburgs were not too happy about the long border with Russia and Prussia. The new country was poor, the performance of its agriculture was low, and the peasants were backward. The profits from the new acquisition appeared to be rather uncertain. Galicia’s nobility had to quickly adapt to the new political order and law. The diet of nobility was converted into a diet of estates, instead of free vote there were now petitions to the throne. Local ruling nobles were everywhere replaced by the rule of foreigners, mostly Czech and German officials. The Galician conservatives were divided (not only geographically) in two parts: the West Galician group and the East Galician group. The first were called “stańczycy“, the latter “podolaci”. Comparing the two groups we can say that the conservatives of Cracow were certainly more open to changes. On the other hand, the conservatism of “podolaci” was “blind” and “absolute”, their program being limited to the slogan: “What will be here must be what was here”. Due to their traditionalist positions the Polish conservatives failed to understand and were not willing to accept “the modern world”. Therefore, they would never play again the same role as they did in the history of autonomous Galicia. Their vacated positions were taken by “modern” mass political parties.

KRONIKA

Bohatě o chudobě

Ve dnech 28.–30. května 2012 se ve vile Lanna uskutečnila konference s názvem *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*. Přívlastek „chudý“ se ve vile Lanna v průběhu tří dní neustále opakoval v nejrůznějších spojeních, ovšem těžko takto bylo možné označit bohatý program konference.

Konferenci a úvodní teoretický blok zahájil Milan Hlavačka, jenž ve svém příspěvku nabídl uvedení do problematiky chudinství, nastínil základní pojmy a načrtl posun ve vnímání chudoby jako Bohem daného osudu k pojetí chudoby jako důsledku osobního selhání. V neposlední řadě Hlavačka naznačil různé způsoby řešení problému chudoby, na což v dalším příspěvku navázal Jakub Rákosník, jenž se zaměřil na otázku vývoje sociální péče v českých zemích v letech 1860–1960. Ukázal mimo jiné, jaké podmínky musel splňovat zájemce o poskytnutí chudinské péče, jaké různé instituce se do druhé světové války zaměřovaly na potírání chudoby a jakým způsobem se způsob řešení chudinské otázky změnil po druhé světové válce. Antonie Doležalová se ve svém příspěvku vrátila k různým teoretickým konceptům chudoby, které se snažily nabídnout odpověď např. na otázky, co zapříčiňuje chudobu, jak by se jedinec i společnost měla k chudobě postavit, jak se mění pojetí chudoby se zvyšující se hranicí životního minima a čeho chce vlastně chudinství dosáhnout. Na těchto teoretických konceptech pak Doležalová demonstrovala nejen aktuálnost a nedořešenost představených otázek, ale také poukázala na skutečnost, že doposud neexistuje jednoznačná definice chudoby ani jednotná představa o cíli chudinské péče. K obdobným závěrům dospěla rovněž Martina Halířová ve svém příspěvku o konceptech chudoby a podobách péče o chudé v 19. století.

Po tomto teoretickém úvodu se účastníci konference detailněji zaměřili na různé koncepty a instrumentária řešení chudinské otázky v různých obdobích a pro-

středích. Iva Madlová analyzovala inspiraci, motivaci a formy aristokratické péče o chudé, konkrétně na děčínském panství hraběte Františka Antonína Thuna, prozkoumala změny po roce 1848 a ukázala, že Thunové ani v 2. polovině 19. století neztratili o chudinskou otázku zájem, stále zůstávali hlavními dobrodinci, což se také odrazilo na výsledcích obecních voleb, pro Thuny velmi příznivých. Pavel Kladiwa se zaměřil na specifický způsob boje s chudobou, do kterého se na počátku 20. století pustil Max Winter psaním sociálních reportáží. Daniel Baránek se ve svém příspěvku věnoval vývoji dobročinnosti v rámci moravských a slezských židovských komunit, poukázal na snahu o zefektivnění dobročinnosti skrze její centralizaci a prozkoumal dopad sekularizace na podoby řešení chudinské otázky. První den konference pak uzavřel Pavel Bek, který představil dva strohé právní dokumenty – Penzijní stanovy a Stanovy hornické bratrské pokladny Severní dráhy císaře Ferdinanda – pomocí fiktivního rozhovoru mezi vysloužilým horníkem a úředníkem „Ferdinandky“.

Druhý den konference započal blokem příspěvků pojednávajících o otázce chudinství v raném novověku. Jan Killián hovořil o pauperizaci městského obyvatelstva v důsledku třicetileté války. Jaroslav Čechura se po uvedení dvou příkladů z jihočeského venkova vrátil k teoretickým otázkám, které zazněly v samém úvodu konference, a znovu upozornil na neexistenci jednotné definice chudoby, zároveň však vyjádřil své pochyby o účelnosti nahlížení otázky chudoby optikou nějaké jednotné definice či konceptu chudoby. Chudinské péči v jižních Čechách v raném novověku se věnoval také Pavel Matlas, jenž se zaměřil na otázku disciplinační funkce špitálu v Třeboni a sebereprezentace chudých. Tematický blok pak uzavřela Alice Velková, jež svou pozornost soustředila na možnosti a strategie venkovské chudiny v 18. a 19. století.

Další blok příspěvků pokrýval časové období od poloviny 19. století do první světové války. Tento blok zahájili ve společném příspěvku Jiří Štaif a Jiří Šouša, kteří analyzovali sociální otázku v Čechách na přelomu 19. a 20. století z perspektivy státu, podnikatelů a sociálních demokratů. Andrea Pokludová se pak zaměřila na sociální otázku z pohledu obecních samospráv a představila strategie, jež v boji s chudobou uplatňovaly městské samosprávy v Opavě a Olomouci, jejichž cílem bylo především odstranit extrémní chudobu, zamezit šíření infekčních nemocí a zkvalitnit životní podmínky dětí a mládeže. Hana Píšalová navázala rozborem chudinství v Opavě a upozornila na skutečnost, že zdroje obecní samosprávy na řešení problému chudoby nepostačovaly a že sociální práce obce musela být stále velkou měrou doplňována dobročinnými spolky. Zdeňka Stoklásková obrátila pozornost od pozitivního přístupu k chudinské péči k přístupu negativnímu a pojednala ve svém příspěvku o postřku, který měl dle dobového názoru ochránit řádné plátce daně před tuláky a žebráky. Pavel Cibulka se pak vrátil k tématu dobročinných spolků, představil nejdůležitější dobročinné spolky v Brně a analyzoval jejich spojenost s podnikatelskými a komunálními elitami. Druhý den konference pak zakončil Lukáš Fasora se svým příspěvkem o České zemské péči o mládež na Moravě

v letech 1908–1937, v němž mimo jiné upozornil na potíže, s nimiž se snaha o mobilizaci dobročinnosti setkávala ze strany německé a polské menšiny, katolíků i komunistů.

Třetí den konference otevřel Milan Řepa, který se ve svém příspěvku věnoval otázce chudinství na moravském venkově v poslední čtvrtině 19. století a na snahu obcí převést část péče o chudé ze svých beder na zemské úřady. Jaroslava Smetanová pak rozkryla chudinství v rámci obce Horažďovice a ukázala, jaké všechny instituce a jakými prostředky se na péči o chudé podílely. Sixtus Bolom Kotari následně předestřel různé strategie, kterými se příslušníci vzdělané elity evangelických farářů snažili předejít tomu, aby se z pozice dobrodinců dostali do postavení potřebných. Souvislost mezi chudobou a hledáním alternativních modelů religiozity v katolické církvi na přelomu 19. a 20. století pak analyzoval Tomáš Pavlíček. Daniela Tinková se ve svém příspěvku věnovala soukromé nemocnici pražského osvícenského lékaře a porodníka Johanna Melitsche (1763–1837). Zatímco novátor Melitsch spatřoval v pokroku prostředek boje s chudobou, Lada Hašková ukázala, že vrstva hostinských naopak v modernizaci spatřovala nebezpečí, neboť nové hygienické předpisy podle těchto živnostníků představovaly pouze „zbytečné“ výdaje, které je přiváděly na mizinu. Milan Pátra se pak vrátil ke spolkové sociální péči a pojednal o organizacích, které se staraly o potřebné na úrovni okresu Brandýs nad Labem.

V posledním bloku zazněl nejprve příspěvek Stanislava Kroba o vývoji institucí zastupujících zájmy pracujících a o institucionalizaci konfliktů mezi prací a kapitálem v podobě tvorby zákonů legalizujících stávkou. Zbyšek Stodůlka ve svém příspěvku pak pojednal o proměnách struktur financování chudinské péče v průběhu 19. století. Dva příspěvky tohoto bloku pak konečně překročily hranice českých zemí: Miroslav Sabol nastínil sociální poměry slovenských dělníků a zemědělců v období let 1938–1945 a Peter Mičko na tento příspěvek navázal, ukázal způsoby řešení nezaměstnanosti v tomto období a důkladněji se zaměřil na problematiku slovenských dělníků odcházejících za prací do Německa.

Uvedené teoretické, terminologické a konceptuální studie, pojednání k tématu chudinství v raném novověku, 19. i 20. století i analýzy způsobů potírání chudoby v rámci obecních, náboženských, dělnických a jiných komunit budou publikovány ve sborníku z konference, takže budou dostupné i těm, kdo neměli možnost se konference zúčastnit. Vydání sborníku se předpokládá v roce 2013 v Nakladatelství Historický ústav.

Daniel Baránek

Profesor Robert Kvaček osmdesátiletý

Pro každého, kdo se s ním setkává, je neuvěřitelné, že profesor Kvaček, přední český historik nových a nejnovějších dějin, vědec neustále inspirující své kolegy k hledání nových historických souvislostí a historií poučeného pohledu na společenské dění, dovršil 5. července 2012 již osmdesát let svého věku. Jeho názory na dějiny, jejichž studium se mu stalo životním posláním, ale i názory na život a smysl lidského snažení, činí každé setkání s ním doslova duchovním svátkem. Dokonce i na historika okoralého neustálým bloumáním historií musí působit od prvního momentu strhujícím dojmem profesorovo bytostné zanícení pro proniknutí do podstaty minulých dějů, jeho důsledné hledání příčin a širokých dobových souvislostí jednotlivých událostí, odkrývání motivů chování jednajících postav a především to vše prostupující snaha nalézt a ukázat smysl poznání minulosti pro dnešního člověka. Jak silně podmanivý je tento jeho přístup, dokládá nejen téměř nepřeborný zástup jeho žáků, ale i působení jeho prací, které ovlivňují v širokém proudu české bádání o novodobých českých, československých i evropských dějinách. Každého, kdo se setká s publikacemi i s přímým vystoupením profesora Kvačka, uchvátí zcela bezprostředně nejen jeho myšlenkové postupy, ale i filozofický nadhled, s nímž posuzuje jednotlivé jevy i konání jednotlivců.

Vědeckou dráhu započal profesor Kvaček koncem 50. let 20. století systémytickým studiem diplomacie a mezinárodního postavení Československa v období ohrožení tohoto státu agresivní politikou nacistického Německa.¹ Toto své zaměření postupně rozšiřoval, ale teprve zásahem vnějších okolností, kdy mu bylo v 70. letech minulého století v období tzv. normalizace zabráněno přednášet o dějinách 20. století, se ponořil i do studia českých dějin století předcházejícího. Ve svých přednáškách, a především statích publikovaných v denním tisku i v odborných časopisech obohatil naše poznání 19. století o nové poznatky a zejména nové pohledy na dění v této klíčové fázi vývoje české národní společnosti. Jak ale dokládá jeho bibliografie, své původní téma, dějiny první republiky ani v tomto období zcela nepustil. I proto byl schopen po pádu totalitního režimu plynule navázat na svůj původní okruh zájmu a rozšířit své bádání i na další fázi dějin, na období pomnichovské a léta nacistické okupace českých zemí. Své poznatky a názory neukládal nejen do svých vědeckých studií, ale sděloval je ve stovkách recenzí a zpráv o literatuře a o dění v historické obci uveřejňovaných v odborném tisku. V podstatě každá z Kvačkových úvah nad historickým, ale i současným tématem se v jeho interpretaci přetavuje v proud, který nejenže vrhá nové světlo na daný problém, ale vyvolává řetěz podnětů k dalšímu přemýšlení.

Při jubilejním zamyšlení je však třeba připomenout i další stránky profesorova úsilí. Jeho přesvědčení o potřebě hájit vždy a za všech okolností společenský

¹ Připomeňme alespoň dvě jeho práce s touto tematikou: *Osudná mise*, Praha 1958, a fundamentální dílo *Nad Evropou zataženo*, Praha 1966.

význam historického poznání stálo zřejmě v pozadí jeho snah o navázání přímého kontaktu s širší veřejností. K tomu nikdy nepotřeboval převodní stupeň či zprostředkující roli popularizace vědy, tzv. vědeckou publicistiku. Sám je schopen dospět až ke „konečnému spotřebiteli“ produktů historikova snažení a oslovit kohokoli, kdo se zajímá o historii a dokonce zaujmout i člověka, který o smyslu historického bádání pochybuje. Profesoru Kvačkovi však nejde jen o pouhou srozumitelnost sdělení. Je zřejmě přesvědčen, že historie není jen věda, ale svého druhu i umění. Historické poznatky je proto třeba sdělovat kultivovaným jazykem a skutečně, jeho i vysoce odborné texty se pohybují na hranici umělecké literatury. Stal se pro historickou obec, aniž by o to vědomě usiloval, jakýmsi měřítkem hodnot dějepisného bádání.

Své vědomosti a celé své myšlenkové bohatství rozdává Robert Kvaček bohatou měrou a nejrůznějšími formami nepřehlédnutelnému množství přátel, žáků i čtenářů i široké veřejnosti. Nepřetržitě plných 50 let působil na Filozofické fakultě v Praze, a v posledních letech (od roku 1998) rozšířil okruh své působnosti i na Pedagogickou fakultu Technické univerzity v Liberci. V pedagogické i publicistické aktivitě se snad nejzřetelněji osvědčovaly i jeho lidské kvality, především schopnost vést kultivovanou formou dialog se svými studenty, oponenty i názorovými protivníky.² Je spíše namístě připomenout alespoň některé z myšlenek a upozornit na metodické postupy, jež profesor Kvaček vnesl do bádání o novodobých dějinách, a pokusit se hledat v nich inspiraci pro naši redakční práci již proto, že pole jeho vědeckého zájmu se zcela kryje se sférou zájmu tohoto periodika.

Tak především v přístupu profesora Kvačka k tématu, ať jakkoli minucióznímu je patrná komplexnost pohledu. Každý jev je u něj zakotven v širších souvislostech dobových a je současně chápán jako výsledek dějů minulých. To se odrazilo již v jeho raných pracích, kdy se mínil, jak jsme již uvedli, orientovat se především na dějiny moderní diplomacie a československé zahraniční politiky meziválečného období a dosáhly širokého naplnění v studiích věnovaných jiným tématům a obdobím. V celé šíři se tento základní přístup uplatnil v jeho učebnici novodobých českých dějin, v níž podal souvislý výklad historie českých zemí a jejich obyvatel od počátku formování novodobého českého národa na přelomu 18. a 19. století do rozpadu československého státu v závěru roku 1992.³ V ní uplatnil veškeré své přednosti: hlubokou znalost historické materie, schopnost přesně rozlišovat podstatné od nepodstatného, reálný pohled na dějinné mýty, neschematický pohled na dobu, včetně prezentování omylů a chyb společenských reprezentací. V plné míře se

² *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka*, uspoř. J. Dejmek – J. Hanzal, Praha 1997, 534 s.; *Svět historie – historikův svět. Sborník profesoru Kvačkovi*, Technická univerzita, Liberec 2007, 678 s.; *Posláním historik. Pocta prof. Robertu Kvačkovi k 80. narozeninám*, uspoř. J. Čechurová – P. Andrš – L. Velek, Praha 2012, 703 s.

³ Robert KVAČEK, *České dějiny II*, Praha 2002.

zde zračí schopnost živého a srozumitelného výkladu, a tak bychom mohli ve výčtu aspektů hodných pozornosti pokračovat. Nápadný je však ještě další jev. Robert Kvaček chápe dějiny jako výsledek činnosti lidí, lidského společenství. Má schopnost přesně vystihnout podíl osobnosti na jednotlivých událostech či jevech. Přitom je jeho pohled prost apriorních soudů. Dokáže odhalit nejen motivaci jednání, ale i podmínky, v nichž ta či ona osobnost vstoupila do dějin a byla jimi ovlivněna. Nemoralizuje, ale hodnocení každé jednající osoby doloží spíše důkladnou interpretaci jejích činů. Součástí historického dění zdaleka pro profesora Kvačka není jen sféra politická, ekonomická či sociální, ale i literatura, umění, sport či životní každodennost. Pro jeho názory na obecný společenský rámeček, v němž člověk žije je příznačný i jeho pohled na roli státu v dějinách. Pro historika je vymezení jeho vztahu se státem zvláště důležité, neboť stát může historické bádání ovlivňovat, může se snažit stanovit základní linii výkladu historických událostí. Otázka zasahování politiky do historického výzkumu není záležitostí minulosti, ale má i druhou stránku mince, totiž zda má historik právo postupovat sine ira et studio nebo přece jen respektovat tzv. národní zájmy. Odpověď profesora Kvačka je zřetelná a pro jeho postoj příznačná. Citujme si z ní alespoň hlavní myšlenky: „...historik se od svého národního zájmu těžko odlučuje... Jde však o to, abychom nebyli národní ve vyhroceném smyslu, tj., že národní je to hezké a národní je měřítko. Národní je jen součástí měřítek. Stát by neměl v žádném případě žádat od historiků, aby ospravedlňovali či opravňovali jeho existenci. Ale měl by od nich žádat, aby mu řekli, proč je tady nebo čím je a má být... Dějiny mám za poznanou minulost a poznaná minulost je pro stát důležitá,“⁴ dodává profesor Kvaček. V tomto vyjádření je obsaženo poselství nejen pro historiky, ale i pro politiky a společnost jako celek. Redakce a vědecká rada časopisu *Moderní dějiny* je odhodlána poselství profesora Kvačka podle svých možností alespoň při posuzování a výběru studií určených k publikování, při vyhledávání nových autorů a v dalších službách odborné i laické veřejnosti respektovat. Profesor Kvaček je pro nás nejen arbiter elegantiarum, ale i kategorický imperativ vyzývající každého k vědecké poctivosti jak v bádání, tak i v předávání výsledků studia veřejnosti. Za tuto roli mu vyjadřujeme hluboký dík a přejeme mu hodně elánu a sil do další tvůrčí činnosti, neboť, užíjme slov jeho kolegy z Filozofické fakulty UK Františka Stellnera: „Putování po světě bez možnosti potkávat lidi jako je jubilant Kvaček by bylo chudé, chmurné a neobyčejně šedé“⁵

Josef Harna

⁴ Celý rozhovor s profesorem Kvačkem pod názvem *Na prvním místě je život sám a povinnost vůči blízkému* vedený Janem Dobešem a Vitem Smetanou viz *Dějiny a současnost* 25, č. 5, s. 51–56; přetištěn in: *Svět historie a historikův svět*, cit. sb., s. 637–658.

⁵ František STELLNER, *Laudatio profesoru Robertu Kvačkovi*. In: *Svět historie...*, cit. sb., s.17.

RECENZE

Jan BÍLEK – Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ – Marie RYANTOVÁ (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Kaizl*, Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. 2011, 340 s. ISBN 978-80-86495-82-8.

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky vydal další publikaci z ediční řady *Korespondence českého filozofa, vědce a československého státníka Tomáše G. Masaryka*, tentokrát s významnou osobností české národní politiky a vědy Josefem Kaizlem. Edici otevírá obsáhlá úvodní studie Martina Kučery *Cesta Tomáše G. Masaryka a Josefa Kaizla od souhry ke konfrontaci* (s. 5–50), která podrobně osvětluje vývoj vztahů obou výrazných osobností v souvislosti s celkovým politickým a společenským vývojem českých zemí v rámci mnohonárodnostní habsburské říše na sklonku 19. století. V tomto období docházelo k rychlé a dynamické diferenciaci společenských a politických poměrů, která měla bezprostřední vliv také na ideovou, programovou a organizační profilaci moderní české politiky. Obě zmíněné osobnosti v tomto procesu sehrály významnou úlohu, takže pochopitelně pronikavě zasáhl také do jejich vzájemných vztahů. Vedle analyticko-syntetizujícího výkladu je cenný také podrobný poznámkový aparát, který přináší ucelenou bibliografii a pramenné zdroje k uvedené problematice. Následuje *Ediční úvod* od Jana Bílka, který seznamuje s archivními fondy, odbornými zásadami a celkovým průběhem práce na předkládané edici.

Přitom je třeba připomenout, že knižnice *Korespondence T. G. Masaryka*, v níž tato publikace vychází, byla ustavena v Masarykově ústavu Akademie věd České republiky jako svébytná vydavatelská řada řízená ediční radou. Projekt rozšířil původní záměr pracovníků Ústavu T. G. Masaryka ze 30. a 40. let 20. století, kteří vydání vybrané korespondence pojímali jako součást Masarykových Spisů.

Knihy vypovídá o vztahu Tomáše G. Masaryka (1850–1937) a Josefa Kaizla (1854–1901). Publikace která vznikla se znalostí edičně zpracované korespondence, existující literatury a s využitím pramenného výzkumu. Nejobjemnější část knihy představuje edice významného souboru vzájemné korespondence mezi T. G. Masarykem a Josefem Kaizlem s přílohou. Zpřístupněná dostupná korespondence obsáhla období 1884–1895. Aparát publikace zahrnuje již zmíněný ediční úvod, seznam editovaných dokumentů a osobní rejstřík. Hesla byla vypracována v souvztáznosti s editovanými dokumenty a zdůrazňují postavení osoby, jak ji vnímali autoři korespondence. Podchycena byla jména, která se vyskytují v textech dokumentů a v poznámkách, s výjimkou autorů citovaných bibliografických údajů. Rejstřík odkazuje na stránky publikace. Práce je doplněna obrazovou přílohou.

Publikace vznikla jako součást projektu Grantové agentury České republiky T. G. Masaryk a realisté, který byl řešen v letech 2003–2005, a výzkumného záměru Masarykova ústavu Akademie věd České republiky Hledání identity: myšlenkové a politické koncepce moderní české společnosti 1848–1948 z let 2005–2011. Výsledky výzkumu byly k vydání rozvrženy do několika publikací. První z nich přinesla bohatou korespondenci mezi T. G. Masarykem a Karlem Kramářem, druhá předložila korespondenci T. G. Masaryka a Antonína Rezka. Na oba tituly navazuje třetí kniha, zpřístupňující obsáhlou a závažnou vzájemnou korespondenci T. G. Masaryka a Josefa Kaizla. Tím se završuje projekt zpřístupnění vzájemné korespondence představitelů ústředního trojlístku politického realismu.

Soubor korespondence T. G. Masaryka a J. Kaizla vypovídá o pracovní i osobní rovině vztahu. Soubor tvoří 149 dokumentů. Masaryk je autorem 86 kusů a Kaizl 63 kusů shromážděné korespondence. Dokumenty jsou v edici řazeny chronologicky, je však třeba mít na zřeteli, že příjemci je nemuseli pod vlivem různých okolností vždy obdržet a přečíst právě v tomto pořadí. Již při zběžném prolistování edice a z pohledu na připojený seznam dokumentů je zřejmé, že se korespondence nedochovala v úplnosti, eventuálně že se nepodařilo dohledat všechny archiválie. Prvním dokumentem je Kaizlův dopis Masarykovi ze 6. září 1884, posledním dopis Kaizla Masarykovi z 10. července 1895. Přílohu tvoří dopis Charlotty G. Masarykové J. Kaizlovi z roku 1891. Osobní korespondence univerzitních kolegů a dočasných politických druhů nahrazovala především osobní styk. Intenzita dopisování byla proto proměnlivá, od solitérních listů po souvislé dynamické vícečetné celky.

Korespondence nejvýznamnější dvojice realistického hnutí reprezentuje písemný kontakt s řadou funkcí; nalézáme v ní vrstvy zpravodajskou, organizační nebo výkladovou. Odráží osobnostní a myšlenkový vývoj pisatelů, jejich profesní zájmy a společenské aktivity. Kaizl a Masaryk komunikují o hodnotách a cílech, formulují je, uvažují, přou se, rozhodují o postupech, zabývají se jejich prezentací v tiskové tribuně a jejich prosazováním v politické praxi, organizují své realistické uskupení, řeší personální a institucionální záležitosti, atd. Píší o zážitcích z cest, sdělují si i zprávy ze soukromí. Cenným jádrem jsou dokumenty z let 1890–1895, které představují naprostou většinu zachovaného souboru. Vypovídají nejprve o eta-

pě intenzivní spolupráce při zapojení do aktivní politiky, později o narůstajících rozporech a nakonec o rozchodu obou silných osobností usilujících o pochopení přítomnosti a o nasměrování dalšího vývoje českého národa. Závěr edice osvětluje prehistorii ve společnosti stále rezonující problematiky úvah a diskusí o demokracii, liberalismu, české otázce a smyslu českých dějin.

Celá edice je připravena po stránce obsahové i formální na vysoké profesionální úrovni, odpovídající významu a zejména odbornému i kulturně-spoločenskému poslání nejen této konkrétní edice, ale i celé ediční řady Korespondence TGM. Jak je to již ostatně obvyklé od zkušeného týmu editorů, archivářů a historiků Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd České republiky. Jako již předcházející edice, představuje i tato publikace opět cenný příspěvek k poznání moderních dějin českého národa v procesu dynamické modernizace tehdejší západoevropské společnosti, k níž české země svými kulturně civilizačními tradicemi a vyznávanými hodnotami vždy patřily. Je třeba si jenom přát, aby celý ediční projekt nadále pokračoval podle původního pojetí a při zachování dosavadní odborné úrovně.

Petr Proků

OBSAH

STUDIE

- Jiří MATĚJČEK (†): *19. století v nás – co přetrvalo*.....1
- Milan HLAVAČKA: *Bekämpfung der Armut in den böhmischen Ländern im 19. Jahrhundert: Eine institutionelle und legislative Übersicht*.....17
- Pavel BEK: *Spolky českých železničářů v sociálních a národnostních zápasech v Rakousko-Uhersku (1870–1918)*.....41
- Martin KLEČACKÝ: *Národní výbor a četnictvo: převzetí rakouského četnictva do služeb nového československého státu (1918–1920)*.....61
- Andrej TÓTH: *Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935. II. díl*83
- Daniel BARÁNEK: *Židovská náboženská obec Frýdek-Místek v letech 1918–1942. Asimilace Židů do většinové společnosti*.....139
- Eva PALIVODOVÁ: *Ideální obraz „obránce hranic“ komunistického Československa v letech 1948–1956*.....177
- Jaroslav MILLER: *Neznámý příběh českého exilu: Josef Kučík a Sdružení Lidé dobré vůle v Západní Austrálii, 1950–1969*.....211

MATERIÁLY

- Waldemar ŁAZUGA – Mariusz MENZ: *Kontinuita nebo změna? Haličští konzervativci vůči projevům demokratizace, emancipace a modernizace v Rakousku na přelomu 19. a 20. století*.....235

KRONIKA

- Bohatě o chudobě* (Daniel Baránek).....245
- Profesor Robert Kvaček osmdesátiletý* (Josef Harna).....248

RECENZE

Jan BÍLEK – Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ – Marie RYANTOVÁ (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Kaizl*, Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. 2011, 340 s. ISBN 978-80-86495-82-8. (Petr Prokš).....251

INHALT

STUDIEN

- Jiří MATĚJČEK (†): *Das 19. Jahrhundert in uns – was ist geblieben*.....1
- Milan HLAVAČKA: *Bekämpfung der Armut in den böhmischen Ländern im 19. Jahrhundert: Eine institutionelle und legislative Übersicht*.....17
- Pavel BEK: *Die tschechischen Eisenbahnvereine in den sozialen und nationalen Kämpfen in Österreich-Ungarn (1870–1918)*.....41
- Martin KLEČACKÝ: *Das Nationalkomitee und die Gendarmerie: Eingliederung der österreichischen Gendarmerie in das neue tschechoslowakische Staatssystem (1918–1920)*.....61
- Andrej TÓTH: *Die ungarischen Minderheitsparteien in der Tschechoslowakei und die Präsidentenwahl im Dezember 1935. Teil II.*83
- Daniel BARÁNEK: *Die Judengemeinde in Frýdek-Místek von 1918 bis 1942. Assimilation der Juden an die Mehrheitsgesellschaft*.....139
- Eva PALIVODOVÁ: *Das ideale Bild des Grenzschutzsoldaten in der kommunistischen Tschechoslowakei in den Jahren 1948–1956*.....177
- Jaroslav MILLER: *Eine unbekannte Geschichte aus dem tschechischen Exil: Josef Kučik und die Goodwillvereinigung in Westaustralien, 1950–1969*.....211

MATERIALEN

- Waldemar ŁAZUGA – Mariusz MENZ: *Kontinuität oder Wechsel? Die Konservativen Galiziens gegen die Zeichen von Demokratisierung, Emanzipierung und Modernisierung in Österreich an der Wende des 19. Jahrhunderts*..235

CHRONIK

- Reichlich über die Armut* (Daniel Baránek).....245
- Der Professor Robert Kvaček. Der Achtzig Geburtstag* (Josef Harna).....248

REZENSIONEN

Jan BÍLEK – Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ – Marie RYANTOVÁ (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Kaizl*, Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. 2011, 340 s. ISBN 978-80-86495-82-8. (Petr Prokš).....251

CONTENTS

STUDIES

- Jiří MATĚJČEK (†): *The 19th Century in Us – What Remained*..... 1
- Milan HLAVAČKA: *Fighting poverty in the Bohemian Lands in the 19th century: A review of institutions and legislation*..... 17
- Pavel BEK: *Czech railway employees' associations in social and national struggles in Austria-Hungary (1870–1918)*..... 41
- Martin KLEČACKÝ: *The National Committee and the gendarmerie: incorporation of the Austrian gendarmerie in the police corps of the new-born Czechoslovak state (1918–1920)*..... 61
- Andrej TÓTH: *Political parties of the Hungarian minority in Czechoslovakia and the election of President Masaryk's successor in December 1935. Part II*..... 83
- Daniel BARÁNEK: *The Jewish congregation of Frýdek-Místek from 1918 to 1942. Assimilation of Jews to majority society* 139
- Eva PALIVODOVÁ: *Ideal image of frontier guard in Communist Czechoslovakia in the years 1948–1956*..... 177
- Jaroslav MILLER: *An unknown Czech case in exile: Josef Kučík and the Goodwill Association in Western Australia, 1950–1969*..... 211

MATERIALS

- Waldemar ŁAZUGA – Mariusz MENZ: *Continuity or a change? The Galician conservatives opposing the signs of democratization, emancipation and modernization in Austria at the turn of the 19th century*..... 235

CHRONICLE

- Richly about poverty* (Daniel Baránek)..... 245
- Professor Robert Kvaček. The Eighty Birthday* (Josef Harna)..... 248

REVIEWS

Jan BÍLEK – Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ – Marie RYANTOVÁ (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Kaizl*, Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. 2011, 340 s. ISBN 978-80-86495-82-8. (Petr Prokš).....251

Autoři:

PhDr. Jiří MATĚJČEK, DrSc.,
CLEO, pracoviště historické sociologie
Kutná Hora, Česká republika

Prof. PhDr. Milan HLAVAČKA, CSc.
Historický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.
Praha, Česká republika

Mgr. Pavel BEK
doktorand, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

Mgr. Martin KLEČACKÝ
doktorand, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

Mgr. Andrej TÓTH, Ph.D.
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

Mgr. Daniel BARÁNEK
doktorand, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

Mgr. Eva PALIVODOVÁ
doktorandka, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

Prof. Jaroslav MILLER, MA, Ph.D.
Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Olomouc, Česká republika

Prof dr. hab. Waldemar ŁAZUGA
Univerzita Adama Mickiewicze
Poznań, Polská republika

Dr. Mariusz MENZ
Univerzita Adama Mickiewicze
Poznań, Polská republika